EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN TERCÜMESİ

16

Çeviren
DOÇ.DR.
İBRAHİM TÜFEKÇİ

Editör
PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Ümraniye Belediyesi

ensar

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

Cilt: 16

Çeviren

Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

NÛH SÛRESİ

CİN SÛRESİ

MÜZZEMMİL SÛRESİ

MÜDDESSİR SÛRESİ

KIYÂME SÛRESİ

İNSÂN (DEHR) SÛRESİ

MÜRSELÂT SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

TAKDİM

Kıymetli Okuyucu,

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa gönderilişinin hemen ardından, İslâm ile şereflenen insanlar, "acaba Rabbimiz indirdiği kelâm ile bizden ne istiyor?" düşüncesiyle yoğun bir zihin faaliyetine girişmiş; bu faaliyetler neticesinde fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimlerde birçok din anlayışı ve bunları temsil eden okulların (mezheplerin) ortaya çıktığına tarih tanık olmuştur. Akaid konularında Ehl-i Sünnet'in iki büyük akımının ilkini teşkil eden Mâtürîdiyye de bu okullardan birisidir.

Öyle insanlar vardır ki öldükten sonra da yaşamaya devam ederler. Bu yaşamak onların düşünüp söyledikleri sözlerle veya ortaya koydukları eserlerle çağlar ötesinde bile sürüp gider. Onlar, uzaydaki parlak yıldızlar gibi ışıyıp dururlar ve yolumuzu aydınlatmaya devam ederler. İnsanlığın ortak kültür mirası, sözünü ettiğimiz bu yıldız şahsiyetlerin, bu bilge insanların tüm nesillere armağanıdır.

Kelâmcıların hocası (İmâmü'l-mütekellimîn) diye bilinen **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî** de onlardan birisidir. Bir asra yaklaşan bereketli ömrüyle **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî**, farklı disiplinlerde ortaya koyduğu görüşler ile, asırlar sonrasında bile ufuk çizen, pek çok meseleye ışık tutan bir ilim insanı olarak, İslâm düşünce tarihinde seçkin bir konuma sahiptir.

Kültürel faaliyetlerin, yerel yönetimlerin görev ve hizmet alanları içerisinde önemli bir yer tutması gerektiği bilinciyle çalışmalarını sürdüren Ümraniye Belediyesi, bu doğrultuda birçok kültür hizmetine öncülük etmiştir.

Bu yüzden, kendisi hocaların hocası olarak bilinen ve benim de hocam olan muhterem ilim adamı **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU**, İmam Mâtürîdî'nin çağlara ışık tutan ***Te'vîlâtü'l-Kur'ân*** adlı eserinin çevirisi konusunda bizden destek ve işbirliği talebinde bulunduğunda, hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Zira inanıyorum ki, İslâm'ın eşsiz medeniyet seviyesini yakalamak ve onu bir adım daha ileriye götürmek; kültür mirasımızı tanımak, okumak ve iyi modelleri örnek almakla mümkün olacaktır. Bu yüzden, yerel yönetim olarak bir elimiz kentin kaldırımları üzerinde olduysa, bir elimizle de her zaman ilmin ve kültürün elinden tutmayı şiar edindik.

Bu vesile ile bu muazzam çalışmada, başta muhterem hocam **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU** olmak üzere emeği geçen editör **Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz** ve mütercim ilim adamlarına, ayrıca bu çalışmada proje ortağımız olan **Ensar Vakfı** yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tarihî değere sahip dinî eser üzerindeki çalışmada bize de emek vermeyi nasip eden Allah Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun. Bu çalışmanın daha nice güzel eserlerin yolunu açması temennilerimle...

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: XVI

(Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kıyâme, İnsân, Mürselât)

Çeviren
Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ

[§]KALEM SÛRESİ[1] 7

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾

1. *"Nûn. Kaleme ve* (yazanların) ***onunla yazdıklarına andolsun ki."***

"Nûn" (ن) harfinin tevili konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları bunun "balık" olduğunu söylemişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmişti"[2] meâlindeki beyanında olduğu gibi; Allah Teâlâ burada Yûnus aleyhisselâmı "nûn"a nispet etmiştir ki o, balık demektir. Cenâb-ı Hakk'ın "Kendisini balık (balina) ağzına aldı. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı"[3] meâlindeki ilâhî beyanı görmez misin? Bazıları "nûn"'un mürekkep hokkası olduğunu söylemiştir. Böylesinin yaptığı bu tevil, âyetin ifade akışına uygun düşmektedir, çünkü yüce Allah âyet-i kerîmede kalem ve onunla yazılanları zikretmiştir, geride başka bir şey kalmamıştır. "Nûn"un hokka olarak yorumlanması, onda bu mânaya işaret eden bir mânanın bulunmasından değil, ifadenin akışına uygun olmasından dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları bunun Farsça "eknûn kün" terkibinden, Arapça'laştırıldığını ve "dilediğini yap" anlamına geldiğini söylemiştir. İnsan başkasından ümidini kestiğinde ona "dilediğini yap" der.

[§]Bazı müfessirler de "nûn" harfinin hurûf-i mukattaadan olduğunu söy- 8
lemiştir, kastedilen mâna da bu olsa gerektir, çünkü âyette kalem ve ardından onunla yazılan şey zikredilmiştir. Şüphe yok ki alfabenin harfleri (el-hurûfu'l-mu'ceme) kalemle yazılır ve satırlara dökülür. Netice olarak Allah Teâlâ, bu harfleri icat etmek, kalemi ve onunla yazılacak mürekkebi yaratmak sûretiyle

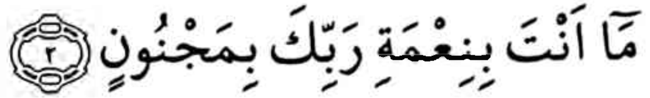
---

[1] Kalem sûresi Mekkî olup 52 âyettir.

[2] Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı" (el-Enbiyâ, 21/87).

[3] es-Sâffât, 37/142.

muazzam sanatını haber vermiştir. Çünkü bunlarla hikmetin bilgisine ve din ile dünya için gerekli olan her şeye ulaşılır. Bazı müfessirler ise Arapça alfabe harflerinden her birini, ya Allah'ın güzel isimlerinden biri veya O'nun isimlerinden birinin ilk harfi saymıştır. Ashâb-ı kirâmdan bazılarının da böyle söylediği rivayet edilmiştir[4]. Eğer "nûn" Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden bir isim ise onun üzerine yapılan yemin Allah Teâlâ'nın adı üstüne yapılmış bir yemin olur. Şayet bunun dışında zikrettiğimiz diğer yorumlardan biri ise bu durumda yemin, insanların ve maslahatlarının ana dayanağı üzerine yapılmış bir yemin olur. Biz daha önce yeminin hedeflenen şeyi pekiştirmek için yapıldığını söylemiştik[5]. *En doğrusunu Allah bilir.*

2. "Sen -Rabb'inin lütfu sayesinde- asla deli değilsin."

Yukarıda yeminle vurgusu yapılan husus işte budur. Cenâb-ı Hak, **Sen -Rabb'inin lütfu sayesinde- asla deli değilsin** muhtevasına yemin etmiştir. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir: Birincisi, "Rabb'inin nimeti seni mecnûn olmaktan korumuştur". Cenâb-ı Hak, "Allah'ın sana verdiği nimetler sayesinde sen deli değilsin" ifadesiyle Resûl-i Ekrem'de delilik bulunmadığını belirtmiştir. Bu cümle "Allah'a hamdolsun ki sen deli değilsin" demek gibidir, böylece onun deli olmadığı vurgulanmak istenir. İkincisi, "Sen nimete aldanıp da lehine ve aleyhine olan şeylere göre davranmaktan alıkoyduğu biri değilsin". Nimetle deli olan nimetin yoldan çıkardığı ve kıyâmete azık hazırlamaktan alıkoyduğu kimsedir. Yahut da sen Rabb'inin nimetlerinden gafil değilsin, aksine onları hatırlamakta ve onlardan dolayı Allah Teâlâ'ya şükretmektesin. Deli, nimetten gafil olan ve onun şükrünü eda etmekten yüz çeviren kimsedir.

9 [S]Öte yandan kâfirler, Resûlullah'ı deliliğe nispet ediyorlardı. Bu ya vahyin ağırlığından dolayı kendinden geçtiği ya da bedenini ve ruhunu tehlikeye attığı içindi. Çünkü o, yeryüzünde hiçbir kimse ile aynı düşünmüyordu, bunların arasında zorbalar ve firavunlar da vardı ve düşman olarak onların karşısında dikilmişti. Gücünün yetmediği kimselere muhalefet eden ve onların karşılarına düşman olarak dikilen kimse, bu dünyada deli kabul edilir. Allah Teâlâ her iki gruba da cevap vermiştir. Birinci gruba "De ki: 'Size tek

---

4 İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Elif lâm râ hâ mîm nûn, "rahmân" kelimesinin yazıldığı elifbâ (hurûf-i mukattaa) (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 19).

5 Meselâ bk. el-Vâkıa, 56/75-76; el-Hâkka, 69/38-39.

bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok'"[6]. Yani onun deli olduğunu nasıl söylersiniz! O, vahiy aldığı sırada yaşadığı kendinden geçmişlik halinden sıyrıldıktan sonra, size öyle hikmetler ve öğütler getiriyor ki insan ve cin filozofları benzerlerini getirmekten acizdir, delilerin alâmetlerinden olmadığı gibi, delilik halinde öğrenilecek şeyler de değildir. Çünkü deli, o kendinden geçme halinden ayıldıklarında öyle şeyler söyler ki bunlara aldıran da olmaz, değer veren de. Allah Teâlâ ikinci cevabını, nefsini ve canını tehlikeye attığı için onun deli olduğunu söyleyene vermiş ve şöyle beyan buyurmuştur: "O, ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimsedir"[7]. Böylece Resûlullah'ı, ruhunu ve bedenini tehlikeye atmaya sevkeden şeyin tebliğ ve uyarma görevi olduğunu haber vermiştir. O, kendisine emredileni hayatına mal olma tehlikesi taşısa bile yerine getirmektedir. Allah Teâlâ'ya hamdolsun ki firavunlar onu öldürmeye de, tuzak kurmaya da imkân bulamadılar. Aksine Cenâb-ı Hak, peygamberini onlara karşı muzaffer kıldı da firavunları öldürdü ve hilelerini boyunlarına doladı. Böylece onların deli olduğu sonucunu çıkardıkları nokta, Resûl-i Ekrem'in (a.s.) peygamberliğinin bir kanıtı ve risâletinin bir delili haline geldi. *Hidâyete erdiren sadece Allah'tır.*

وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ﴿٣﴾

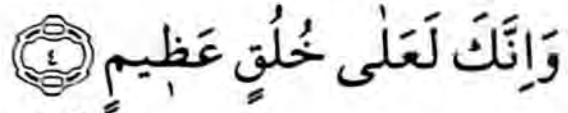
3. "Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir ödül vardır."

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah Teâlâ sana eziyet verecek bir minnette bulunmaz, ancak rahmet ve onurlandırma yoluyla iyilikte bulunur. Eziyet veren minnet Allah Teâlâ'nın şu beyanında olduğu gibidir: "Ey iman edenler! Malınızı başa kakmak ve incitmek sûretiyle boşa çıkarmayın"[8]. Kimse sana eziyet verecek bir minnete sahip değildir.

[§]Bazıları "ğayra memnûn" (غَيْرَ مَمْنُونٍ) ifadesinin "kesintisiz" anlamında 10
olduğunu söylemiştir. Yani senin mükâfatın yaptığın işlerle değerlendirilmez ki ameller kadar mükâfat verilsin, ameller kesilince mükâfat da kesilip yok olsun. Aksine senin ödülün, senin üzerine akar durur. Arap kelâmında (مَنَنْتُ الْحَبْلَ) denilir, yani mânası "ipi kestim". Bazıları ise "ğayra memnûn" (غَيْرَ مَمْنُونٍ) ifadesinin "hesapsız" anlamına geldiğini söylemiştir, yani biz sana verdiğimiz nimetleri sayıp hesap etmeyiz ki hesabın bitmesi ile onlar da bitsin.

---

6 Sebe, 34/46.
7 Sebe, 34/46.
8 el-Bakara, 2/264.

4. *"Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin."*

[Resûlullah'ın (a.s.) Üstün Ahlâkı]

Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) üstün ahlâkı, Kur'ân'dır, yani onun ahlâkı, Kur'ân'ın onda gerçekleştirdiği terbiyedir. Şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"[9]; "Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav"[10], "Müminlere karşı alçak gönüllü ol"[11]. Onun af yolunu tutması, iyiliği emretmesi, cahillerden yüz çevirmesi, kötülüğü iyilikle savması ve müminlere tevazu kanatlarını germesi, büyük ahlâk cümlesindendir. O, bütün bu vasıflarla Kur'ân'ın terbiyesi sayesinde bezendi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı âlimler de şöyle demiştir: Üstün ahlâk İslâmdır. İslâm ise teslim olmak ve Allah'ın emrine boyun eğmektir. Şüphe yok ki Resûl-i Ekrem, buna teslim olmuş, insanlar onun elinden, dilinden ve bütün eziyet türlerinden esenliğe kavuşmuşlardır. İşte bu, ahlâkın en büyüklerindendir.

Resûlullah'ın (a.s.) üstün ahlâka sahip olması şu esaslara dayanır. O, hem Allah'ın düşmanları, hem de dostları ve yardımcıları ile belli bir ilişkiyi sürdürmekle yükümlü tutulmuştur. Bunun yanında dünyayı reddetmek ve ondan el etek çekmekle; büyük, küçük, âlim, cahil olan, insanlar ve cinlere belli şekillerde davranmakla yükümlü tutulmuş, kendi hanımlarına karşı da münasip ölçülerle muamelede bulunmakla mükellef kılınmıştır. İşte bunca değişik insan ve cin grupları ile ilişki içinde olmakla yükümlü tutulan bir kimse, bunları ancak büyük bir ahlâka sahip olması halinde yapabilirdi. Bundan dolayı Allah Teâlâ, söz konusu muameleleri yürütmeye tahammül etmesi ve onlarla güzel bir şe-
11 kilde geçinebilsi için kendisine büyük bir ahlâk lütfetmiştir. [§]Hatta O, üstün
ahlâkına karşılık şu âyetlerde kınanmıştır: "Allah seni affetti de niçin onlara izin verdin?"[12]; "Ey Peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun?"[13]. Ayrıca Cenâb-ı Hak şöyle

---

[9] el-A'râf, 7/199.

[10] "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!" (Fussılet, 41/34).

[11] el-Hicr, 15/88.

[12] "Allah seni affetti de doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?" (et-Tevbe, 9/43).

[13] et-Tahrîm, 66/1.

de buyurmuştur: "Nerdeyse kendini helâk edeceksin"[14]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[15]. Hz. Peygamber'i bu sıkıntı ve büyük külfetleri göğüslemeye sevkeden şey, ahlâkının güzelliği, merhamet ve şefkatinin fazlalığıdır. Onun ahlâkının üstünlüğü kendisini, nefsânî güçlerine baskın gelmesinde gösterir. Ahlâkı kendisine o derece galip gelmişti ki, bu ahlâkı taşımakta aciz kalmış ve neredeyse helâk olacak raddeye gelmişti. Onun dışındaki insanların ahlâkları nefsânî güçleri karşısında aciz kalmış, nefisleri ahlâklarının kat kat ötesine geçmiş ve ahlâkları nefislerini dizginlemekte aciz kalmıştı. Bu zikrettiğimiz durum, üstün ahlâkta en son noktadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ﴿٥﴾ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾

5-6. "Aranızdan hanginizin aklı bozuk olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler."

Câfer b. Harb[16] şöyle demiştir: Âyette yer alan "el-meftûn" (المفتون) kelimesini "sapkınlığına vurgun, hatasını beğenen ve cehaletine aşık olan" şeklinde açıklamıştır. Hasan-ı Basrî ise, "el-meftûn, şeytanın kendisiyle beraber olduğu kimsedir" demiştir. "el-meftûn" kendisinde fitne olan kimsedir" de denilmiştir. Nitekim "فُلَانٌ لا مَعْقُولَ لَهُ" denir, "aklı yoktur" mânası kastedilir[17]. Bazıları da şöyle demiştir: "Meftûn" "kendisine azap uygulanmış" demektir, "O gün onlar ateşle sınanacaklar!"[18] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi, "azap edilirler" demektir. Âyet-i kerîme Hasan-ı Basrî'nin zikrettiği şekilde yorumlanacak olursa Allah Teâlâ şöyle demiş olmaktadır: "Hanginize azap edileceğini ve hanginizin sapık olduğunu bileceksiniz". Aynı âyet, "el-meftûn" kelimesinin "fitne" kökünden geldiğini söyleyenlere göre ise "Hanginizin aldanmış olduğunu bileceksiniz" anlamına gelir. Bu âyeti, münafıkların, Hz. Peygamber'in iddia

---

14 "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!" (el-Kehf, 18/6).

15 "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

16 Ebu'l-Fazl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mu'tezilî el-Âbid. *Kitâbu Müteşâbihi'l-Kur'ân, Kitâbü'l-İstiksâ, Kitâbu'r-Red alâ ashâbi't-tabâi'* ve *Kitâbü'l-Usûl* isimli eserlerin müellifidir. 236/850 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

17 Örnek cümlede ism-i mef'ûl kalıbındaki "ma'kûl" kelimesi mastar olarak "akıl" anlamına geldiği gibi burada da "meftûn" kelimesi mastar mânasına, yani "fitne" mânasına kullanılmıştır (Çeviren).

18 ez-Zâriyât, 51/13.

ettiği risâlet konusunda kendisini aldattığı mânasına da almaları mümkündür; bu durumda onlar Resûl-i Ekrem'in aldandığını ve başkalarını da aldattığını zannederler; tıpkı münafıkların şöyle deyişi gibi: "Allah ve resûlünün vâdleri, bizleri aldatmaktan ibaretmiş"[19] demeleri gibi.

12 [§]Bize göre bu ilâhî beyanın tefsiri konusunda zorlamalara gitmeye gerek yoktur. Zira Allah Teâlâ "Aranızda hanginizin aklı bozuk olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler" buyurmaktadır. O, bu beyanını, hakkında münakaşa çıkmasına sebep olan şeye cevap olarak zikretmiştir. Münafıklar, Resûlullah'ın (a.s.) "aklının bozuk" olduğunu iddia etmekteydiler, o da kendilerinin akıllarının bozuk olduğunu hatırlatıyordu. İşte bu âyet, "sen de göreceksin, onlar da görecekler" ifadesiyle aralarındaki tartışmaya cevap olarak gelmiştir. Münafıkların iddiaları, birkaç açıdan meydana geliyordu. Bazan Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemin sihirbaz olduğunu, bazan mecnun, bazan sapıtmış, bazan aklının bozuk olduğunu ve başka iddialarda bulunuyorlardı. Âyetin bu ithamlara cevap olarak nâzil olduğu kesinleştiğine göre şunu belirtmeliyiz ki tartışmaya yol açan şeyin ne olduğu bilinmeden cevabın da neyin cevabı olduğu bilinemez. *En doğrusunu Allah bilir.* Sanki tartışma dalâlet ve hidâyet üzerine meydana gelmiştir. Onlar, kendilerinin hidâyet üzere, Allah'a daha lâyık ve Resûlullah'tan daha yakın olduklarını iddia ediyordu. Hz. Peygamber de onların dalâlette olduklarını, kendisinin ise hidâyet ve hak din üzere bulunduğunu iddia ediyordu. "el-Meftûn" (المفتون) kelimesinin hemen ardından şu gelen âyette dalâletin ve hidâyetin zikredilmesi bunu göstermektedir.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٧﴾

7. "Doğrusu, yolundan sapan kimseyi en iyi bilen Rabb'indir; hidâyete erenleri de en iyi bilen O'dur."

Sanki bu âyetler, cevaplanması gereken hususlara Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber adına cevap olarak indirilmiş gibidir. Fakat Cenâb-ı Hak, peygamberine onların söylediklerinin üzerinde durmama ve kendilerine cevap yetiştirmekle meşgul olmama yükümlülüğü getirdiği için, "en iyi bilen Rabb'indir" ifadesi ile onun adına cevap vermeyi bizzat kendisi üstlenmiştir: **En iyi bilen Rabb'indir,** yani sizler biliyorsunuz ki Rabb'iniz **yolundan sapan kimseyi en iyi bilendir, hidâyete erenleri de en iyi bilen O'dur.** İşte bunu size açıklayacağız.

---

19 el-Ahzâb, 33/12.

[§]8. *"Şu halde, seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme!"* 13

Azîz ve Celîl olan Allah başka bir âyette ise "Onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme"[20] buyurmuştur. "Şu halde, seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme!" meâlindeki beyanda, Allah Teâlâ tarafından tasdik edenlere itaat etmesi şeklinde Resûlullah'a (a.s.) verilmiş bir emir yoktur. Çünkü kendisini doğrulayıp iman eden kimsenin Resûlullah'ın önüne gelip, peygamberin herhangi bir şeyi kendisi emretmesi, yasaklaması ve kendisine itaat etmeye çağırması mümkün değildir. Bunun yerine kişi Resûlullah'ın emir ve yasağına bakar, emrini yerine getirir ve davet ettiği hususlarda ona itaat eder. Resûl-i Ekrem'i inkâr edene gelince, onu kendisine itaat etmeye davet eder. Allah Teâlâ yalancılıkla itham edene itaatı yasaklarken özellikle "mükezzib" kavramını kullanmıştır, çünkü itaate çağırmak, tasdik eden sebebiyle değil yalancılıkla itham eden sebebiyle yapılır. Nitekim, **Şu halde, seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme!** meâlindeki ilâhî buyruk tasdik edene itaati emretmeyi içermez. Bu âyet-i kerîmenin ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın"[21] meâlindeki beyanına benzer. Bu ifadeden kişinin fakirlik korkusu olmadığı takdirde çocuklarını öldürebileceği hükmü çıkmaz. Şu kadar ki Allah Teâlâ, özellikle "fakirlik korkusu" durumunu zikretmiştir, çünkü insanları çocuklarını öldürmeye sevkeden bu durumdu, yoksa fakirlikten emin olduklarında onları öldürmeye yeltenir değillerdi. Bu husus, bir şeyin özellikle zikredilmiş olmasını, onun bulunmadığı durumda aksi hükmün geçerli olduğuna delil sayanlara ait düşüncenin bâtıl olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Yalancılıkla itham edenler" Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerini, veya birliğini, yahut peygamberlerini yada öldükten sonra dirilmeyi yalan sayanlardır.

Bu ilâhî beyanın İslâmiyet'in ilk dönemlerine ait olması mümkündür; zira kendisine sağlayacakları mali imkânlar sayesinde onlara uyum sağlayacağını umuyorlardı. Dolayısıyla âyetteki yasaklama bu zamanla ilgili olabilir. Ancak Resûl-i Ekrem'in İslâm dinindeki kararlılığı ve Allah'ın emrine bağlılığı ortaya çıktıktan sonra artık onlara itaat etme ihtimali veya endişesi kalmamıştır ki

---

20 "Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme" (el-İnsân, 76/24).

21 el-İsrâ, 17/31.

bundan menedilmiş olsun. Onların Resûlullah'ı (a.s.) davet etmelerinin, bir sonraki âyette zikredilecek "İsterler ki sen tâviz veresin, onlar da tâviz versinler" meâlindeki durumla ilgili olması da mümkündür. Âyet metninde geçen "müdâhene" (المداهنة) sözde yumuşaklık ve gevşeklik anlamındadır.

14 [S]Öte yandan Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem onların ilâhları hakkında kötü şeyler söyler, bu ilâhlara ibadet etmelerini akılsızlık sayar, akıllı olmadıklarını ve cahillik ettiklerini ifade ederdi. Onlarsa kendisinde tenkit edecek bir nokta bulamıyorlardı. Bu sebeple onu, bazan yalancılığa, bazan akılsızlığa, bazan da sihirbazlığa nispet ederlerdi; onu gördüklerinde de alaya alırlardı. Evet Resûlullah'ın kendilerini akılsızlığa nispet etmesi ve putlarını eleştirmesine mukabil onlar da sözü edilen hususlarla kendisini eleştiriyordu; ne var ki müşrikler Resûl-i Ekrem'in yalancı, sihirbaz ve kâhin olmadığını da biliyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına bakmaz mısın: "(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"[22] yüce Allah bu beyanında onların Hz. Peygamber'i bir yalanını yakaladıkları için yalancı saymadıklarını, aksine kendisini güvenilir ve dürüst olarak tanıdıklarını, ondan gerçek dışı hiçbir şeye vâkıf olmadıklarını haber vermektedir; şu halde kendilerini yalanlamaya ve alaya almaya sevkeden asıl unsurun ilâhları hakkında kötü şeyler söylemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "İnkâr edenler seni gördükleri zaman, -Rahmân'ın kitabını inkâr edenlerin tâ kendileri olarak- 'İlâhlarınızı diline dolayan bu mu?' diye mutlaka alay ederler"[23] buyrulmaktadır. Dolayısıyla onların bu hareketleri Resûlullah'ın (a.s.) yaptığına karşılık vermek içindi.

وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾

9. "İsterler ki, sen tâviz veresin, onlar da tâviz versinler."

Allah Teâlâ'nın bu âyeti -inşallah- şu anlamdadır: Şayet sen onların ilâhları hakkında kötü söylemeyi ve akıllılarını hafif saymayı bırakırsan, onlar da sana yönelik delilik, sihirbazlık, yalancılık iddialarından ve diğer iftiralarından vazgeçerler. Ne var ki Resûlullah, onlar hakkında söylediği şeylerde gerçekçi iken onlar Hz. Peygamber'i asılsız ve yalan şeylerle anıyorlardı. Buna göre bir ön-

[22] el-En'âm, 6/33.

[23] el-Enbiyâ, 21/36.

ceki âyetin mânası şöyle olur: Seni yalancılıkla itham edenlere tâviz vermene yönelik davetlerinde itaat etme. Onlar sana tâviz verseler hak yola girmiş olurlar, bunu terkettiklerinde ise kabul etmeleri gereken hakkı terketmiş olurlar. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ise onlara tâviz verse, hak yoldan çıkmış olur. Zaten bu yüzden tâviz vermesi yasaklanmıştır. Bazı müfessirler şöyle de-
mişlerdir: **İsterler ki sen tâviz veresin, onlar da tâviz versinler** [§]yani ister- 15
ler ki, "sen din olarak benimsediğini bırakasın onlar da dinlerini bıraksınlar". Ama bu doğru değildir, çünkü Hz. Peygamber dinini bıraktığı takdirde kâfir olur, onlar dinlerini bıraktıklarında müslüman olurlar. Dolayısıyla tâvize davet etmelerine ve bunu istemelerine sebep olan aralarındaki farklılık devam edip gider.

وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَثِيمٍ ﴿١٢﴾

10-12. "Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr kimselere sakın boyun eğme."

Olur olmaz yemin eden, aşağılık kimselere sakın boyun eğme. Bu âyetlerin Mekke toplumunda itibarlı belirli bir şahsa işaret ettiği ve o kişinin de Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî[24] olduğu söylenmiştir. Ancak belli bir şahsa işaret edildiğinde Arapça'da "herkes" anlamına gelen (كُلّ) lafzı kullanılıp da **Alabildiğine yemin eden, aşağılık kimselere sakın boyun eğme** denilmez; "alabildiğine yemin eden ve aşağılık olan" ifadesi tek kişiden başkası değildir. Bu sebeple âyetin mânası, "Bu adama ve bu vasıfların bulunduğu hiç kimseye sakın boyun eğme!" şeklindedir.

Öte yandan kişinin **Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr** şeklinde anılması, yaşanan âlemde yerme ve sövme kabilinden bir ifadedir. Çünkü kişinin işlediği hayasızlık ve kötülüklerle anılması onu

---

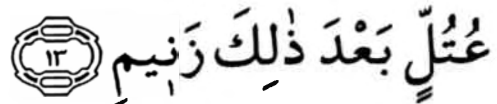
[24] Ebû Abdişems el-Velîd b. el-Muğîre b. Abdillah b. Amr b. el-Mahzûmî el-Kureşî (ö.1/622). Câhiliye dönemi Arap kadılarından ve bütün Kureyş'in liderlerindendir. Câhiliye döneminde şarabı yasaklayan ve bunu içtiği için oğlu Hişâm'ı döven kimsedir. İslâm'ın tebliğ edildiği döneme oldukça yaşlanmış olarak ulaşmış, ancak karşı koyarak onun davetine direnmiştir. Hicretten üç ay sonra ölmüş ve Hacûn'a defnedilmiştir. Velîd b. Muğîre Seyfullah lakaplı Hâlid b. Velîd'in babasıdır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 95).

yermek ve sövmek demektir. Allah ve resûlü ise bir insana sövmeyecek kadar yücedir. Netice olarak âyet, Velîd b. Muğîre'nin hayâsızlıklarını ortaya koymak için değil, onun benzerlerine tâbi olmayı engellemek ve bunu yapanı azarlamak içindir. Velîd b. Muğîre, kâfirlerin elebaşılarından ve dünyalık imkânları geniş olanlarından birisiydi. Dolayısıyla insanlar, Velîd'in Allah yolundan alıkoyma konusunda yaptığı davette kendisine tâbi oluyor ve boyun eğiyorlardı. Allah Teâlâ insanları böylelerine uymaktan uzak kılmak için bu hususları zikretmiş ve açıklamıştır. Çünkü bu özelliklere sahip olan bir kimseye aklı başında olan hiçbir kimsenin nefsi tâbi olmaz ve fıtratı da böylesine itaat etmenin yükünü çekmez. Böylece insanları Allah yolundan alıkoyamaz. Onun zikredilen ayıp-
16 larla tanıtılması, insanları ona itaat etmekten alıkoyar. [§]Netice olarak söz konusu hususlar, yerme ve sövmeden herhangi bir fayda sağlamak için değil, bu yönün ortaya konulması için zikredilmiştir. Benzer şekilde Ebû Leheb'in de helâk, hüsran ve yaptığı hayâsızlıklarla anılması, insanları ona tâbi olmaktan sakındırmak amacına yönelikti. Ayrıca bu âyette Tebbet sûresinde -inşallah- açıklayacağımız üzere Hz. Muhammed'in (a.s.) nübüvvetine delil vardır. Âyet metninde geçen "mehîn" (المَهِين) kelimesi, "zâf"[25] anlamına gelen "mehânet" (المَهَانَة), "mihne" (المِهْنَة) ve "vehn" (الوَهْن) kökünden türemiştir. **Daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr kimseler.** Daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, sürekli olarak iyiliği engelleyen, saldırgan ve günahkâr" oldukları için aşağılık olmayı hak etmiş olabilirler. Bunların tamamı mehîn kelimesinin tefsiri olur. Şayet böyle ise mehîn burada "mehânet" kökünden türemiş olur. Şunu da belirtmek gerekir ki Resûlullah'ın (a.s.) bu vasıflara sahip olan birisine itaat etmesi ve kalbinin ona meyletmesinden endişe edilmesi mümkün değildir. Her ne kadar burada ona işaret edilse de yasaklık başka bir amaç içindir. **Olur olmaz yemin eden, aşağılık** beyanının, sözün tamamı olması mümkündür. Bu durumda **daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren** cümlesi yeni bir ifadenin başlangıcı olur. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp

---

25 "Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr kimselere sakın boyun eğme" meâlindeki beyan hakkında Ferrâ şu açıklamayı yapmıştır: Burada "el-mehîn" günahkâr demektir. Ebû İshak ise kelimenin "el-mehâne" kökünden "fa'îl" kalıbında bir kelime olduğunu ve mânasının "azlık" anlamına geldiğini belirtmiştir. Ebû İshak açıklamalarına devamla kelimenin buradaki anlamının "Görüş ve bir şeyi diğerinden ayırma gücünde (temyiz) olan azlık" olduğunu belirtmiştir. "Raculün mehîn", "az ve zayıf sudan yaratılmış adam " demektir. "el-Vehn" iş, durum ve kemik vb. şeylerde zâf anlamına gelir demiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "mhn" ve "vehn" md.).

iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, her saldırgan, günahkâr, huysuz ve sert kimseye itaat etme! "Hemz" (الهمز) kelimesinin açıklaması -Allah'ın izniyle- Hümeze sûresinin tefsirinde yapılacaktır. "Durmadan lâf götürüp getiren" kardeşleri birbirinden ayırmaya çalışan ve aralarını bozan kimsedir. "İyiliği hep engelleyen" için bazıları şöyle demiştir: O dışarıdan yanına gelen insanları Resûlullah'a tâbi olmaktan alıkoyarak "O, sapık ve saptırıcıdır" diyen kişidir. Bu sebeple onun için "İyiliği hep engelleyen" ifadesi kullanılmıştır. [§]Bazıları, 17
oğlunun Resûlullah'ın (a.s.) meclisine gidip gelmesini engelliyordu demişlerdir. Onun iyiliği engellemesi, malı üzerinde vacip olan hakları eda etmekten kaçınması anlamına da gelebilir. **Mu'ted** (مُعْتَدٍ), Allah'ın koyduğu sınırları çiğneyen ya da kendi nefsine zulmeden kimse, **"esîm"** (أَثِيم) ise kendisini günaha sokan fiilleri işleyen demektir.

13. " Huysuz ve sert, bütün bunlardan sonra bir de ne idüğü belirsiz kimselere."

Bu âyette yer alan "utull" (العُتُلّ) kaba, sert, aşırı katı kalpli, çok zâlim anlamındadır. Bunun hayasız, âdi karakterli kimse olduğu da söylenmiştir. Mücâhid (ö.103/721), utul kelimesinin insanlara çok sert davranan çok kötü anlamında olduğunu söylemiştir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber (a.s.) "Cevvâz, ca'zarî, utul ve zenîm olan kimse cennete giremez" deyince müslümanlardan birisi "Yâ Resûlallah! Cevvâz, ca'zarî, utul ve zenîm ne demektir?" diye sormuş, Resûlullah (a.s.) da şöyle cevap vermiştir: "Cevvâz, malı istif edip kimseye vermeyendir. Onu, alev alev yanan, derileri kavurup soyan cehennem ateşi çağırır"[26]. Ca'zarî, kaba ve katı kalpli olandır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi"[27] buyurmuştur. "Utul", güçlü kuvvetli, karnı geniş, sağlığı yerinde, çok yiyen ve çok içen, yiyecek ve içecek darlığı çekmeyen ve insanlara çok zulmedendir. "Zenîm"

---

[26] Resûlullah (a.s.) Meâric sûresinin 15 ilâ 18. âyetlerine atıf yapmaktadır: "Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir. Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır" (el-Meâric, 70/15-18).

[27] Âl-i İmrân, 3/159.

ise nesepsiz, bir topluluğa eklenen ve onların nesebine katılan kimsedir"[28]. Bu açıklamalarına şairin şu sözlerini delil getirmişlerdir:

زَنِيمٌ ليس يُعرف من أبوه بَغِيُّ الأمِّ ذو حسب لئيم

18 [§]Zenîm, babası kim bilinmeyendir Annesi iffetsiz ve soysuz olandır

Başka birisi de şöyle demiştir:

زَنِيمٌ تداعاه الرِّجال زيادةً كما زِيدَ في عرض الأديم الأكارعُ

Zenîm, insanlar arasında fazlalık olarak bilinir Et kabına ayakların eklendiği gibi[29]

Bazıları (Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî'nin) "kulağının kökünde yarık bulunup onunla bilindiğini, söylemiştir. Âlimlerin bir kısmı da zenîm kötülükte simge olan kişidir görüşünü ileri sürmüştür.

Burada şöyle bir soru ileri sürülebilir: 'Utul kelimesinin yorumu hadiste zikredilen, zenîmin anlamı da babasız gayrimeşru çocuk veya zikredilen alâmet olduğuna ve kişinin bu sıfatlarda herhangi bir dahli de bulunmadığına göre nasıl olur da söz konusu vasıflarla ayıplanır? Kişi kendisinin rolü olmayan niteliklerle değil, sadece yaptıklarıyla ayıplanır.

---

28 İbn Mesûd'un nakline göre Resûlullah (a.s.) "Cennete hiçbir cevvâz, ca'zarî, utul zenîm giremeyecektir" deyince orada bulunan birisi "Cevvâz, ca'zarî, utul ve zenîm nedir?" diye sorar. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle cevap verir: "Cevvâz, malı istif edip kimseye vermeyendir. Ca'zarî, kaba, katı kalpli olandır. Utul zenîm, güçlü kuvvetli, karnı geniş, sağlığı yerinde çok yiyip çok içen, yiyecek darlığı çekmeyen ve insanlara çok zulüm edendir". Sa'lebî'nin nakline göre Şeddâd b. Evs şöyle demiştir: "Cennete hiçbir cevvâz, ca'zarî, utul ve zenîm giremeyecektir. Ben bunları Hz. Peygamber'den duydum. Resûlullah'a (a.s.) "Cevvâz nedir?" diye sordum. Hz. Peygamber "Cevvâz, malı istif edip kimseye vermeyendir" dedi. "Ca'zarî nedir?" diye sordum. Bana "Kaba, katı kalpli olandır" dedi. "Utul zenîm nedir?" diye sordum. Bana "Karnı geniş, rahat, çok yiyen, çok içen, despot ve çok zâlim olandır" cevabını verdi (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 232).

29 Bu beyit Hassân b. Sâbit'e nispet edilmiştir (bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, X, 404; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 234). Zenîm ve müzennem: Bir kavimden olmadığı halde onlardanmış gibi onlara nispet edilen ve kendisine ihtiyaç duyulmayan kimsedir. Sanki aralarında fazlalıktır. İbn Berrî, Câhiliye döneminde yaşayan Hatîm et-Temîmî için bu beyti inşad etmişir.
Bir hadiste de "ez-Zenîm", nesebi gayri meşru çocuk şeklinde yer alır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "znm" md.). Beyitte geçen "el-kürâ'" (الكُرَاع) sığır ve koyunlarda at, deve, eşeklerin inciği mesabesindedir. Kürâ', hayvanın etsiz olan ince bacağı demektir. Kelime hem müzekker hem de müennes kabul edilir. Çoğulu, "ekru'" (أكرع) ve "ekâri'" (أكارع) şeklinde gelir. Bir Arap atasözünde şöyle geçer: "Köleye kürâ' veriyorum veriyorum benden zirâ' istiyor. Çünkü zirâ', ön kol demektir. Bu bacaktaki paçadan daha iyidir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "kr'a" md.).

Bu soruya iki açıdan cevap verilir. Birincisi, zikredilen ayıplar, anılan şahsın bizzat kendisinde bulunduğu için değil, insanları ona tâbi olmaktan alıkoymak için zikredilmiştir. Çünkü insanların aslî yapısı, zikri geçen ayıpları taşıyan ve bunun yanında "utul zenîm" olan kimseye tâbi olmaktan kaçınır. Dolayısıyla onun ayıplanmasının faydası, bizâtihî o kişiyi ayıplamak değil, bunun üzerine bina edilen zikrettiğimiz hikmetlerdir. İkincisi ise ilgili şahsın aslının zikredilmesi, kötü fiillerinin kinâye yoluyla anlatımıdır. Böylelikle aslın kötü olmasının, insanı kötü fiilleri yapmaya davet ettiği, aslın iyi, güzel ve temiz olmasının da insanı güzel ahlâka ve razı olunan fiillere davet ettiğinin bilinmesi amaçlanmıştır.

أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ﴿١٤﴾

[§]*14. "Serveti ve çocukları var diye sakın boyun eğme."* 19

Serveti ve çocukları var diye. Bu âyet, ona tâbi olanların, serveti ve çocuklarının çokluğundan dolayı tâbi olduklarını haber vermektedir. Bunun sebebi, insanda mal çokluğunun halkın kalbini ona hürmet etmeye sevkeden şeylerden birisi olmasındandır. Zayıf insanların kalplerinin malından dolayı ona meyletmemesi için, onun ayıp ve kötülükleri zikredilmiştir. Netice olarak Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Bu kişi, Cenâb-ı Hakk'ın bu vasıflarla nitelediği bir insan olduğu halde nasıl olup da ona tâbi olmaktadırlar. Cenâb-ı Hak, daha sonra şu ifadelerle o kişinin Resûlullah'a (a.s.) yaptığı muameleyi haber vermektedir.

إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٥﴾

15. "Ona âyetlerimiz okunduğu zaman 'Öncekilerin masalları!' der."

Âyetin ifadesi görünürde genel (âm) ise de Allah Teâlâ bununla umum kastetmemiştir. Çünkü "Öncekilerin masalları!"[30] ifadesi bütün âyetler için değil, sadece geçmiş ümmetlerin haberlerinin anlatıldığı âyetler içindir. Peygamberliğin ispatına, tevhide ve öldükten sonra dirilmeye delâlet eden âyetler kişiye okunduğunda ise, O'nun bu konular hakkındaki beyanı Müddessir sûresinde kâfirin sözü olarak naklettiği şu söz gibidir: "Bu Kur'ân olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir"[31].

---

30 Bu âyetle ilgili olarak bk. el-En'âm, 6/25; el-Enfâl, 8/31; el-Mü'minûn, 23/83.

31 el-Müddessir, 74/24-25.

Âyet, kesin olarak bilinmedikçe, genellik ifade eden ibarenin zâhirine inanmanın gerekli olmadığının delilildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

16. "Yakında onun alnına (cehennemlik) ***damgasını vuracağız."***

Âyetin "Ona kendisinden ayrılmayacak bir leke vuracağız" anlamına geldiği söylenmiştir"[32]. Söz konusu damganın, her görenin bilmesi ve hatırlaması, onunla (Velîd b. Muğîre) arkadaşlık yapmaktan kaçınması için dünyada iken vurulması mümkündür. Bu açıdan söz konusu durum onun için bir "leke" ha-
20 line gelir. [§]Dolayısıyla bu ifade, Resûlullah'ı (a.s.) sıkıntıya sokmasının şiddeti ve ona verdiği eziyetin büyüklüğünden dolayı cezalandırma şekline getirilmiştir. Bunun âhirette olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak, onun cezasını artırmak için, kıyâmet günü burnuna, onu diğerlerinden ayıracak ve tanıtacak bir işaret koyabilir. Tıpkı faiz yiyenlere kıyâmet gününde tanınacakları bir işaret koyması gibi: "Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar"[33]. Cenâb-ı Hakk'ın özellikle kâfirlerin arasında burnunu (yok edercesine) damgalaması da mümkündür, böylece O, burunsuz olarak haşredilir. Çünkü diğer kâfirlerin kıyâmet günü dilsiz fakat kör ve sağır olarak haşredileceklerí zikredilmiş[34], burunları hakkında bir şey belirtilmemiştir. Dolayısıyla söz konusu kişinin burunsuz olarak haşredilmesi mümkündür. Bu ise çirkinlikte en ileri durumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَٓا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اِذْ اَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَۙ ﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾

---

32 "Yakında onun alnına (cehennemlik) damgasını vuracağız". Yani ona silinmeyecek bir utanç vereceğiz. Araplar'ın "Burnu kesik" sözü gibi. Hortum filin burnudur. Onun bu organına hortum denilmesi, çirkinliğini dile getirmek içindir (bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hurtûm" kelimesi).

33 el-Bakara, 2/275.

34 Allah Teâlâ muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onları kıyâmet günü, yüzleri üzerine, dilsiz, kör ve sağır olarak haşredeceğiz; gidecekleri yer ise cehennemdir" (el-İsrâ, 17/97).

17-18. "Şüphesiz biz, vaktiyle 'bahçe sahipleri'ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da belâ verdik. Hani o bahçe sahipleri, ("Allah izin verirse" gibi) *bir kayıt koymaksızın sabah erkenden bahçenin mahsulünü kesinlikle devşireceklerine yemin etmişlerdi."*

Şüphesiz biz, vaktiyle 'bahçe sahipleri'ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da belâ verdik. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi; bahçe sahipleri yoksullara iyilik yapmakla imtihan edildikleri gibi, Mekkeliler de Resûlullah'a (a.s.) tâbi olanlara iyilik yapmakla imtihan edilmiştir. Daha sonra Allah Teâlâ, bahçe sahipleri yoksullara iyilik yapmaktan kaçındıkları ve bu emri yerine getirmekten geri durdukları için adı geçen belâyı hak ettiklerini haber vermektedir[35]. Yine O, Mekkeliler'e, Muhammed aleyhisselâma tâbi olanlara iyilik yapmadıkları takdirde, bahçe sahiplerinin başına gelenin kendilerinin de başına da geleceğini belirtmiştir. Nitekim Mekkeliler, yardım
etmekten kaçınmışlar [§]ve Hz. Yûsuf dönemindeki gibi yıllarca leş ve pislik 21
yemeye mecbur olacak kadar kıtlık belâsına mâruz kalmışlardır[36]. Öte yandan bahçe sahiplerine âfet dokunduğunu kesin olarak anlayınca (tövbe edip) Allah'a yönelmişler ve kötülüklerini terketmişlerdi. Allah Teâlâ da onların tövbelerini kabul ederek belâyı kaldırmıştı. Mekkeliler ise haddi aşmaya devam ederek tövbe etmemişlerdir. Yüce Allah da dünyada onları Bedir'de öldürmek sûretiyle intikam almış, âhirette de kendilerine azap verecektir.

Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Cenâb-ı Hakk'ın Mekkeliler'e şeref verip yüceltmesinin ve insanların yüzünü kendilerine çevirmesinin ardından kendilerini Resûlullah'ı yüceltmeleri ve ona hürmet etmeleri yoluyla imtihana tâbi tutmuştur. Fakat onlar Resûl-i Ekrem'e karşı iyi davranmayınca

---

[35] Devam eden âyetlere bakınız.

[36] Mesrûk, Abdullah'tan naklederek şöyle demiştir: "Kureyş Hz. Peygamber'e isyan edince, Resûlullah (a.s.) onlara beddua ederek Hz. Yûsuf dönemindeki (kıtlık) yıllarına mâruz kalmalarını dilemiştir. Bunun üzerine Mekke halkı öyle bir kıtlık ve sıkıntı içine düştüler ki kemik yemeye başladılar. Sıkıntıdan, bir adam göğe bakar ve kendisi ile gök arasında bir duman varmış gibi görürdü. Cenâb-ı Hak "Göğün, bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu, acı veren bir azaptır" (ed-Duhân, 44/10-11) âyetlerini indirdi. Abdullah sözlerine devamla insanların Resûlullah'a (a.s.) gelerek şöyle dediklerini aktarır: "Ey Allah'ın resûlü, Mudar için Allah'tan yağmur iste, onlar helâk oldu". O "Mudar için mi? Sen cüretlisin" dedi. Sonra yağmur duası yaptı ve yağmur yağdı. Bunun üzerine "Kuşkusuz siz de eski halinize döneceksiniz" (ed-Duhân, 44/15) âyeti nazil oldu. Bolluk gelince tekrar eski bolluk anındaki hallerine döndüler. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah "Amansız bir şekilde yakaladığımız gün, yaptıklarının cezasını hakkıyla vereceğiz" (ed-Duhân, 44/16) meâlindeki âyetini indirdi. Abdullah o günün Bedir günü olduğunu söylemiştir (Buhârî, "Tefsir", 44; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXV, 151-152).

akıbetleri zikrettiğimiz şekilde oldu. Yine O, bahçe sahiplerine bolluk vermiş ve ellerindeki nimetleri başkalarıyla paylaşmalarını isteyerek kendilerini bu bollukla imtihan etmişti. Onlar söz konusu paylaşımı yapmayınca kendilerine verilen nimet alınmak sûretiyle cezalandırılmış, Mekkeliler de izzetleri alınmak, açlık ve korkuya mâruz bırakılmak sûretiyle cezalandırılmıştır[37]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sabah erkenden bahçenin mahsulünü kesinlikle devşireceklerine yemin etmişlerdi. "Musbihîn" (مصبحين), yani sabaha nispet edilen vaktin başlangıcı. İşaret edilen vakit gecenin sonudur, tıpkı akşamın ilk vakti için "mümsîn" (ممسين) denilmesi gibi. Durum böyle olunca mahsul toplama geceleyin olmaktadır. Şu ilâhî beyana bakmaz mısın: "Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın"[38]. Onlar gece bittikten sonra fakirleri oradan menedemiyorlardı.

[Yeminlerde İnşallah Demenin Hükmü]

(Allah izin verirse gibi) bir kayıt koymaksızın. Yani "inşallah demediler" şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca "Sübhânallah demediler" mânasını verenler de olmuştur. Bu ilâhî beyanın mânası bu ikincisi ise tesbihin (sübhânallah), istisna (inşallah) anlamında kullanılmış olduğu anlaşılır. Tesbih terkibinin
22 [§]istisna anlamını ifade etmesi mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı tesbih etmede de, O'na yönelik olarak istisnada bulunmakta da tenzih anlamı vardır. Zira onda (istisnada) Allah Teâlâ'nın dönüştüren ve değiştiren olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca bahçe sahipleri yeminleriyle, kendilerini isyana sokacak bir amacı kastetmişlerdir. Onların (yeminle) hedefledikleri şey mâsiyetti ve inşallah demeyi (istisna) terkettikleri için de azarlanmışlardır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın, kötü fiilleri tercih edeceğini bildiği kimsenin o fiilini dilediğine yönelik delil bulunmaktadır. Çünkü O, kötü fiilleri dilemekle vasıflandırılmamış olsaydı inşallah demeyi terketmelerinden dolayı onları sorumlu tutmasının bir anlamı kalmazdı. Çünkü "inşallah" demenin, yüce Allah'ın vasıflanmasının mümkün olmadığı bir konuyla ilgili kullanılması mümkün değildir. Görmez misin ki "Allah dilerse caiz olur, dilemezse olmaz; dilerse sapar, dilemezse sapmaz; dilerse yer, dilemezse yemez" şeklinde beyanlarda bulunmak isabetli değildir. Yine Cenâb-ı Hak, sapkınlığı tercih edeceğini bildiği kimseyi saptır-

---

37 Burada şu âyet-i kerîmeye işaret vardır: "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir, güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti; Allah da onlara, yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı" (bk. en-Nahl, 16/112)

38 el-Kalem, 68/24.

makla nitelendirilmezse, inşallah demeyi terkeden kimselerin kınaması da caiz olmaz ve burada inşallah demenin bir konumu bulunmazdı. Burada söz konusu edilen hususların doğruluğuna şu ilâhî beyan delil oluşturmaktadır. "Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir"[39]. Netice olarak Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiğimiz kimseleri saptırmayı dilediği gerçeği ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Ayrıca istisna âyetinde "yaratma" fiili ile, "yaratılan"ın başka başka olduğuna da delili vardır. Çünkü Allah Teâlâ'nın "saptırmak"la nitelendirilmesi mümkünken "sapıklık" (dalâl) ile vasıflandırılması imkân dâhilinde bulunmamaktadır, her ne kadar "saptırmak" O'nun yaratmasıyla meydana gelmişse de. Yine "yaşatan" ve "öldüren" şeklinde nitelendirilmesi mümkünken sapmakla nitelenmesi doğru değildir. Netice olarak ölümü ve hayatı yaratan kendisi olduğu halde "O, dilerse yaşar, dilerse de ölür" denilmesi doğru değildir.

[Yeminle İlgili Hükümler]

Yemin ettiklerinde ifadesinde neyin üzerine yemin ettikleri açıklanmamıştır. Şayet Allah'tan başkasına etmişlerse, burada Allah'tan başkası adına yemin edilebileceği açıklanması var demektir. Yeminleri Allah'a ise, bu durumda da zamanla kayıtlı olan yemin konusunda Ebû Hanîfe'ye karşı Ebû Yûsuf'u (r.a.) destekleyen bir delil ortaya çıkar. Zira üzerine yemin edilen şeyin zamanından önce ortadan kalkması, yemini düşürmez. [§]Aksine o hal üzere 23
devam eder ve vakti geçtiğinde de yemin edene, yemininden dönenin (hânis) hükmü gerekir. Çünkü bahçe sahiplerinin hasat etmek için üzerine yemin ettikleri mahsul, toplanma zamanı gelmeden önce helâk olmuştu. Şayet mahsulün yok olmasıyla yeminleri düşseydi inşallah demeye ihtiyaçları olmazdı, çünkü inşallah demeye (istisna) olan ihtiyaç, yeminden döndükleri için doğacak kefareti düşürmek içindir. Şayet mahsulün ortadan kalkması, yemini ve yeminden dönmenin kefaretini düşürseydi, inşallah demeye ihtiyaçları olmazdı. İstisnayı terkettikleri için kınanmış olmaları, -muvakkat da olsa- inşallah demedikleri takdirde kefaretin gerektiğine işaret etmektedir.

İmam Ebû Hanîfe'ye (r.a.) göre ise yemin Allah'a yapıldığı takdirde, üzerine yemin edilen şeyin yok olmasıyla yemin düşer. Fakat ibadet ve taat kapsamında bir şey üzerine yapılan adakları düşürmez. Âyet-i kerîmede bahçe sahiplerinin yeminlerinin Allah adına mı (yoksa başka bir şey üstüne mi) olduğu açıklanmamıştır. Yeminlerinin bir ibadet üzerine (adak) yapılmış olması da

[39] el-En'âm, 6/39.

mümkündür ve adaklarına bağlı kalma sorumluluğunun devam etmesi mümkündür. Şu da var ki onlar, mâsiyeti kastederek inşallah demeyi terkettikleri için Allah Teâlâ tarafından azarlanmışlardır, zira inşallah şeklindeki istisna kesin kararlılığı (azimet) düşürür. Çünkü mâsiyete azmeden ve yemin ederken "inşallah" diyen birisi, salt bunu söylemekle günaha girmez, mâsiyete de azmetmiş olmaz. Ancak Ebû Hanîfe, belli bir zamanla kayıtlı olan yemin mâsiyet olan bir şey üzerine yapıldığı takdirde mâsiyet olmaktan çıkmaz. Zikrettiğimiz şekilde azarlamanın istisnanın terkedilmesinden dolayı olduğunu gösteren şey ise, bununla ilgili ne haberlerde ne de Kitap'ta onlardan birisine kefaret vermesinin emredildiğine dair bir şeyin de zikredilmiş olmamasıdır. Şayet yeminden dönmüş olma gerçekleşmiş olsaydı inşallah demeyi (istisna) terketmelerinden dolayı kınandıkları gibi kefareti terkettikleri için de kınanırlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿١٩﴾

24 [§]***19. "Fakat onlar uykudayken Rabb'in tarafından gelen kuşatıcı bir âfet bahçeyi sarıverdi."***

Rabb'in tarafından gelen kuşatıcı bir âfetin "Rabb'inin azabı" olduğu söylenmiştir, kendilerine gece geldiği için "kuşatıcı bir âfet (tâif)" diye ifade edilmiştir, çünkü geceleyin gelen her şey "kuşatıcı bir âfet"tir.

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾

20. "Böylece bahçe, kesilip kurumuş gibi oldu."

Yani bahçe kesilmiş gibi oldu. Oysa ki bahçeyi kesmek için sabahleyin harekete geçtiler.

فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنِ اغْدُوا عَلَىٰ حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا
الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾

21. "Sabahleyin birbirlerine şöyle seslendiler:"

22. "Eğer devşirecekseniz erkenden tarlanızın başına gidin."

23. "Derken yola koyuldular, birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı:"

24. "Aman, orada bugün hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın."

Derken yola koyuldular, birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı. "Yetehâfetûne" (يَتَخَافَتُونَ), "kendi aralarında fısıldaşıyorlardı" demektir. Fısıldaşmaları, fakirler farketmesin diye birbirlerinden hızlı yürümelerini veya fakirlerin uyandıkları vakit gelmeden evlerinden çıkıp ve aceleyle yürümelerini istemek amacına yönelik olabilir.

وَغَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾

25. "Amaçlarını planladıkları gibi gerçekleştirmek üzere erkenden yola düşüp gittiler."

Bazıları onlara ait bahçenin "Hard" (حرد) diye anıldığını söylemişlerdir. "Kendi aralarında planladıkları bir işi yapmak üzere gittiler" mânasını verenler de olmuştur. Zeccâc "hard" kelimesinin üç anlamı olduğunu belirtmiştir: Birincisi, kastetmektir. Kastetme mânasına delil olarak şairin şu beytini göstermiştir.

أقبل سيلٌ كان من أمر الله يحرِدُ حَرْدَ الجَنَّةِ المُغِلَّة

"Allah'ın emrinden olan bir sel yöneldi/mahsul vermiş bir bahçeye doğru[40].
[S] Yani "bahçeye yönelerek gittiler" demek olur. İkincisi, menetmektir. İçinde 25
bulunan yılın bereketi gidip kıtlık olduğunda (حَرَدَتِ السَّنَةُ) "Bu sene menetti, yani bir şey vermedi" denir. Üçüncüsü ise gazap etmektir. Buna göre mâna

[40] Arapça'da "el-ğalle" ev kirası, kölenin çalışma ücreti ve toprağın geliri gibi şeylere denir. "eğalleti't-dayâu" (أغلّت الضياع) tabirindeki "eğalle" fiili de "galle", yani gelir kelimesindendir. Zâcir derki:

أقبل سيلٌ جاء من عند الله يحرد حرد الجنة المغلّة

(bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "gll" md.).

"Fakirlere kızarak güçleri yetecekmiş gibi erkenden gittiler" şeklinde olur[41]. (قَادِرِينَ) ifadesi de "kendi benliklerinde buna kādir olarak" anlamındadır[42].

Bu âyet-i kerîmede, kudretin fiilden önce bulunduğuna yönelik delilin yer aldığı söylenebilir. Çünkü Allah Teâlâ onların fiilden önce kudret sahibi olduklarını belirtmiştir. Ancak bu kudret, fiillerin kudreti değil, sebep ve hallerin kudretidir.

فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوا اِنَّا لَضَٓالُّونَۙ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾

26-27. "Bahçeyi gördüklerinde ise, 'herhalde yanlış yere gelmişiz' dediler; yok yok ürünü kaybetmişiz dediler."

Bahçeyi gördüklerinde ise 'herhalde yanlış yere gelmişiz' dediler. Yani yolumuzu şaşırmışız. Bahçe sahiplerine göre yollarını şaşırdıkları için mahsullerine ulaşamamışlar. Daha sonra yollarını şaşırmadıklarını, ancak işledikleri suçtan ötürü ürünlerin bereketinden mahrum bırakıldıklarını anladılar. Yaptıklarını hatırladılar, buna pişman oldular, boyun eğerek Cenâb-ı Hak'a yö-

---

41 "el-Hard" kelimesi ciddiyet ve kasıt anlamına gelir. Arapça'da (حَرَدَ - يحْرِدُ - حَرداً) "kastetti" demektir. Âyet-i kerîmede (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ) denir. "el-Hardu", menetti anlamınadır. Âyet de bu mânada tefsir edilmiştir. "Harrade'ş-şey'e" (حَرَّدَ الشيئَ) menetti demektir. Şair şöyle der:

كأن فدائها إذا حـرّدوه أطافـوا حولـه سـلك يتيـم

(O köyün) yiyeceği buğdaylar, bir kenara ayırıp yığdıkları zaman (o kadar az ki) sanki bir kuşun durduğu yer kadardır.
Bu kelime "cerradûhu" (جَرَّدُوه) şeklinde de rivayet edilmiştir. Mânası "Onu samandan ayıkladılar" şeklindedir. İbnü'l-A'râbî şöyle der: el-Hardu, kastetmek, menetmek, öfkelenmek ve gazap etmek mânalarınadır. Bütün bu anlamlar (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ) âyeti açısından uygundur. Bazı tefsirlerde bahçe sahiplerinin köylerinin adının Hard olduğu rivayet edilir. Ferrâ şu açıklamayı yapar: Cenâb-ı Hak (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ) derken "Onlar kendi nefislerinde (fakirlere) vermeme düşüncesi ve bir kudret üzere oldukları halde erkenden yola düşüp gittiler" demek istemektedir. Bir kimse diğerine (قَدْ أتيتُ قِبَلَكَ وقَصَدتُ قصدَكَ و حَرَدتُ حردَكَ) dediği zaman mânası "Senin tarafına doğru yöneldim" demektir. Ferrâ açıklamasına devamla şöyle der: Bir beyitte şöyle söyledim:

وجاء سيلٌ كان من أمر الله يحردُ حردَ الجنة المغلة

"Yahridu harde" derken, "onun tarafına doğru yöneliyor" demek istiyor. Ferrâ bir başkasının da (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ) âyetine "Onlar varlıklı oldukları halde menettiler ve vermediler" mânasını vermişlerdir. "Kādirîne" kelimesi hal olarak nasbolmuştur. Ezherî *Kitâbü'l-leys* isimli eserinde (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ) âyetine, "Onlar ciddiyet içinde erkenden yola düşüp gittiler" şeklinde bir mâna vermiştir. Ezherî "Ben kelimeyi böyle kayıtlı buldum. Ama doğrusu "alâ haddin", yani "menetmek üzere" şeklindedir der. Ve Ferrâ'nın da böyle söylediğini belirtir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hrd" md.).

42 Sözlük mânası açısından geniş bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ğll" ve "hrd" md.leri.

neldiler, O da tövbelerini kabul etti. Buna göre "Şüphesiz biz vaktiyle bahçe sahiplerine belâ verdiğimiz gibi onlara da belâ verdik"[43] âyeti bu anlamda olabilir: [§]Yani "biz bahçe sahiplerine belâ verdik, onlar hatırlayıp tövbe ettiler 26
ve böylece azapları kaldırıldı. Mekkeliler ise tövbe etmediler, bu sebeple de onlara Bedir gününün azabı geldi; tıpkı "Rab'lerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlar"[44] anlamındaki ilâhî beyanda olduğu gibi.

قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾

28. "İçlerinde aklı başında biri şöyle dedi: 'Ben size Allah'ın yüceliğini dile getirmelisiniz!' dememiş miydim?."

İçlerinde aklı başında biri şöyle dedi, yani onların en mutedil olanı. **Ben size 'Allah'ın yüceliğini dile getirmelisiniz! dememiş miydim?** Bunun mânası şöyle olabilir: "Sabah namazını kıldıktan sonra çıksaydınız ya!" Âyetin "İnşallah" demek sûretiyle istisna yapsaydınız ya!" anlamına gelmesi de mümkündür. Daha önce istisnada tesbih anlamının da bulunduğunu belirtmiştik; çünkü tesbihte, bütün işlerin Allah'ın dilemesiyle (meşîet) meydana geldiğini ve başkasının değil, sadece O'nun değiştirip dönüştüren olduğunu ikrar etme söz konusudur.

قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٩﴾

29. "Şöyle cevap verdiler: 'Rabb'imizin şanı yücedir. Doğrusu biz haksızlık etmişiz.'"

Rabb'imizin şanı yücedir dediler meâlindeki ifade, onların Allah Teâlâ'yı bir kabul ettiklerini ve O'nu noksanlıklardan uzak tuttuklarını gösterir. **Doğrusu biz haksızlık etmişiz** cümlesi ise işledikleri günahları itiraf ettiklerini ve Allah'a dönüş yaptıklarını gösterir. Tövbelerinin tamamı ise şu ilâhî beyandadır:

---

[43] el-Kalem, 68/17.

[44] "Andolsun, biz onları sıkıntıya düşürdük de yine Rab'lerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlar" (el-Mü'minûn, 23/76).

فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا طَاغ۪ينَ ﴿٣١﴾

30-31. "Ardından birbirlerini kınamaya başladılar. 'Yazıklar olsun bize!' dediler, 'Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!'"

Müfessirler şöyle demiştir; **Ardından birbirlerini kınamaya başladılar,** yani biri diğerine yönelip "sen mahsulü geceleyin toplamamızı istedin", diğeri de ona "bu, senin yaptığın işti" demek suretiyle birbirlerini kınadılar. Ancak şu tevil, hiçbir anlamı olmayan bir yorumdur. Çünkü böyle bir ifade, her birinin kendi şahsını işlenen günahtan uzak tutmasını gerektirir. Halbuki daha
27 önce [S]"Rabb'imizin şanı yücedir. Doğrusu biz haksızlık etmişiz" ve "Yazıklar olsun bize! dediler, Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!" ifadesi ile günahlarını ikrar ettikleri daha önce geçmişti. Ayrıca nasıl oluyor da "Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!" ifadesiyle de itiraf ettikleri günahlarından kendilerini aklamaya çalışmaktadırlar? Bu anlamsız bir yorumdur. Aksine "Ardından birbirlerini kınamaya başladılar" beyanının anlamı *-en doğrusunu Allah bilir-* onlardan her birisinin kendi kendine pişmanlık duyduğu, ya da her birinin kendi nefsine pişmanlıkla yöneldiği şeklindedir. Ancak bu şekildeki bir yorum "Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!" âyetine uygun düşer. "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!" meâlindeki beyan, tövbenin tam olarak yapıldığını gösterir. Burada yaptıklarından dolayı üç şekilde pişmanlık duydukları anlaşılmaktadır: Biri, kendilerini zulüm ile nitelemeleri, ikincisi kınamaları, üçüncüsü ise azgınlıkla nitelemeleridir.

عَسٰى رَبُّنَٓا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَٓا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Belki, Rabb'imiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Biz artık Rabb'imizden bunu diliyoruz."

Belki, Rabb'imiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Bu beyan, "Rabb'imize tövbe ettiğimiz ve O'na yöneldiğimiz takdirde, bundan daha hayırlısını bize verir" anlamındadır. Çünkü günahlarında ısrar ettikleri takdirde daha hayırlısının olması mümkün değildir. Zaten işledikleri günahlardan ötürü ürünlerin bereketinden mahrum bırakıldıklarını itiraf etmişlerdir. Dolayısıyla bu âyetin anlamı zikrettiğimiz şekilde olur. Bu beklentinin âhirete yönelik

olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda "Tövbe ettiğimiz ve O'na yöneldiğimiz takdirde **Belki, Rabb'imiz** âhirette **bize bunun yerine daha iyisini verir** demiş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz artık Rabb'imizden bunu diliyoruz beyanı, "Rabb'imizin katında bulunan iyilik ve lütufları diliyoruz" veya "Rabb'imizin günahlarından tövbe edenlere vâdettiklerini diliyoruz" anlamındadır.

كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

33. "İşte ceza budur. Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!"

İşte ceza budur. Yüce Allah sanki Mekkeliler'e hitap etmekte ve dünyadaki azabın en güvende veya en gafil oldukları bir anda başlarına geleceğini belirtmektedir. Tıpkı bahçe sahiplerinin söz konusu mahsulü devşireceklerinden ve bunu kaybetmeyeceklerinden emin oldukları bir anda bahçelerinin ve ürünlerinin yok olması gibi.

[§]**Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!** Bu âyet, 28
azabı bilmeyen ve ona iman etmeyenlerin başlarına da geleceğine işaret etmektedir. Çünkü onlar, âhiretteki azaba iman etmiyor ve onu bilmiyorlardı. Cenâb-ı Hak, -her ne kadar bilmiyorlarsa da- onlara azabı getirmiş ve bilmemelerini mazeret olarak kabul etmemiştir. Çünkü karşılarına öyle bir vesile dikilmiştir ki üzerinde düşündükleri takdirde âhirette azap olduğunu bilirler ve ikna olurlar. Bu durum, cehaletinden dolayı bile olsa tevhide ve Allah'a iman etmeyenlerin geçerli bir mazeretlerinin olmadığının delilidir. Ancak söz konusu cehalet, yaratılıştan gelen bir cehaletse, bu başkadır. Çünkü bu durumda cehalete götüren şey, kişinin bilgiye ulaşmaktaki yetersizliğidir. Şayet öğretecek birini bulmaktaki bu yetersizlik olmasaydı, kendisine yaratıcının varlığı ve Cenâb-ı Hakk'ın birliğine dair bilgiyi gösterecek birisini bulurdu.

اِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٣٤﴾

34. "Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rab'leri katında nimetlerle dolu cennetler vardır."

Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rab'leri katında nimetlerle dolu cennetler vardır. Âyetin beyanı, takvâya, yani İslâm'a sarılanlara teşvik ifade etmektedir.

أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ
تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾

35. "Öyle ya, emrimize boyun eğenleri, o günahkârlar gibi mi tutacağız?"

35. "Size ne oluyor, ne biçim hüküm veriyorsunuz?"

Öyle ya, emrimize boyun eğenleri, o günahkârlar gibi mi tutacağız? beyanı "Allah'tan başka her şeyi, Allah'a ait kılan ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmayan kimseyi, günah işleyip Allah için olması gereken her şeyi gerek ibadet ve gerekse isimlendirmede Allah'a ortak koşan kimse gibi mi tutacağız?" anlamındadır. Ya da âyeti şöyle anlarız: Cenâb-ı Hak, müminlerin dostu, günahkârların da düşmanı olduğunu açıklamakta ve şöyle demektedir: "Düşmanlarım, dostlarımı kendileriyle bir tutacağımı ve ikisini aynı seviyede mi kabul edeceğimi iddia ediyorlar? Bunu yapmayız. Zira bunda hikmeti gözetmeme vardır. Çünkü hikmet, dost ile düşmanı birbirinden ayırmayı gerektirir. İkisini bir tutmada ise hikmet kaybolur".

29 [S]**Size ne oluyor** da dostumu düşmanımın seviyesine ya da düşmanımı dostumun mertebesine çıkaracağımı iddia ediyorsunuz? **Ne biçim hüküm veriyorsunuz?** Ya da "Verdiğiniz hükmü herhangi bir kitap getirmediği veya hiçbir akıl böyle söylemediği halde bu hükmü size verdiren nedir? Bunu nasıl umuyorsunuz?" Yahut "Ne oluyor da Rabb'inizin haksızlık yapacağına hükmediyorsunuz?" Çünkü kıymet ve değer yurdunda (âhiret) dost ile düşmanı bir tutmak haksızlıktır.

Öyle ya, emrimize boyun eğenleri, o günahkârlar gibi mi tutacağız? Bu âyetin iki gruba cevap olması uygundur: Yeniden dirilmeyi inkâr edenler ve âhirette kendilerine ikram edilecek nimetler konusunda müminlere ortak olacaklarını iddia edenler. Yeniden dirilmeyi inkâr edenlere karşı bu âyetle şöyle delil getirilir: Akıl, dost ile düşman ve şükreden ile nankörün birbirinden ayırt edilmesini gerektirir. Yeniden dirilmeyi inkâr ettiğiniz takdirde, Allah Teâlâ'nın boyun eğen ile günahkârı, mümin ile kâfiri, dost ile düşmanı bir tutacağını iddia etmiş olursunuz. Bunu yapan kimse akılsızdır ve hikmet sahibi olması uygun değildir. Yeniden dirilmeyi inkâr etmede akılsızlığı hayata geçirme ve haksızlığı kabul etme durumu söz konusudur. Çünkü dost ile düşmana aynı karşılığı (ceza) vermek haksızlıktır.

[Dünyada Allah Dostlarıyla Düşmanları Neden Meşakkat ve Nimet Açısından Birdir?]

Diğer hususu, yani dünyadaki menfaat ve sıkıntılarda, lezzet, şiddet ve belâlarda (Allah dostlarıyla düşmanlarının arasındaki) eşitliği gerekçe göstererek âhirette de böyle olacağını iddia edenlere gelince; onlara şöyle cevap verilir: Dünya, dost ile düşmanın, mümin ile kâfirin ortaya çıktığı[45], âhiret ise dostluk ve düşmanlığın karşılığını bulduğu yurttur. [§]Dolayısıyla dostluk ve düş- 30
manlığın ortaya çıktığı dünya yurdunda Allah dostlarıyla düşmanlarının aynı lezzeti ve belâyı tatmaları mümkün olmaktadır. Ancak cezanın gerçekleşeceği âhiret yurdunda bu iki grubun aynı olmaları mümkün değildir. Zira ceza, daha önce yapılmış olan dostluk ve düşmanlık içindir. Hikmet, her ikisine verilecek karşılığın birbirinden ayırt edilmesini gerektirir. Buna göre hikmetin gözetilmemiş olacağından dolayı boyun eğenin günahkârla aynı muameleye tâbi tutulması mümkün değildir. (Dünyada) imtihan açısından, ikisinin imtihanının da ayrı olmasını gerektiren bir sebep bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu açıdan ikisi arasında bir eşitlik (ittifak) bulunabilir. Ayrıca dünya imtihan yurdu olduğundan dolayı, şayet dünyada ikisi arasında bir ayırım olursa o zaman imtihan, sınırının dışına çıkar. Şunu söyledik: Allah dostlarıyla düşmanlarının dünyada aynı olmamalarını beklemek, imtihanı tanımının dışına çıkarmaktır. Çünkü imtihan korku ile ümit ve teşvik ile korkutma esasına dayanır. Şayet dünyada dost ile düşman ayırt edilirse ve dosta genişlik düşmana darlık verilirse, dostluk zorunlu olarak tercih edilir. Zira düşmanlığı tercih ettiği takdirde sıkıntı verileceğini ve derhal azaba uğrayacağını bilen birisi, bu tutumunu hemen terkeder ve dostluğa yönelir. Bu durumda da imtihan ortadan kalkar. Buna bağlı olarak hikmetin devam etmesi için, imtihan yurdunda dost ile düşmanın bir tutulması mümkün, âhirette ise mümkün değildir. Çünkü âhiret, ceza yurdudur ve akıl, ikisinin alacağı karşılık arasında ayırım olmasını gerektirir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Size ne oluyor! Hakîmlerin en hakîminin akılsız olduğunu iddia ederek **ne biçim hüküm veriyorsunuz?** Çünkü O'nun karşılık vermede dost ile düşmanı bir tutacağını iddia ediyorsunuz. Oysa bu akılsızlığın (sefeh) zirvesidir? Ya da "Hâkimlerin hâkimi ve âdillerin en âdilinin, haksızlık edeceğine nasıl hükmediyorsunuz?" Çünkü ikisini bir tutmak haksız olduğu halde, ikram yurdunda iki grubu bir tutacağını iddia ediyorsunuz. Halbuki onlar Allah'ın hâkimlerin en hâkimi olduğunu ikrar ediyorlardı.

---

45 Yazma metinde olmamasına rağmen tahkike yerleştirilen "لا"yı dikkate alırsak mâna "dostluk ve düşmanlığın ortaya çıkmadığı yurttur" şeklinde olur. Metin her iki mânaya da muhtemeldir (Çeviren).

اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ ف۪يهِ تَدْرُسُونَۙ ﴿٣٧﴾ اِنَّ لَكُمْ ف۪يهِ لَمَا تَخَيَّرُونَۚ ﴿٣٨﴾

37-38. "Yoksa elinizde okuduğunuz bir kitap var da orada, dilediğinizin sizin olacağı mı yazılı?"

Yoksa elinizde okuduğunuz bir kitap var da. Allah Teâlâ, öncelikle onlarla hikmetin gereğine göre tartışmaktadır. Şöylesine: Sizler biliyorsunuz ki hikmet bu iki zümrenin birbirinden ayrı tutulmasını gerektirir. Şayet siz her iki zümrenin bir tutulmasının hikmete uygun olduğunu iddia ediyorsanız hikmetin onları birbirinden ayırmayı gerektirdiğini biliyorsunuz. Eğer bunun bir kitapta olduğunu iddia ediyorsanız, size Allah Teâlâ'nın katından hangi kitap geldi de sizinle dostlarını bir tutmayı gerektirdi? Hangi elçi, âhiret nimetleri açısından dostlarla bir tutulacağınızı haber verdi? Daha sonra Allah Teâlâ tar-
31 tışmayı kitap üzerinde yürütmektedir. Oysa Arap müşrikleri, [S]ne kitaba ne de peygambere iman ediyorlardı. Şayet bunlara iman etselerdi "Bizim bir kitabımız var, onu okuduk ve zikrettiklerimizi, iddia ettiklerimizi onda gördük, bir peygamber de bize bunu haber verdi" diyebilirlerdi. Ancak onlar, bunlara iman etmedikleri için Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği bu yöntem onlara karşı bağlayıcı bir delil olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada, dilediğinizin sizin olacağı mı yazılı? Yani "Söz konusu kitapta dilediklerinizin sizin olacağı haberini mi buluyorsunuz?"

اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَۚ ﴿٣٩﴾

39. "Yoksa 'Ne hüküm verirseniz o mutlaka sizindir' diye tarafımızdan lehinize verilmiş kıyâmet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?"

Yoksa 'Ne hüküm verirseniz o mutlaka sizindir' diye tarafımızdan lehinize verilmiş kıyâmet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var? Bu beyan da aynı şekilde önceki ifadeyle irtibatlıdır. Yani "Allah'ın hüküm verdiğiniz gibi yapacağına dair yemin ettiğini mi gördünüz?" Bu beyan "Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?" meâlindeki beyan gibidir. Allah Teâlâ bu âyette öncelikle onlara bir kıyas yapmakta ve "De ki, 'O, bunlardan iki erkeği mi iki dişiyi mi haram kıldı?'" diye sormaktadır. Kıyas ve akıl yoluyla söylediklerini ispat edemedikleri zaman "Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şa-

hit mi oldunuz?"[46] şeklinde delil getirmektedir. Onlar buna şahit olmadıklarını ve iddia ettiklerinin de anılan yöntemin dışında ispatının mümkün olmadığını biliyorlardı. İddialarının hiçbirini ispat edemeyince, iddialarının geçersiz olduğunu anlamış oldular. Burada da durum aynıdır: Cenâb-ı Hak, kendilerinden hikmet, kitap veya müşahede yöntemiyle delil getirmelerini istemektedir. Bu yöntemlerden hiçbiriyle iddialarını ispatlamayadıklarına göre, hangi açıdan Allah Teâlâ'nın bunu yapacağına şahitlik etmektedirler. "Eymânun bâliğa" (أيمان بالغة), "tekitli yeminler" ya da "Allah'tan size ulaşmış sözler" anlamındadır.

سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾

[§]*40. "Sor onlara: İçlerinden kim buna kefil oluyor?"* 32

Sor onlara: İçlerinden kim buna kefil oluyor? Onlar, bütün bunlara rağmen, kendilerine tanıklık edecek hiçbir delil olmadığı halde davalarını inatla sürdürmektedirler. O halde onlara soruver: Kefilleri kimdir, yani durumun onların iddia ettiği gibi olduğuna kim kefildir?

اَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾

41. "Yoksa onların (kendilerine akıl veren) *ortakları mı var? Doğru söylüyorlarsa, haydi getirsinler ortaklarını!"*

Yoksa onların (kendilerine akıl veren) ortakları mı var? Doğru söylüyorlarsa, haydi getirsinler ortaklarını! Yani onların kıyâmet günü kendilerine şefaat edecek ortakları mı var? Bazıları ise âyete şöyle mâna vermişlerdir: "Yoksa onların yanlarında kitap bulunan şahitleri var da durumun kendilerinin dediği gibi olduğuna şahitlik mi ediyorlar?"

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾

42. "İş ciddileşip paçalar sıvandığı gün, secdeye çağrılırlar ama bunu yapamazlar."

---

46 "Ve deveden iki, sığırdan da iki. De ki, 'O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?" Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakkında yalan uyduran-dan daha zâlimi kimdir? Allah, o zâlimler topluluğunu asla doğru yola iletmez" (el-En'âm, 6/144).

Paçalar sıvandığı gün. Yani, korku ve şiddetle tehdit edilen gün açığa çıktığı gün. Âyet metninde geçen "es-sâk" (الساق) kelimesi şiddet anlamındadır. Bu kelimeye "es-sâk" denilmesi, insanların şiddetlerinin bacaklarında belirmesi dolayısıyladır. Çünkü yükleri onlarla taşırlar. Bu nedenle yüce Allah "bacak" anlamındaki "sâk" (ساق) kelimesini zikretmiş bununla kinâye yoluyla "şiddet"i kastetmiştir. Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: İnsanlar bir sıkıntı ve belâya mâruz kaldıklarında paçalarını sıvarlar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bacakları zikretmiş kinâye yoluyla şiddeti kastetmiştir. Yoksa bacak kelimesiyle, gerçek bacak kastedilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Secdeye Çağrılmanın Anlamı]

Secdeye çağrılırlar. Buradaki davet, yaşadıkları halin davet etmesi olabileceği gibi emir daveti de olabilir. Yaşanan halin daveti şöyle olur: İnsanların başlarına şiddetli bir durum geldiğinde ve daraldıklarında korkup secdeye kapanmak gibi bir âdetleri vardır. Onların başına gelen hal ve şiddetin de bu şekilde onları secdeye davet etmesi mümkündür. Secdeye yönelirler ama yapamazlar. Buna göre "Secdeye çağrılırlar" meâlindeki ifade, içerisinde bulundukları hal, onları secdeye davet eder şeklinde olur ki halin daveti budur. Secde etmelerinin emredilmesi ve bu şekilde imtihan edilmeleri de mümkündür. Şayet yorum, davetin emir daveti olduğu şeklinde yapılırsa bunun kıyâmet günü gerçekleşmesi muhtemeldir. Ölüm anında olması da mümkündür. Şayet halin daveti ise bu, ölüm anındadır.

33 [S]Ayrıca secdenin emredilmesi iki şekilde olabilir: Biri gerçekten bu fiilin kendisi olabilir. Diğeri ise teslim olma ve boyun eğme şeklinde olabilir. Kur'ân'da zikredilen ve bizzat secdenin kastedildiği her secde âyetinin okunmasında secde etmek vacip değildir. Teslim olma ve boyun eğme kastedilen her secde âyetinde ise secde etmek vaciptir. Şayet secde kâfirler hakkında kullanılıyorsa, bu inanç açısından boyun eğme anlamında olup, secde fiilinin kendisi kastedilmez. Müslümanlara gelince, onlar inanç itibariyle teslim olduklarından onların fiil yönünden teslim olmaları gerekir. Söz konusu durumun, şiddet ve korkular bizzat müşahede edilince Allah'a teslim olma ve boyun eğme anlamına gelmesi de mümkündür ki bu anda boyun eğmeleri kabul edilmeyecektir. Çünkü orası imtihan yurdu değil, amellere karşılık verme yurdudur.

İkincisine gelince secde, nefsi istenilen doğrultuda itaat ederek feda etmektir. Kişi ölüme yaklaştığında ise nefsini feda etmesi değil, ruhunu vermesi istenir. Şayet Allah'ı inkâr etmiş ise çekilip alındığı takdirde gideceği yerin azap olduğunu bildiğinden, ruhunu vermek zor ve sıkıntılı olur. Bunu kesinlikle

istemez. Tıpkı Resûlullah'ın (a.s.) şöyle buyurduğu gibi "Kim Allah'la karşılaşmaktan hoşlanmazsa Allah da onunla karşılaşmak istemez; kim de Allah'la karşılaşmak isterse Allah da onunla karşılaşmak ister". Resûlullah'a (a.s.) bu durum sorulduğunda "Bu, ölüm anındadır" cevabını vermiştir[47]. Kişi ölümden sonra başına gelecek olan ve hoşlanmadığı şeyleri görünce ruhunun alınmasını istemez. Şayet "secdeye çağrılırlar" meâlindeki beyan, ölüm anında ise "ama bunu yapamazlar" anlamındaki beyan da bu anlamda olur. Mümin ise kendisi için hazırlanan ikramları görünce, bu ikramlara ulaşmak için ruhunun süratli bir şekilde alınmasını ister. Şayet söz konusu emir, dirilmeden sonra verilecekse ve secdeden de gerçek anlamda secde kastediliyorsa, dünyada iken secde ile imtihan edilmeleri Allah'a ulaşacak bir menfaat veya O'nun bir ihtiyacı olduğu
için değil, [§]kendileri için olduğunu hatırlatmak amacına mâtuftur. Zira im- 34
tihan, Allah'ın erişeceği bir menfaat için olsaydı kıyâmette secde etmelerine engel olunmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kelâmcıların çoğu şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ'nın dirilmeden sonra onları secde ile imtihan etmesi mümkün değildir. Çünkü orası imtihan yurdu değildir. Secde emri, azarlama anlamına gelir. Câfer b. Harb da emrin, bu şekilde azarlama anlamında olduğunu iddia etmiştir. Bir kimse zengin olup malı elinden gittiğinde ve zengin iken zekâtını vermemiş, haccını yapmamış ise "Şimdi haccını yap ve şimdi zekâtını ver!" denilir. Bununla onun söz konusu fiili yapması kastedilmez, hatırlatma ve azarlama kastedilir. Kelâmcıların bu söyledikleri mümkün olabilir. Bizim zikrettiğimiz şekillerde de secde ile imtihan edilmeleri mümkündür. Bu da imtihan edilenlere, secdelerinin menfaatinin Cenâb-ı Hakk'a değil, kendilerine döneceğinin gösterilmesidir.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın **ama bunu yapamazlar** meâlindeki beyanın, hal ve sebeplere güç yetirme anlamındaki istitâatın bulunmamasına ilişkin olması mümkündür. Ya da başlarına gelen meşguliyet ve korkudan dolayı bunu yapamamaları anlamında da olabilir.

خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ
وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

43. "O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. Halbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı."

[47] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 420; Buhârî, "Rikāk", 41; Müslim, "Zikir", 14-17.

Halbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı. Bu beyandan, farzların uzuvların sağlıklı olmaları halinde farz olduğu sonucu çıkmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Sen bu sözü yalan sayanı bana bırak! Biz onları bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz."

Sen bu sözü yalan sayanı bana bırak! Bu beyanda geçen söz anlamındaki "hadîs", Kur'ân olabilir. Bununla yeniden dirilmenin kastedilmiş olması da mümkündür, hatta bu daha kuvvetli bir ihtimaldir.

35 [§]**Biz onları bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz** ifadesine gelince; İbn Kuteybe şöyle demiştir: "İstidrâc, Allah Teâlâ'nın onları helâke aşama aşama yaklaştırmasıdır"[48]. "Yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz" ifadesinin nimet verme ve mühlet vermek sûretiyle bu nimetin şükrünü unutturma olduğu, bundan dolayı azap ve helâkin üzerlerine yağacağı anlamında olduğu da söylenmiştir.

وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿٤٥﴾

45. "Onlara mühlet veriyorum; ama benim planım çok sağlamdır."

[Allah'ın Hilesi ve Tuzağı]

Onlara mühlet veriyorum; ama benim planım çok sağlamdır. Esasen "keyd", "mekr" ve "istidrâc" kelimeleri aynı anlama gelir. Ortak anlam, Cenâb-ı Hakk'ın kişiyi güven içinde olduğu halden alması ve helâke sürüklemesidir. Kelime, insanlar hakkında kınanacakları bir tarzda kullanılır. Söz konusu fiiller, Allah Teâlâ'ya zatına ait bir isim olmamak kaydıyla izafe edilir. Çünkü O'nun mâkir (hile yapan), kâid (tuzak kuran) ve müstedric (derece derece helâke yaklaştıran) olarak isimlendirilmesi caiz değildir. Gerçekte bu ceza, bir "tuzak, hile" değildir. Ancak bazan cezaya verilmesine sebep olan fiilin ismi verilebilir. Tıpkı ceza kötülük olmadığı halde, "kötülüğün cezasına kötülük"

---

48 bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, s. 166.

denilmesi gibi. Ve aynı şekilde haddi aşmanın cezasına haddi aşmak denildiği gibi. İşte bunun gibi hile ve tuzağın cezasına da gerçekte hile olmadığı halde, hile ve tuzak denilmiştir. Yahut şöyle deriz: Hile yapan ve tuzak kuran bunu dostu ve yakını için yaptığı zaman yerilir, fakat düşmanı için hile yapıp tuzak kurarsa, bunda bir sakınca görülmez ve bunu yapan zem de edilmez. Allah'a izafe edilen hile ve tuzak ise dostlarına değil, düşmanlarının başlarına gelecektir. Dolayısıyla bu tabirde Allah hakkında hoş görülmeyecek bir mâna söz konusu olmaz.

Ayrıca aslolan fiile bakılmasıdır: Allah'a nispet edilmesi hakikat anlamında mıdır yoksa mecaz anlamında mı? Eğer mecaz anlamında ise bu kelime Allah Teâlâ'ya isim olarak verilmez. Çünkü Allah'a; "kâtib" (الكاتب), yani ya-
zan "nâfihü rûh" (نافخ الروح), yani ruh üfleyen, [S]"kâid" (الكائد), yani hile yapan 36
ve "mâkir" (الماكر), yani tuzak kuran denilmesi caiz değildir. Çünkü bu fiiller gerçek anlamda O'ndan zuhur etmez. Fakat gerçek mânayı ifade etmek için yaptığı fiillerin O'na isim olarak nispet edilmesi yanlış olmaz. Çünkü biz O'nu "mun'im" (المنعم), yani nimet veren, "mufdıl" (المفضل), yani lütufta bulunan, "hâlik" (الخالق), yani yaratan ve "rahmân" (الرحمن), yani rahmet eden olarak isim vermemiz doğru olur. Zira O, "in'âm" (انعام), yani nimet verme, "ifdâl" (افضال), yani lütfetme ve "halk" (خلق), yani yaratma fiilleri gerçek mânada O'ndan sadır olur.

"Metîn" (متين) kelimesi güçlü ve sabit anlamındadır. "Benim planım çok sağlamdır" ifadesi ise, "dostlarımın lehinde düşmanlarımın ise aleyhinde kurduğum tuzak kesindir" anlamındadır. Fakat onun kurduğu tuzak, düşmanın tuzağı ve hilesi gibi değildir. Zira düşmanın hilesi, şeytanın hilesi ve tuzağı sayesindedir. Şeytanın hilesi ve tuzağı ise zayıftır[49]. Allah'a nispet edilen hile ve tuzak gerçektir, gerçek ise güçlüdür, kesindir ve onu defedecek bir şey de yoktur. Şeytanın hilesi ve tuzağı ise bâtıldır ve bâtıl için istikrar söz konusu değildir. Aksine o, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanda belirtildiği gibidir: "Kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan"[50].

أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾

---

49 Müellif "İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dâva uğrunda savaşırlar. Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır" beyanına işaret etmektedir (bk. en-Nisâ, 4/76).

50 "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/26).

46. "Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı altında kalmaktan mı çekiniyorlar?"

Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı altında kalmaktan mı çekiniyorlar. Aslında peygamberler (a.s.), insanları akıl ve fıtratın kabullenmekte zorlanacağı inanç ve davranışlara davet etmemişlerdir. Aksine akıl ve fıtratın rahat ve kolayca benimseyeceği esaslara davet etmişlerdir. Çünkü onlar birden fazla ilâha ibadet ederlerken, peygamberler Allah'ın birliğine inanmaya ve ibadet etmeye davet etmişlerdir. Bir tek ilâha ibadet etmek, birden fazla ilâhlara ibadet etmekten daha kolaydır. Aynı şekilde onları doğruluk ve yüce ahlâkî değerlere uymaya davet etmişlerdir, bunları kabul etmek de kolaydır. Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: "Yoksa onlara bir ücret yükledin de bu onlara ağır geldiği için mi gerçekte kabul etmek kolay olduğu halde senin davetini kabul etmediler?" Bu durumda ifade, onların akıllarının zayıf olduğunu vurgulamak anlamına gelir.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾

37 [§]*47. "Yahut gayp bilgisine sahipler de oradan mı alıp yazıyorlar?"*

Yahut gayp bilgisine sahipler de oradan mı alıp yazıyorlar? Bu cümle, birkaç anlama gelebilir: Bunlardan biri, onların gayp bilgileri mi var ki bununla müslümanları mücrimlerle bir tutacağımızı iddia etmektedirler? Onların veya geçmişlerinin yanında gaybın bilgisi yazılı da onu kitaplarında bulup sonradan gelenlere öğrettiler de bununla mı sana hasım oluyorlar? Sonra onlar ne kitaba ne de peygamberlere iman eden bir kavimdir. O halde kendilerine verdiğin haberler konusunda nasıl sana hasım olup seni yalanlamaktadırlar? Halbuki yalancılıkla itham etmek, ancak aksini ispat eden bir bilgi ile yapılabilir ve sözünü ettiğimiz iki durumdan biriyle teyit edilir. Ya da bu âyet, "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ve bize şefaatçi olsunlar diye ibadet ediyoruz"[51] diye beyan ettikleri zanlarına karşı delil getirmek için nâzil olmuştur. Onları, bu iddiayı ileri sürmeye sevkeden nedir? Yoksa onların bir gayp bilgisi var da oradan mı alıp yazıyorlar? Yahut da söz konusu

[51] Müellif merhum şu âyetlere işaret ediyor: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" (ez-Zümer, 39/3); "Allah'ı bırakıp, kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphe yoktur'" (Yûnus, 10/18).

topluluk, dünyevî varlık itibariyle Allah'ın dinini ve O'nun ilâh olduğunu ikrar etmeye kendilerini zorlayıp mecbur ettiler. Üzerlerine aldıkları bu yükümlülük, onları Allah'ı yücelten davranışları ve insanların Allah'a kendileriyle şükrettikleri amelleri yapmaya mecbur eder. Söz konusu ameller ise ancak Allah Teâlâ'nın peygamberleri (a.s.) aracılığıyla bilinir. Böylece kendilerine gayp bilgisini öğretecek birisine muhtaç olduklarını öğrendiler. Öyle ise Resûlullah'a (a.s.) muhtaç oldukları halde neden onun davetine icabet etmiyorlar? Yoksa onların gayp bilgileri var da onunla mı Resûlullah'a (a.s.) muhtaç olmaktan kurtuluyorlar?

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْ نَادٰى وَهُوَ
مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾

[§]*48. "Sen, Rabb'inin hükmüne sabret; balığın yoldaşı* (Yûnus peygam- 38
ber) ***gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti."***

[Peygamberlere Özel Hükümler]

Rabb'inin hükmüne sabret! Cenâb-ı Hakk'ın peygamberler hakkındaki hükmü üçtür: Birisi, kendilerine izin verilmedikçe, kavimlerinin verdikleri eziyetler şiddetli bile olsa helâk olmaları için beddua etmemeleridir. İkincisi, başlarına şiddetli belâlar gelse bile Allah'ın izni olmaksızın kavimlerinden ayrılmamalarıdır. Üçüncüsü, hayatlarından endişe etseler bile tebliğ görevinden geri kalmamalarıdır. Bunun dışında onların yapmaları gereken iki şey daha vardır: Birincisi, onlara sadece Allah için buğzetmelerinin emredilmiş olması. İkincisi, kavimleri kendilerine eziyet ettiklerinde kendileri için üzülmemeleridir. Aksine kavimlerine olan şefkatlerinden peygamberlerini yalanladıkları için hak ettikleri azaptan dolayı kavimlerinin durumuna üzülmeleridir. İşte bu, Rabb'inin hükmüdür. **Rabb'inin hükmüne sabret!** meâlindeki cümlenin şu mânaya gelmesi muhtemeldir: Yaptıklarından dolayı onları cezalandırma ve onlar için acele etme, bilakis Rabb'inin onlar hakkında hükmettiği azabı sabırla bekle!

Balığın yoldaşı (Yûnus peygamber) gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti. Bu beyan, iki anlama gelebilir. Bunlardan biri şudur: Denildi ki: Hz. Yûnus (a.s.) helâk olmaları için beddua ederek kavmine seslenmişti. Ancak bize göre kavmine yaptığı beddua gerçekleşmedi. "Zünnûn'u da (Yûnus) zik-

ret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmişti"[52] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere sadece kavmine kızmış ve onlardan ayrılmıştı. Ama kavminden ayrılmamalıydı. Dolayısıyla Allah Teâlâ Resûlullah'a (a.s.) şöyle diyor: Rabb'inin kavminden ayrılmaman konusunda verdiği hükme sabret! Allah Teâlâ'dan kendisine izin verilmeden kavminden ayrılan **Balığın yoldaşı gibi olma!**

39 [§]İkincisi ise Hz. Yûnus (a.s.), kavminin eziyetlerine sabretmedi, aksine onlardan ayrıldı ve balığın kendisini yutması olayı ile karşı karşıya kaldı. Sonra kendisini balığın karnından kurtarması için Allah Teâlâ'ya duaya yöneldi. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (a.s.) şöyle buyuruyor: Kavminle beraber olmaya sabret ve balık yoldaşı gibi olma! Çünkü o, kavmine sabretmedi ve anılan durum başına geldi. Öyle ki karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım"[53] diye yalvardı. Onun başına gelenler senin başına da gelebilir.

Hz. Yûnus'un (a.s.) balığın karnında iken dua etmesi sebebiyle kınanması ve azarlanması mümkün değildir. Çünkü bu, başına gelen bir azaptır. Kişinin azaba sabretmesi gerekmez. Aksine bunun kaldırılması için Allah'a yalvarması gerekir. Kınanması ise sadece kavminden ayrılması ve onlarla birlikte olmaya sabretmemesi yüzündendir.

لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّه۪ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾

49. "Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi o mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak ıssız bir sahaya atılacaktı."

Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi o mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak "Rabb'inin nimeti", onu tövbeye, kendine dönmeye muvaffak kılması ve tövbesini kabul etmesidir. Halbuki tövbesini kabul etmeyebilirdi. Çünkü o, söz konusu darlığı yaşayıp şiddete mâruz kaldığında ve Allah Teâlâ'nın cezası kendisini çepeçevre kuşattıktan sonra tövbe etmişti. Halbuki azap ve sıkıntı geldikten sonra tövbeyi kabul etmemek O'nun hikmetlerindendir. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanını görmez misin? "Dehşetli cezamızı gördüklerinde; 'Allah'ın birliğine inandık. O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler". Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine

52 "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim' diye yalvardı" (el-Enbiyâ, 21/87).

53 el-Enbiyâ, 21/87.

fayda vermeyecektir"[54]. Cenâb-ı Hak onun tövbesini kabul etmesinde Allah'ın büyük bir nimeti vardır. **Issız bir sahaya atılacaktı.** "Issız bir saha" ıssız mekân demektir. Şayet Allah onun tövbesini kabul etmeseydi, yeniden dirilme gününe kadar balığın karnında kalırdı. Ve kınanmış olarak ıssız bir sahaya atılırdı. Ancak Cenâb-ı Hak tövbesini kabul ederek ona lütufta bulunmuştur. "Sağlığı bozulmuş olarak onu ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık"[55] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere tövbesini kabul etmek suretiyle kendisine lütufta bulunmuştur. "Mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak ıssız bir sahaya atılacaktı" meâlindeki beyan, "atılmakla cezalandırılmış olsaydı" anlamındadır. Ancak tövbesi kabul edildikten sonra ıssız bir sahaya atıldığı için kınanmamıştır.

[§]Azîz ve Celîl olan Allah'ın **Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi** 40
beyanının Arapça aslında geçen "nimet" üç yöndendi: Biri zelleyi hatırlatmaktı. Bu balığın yutması ile oldu. Çünkü kavminden ayrılmasının zelle olmadığını düşünüyordu. Çünkü kavmi dinde kendisine düşmandı. Onların ellerinden kurtulmak, dinini şerlerinden korumak ve ağızlarından Cenâb-ı Hakk'a dair kötü bir söz duymamak için ayrılmıştı.

İkincisi, onları terketmesi, kendilerini korkutmak ve tehdit etmek için olabilir. Zira Allah onlara azabı indirmeyi dilemedikçe peygamberleri kavimlerini terketmiyordu. Bu, içinde bulundukları durumu terketmeye ve onları Cenâb-ı Hak'tan korkmaya davet eden vasıtalardan biridir.

Üçüncüsü ise başkalarını bir tehdit ile korkutan kimsenin, onları hidâyete davet etmesi isabetli ve övgüye değerdir. Çünkü onlardan ayrılması, kendilerini İslâm'a davet eden unsurdur. Onlar da müslüman oldular. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bu defa onlar iman ettiler, biz de kendilerini belirli bir vakte kadar nimetlerimizle yaşattık"[56]. Saydığımız şekillerden biri yüzünden kavmini terkedenin bu ayrılışı zelle sayılmaz. Aksine bu, onun en faziletli hasletlerinden biri sayılır. Ancak buna rağmen Hz. Yûnus (a.s.) kınanmıştır. Çünkü eziyetleri şiddetlense bile peygamberler, Allah'tan izin gelmedikçe kendi kendilerine kavimlerini terkedemezler. Onun bu ayrılması ise izinsiz idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

54 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde; 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/84-85).

55 "Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyâmete kadar balığın karnında kalacaktı. Sağlığı bozulmuş olarak onu ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık; üstüne (gölge yapması için) kabak türünden bir bitki bitirdik" (es-Sâffât, 47/143-145).

56 es-Sâffât, 37/148.

Sonra Hz. Yûnus'a göre söz konusu ayrılma, zelle değildi. "Bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti"[57] meâlindeki beyanı okuyanlar onun bu ayrılığı zelle kabul etmediğini anlar. Âyette geçen "len nakdira aleyhi" (لَن نَقدِرَ عليه) "kudretimizin kendisine yetmeyeceğini" meâlindeki cümle "onu daraltmayacağımızı" anlamında yorumlanmıştır. Buna "Cezalandırmayacağımı-
41 zı" anlamı verenler de olmuştur. Ona göre bu ayrılma [S]bir zelle değildi, aksi takdirde bu şekilde zannetmezdi. Balığın onu yutması ve yaşadığı sıkıntılardan yaptığı hareketin zelle olduğunu anladı. Zellenin hatırlatılması da nimetlerden biridir. Sözünü ettiğimiz ikinci ve üçüncü nimetler ise Cenâb-ı Hakk'ın onu tövbeye muvaffak kılması ve tövbesini kabul etmekle ona ikramda bulunmasıdır. Allah Teâlâ'nın hükümlerinden biri de azabına uğramış ve azabın kuşattığı kimsenin tövbesini kabul etmemektir. Oysa Hz. Yûnus, Cenâb-ı Hakk'ın azabı gelip bu azabı bizzat gördükten sonra korkuyla tövbe etmişti.

Cenâb-ı Hakk'ın bu hükmünün, müminler hakkında değil de kâfirler hakkında olması da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Daha önceden inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı alâmetler geldiği gün, iman etmesi fayda vermez"[58]. Bu beyanda, Rabb'inin alâmetleri gelmeden önce iman eden veya iman ettikten sonra inancı sayesinde bir iyilik yapmış olan kimseye, imanının bu vakitte fayda sağlayacağına dair bir işaret vardır. Cenâb-ı Hak kâfirler hakkında ise "Dehşetli cezamızı gördüklerinde; 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz putları şimdi reddetmekteyiz' derler. Artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[59] ifadesini kullanmaktadır. Bu beyanda sözü edilen hüküm O'nun müşrikler hakkındaki hükmüdür. Yüce Allah bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler ile kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur"[60]. Yüce Allah müminler hakkında ise şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir"[61]. Sonuç olarak bahsettiğimiz hükmün müminler hakkında değil, kâfirler hakkında olduğu kesinleşmiş oldu. Akıl da bunu kanıtlar. Şöyleki: Mümin bir hata ettiğin-

57 "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim' diye yalvardı" (el-Enbiyâ, 21/87).

58 el-En'âm, 6/158.

59 el-Mü'min, 40/84-85.

60 en-Nisâ, 4/18.

61 "İşte Allah bunların tövbesini kabul eder" (en-Nisâ, 4/17).

de veya büyük günah işlediğinde, bunun bir hata ve günah olduğunu bilir. O, yaptığının bir hata ve günah olduğuna dikkat çeken âyetleri ispat etmeye ihtiyaç duymaz. Bundan önce olduğu gibi, bu durumda da onun tövbesinin kabul edilmesi mümkündür. Kâfire gelince, ona göre daha önce yaptıkları hata ve günah değildir. Bu nedenle kendisini gaflet uykusundan uyaracak ve yaptıklarının günah olduğunu kendisine hatırlatacak bir delile ihtiyaç duyar. [Ş]Başına 42
azap ve şiddet geldiği zaman düşünmesini ve akıl yürütmesini engeller. Dolayısıyla imanı kesin ve yakîn derecesinde olmaz. Olmayınca da fayda vermez. İkincisi o, şiddeti ve azabı kendisinden gidermek için tövbeye sığınır, azap ondan kaldırılırsa tövbeye devam etmez. Tıpkı Allah Teâlâ'nın meâlen şöyle buyurduğu gibi: "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir"[62].

[Yûnus Peygamberin Kavminin İmanı]

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Yûnus'un (a.s.) kavmi azabın kesin olarak başlarına geleceğini anladıktan sonra iman ettiler ve bu iman kendilerine fayda verdi. Buna ne dersiniz?

Buna iki açıdan cevap verilebilir: Birincisi, onların azaplarının (henüz) görülen ve müşahede edilen (türden) değil, kendilerine azabın geleceğine dair vaîd olması mümkündür. [İkincisi ise] Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine imkân verilmiş olsaydı imanlarında sadık olacaklarını biliyor olması ve gerçekten iman ettiklerinden dolayı azabı onlardan kaldırmış olması da mümkündür. Başkaları ise azabın kaldırılması için korkuyla imana yöneliyor daha sonra tekrar küfrüne dönüyordu. Bu yüzden imanı kabul edilmemiştir. Allah Teâlâ'nın, azaba uğradıktan sonra hiçbir kimsenin tövbesini kabul etmemek, ancak müminler için bir nimet ve lütuf olarak kabul etmek, dünyayı dine tercih eden kâfirlere lütufta bulunmamak gibi bir hükmünün olması da mümkündür.

[Mûtezile'ye Göre Tövbe]

Mûtezile'ye göre Allah'ın ne herhangi bir kula, ne de herhangi bir müslümana bir nimeti söz konusu değildir. Zira Mûtezile'nin görüşlerinden biri de şudur: Allah Teâlâ, bir kâfirin bin yıl sonra bile olsa iman edeceğini bilirse, müslüman olmadan önce onu öldürmez, onu tövbe etmeye muvaffak kılması ve onun tövbesini kabul etmesi gerekir. Şayet bunların tamamı kulun yüce Allah üzerindeki hakkıysa, tövbesini kabul ederek kula nimet vermiş olmaz. Çünkü üzerindeki hakkı ifa eden ve onu sahibine veren kimse, bu hareketiyle o kişiye

---

62 el-En'âm, 6/28.

lütufta bulunmuş olmaz. Dolayısıyla "Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi" sözünün herhangi bir anlamı olmaz. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: 'Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur"[63]. Şayet hidâyete erdirmek O'na vacip olsaydı, kullara yapılan iyiliğe karşı Allah'a minnet borcu olmazdı.

فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٥٠﴾

43 [§]*50.* ***"Fakat Rabb'i onu seçip salihlerden eyledi."***

Aziz ve Celîl olan Allah'ın **fakat Rabb'i onu seçti** meâlindeki beyan, onu tercih edip elçilik için seçti anlamındadır. O'nun "Bir defa daha onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik"[64] meâlindeki beyana bakanlar bunu anlarlar. **Salihlerden eyledi** cümlesi, elçi olarak gönderilen bütün peygamberlerin âhiretteki vasfıdır[65].

وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾

51. "O inkârcılar Kur'ân'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, 'Şüphe yok o bir delidir' derler."

[Göz Değmesi - Nazar Etme]

O inkârcılar Kur'ân'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar. Bazıları "gözleriyle devirme"nin gerçek mânada olduğunu söylemiştir. Bu ifade, şerefli ve saygın kimselere göz değdiren[66] kötü bakışlı ve âfet inmesine sebep olan özel kimselerle ilgilidir diye yorumlanmıştır. Ancak Cenâb-ı Hak, peygamberini lütfuyla bundan korumuş ve ona nazar etmeye imkân bulmamışlardır. Bu beyanda, söz konusu kâfirlere yönelik olarak Resûl-i Ekrem'in elçiliğinin ikrarı ve nübüvvetine dair bir delil vardır.

---

63 el-Hucurât, 49/17.

64 es-Sâffât, 37/147.

65 Yani kavmine dönüp onları imana davet ettikten, kavminin de hak dini kabul etmelerinden sonra.

66 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ayn" md.

Biri şöyle bir soru sorabilir: Müşrikler Resûlullah'ı (a.s.) deli saymakta ve onun deli olduğunu söylemekteydiler. Delilere nazar değmez; aksine şerefli, akıllı, fikrî ve aklî olgunluğa sahip olan kimselere nazar değer. Resûlullah'ın (a.s.) deli olmadığını kabul etmediler ki! O'na neden nazar değdirmeye kalksınlar?

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Müşrikler her ne kadar Hz. Peygamber'i deliler arasında saymakta iseler de ondan şaşırtıcı derecede güzel bir söz işitmekteydiler. İşittikleri bu güzel öğüt, Kur'ân'dı. Kendisine böylesi söz ve şeref verilen bir kimseye haset edilirdi ve onlar da bundan dolayı ona nazar etmeye çalışıyorlardı. Ancak tuzakları ona zarar vermedi ve hileleri tutmadı. İşte bu durum, onun Allah'ın elçisi olduğuna dair dikkatlerinin çekilmesini gerektirdi. Bazıları ise göz değmeyi gerçek mânada değil, temsilî anlamına yorumlayarak şöyle demişlerdir: Sana olan kin ve düşmanlıklarından dolayı "O inkârcılar, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar". Bu durumda bu beyan temsilî anlatımla "Falan kişi, bana beni öldürecekmiş gibi baktı" ifadesine benzer. "Le yüzlikûneke bi ebsârihim" (ليزلقونك بأبصارهم) cümlesi, "seni düşürecekler
ve yere sereceklermiş gibi" anlamındadır. [§]Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Zikri 44
işittikleri zaman" anlamındaki cümlede geçen "zikir"den kastedilen Kur'ân'dır. Yüce Allah'ın **Şüphe yok o bir delidir derler** beyanına gelince, inkârcıların hangi sebeple Resûl-i Ekrem'i delilikle nitelediklerini anlattık ve iddialarını çürüten, kafalarındaki şüphe ve tereddütleri giderecek şeyleri belirttik[67].

52. "Oysa Kur'ân, âlemler için öğütten başka bir şey değildir."

Oysa Kur'ân, âlemler için öğütten başka bir şey değildir. Bu âyette geçen "zikr"in Kur'ân olması mümkündür. Söz konusu kelimeyle Resûlullah'ın (a.s.) kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü her ikisi daha önce birlikte anılmıştır. Sebebine gelince; gerek Kur'ân, gerek Resûlullah (a.s.) birer zikirdirler. İnsanlara haklarını ve vecibelerini, akıbetlerinin nereye varacağını hatırlatmakta; yapılması ve sakınılması gereken şeyleri belirtmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

"el-Melik" (الملك) ve "el-Vehhâb" (الوهاب) olan Allah Teâlâ'nın yardımıyla bu sûrenin tefsiri bitti.

---

67 Bu sûrenin ikinci âyetinin tefsirine bakılmalıdır.

[§]HÂKKA SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

اَلْحَاۤقَّةُ ۝١ مَا الْحَاۤقَّةُ ۝٢ وَمَاۤ اَدْرٰيكَ مَا الْحَاۤقَّةُ ۝٣ كَذَّبَتْ
ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ۝٤

1. "O gerçekleşecek olay** (kıyâmet)**!"

2. "Nedir o büyük olay?"

3. "O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin!"

4. "Semûd ve Âd, kapılarını çalacak felâketi yalan saymışlardı."

[Kıyâmetin İsimleri]

Korkutmak ve dehşete düşürmek için kıyâmet günü meydana gelecek belâ ve sıkıntılara "kıyâmet" denildiğini daha önce söylemiştik. Kıyâmetin kopacağı vaktin bayan edilmesi ve bizzat "kıyâmet" isminin kullanılması, korkutma ve özendirme sağlamaz. Bundan dolayı yüce Allah, bu günü engelleme ve caydırma unsuru içeren vasıtalarla anmıştır. "Hâkka" (اَلْحَاۤقَّةُ), amel eden herkes için amelinin karşılığı gerçekleşmiş ve hak sahibi herkes hak ettiği karşılığı almıştır. Mükellef cehennemlikse cehennemi hak etmiş, şayet cennetlikse oraya girmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: "Hâkka" (اَلْحَاۤقَّةُ) başa geldi mi bir daha asla gitmeyecek olan belâ ve musibettir. Sözü edilen musibet, kıyâmet günü insanların amellerine verilecek karşılık ve başa geleceği uyarısında bulunulan çeşit çeşit cezalardır. Bazıları, "el-hâkka" kelimesine "el-vâcibe", yani vacip olan şey mânasını vermiştir. Bu durumda "وَحَاقَ بِهِمْ", "Vacip oldu ve başlarına geldi"[1] meâlindeki beyanda olduğu gibi bir mâna taşır. Aslında kıyâmet "el-kāria"

1 bk. Hûd, 11/8.

(القارعة)[2], "el-vâkıa" (الواقعة)[3], "et-tenâd" (التناد)[4], "es-sâhha" (الصاخة)[5] ve Kur'ân'da sözü edilen benzeri başka isimlerde olduğu gibi insanların o gün büyük sıkıntıya uğrayacakları hallerin adlarıyla isimlendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

46 [$](Evet) nedir o büyük olay? Bu ifade, o günü yüceltmek için getirilmiştir. Âyet, Arapça'daki "fulânun mâ fulânun" (فلان ما فلان) "Filanca var ya! Ne adam ama!" ifadesine benzer. Birinin son derece güçlü veya cömertlikte zirve olduğunu ve benzeri durumlardaki halini ifade etmek için böyle söylenir.

O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin? meâlindeki âyet de aynı şekilde o günün zorlu bir gün olduğunu ifade etmektedir. **Gerçekleşecek olanın (kıyâmetin) ne olduğunu sen nereden bileceksin?** meâlindeki beyanı şöyle anlamak mümkündür: Yani sen o günün zor bir gün olduğunu bilmiyordun, Cenâb-ı Hak sana bildirdi. Çünkü kıyâmet gününde olacaklara dair hiçbir şey, ne senin ne de kavminin bilgisi dâhilinde değildi. Fakat Allah Teâlâ seni buna muttali kıldı, zira Hz. Peygamber'in kavmi ölümden sonraki dirilmeyi inkâr ediyor, dolayısıyla buna dair hiçbir şey bilmiyorlardı. Şöyleki yüce Allah, onlara kavranması akla ve hikmete bağlı olan "öldümden sonra dirilme"nin delillerini belirtmiştir: Dindar ile günahkârın, itaatkârla âsinin aynı konumda olmayacağı, bu âlemin abes ve boş yere yaratılmış olmasının imkân dâhilinde bulunmadığı ve saymakla bitmez diğer deliller... Bütün bunlar onları ikna etmediği, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde kafa yorup delillere itibar etmediklerinde Cenâb-ı Hak, onlara ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden ve peygamberlere inanmayan geçmiş milletlerin başlarına gelenleri delil olarak getirdi. Zira O, geçmiş inkârcıların köklerini kazımış, yaptığı uyarı daha etkin olsun diye gelmiş ve geçmişlerinden kimseyi geride bırakmamıştır.

Söz konusu uyarı ifadesi de **Semûd ve Âd, kapılarını çalacak felâketi yalan saymışlardı** meâlindeki beyandır. Bu âyette Allah Teâlâ onlara Semûd ve Âd kavminin peygamberleri yalancılıkla itham ettikleri için başlarına gelenleri hatırlatmakta ve şöyle demektedir: Muhammed'in Allah'tan size getirdiği haberlerde O'nu yalancılıkla itham ettiğimiz için peygamberlerini yalanlayan Semûd ve Âd kavimlerinin başlarına gelenin aynısı sizin başınıza da gelecektir. Yüce Allah, bunu Hz. Muhammed'i yalanlamaktan vazgeçsinler diye yaptı.

---

2 "O korkunç ses!" (el-Kâria, 101/1).

3 "Büyük olay gerçekleştiği zaman" (el-Vâkıa, 56/1).

4 "İnsanların çağıraşacağı gün", (el-Mü'min, 40/32).

5 "Kulakları sağır eden o ses geldiğinde" (Abese, 80/33).

Âyet-i kerîme için şöyle bir mâna da söz konusu olabilir: Cenâb-ı Hak, müşriklere şunu haber veriyor: Semûd ve Âd kavmi peygamberlerini yalanladılar, helâke uğrayınca da yaptıkları yalanlamadan pişman oldular. Ölümden sonra neler olacağına dair size getirdiği haberlerde Muhammed aleyhisselâmı yalanlamaya devam ederseniz siz de pişman olacaksınız.

[§]Üstelik yüce Allah, müşriklere her ne kadar yalanlasalar da Âd ve 47
Semûd kavminin başlarına gelenleri hatırlatmıştır, tâ ki kıyâmet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu" diyerek ellerinde bir bahane kalmasın. Zaten araştırsalardı bu âyetler ve haberler onlara söz konusu bilgiyi sağlardı. Aslında âyetler onlar için tartışma sonucu birer delil olarak gelmiştir. Ama gafletleri ve yüz çevirme tavırları buna engel olmuştur. Artık âyetlere iman etmeyi kabul etmeseler bile mazeretleri kalmamış ve delil onları bağlayıcı hale gelmiştir.

Gerçekleşecek olan; (Evet) nedir o gerçekleşecek olan? meâlindeki âyeti ile "Kapı çalan! Nedir o kapı çalan? O kapı çalanın ne olduğunu bilir misin?"[6] (القارعة.. ما القارعة) meâlindeki âyetleri, "Ey insan! yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[7] ifadesinde olduğu gibi Hz. Peygamber'e değil de ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden herkese hitap ediyor da olabilir. Zira İnfitâr sûresindeki âyette Hz. Peygamber'e değil, dünya hayatına aldanan herkese hitap edilmektedir. Öte yandan bununla Hz. Peygamber'e hitap ediliyor olması da mümkündür. Hitabın Hz. Peygamber'e yapıldığı kabul edildiği takdirde yalanlayanlara hitabın Resûlullah'a (a.s.) yapılması durumunda, dinî gerçekleri yalan sayanlara yönelik hitap başka bir mâna gerektirir. Aslında Arap dilinde "fulânun mâ fulânun" (فُلَانٌ مَا فُلَانٌ) "Filanca var ya! Ne adam ama!" denilince bu yapılan hitabı cazip hale getirir ve hitap edilen kişiyi dinlemeye sevkeder ve dinleyenin duyulur âlemini incelemesini gerektirir. Çünkü bu söz, o kişide görülmemiş ve duyulmamış bir halde olduğunda veya durumunda bir olağanüstülük bulunduğunda söylenir. Ve ondaki bu görülmemiş ve duyulmamış halin neden ibaret olduğunu öğrenmek için araştırılır. Şayet hitap yalanlayanlara yönelikse onları haberdeki görülmemiş ve duyulmamış olan şeyi öğrenmeye ve yüceltmeye sevkeder. **Gerçekleşecek olanın (kıyâmetin) ne olduğunu sen nereden bileceksin?** meâlindeki ilâhî beyan ileri derecede bir şaşkınlık ifade eder. Bu hitap ve ifadeye kulak verip anladıklarında kendilerini iman etmeye sevkeder. Netice olarak âyet, bir teşvik ve bir dikkat çekme mesabesinde olur.

---

6 el-Kāria, 101/1-3.

7 el-İnfitâr, 82/6.

Âyet Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme yönelik bir hitap ise tevili şöyle olur: Peygamberi yalanlayanlar ona eziyet ediyor ve tuzak kuruyordu, kendisi bu tavırlarından rahatsız oluyor ve yaptıkları davranışlar ağrına gidiyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların başına gelecek olan ve kaçınılması imkânsız
48 bulunan azabı hatırlatıyor [S]ve bu da Resûlullah'ın kavminden mâruz kaldığı eziyet karşısında bir parça teselli bulmasını sağlıyordu. Şöyle de diyebiliriz: Yüce Allah, Hz. Peygamber'e onların azabı hak ettiklerini hatırlatıyor ki yaptıklarından üzüntü duymasın, aksine bu, kendisini onlara şefkat göstermeye ve acımaya sevketsin.

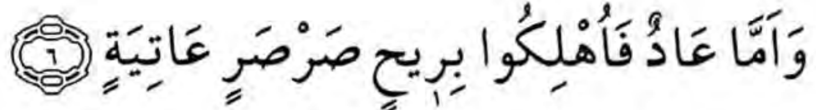
Şöyle de denilmiştir: Âyetin hitabı yalanlayanlar hakkında olduğu takdirde bu, Mekkeliler'i korkutma ve dehşete düşürme anlamına gelir. Mekke halkı, ölümden sonra dirilmeye ilişkin olarak peygamberlerinin verdiği haberi yalanladıkları takdirde Âd ve Semûd kavminin başına gelen azabın aynısı kendi başlarına gelecektir, Mekkeliler, onların başlarına nelerin geldiğini biliyorlardı. Âyetin muhatabı Hz. Peygamber olduğu takdirde ise şöyle deriz: Âyette Âd ve Semûd kavminin başlarına gelenlerin belirtilmesi Resûl-i Ekrem'i müşriklerden gördüğü eziyet karşısında sabretmeye davet etmektedir. Gerçekten bu, kendisi için bir parça teselli olur. Zira yüce Allah bir anlamda şöyle demektedir: Sen yalancı sayılan ilk peygamber değilsin, daha önce bu uğurda başka peygamberler sana ortak olmuş ve yalanlanmaya mâruz kalmıştır. Bunun ardından Cenâb-ı Hak, Âd ve Semûd kavminin kıyâmeti yalanlamaları yüzünden başlarına gelenleri beyan etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾

5. "Semûd kavmi çok şiddetli bir depremle helâk edildi."

Semûd kavmi çok şiddetli bir depremle helâk edildi. "Tâğıye" (الطاغية), "âtiye" (العاتية) (ve biraz sonra gelecek olan), "râbiye" (الرابية) kelimelerini, onların başlarına gelecek azabın sıfatları olarak kabul etmek mümkündür. Bunun yanında devamlı olarak benimsedikleri daha önceki hallerinin sıfatları diye de açıklanabilir. Şayet bu kelimelerin her biri azabın sıfatı ise "tuğyân" kelimesi şiddetten ibaret olur. Buna göre "tâğî" ileriyi hesaba katmayan ve çekinmeyen azgın bir âsi demektir. Allah Teâlâ, onlara gönderdiği azabı, hiçbirini sağ bırakmamak, köklerini kazımak ve tümünü helâk etmekle nitelemiştir. Bazıları bu azabın yıldırım olduğunu söylerken bir kısmı çığlık olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu azaba bu yüzden "tâğin" (azgın) değil de "tâğıye" (çok azgın)

denilmiştir. Bazılarına göre azabın bu ismi ona uğrayanların fiillerinden türetilmiştir. Yani azabın kendisi, "tâğıye" değildir, fakat ismini o kişilerin fiillerinden almıştır. Bu durumdaki isimlendirme şu âyetlere benzer: "Bir kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür"[8]. "Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın"[9]. Bütün bu cezalar, onların kötülüklerinin ve aşırı gitmelerinin karşılığıdır. Şöyle de denilmiştir: **Bi't-tâğıye** kelimesi "yaptıkları azgınlık ve işledikleri günahlar sebebiyle" demektir. Bu durumda âyet "Semûd kavmi azgınlığı yüzünden (Allah'ın elçisini) yalanladı"[10] meâlindeki âyet gibi
olur. [§]Tâğıye kelimesinin baş kaldırma ve haddi aşma hallerinin sıfatı olma 49
ihtimali de vardır. Hâkka ve kāriayı, yani kıyâmeti inkâr etmeleri de onların zulüm ve zorbalıklarındandır. Bu ilâhî beyanda, Mekke ehli Resûlullah'ı yalanlamaktan vazgeçmedikleri takdirde geçmiş kavimleri helâk ettiği gibi bunları da helâk edeceği tehdidi vardır.

6. "Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi."

Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi. Hasan-ı Basrî der ki: "Rîh-i sarsar" uğultulu fırtına demektir. Bu rüzgâr türü eserken ses çıkarır. Bazıları ise çok soğuk fırtına anlamına geldiğini söylemiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ekinlerine vuran sesli rüzgâr"[11]. "es-Sır" (الصِّر) soğuk, "es-sarsar" (الصَّرصَر) ise bunun kesintisiz esen türüdür. Yüce Allah, bu rüzgârı kesintisiz olduğu için böyle nitelemiştir. "Âtiye" (عَاتِيَة), et-tâğıye kelimesine verdiğimiz mânadadır. Kelbî[12] ve başka müfessirler bu rüzgâra "âtiye" denilmesini, bekçi meleklerin üzerine esmesi ve onların da buna karşı koyamamaları şeklinde açıklamışlardır. Ne var ki bu, isabetli bir yaklaşım değildir, çünkü bekçi meleklere, o rüzgâra hâkim olma görevi verilip de bunu başaramamaları ve üzerlerine azgınca esmesi mümkün değildir. Ancak onlara şöyle denebilir: Bekçi melekler, fırtınayı o dönemde engellenmekle görevlendirilmemişlerdi. Ama onun

8 eş-Şûrâ, 42/40.

9 el-Bakara, 2/194.

10 eş-Şems, 91/11.

11 "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır" (Âl-i İmrân, 3/117).

12 Ebu'n-Nadr Muhammed b. es-Sâib b. Bişr b. Amr b. el-Hâris el-Kelbî (ö.146/763). Nesep âlimi, râvi, tefsir, tarih ve Arap tarihi âlimi. Kûfe'de doğmuş ve burada vefat etmiştir (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 107; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 158; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 309- 311; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, III, 556).

engellenmesi görevi onlara verilmiş ve sonra da bunun için onlara bir imkân bırakılmamış olması imkânsızdır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا
صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾

7. *"Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki* (orada bulunsaydın)**, *o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün."***

Âyetin başındaki "sahharahâ" (سَخَّرَهَا) kelimesi gönderdi demektir. Bir anlayışa göre "Rüzgârı üzerlerine sürekli estirdi" demektir. Bazıları da şöyle demiştir: "et-Teshîr" (التسخير), "tezlîl" (التذليل) boyun eğdirme demektir. Buna göre mâna şöyle olur: Allah Teâlâ rüzgârı onların üzerine esmekten ve em-
50 rine itaat etmekten kaçınamayacak hale getirdi. [S]Bu rüzgâr, onların üzerine yüce Allah'ın takdirine uygun ve emrine boyun eğerek esti. Cenâb-ı Hak, rüzgârı özellikle bedenlerine yönelik olarak göndermişti. Onun için rüzgâr evlerine hiçbir zarar vermedi. Nitekim şu âyette de aynı husus ifade edilmiştir: "Rabb'inin emri ile her şeyi silip götüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evleri görülür hale geldi". Aslında rüzgâr, bedenlere etki ediyorsa binalara daha çok zarar verir[13]. Fakat yüce Allah rüzgâra bunu emretmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ardarda uğursuz yedi gece, sekiz gün. Bu ifade, bize kasırga altında geçen gecelerin yedi, günlerin sekiz olduğunu ifade ediyor. Günlerle geceler aynı sayıda olsaydı birisi için verilen rakam diğerinin de miktarını ifade ederdi. Çünkü geceye gündüz, gündüze gece denilebilir. Hz. Zekeriyyâ kıssasına baktığımızda bunu görmek mümkündür. "Senin için alâmet insanlara üç gün işaretten başka söz söylememendir"[14]. (Bu âyette geçen "üç" hem günün hem de gecenin miktarını vermektedir). Zira bir başka âyette meâlen şöyle buyurulmuştur: "Sana işaret, sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşamamandır"[15]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

13 el-Ahkāf, 46/25.
14 Âl-i İmrân, 3/41.
15 Meryem, 19/10.

"Husûmen" (حُسُوماً). Denildi ki: "Sürekli art arda" demektir. Bazıları "bölük, bölük" anlamı vermiştir; çünkü kelimenin kökü katetmek, üzerinden geçmek mânasına gelen "el-hasm" (الحَسْم) sözcüğüdür. Nitekim Arapça'da "hasemeti'r-rîhu külle şey'in" (حَسَمَت الريح كل شيئ) denir ki anlamı "Rüzgâr her şeyi kırdı geçirdi" demektir. Bu kelimeye "uğursuz" (rüzgârlar) anlamı verenler de olmuştur, çünkü rüzgâr, onları bereketinden mahrum bırakmıştı.

O kavmi, oracıkta yere serilmiş halde görürdün. Yani onların zamanında yaşasaydın, yanlarında bulunsaydın ve onları gözlerinle görseydin yere serilmiş halde görürdün. **İçi boş hurma kütükleri gibi.** Bazıları şöyle demiştir: Yani birbirinden ayrı organlardan her biri içi boş hurma kütüğüdür. Çünkü onlar kendi başlarına hurma kütüklerinden büyüktü; bu sebeple ilâhî beyan birbirinden ayrı organlarla yorumlanır.

Cenâb-ı Hak burada "nahl" (نَخْل) kelimesini müennes kullanarak "a'câzü nahlin hâviyeh" (اعجاز نخل خاوية) buyurmuş, Kamer sûresinde müzekker bir sıfatla niteleyerek "keennehum a'câzü nahlin munkair" (كأنهم أعجاز نخل منقعر) demiştir[16]. Çünkü "nahl" kelimesi Zeccâc'ın da dediği gibi müzekker ve müennes olarak kullanılır[17]. [§]Bazıları, bu kelimenin her hâlükârda müzekker olduğu- 51
nu, "hâviye" (خاوية) kelimesinin "nahl"in değil "a'câz" (أعجاز) kelimesinin sıfatı konumunda bulunduğunu, ayrıca a'câzın da çoğunluk anlamına geldiğini söylemiştir. Bu durumda çoğunluğun gramer açısından müennes kabul edildiğini, müfret olan nahl de müzekker diye kullanıldığını belirtmiştir. Ancak bu açıklama yerinde değildir. Zira "hâviye" kelimesi "nahl" kelimesinin sıfatıdır. Zaten âyetin kırâati da bu görüşümüzü desteklemektedir. Zira kırâat esnasında durulduğunda "hâviye" diye durulurken geçildiğinde "hâviyetin" diye geçilir, "hâviyetün" diye geçilmez[18]. Sonra "nahl" kelimesi tekil gibi duran, ama anlamı çoğul olan cemî ismidir. Tekili "nahle"dir. "Şeceratün"[19] (tekil), "şecer" (çoğul), "semeratün"[20] (tekil), "semer" (çoğul), "temratün"[21] (tekil), "temrun" (çoğul) kelimeleri vb. buna örnektir.

---

16 el-Kamer, 54/20.

17 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, V, 214.

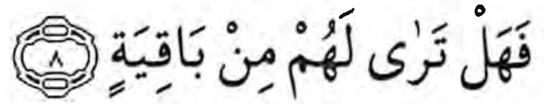
18 Arapça'da kırâat esnasında geçiş yapılacaksa sâkin harfe esre verilerek geçiş yapılır. Örnekteki "hâviye" kelimesi "a'câz" kelimesinin sıfatı olduğu takdirde "hâviyetün" diye geçmek gerekir. Bu da kırâat kaidesine aykırıdır (Çeviren).

19 Ağaç.

20 Meyve.

21 Hurma.

Yere serilmiş. "Hâviye" (خَاوِيَة) kelimesine baz müfessirler "çürümüş" mânasını verirken, bazıları "...evlerinin çatıları üzerlerine çökmüş"[22] meâlindeki âyette olduğu gibi "yere serilmiş" anlamı vermişlerdir. Bazıları da "izi kalmamış" anlamına geldiğini söylemişlerdir; hurma kütüklerinin "izi kalmamış" kelimesi ile nitelenmesi, köklerinden sökülmüş ve o yerlerde eserlerinin kalmamış olmasındandır. "A'câzü'n-nahl" (أعجاز النخل) tamlaması hurmaların kökleri demektir.

8. "Şimdi onlardan geriye kalan bir şey görüyor musun?"

Şimdi onlardan geriye kalan bir şey görüyor musun? Yani onlardan geride isimlerinin birlikte anılacağı bir nesil kalmamıştır. Aksine onların tamamı helâk edilmiş, geriye kötü anılmaktan başka bir namları kalmamıştır; şayet böyle olmasaydı onlardan geride kalan birileri görülürdü. Bu ifadede onların köklerinin kazınmış olduğu ve azabın büyük küçük demeden herkesin başına gelmiş bulunduğu anlatılıyor. Yüce Allah Mekkeliler'e Âd ve Semûd kavmine yaptıklarını haber vererek onların yüreklerine korku salıyor. Buradan onların içinde hiç merhamet olmayan bir azapla azaba uğradıkları anlaşılmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın peygamberleri yalancılıkla itham edenler hakkındaki âdeti geçmişte bu idi. Bu ümmetin azabını ise cihada muhatap olma ve savaşla karşı karşıya gelme şeklinde takdir etmiştir. Netice olarak bu ümmetin azabı, içinde rahmetin bulunduğu bir azaptır. Zira bu ümmetin küçük yaştakileri ile savaşılmıyor, kadınları ile savaşılmıyor, belki müslüman olurlar diye esir alınıyor. Cenâb-ı Hakk'ın "Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik"[23] meâlindeki âyeti bu doğrultuda yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

52 [Ş]"Şimdi onlardan arda kalan bir şey görüyor musun?" cümlesinin, "Muhammed sunbûrdur"[24], yani sayesinde neslinin ve adının devam edeceği

---

22 el-Bakara, 2/259; el-Kehf, 18/42.

23 el-Enbiyâ, 21/107.

24 Sunbûr: Ebû Hanîfe der ki "sunbûr", hurma ağacının köklerinin ayrıldığı ana gövde demektir. Arapça'da zayıf, zelil, ailesi, zürriyeti ve yardımcısı olmayan kişiye "raculün sunbûr" denir. Bir hadiste Kureyş kâfirlerinin Hz. Peygamber için "Muhammed sunbûrdur" veya "suneybîrdir", yani soyu kesiktir, geride nesli ve erkek kardeşi yoktur, ölünce adı sanı kalmayacak" dedikleri rivayet edilir. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Asıl sonu gelmeyecek olan, sana karşı nefret duyandır" (el-Kevser 108/3) âyetini indirmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "snbr" md.).

erkek çocuğu yoktur, şeklindeki ifadelerine bir cevap teşkil eder gibidir. Onların bu ifadeleri üzerine Cenâb-ı Hak, evlat çokluğunun Allah karşısında işe yaramayacağını haber vermiştir. Zira Resûlullah için öyle diyenlerin aileleri ve evlatları vardı, ama en son fertlerine kadar helâk edilmiş ve üremeleri kesilmiştir. Tâ ki Allah'a ve resûlüne itaat edenin -evladı olsun veya olmasın- ismini ve şanını devam ettireceğini bilsinler.

وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾ فَعَصَوْا
رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾

9. "Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen şehirler (halkı) ***hep o günahı işlediler."***

10. "Rab'lerinin elçisine karşı geldiler, O da onları amansız bir şekilde yakalayıp cezalandırdı."

Firavun, ondan öncekiler ... geldiler. Âyetin metninde geçen "kablehû" (قبله) kelimesi, "kıbelihî" (قِبَلِه) şeklinde okunduğu gibi "kablehû" (قَبْلَه) şeklinde de okunmuştur[25]. Birinci kırâate göre mâna şöyle olur: "Firavun, kendisiyle birlikte bulunan askerleri ve bağlıları o günahı işlediler". Ya da "Firavun ve Mısır'a yakın olan köylülerden bazıları halkı o günahı işlediler". Âyet, bazı harfleri şâz bir şekilde de okunmuştur. "Ve câe fir'avnu ve men dûnehû" (وجاء فرعون ومن دونه), yani "Firavun ve ondan başkaları o günahı işlediler". Bunların Firavun'un tâbileri olmaları mümkün olduğu gibi, olmamaları da mümkündür. İkinci kırâate göre mânanın aldığı şekil şöyle olur: "Firavun ve geçmiş milletlerden ondan önce geçenler o günahı işlediler". **Altı üstüne getirilen şehirler.** Denilmiştir ki: Lût kavminden olup peygamberlerine karşı geldikleri için köyleri başlarına geçirilen insanlar demektir. Yine şöyle denilmiştir: "el-Mü'tefik" (المؤتفك), doğru sözden yalana, haktan bâtıla, adaletten zulme dönen kişi demektir. Âyetteki kelimeyi "men kıbelehû" şeklinde okuyanlara göre "Firavun, kendisiyle birlikte bulunan askerleri ve altı üstüne getirilen beldeler halkı (Lût kavmi) hep o günahı (şirki) işlediler" meâlindeki âyetin muhtevası, Mûsâ'ya isyan ile ilgili olur. Bu takdirde "mü'tefikât"tan maksat da Hz. Lût'un köy halkı değil, haktan bâtıla dönen herkes olur, çünkü onlar, Hz. Mûsâ'dan çok önceki dönemde yaşadılar. Âyeti "ve men kablehû" şeklinde okuyanlara

---

25 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 444; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 291.

göre ise "Rab'lerinin peygamberlerine karşı geldiler" beyanındaki resûllerden maksat, her zümrenin peygamberi olur, yani "Her ümmet peygamberine karşı geldi". Buna göre "el-mü'tefikât" kelimesinden Lût kavmi mânasını çıkarmak imkân dâhiline girer.

[Lût Kavminin İman Açısından Durumu]

53 [§]**O günahı,** yani hataları ve şirki işlediler. Ebû Muâz'ın nakline göre Mücâhid, âyette geçen "el-hâtıe" (الخاطئة) kelimesinin şirk ve küfür diye tefsir edildiğini söylemiş, ancak kendisi bunu kabul etmemiştir. Mücâhid kendi görüşünü şöyle savunmuştur: Allah Teâlâ, Kitab'ında Lût kavminin küfre ve şirke düştüklerini beyan etmemiş, sadece günah işlediklerini ve bu yüzden helâk edildiklerini söylemiştir. Helâk olmalarının sebebi olarak da bu günahtan vazgeçmemelerini ve tövbe etmemelerini göstermiştir. Mücâhid sözlerine şöyle devam etmiştir: Lût kavmi müşrik olsaydı Lût aleyhisselâm kendilerine şöyle demezdi: "Ey kavmim! Şunlar kızlarımdır, sizin için onlar daha temizdir"[26]. Lût (a.s.) bu sözüyle kızlarını onlarla nikâhlayıp evlendirmeyi kastetmişti. Kâfir bir erkeğin müslüman kadınla evlenmesi ise caiz değildir. Binaenaleyh gerçek, Mücâhid'in iddia ettiği gibi değildir. Şu halde Lût kavmi müşrik olup Allah'ı inkâr ediyordu. Cenâb-ı Hakk'ın Lût kavminden bahsederken O'nun şu beyanına bakmaz mısın?: "Onlar şöyle dediler: Ey Lût! (Bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki, sürgün edilmişlerden olacaksın!"[27] Peygamberleri bulundukları beldeden çıkarmak, kâfirlerin yaptıkları işlerdendir. Bir başka âyette de şöyle buyurmuştur: "Lût ailesini memleketinizden çıkarın!"[28] Onlar, Hz. Lût'u memleketlerinden çıkarmayı içlerine sindirmişlerdi. Böyle yapan bir kişinin küfründen şüphe edilemez. Allah Teâlâ bir başka âyette yine Lût (a.s.) kıssasını beyan ederken şöyle buyurmuştur: "Bunun üzerine orada bulunan mü'minleri çıkardık. Zaten orada müslümanlardan, bir ev halkından başka kimse bulmadık"[29]. Netice olarak bu âyetlerle onların kâfir oldukları sabit olmaktadır.

[Firavun - Mûsâ İlişkisi]

Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: Yüce Allah **Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen beldeler halkı (Lût kavmi) hep o günahı (şirki) işlediler. (O günahla birlikte geldi). Böylece Rab'lerinin peygam-**

---

26 Hûd, 11/78.

27 eş-Şuarâ, 26/167.

28 "Fakat kavminin cevabı, 'Lût ailesini ülkenizden çıkarın; kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!' demekten ibaret oldu" (en-Neml, 27/56).

29 ez-Zâriyât, 51/35, 36.

berlerine karşı geldiler. Firavun'un Hz. Mûsâ'ya geldiğini ve ona âsi olduğunu haber veriyor. Peki, Firavun Mûsâ'ya gitmediği halde Cenâbı Hak niçin böyle söyledi? Aksine peygamber onun yanına gitmiş ve Firavun ona karşı çıkmıştır; yoksa Firavun o peygambere gidip de isyanla karşılık vermemiş değildi.

Bu konuda birkaç açıklama yapılmıştır. **Birincisi,** birisine giden kimseye diğeri de gelmiş olur, birisine yaklaşana diğeri de yaklaşmış olur. Çünkü "gelme" ortak bir fiildir, şöyle ki "gelme" karşı karşıya gelmenin adıdır, karşı karşıya gelme de taraflardan biri ile değil iki tarafla gerçekleşir. Dolayısıyla gelme fiilinin Firavun'a nispet edilmesi isabetlidir. Cenâb-ı Hakk'ın "O gün cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır"[30] meâlindeki âyeti de bu doğrultuda tevil edilir; [§]yani cennet onlara yaklaştırılır. Oysa ki gerçekte cennet değil de 54
cennetlikler cennete yaklaştırılırlar. Fakat onlar yaklaştırılınca cennet de onlara yaklaştırılmış olur, "yaklaşma" fiilinin cennete nispet edilmesi bu sebepledir. Bu duruma bağlı olarak Allah Teâlâ'nın şu beyanları da böyle yorumlanır: "Rabb'in(in emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman her şey ortaya çıkacaktır"[31]; "Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini mi beklerler?"[32]. Yani insanlar O'na gelecektir, yoksa yüce Allah onlara gelecek değil. Çünkü Cenâb-ı Hak (başka âyetlerde) şöyle buyuruyor: "İnsanlar O'nun huzuruna getirildikleri gün"[33], "Dönüş yalnız Allah'adır"[34], "Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür"[35]. Bu tür âyetlerde Allah Teâlâ insanların kendisine geleceklerini ve O'na döndürüleceklerini bildirmektedir. Şu kadar var ki "gelme" fiili O'na nispet edilmiştir, çünkü insanlar Allah'a gelince sözünü ettiğimiz açıdan O'na intikal nispet edilmeksizin sanki Allah da onlara gelmiş gibi olur.

İkincisi, "gelme" kavramı bir mekândan başka bir mekâna intikal mânasında kullanılmakla birlikte içinde hareket ve intikal olmayan yerlerde de kullanılır. Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Yine de ki hak geldi"[36]. Bu âyette "gelmek" fiili "ortaya çıktı" anlamına kullanılmıştır, yoksa mâna hak bir yerde idi de oradan başka bir mekâna intikal etti demek değildir. Şu halde **Firavun geldi** sözünün mânası, Firavun zuhur etti, ortaya çıktı ve Mûsâ'ya (a.s.) indirileni yalanladı demek olur.

30 eş-Şuarâ, 26/90.
31 el-Fecr, 89/22.
32 el-Bakara, 2/210.
33 en-Nûr, 24/64.
34 Âl-i İmrân, 3/28; en-Nûr, 24/42; Fâtır, 35/18.
35 bk. meselâ el-Bakara, 2/210; Âl-i İmrân, 3/109; el-Enfâl, 8/44.
36 el-İsrâ, 17/81.

Üçüncüsü, Firavun geldi ifadesi, günahı işledi mânasında da olabilir. Bu takdirde "gelme" fiili günahlara nispet edilmiş olur. Aslında bu yorum âyetin zâhirine daha uygundur. Çünkü "Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen beldeler halkı (Lût kavmi) hep o günahı (şirki) işlediler" deniliyor, yani günah işlemeye geldi.

O da onları pek şiddetli amansız bir şekilde yakalayıverdi. Bazılarına göre "râbiye" (رَابِيَة) yüksek, fazla ve şiddetli demektir. Buna göre âyet, azap onları çepeçevre kuşatmış, helâk etmiş ve tepelerinden aşmıştır anlamına gelir. Öyle ki görülmez hale gelmişlerdir. Dolayısıyla bu, kuşatıcı bir yakalayıştır. "Râbiye" bedenlerini her yönden kuşatacak derecede yüksek ateş demektir.

55 [§]Âyetten kastedilen mâna şöyle de olabilir: Onlara verilen ceza yakalama sınırını aşmış, yani yakalamadan daha fazlası olmuştur. Çünkü verilen ceza bedenlerini sarmış ve helâk etmiş, sonra da ruhları cehenneme atılmış ve orada sabah akşam ateşe mâruz bırakılmıştır[37]. İşte yakalama üzerine ziyade edilmesi bu demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ ﴿١١﴾

"11. "Bir zamanlar sular coştuğu vakit sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık."

Sular coştuğu vakit. Bazıları bu âyete "su bekçi meleklere baskın geldiği vakit" şeklinde bir mâna vermişlerdir. Çünkü bekçi melekler, yağmuru belli bir ölçekle, belli tartıda ve miktarda gönderir. Bir başka âyette ise şöyle denilir: "Biz de derhal göğün kapılarını açtık"[38]. Bu beyanda geçen "münhemir" (مُنْهَمِر) kelimesi, "devamlı akan", yani dökülen demektir. Buna göre âyetin tevili şöyle olur: Yüce Allah o vakitte bekçi meleklere yağmuru tutma fırsatı vermemiş ve yağmur bu sebeple onlara baskın gelmiştir. Aksi takdirde o vakitte yağmuru muhafaza etmekle görevlendirilmiş olsalardı su onlara baskın gelmezdi. Zira daha önce belirttiğimiz gibi onların suyu muhafaza ile emrolunup da onu tutmaya güç yetiremeyişleri mümkün değildir. "Tağâ" (طَغَى) fiiline şöyle bir mâna vermek de mümkündür: Su, Nuh'u (a.s.) yalanlayanlardan helâk edilenler üzerine baskın çıktı. "Tâğî" (الطَّاغِي) kelimesinin açıklamasını daha önce yapmıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 Bu ifadede şu âyet-i kerîmeye işaret vardır: "Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyâmetin kopacağı gün de: 'Firavun ailesini azabın en çetinine sokun' denilecek!" (el-Mü'min, 40/46).

38 el-Kamer, 54/11.

Sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık. Allah Teâlâ bu âyette bizim gemide taşındığımızdan söz ediyor, fakat biz o zamanlar dünyada yoktuk ki taşınmış olalım. Âyet Hz. Peygamber zamanında yaşayanlara hitap etmektedir. Zira o gemide taşınanların kurtulması zürriyetlerinin de kurtulması, helâki de zürriyetlerinin yok olması anlamına gelir. Sanki yüce Allah, Hz. Nuh'a iman edenleri taşımakla âyete muhatap olanları taşımış olmaktadır. Zira Nuh'a (a.s.) iman edenlerin taşınması ile zürriyetlerinin de kurtuluşu gerçekleşmektedir. Yahut da "sizi" hitabı, onların babalarının zürriyetinden olmalarını takdir etmesi sebebiyledir; sanki onlar gemide takdiren taşınmış olmaktadırlar.

[§]"Sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık" cümlesi "Ey âdemoğulları! Size ayıp 56
yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise indirdik"[39] meâlindeki ilâhî beyana benzemektedir. "Elbise indirdik" demek, üzerinize yağmur indirdik ve elbisenin onun tesiriyle olmasını takdir ettik demektir. Cenâb-ı Hak, elbisenin olmasını sağlayan yağmuru indirince sanki elbise indirmiş gibi olmuştur. Yüce Allah bir başka âyette şöyle buyurur: "Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki biz sizi topraktan yarattık"[40]. Oysa biz topraktan yaratılmadık. Fakat yüce Allah, ana maddemiz olan topraktan yaratılmamızı takdir edince sanki ondan yaratılmış gibi olduk. Bunun gibi bizler her ne kadar Nuh'un gemisinde taşınmamış olsak da taşınanların soyundan dünyaya gelmemiz için aslımız olan dedelerimiz taşındı. Böylece bizler de o gemide taşınmış gibi olduk, çünkü Allah'ın iradesinde dünyaya gelenlerdendik. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut da Cenâb-ı Hak atalarımıza yönelik olarak yaptığı ihsanı belirterek biz çocuklarına olan nimetini hatırlattı. Böylece evlatların babalarına ve dedelerine yaptığı ihsana şükretmeleri gerektiği bilinsin istedi.

لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا اُذُنٌ وَاعِيَةٌ ﴿١٢﴾

12. "Bunu sizin için ibretli bir ders olsun ve kulaklardan hiç çıkmasın diye yaptık."

Bunu sizin için ibretli bir ders olsun diye. Bu geminin öğüt olması, birkaç açıdandır: **a)** Mekkeliler Hz. Peygamber'in davetine olumlu cevap vermekten yüz çevirdiler. Ve "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz de onların izlerine uyarız"[41] dediler. Yüce Allah onlara kendilerinin Nuh aleyhisselâmla

39 el-A'râf, 7/26.
40 el-Hac, 22/5.
41 ez-Zuhruf, 43/23.

birlikte gemide taşınanların çocuklarını teşkil ettiklerini, peygamberlere uydukları için kurtuluşu hak edip dünya ve âhirette şerefli olduklarını hatırlatıyor ve (adeta şöyle diyor): Şu halde size ne oluyor da peygamberleri tasdikte o kurtuluşa erenlere uymuyorsunuz da onları yalanlayanlara uyuyorsunuz? **b)** "Babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk" derken yalan söylediklerini hatırlatıyor, (ve şöyle diyor): Aksine babalarınızı şu anda bulunduğunuz dinden başka bir din üzere buldunuz. Pekâlâ biliyorsunuz ki babalarınız Nuh'a (a.s.) uyup kurtuluşa erenlerdir. Dolayısıyla onlar kâfir değil mümindirler. **c)** Âyete şöyle bir mâna da verilebilir: Allah Teâlâ onlara yalanlayanların durumlarını hatırlatmakta, akıbetlerinin suda boğulmak ve helâk edilmek olduğunu haber vermektedir. Dolayısıyla bu ifadede Hz. Peygamber'i yalanlayan Mekkeliler'i korkutmak da vardır. Böylece gemi, öğüt ve peygamberleri tasdik edenlerle yalanlayanların akıbetlerini hatırlatan bir uyarıcıya dönüşmektedir.

57 [§]**d)** Cenâb-ı Hak, şükretmelerini istemek için onlara gemide taşınan babalarına yönelik büyük nimetlerini hatırlatmaktadır. Bazıları şöyle demiştir: O zamandan bu yana nice gemiler yok olup gittiği halde Nuh'un gemisi belli bir yerde ibret ve öğüt olmak üzere varlığını sürdürmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki ibret ve öğüt anlamına gelen "tezkire" iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, onunla alâmet ve ibretin kastedilmesidir. Yani "bu gemiyi ibret alasınız ve Allah'ın vahdâniyeti ile kudretine alâmet olsun diye size bir ibret ve öğüt yaptık". Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için ibret yaptık"[42]. İkinci açıklama şöyle olur: "Bu haberleri size bir hatırlatma vesilesi yaptık". Bir başka ifadeyle; "Onu size ebediyete kadar okuyacağınız ve anlayacağınız bir Kur'ân âyeti yaptık ki, size yönelik lütuflarından dolayı yüce Allah'a şükredesiniz" anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Belleyici kulaklar onu bellesin diye. Arapça'da kişi bir şeyi ezberlediği zaman "ve'â" (وَعَى) fiili kullanılır; bir şeyi bir kapla veya başka bir nesne ile koruma altına aldığında "ev'â" (أَوْعَى) şekli kullanılır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Onu belleyici kulaklar bellesin diye". Cenâb-ı Hak bu âyette "ezberleme" fiilini kulağa nispet etmiştir. Oysa kulak ezberlemez, işitir, ardından kalp onu ezberleyip korur. Fakat bu âyette ezberleme kulağa nispet edilmiştir, çünkü duyulan sözler belleğe kulak vasıtası ile ulaştırılır, zira işitme yoluyla bellenilir, işitme kulağın fonksiyonundandır, ondan sonra duyulan sözler belleme yerine, yani kalbe gider. Bellemenin işitmeye nispet edilmesi, onun

[42] el-Ankebût, 29/15.

işitme eylemi ile bilince ulaşmasından dolayıdır. Bellemenin kulaklara izafe edilmesi, bundan önce belirttiğimiz gibi elbisenin, sayesinde oluştuğu nesneye, yani yağmura, yaratılışımızın kendisinden takdir edildiği toprağa nispet edilmesine benzer[43]. Allah Teâlâ'nın kalplere belleyeceği kulak ve gören göz bahşetmiş ve bilincin başlarda bulanan kulaklara değil de bu kalplerdeki kulaklara nispet edilmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları **belleyici kulaklar** deyimine Allah'tan geleni akleden ve O'nun kitabından duyduklarından yararlanan kulaklar mânası vermiştir ki bu durumda, söz konusu olan müminin kulağıdır. Kâfirin kulağı ise duyar ama duyduğunu dışarı atar, duyduğundan yararlanmadığı için onu bellemez. [§]Görmez 58
misin ki Allah Teâlâ'nın kâfirlerin kulaklarını duyduklarından yararlanmadıkları için sağır olmakla nitelemiştir. Yine Allah, "Onlar ise bunu kulak ardı ettiler"[44] buyurmuştur, bu âyette kâfirlerin duyduklarından yararlanmamalarını "nebz" (نَبَذَ), yani atmak fiili ile ifade buyurmuştur. Bunun gibi yararlanmayı da "va'y" (وَعْي) fiili ile beyan etmiştir. İnsanlarda da âdet haline gelen durum böyledir, onlar bir bilgiyi veya bir haberi unutmamayı istedikleri zaman onu bellemeye ve muhafaza etmeye çalışırlar.

فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ
وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾

13-15. "Sûra bir defa üflendiğinde, yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir çarpışta darmadağın edildiğinde, işte o gün olacak olur."

Artık sûra bir defa üflendiği zamanda. Sanki Resûlullah'ın muhatapları "Vâkıa", "Hâkka" ve "Kāria"nın, yani kıyâmetin ne zaman kopacağını sormuşlar, Cenâb-ı Hak da bu soruya şöyle cevap vermiştir: "Artık sûra bir defa üflendiğinde, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek bir çarpışta darmadağın edildiği zaman, işte o gün olacak olan olur (kıyâmet kopar)". Onlara verilen cevap, "İşte o gün olacak olan olur" cümlesidir. Daha önce de anlattığımız üzere soruların tamamı o vakitte olacak olaylarla ilgilidir. Aslında kıyâmet vaktinin beyan edilmesinde onlar için herhangi bir fayda olmadığı gibi, onu bilmenin de hiçbir yararı yoktur. Fayda, ancak kıyâmet günü meydana gelecek gelişmelerin bilinmesindedir, zira bununla hem özendirme hem de korkutma vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

43 Bir önceki âyetin ikinci kısmının tefsirine bakınız.

44 Âl-i İmrân, 3/187.

[Sûra Üfleme]

"Bir defa üfleme" (نفخة واحدة); bu terkibin üflemenin gerçek durumunu açıklamak için gelmiş olması mümkündür; bunun "bir üfleme miktarı kadar" anlamında olması da ihtimal dâhilindedir. İkinci mânadaki ifadenin sağlayacağı şey, ölümden sonra dirilmenin yüce Allah için kolay olduğunun vurgulanmasıdır. Çünkü bir üfleme, dünyada insanın kolaylıkla yapacağı işlerden olup, imkânsız değildir. Üfleme (النفخة) kelimesi, ruhların bedenlerine girmesi ve yayılması dolayısıyla da belirtilmiş olabilir, bu da bir üfleme fonksiyonudur. Çünkü rüzgâr bir kaba üflendiğinde ona sirâyet eder ve içine yayılır. Cenâb-ı Hak, üfleme ile ruhun bedene girişini kinâye yoluyla ifade etmiştir. Yine aynı gerekçe ile üfleme fiilini kullanarak ruhların cesetlerden çıkmasını da beyan etmiştir. "Biz de, ona ruhumuzdan üfledik"[45] meâlindeki ilâhî beyanın da, üfleme hakiki mânasında olmayıp, ruh Hz. Meryem'de üflemenin fonksiyonunu icra ettiği için böyle denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Sûra" (في الصور); bazıları şöyle demiştir: Sûr bir boynuz olup birinci üfleme ona yapılır, göklerde ve yeryüzünde bulunanlardan Allah'ın diledikleri dışında
59 herkes anında ölür denmiştir. [§]Sonra sûra bir kez daha üflenir, üflenir üflenmez ölülerin tümü birden ayağa kalkıp etrafa bakmaya başlar[46]. Bazı müfessirlere göre ise sûra üflenmesi demek, insanların cesetlerine ruhun üflenmesi demektir. (Fakat bu isabetli değildir.) Çünkü "es-sûratü" (الصورة) kelimesinin çoğulu, "es-sûr" (الصور) değil, "es-suver"dir (الصُوَر). Dolayısıyla bunun "ceset" anlamına gelen "es-sûratü" kelimesinin çoğulu olması ihtimali ortadan kalkar. Fakat Allah Teâlâ'nın sûra üflemeyi onları yok etmek ve diriltmek için sebep kılması mümkündür. Bu, O'nun, sûra üflenmedikçe göklerde ve yerde olanları yok etmekten ve diriltmekten aciz bırakmasından dolayı değildir. Yüce Allah, sûra üflemeyi bir tür hikmet ve faydanın sebebi yapmıştır; yahut da sûra üflemekle görevli meleğin imtihanı için bir sebep kılmıştır. Bilindiği gibi meleklerin yağmur yağdırmak, bulutları bir yerden başka bir yere sevketmek, insanların amelleri konusunda görevlendirilmek gibi ve daha başka ağır görevleri vardır.

Yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir çarpışta darmadağın edildiğinde. Bazıları âyete "yeryüzü ve dağlar tek kırılışla kırıldığı zaman" anlamı verirken, diğerleri "tek yıkılışla yıkıldığı zaman" demişlerdir. Âlimlerin

---

45 et-Tahrîm, 66/12.

46 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış etrafa bakıyor olacaklar!" (ez-Zümer, 39/68).

bir kısmı da âyeti şöyle anlamıştır: Cenâb-ı Hak "yeryüzü ve dağlar tek sarsılışla sarsıldığı zaman". *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki şöyle demektedir: Yeryüzü sarsılır, içinde bulunan fazlalıkları dışarı atar, bu çarpışla bağrında bulunan, ama kendi yapısından olmayan nesneleri dışarı çıkarır ve dağların köklerini bağrından söküp çıkarır. Sonra yüce Allah, dağları savrulan kum yığınlarına çevirir[47]. Bundan sonra rüzgârı devreye sokar ve o yığını toz duman haline getirir. Yumuşaklığından dolayı da atılmış renkli yün[48] gibi gösterir. Sonra bulut gibi yürütür ve bunlar, yeryüzünün dağ yollarına, vadilere ve çeşitli mekânlara düşer, yeryüzü yüce Allah'ın ifadesine uygun olarak şu hale gelir: "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacaktır. Orada ne bir iniş, ne de bir yokuş görebileceksin"[49]. Rüzgâr işte böyledir. Bir şeyin üzerinde fonksiyon icra eder ve eserse onu çeşitli köşelere dağıtır, üzerinde çatlaklar oluşturur ve onu yeryüzüne serer.

Yeryüzü sökülüp. Bu, yeryüzünün bir yerden başka bir yere götürüleceği
anlamına değildir. Fakat bir parça, diğer bir parçanın içine sokulacak, bu bas-
tırıp sıkıştırma ile birlikte bir parça diğer parçaya çarpacak anlamınadır. Böy-
lece yeryüzü sanki yerinden kaldırılıp taşınmış gibi olacaktır. [§]Bunlar oldu- 60
ğu gün kıyâmet kopacaktır. Âyetin bu ifadeleri, dağlar hakkında gelen âyetler
birbiriyle çelişik hale gelmemesi için farklı zamanlara bağlı olarak söylenmiş
ifadelerdir diye yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.* Kıyâmetle ilgili başka
âyetlerde farklı açıklamalar da yapılmıştır. Meselâ dağların yok olması yeryü-
zünün yok olmasından önce gerçekleşecektir: "De ki: 'Rabb'im onları ufalayıp
savuracak. Böylece orayı yani yeryüzünü dümdüz, bomboş bırakacaktır'"[50].
Dağların yeryüzünden önce yok olacağına dair başka âyetler de vardır. Yeryü-
zünün değiştirilmesi, bugünkü halinden başka bir şekil alması demektir. Yani
haberlerde belirtildiği gibi binalar yıkılacak, vadiler dümdüz olacak ve dağlar
yerlerinden kaldırılıp yok edilecektir. Nitekim buna tebdil denilmiştir. Tıpkı
hali değişip de iyi iken kötü olan kimseye bu kökten türeme bir fiille "tebeddel-
te" (تبدلت) "sen değiştin" denildiği gibi; sen değiştin demek, eski durumundaki
gibi değilsin, değiştin demektir. Biraz önce âyetin mânası da bu doğrultuda-
dır, yani dağlar bir anda kırılacak ve yeryüzünün durumu değişecektir. Yahut
da âyette o günkü yaşanacak şiddetli korku haber verilmektedir. Dağların yok

47 "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil, 73/14).

48 el-Kāria, 101/5.

49 Tâhâ, 20/106-107.

50 Tâhâ, 20/105-106.

edilmesi her ne kadar yeryüzünün yok edilmesinden önce olsa da bir kez yerle bir etme ile dağlar ve yeryüzü yok olacaktır. Dağlar ve yeryüzü bir anda yok olacak demek değildir, fakat bir kez yerle bir edişle dağlar ve yeryüzü yok olacaktır. Âyetin bunu haber vermesinden maksat, o günün şiddetini ve korkusunu açıklamaktır, yoksa bir kısmı ile diğer kısmının yok olmasının sıralamasını açıklamak değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte o gün olacak olur. Kıyâmet, hesaba çekilmek ve amellerin karşılığı verilmek için kopacaktır. Bu âyet, "ceza, mutlaka vuku bulacaktır"[51] meâlindeki âyete benzer. Kıyâmet isimlerinin sonuna "tâ" harfinin getirilmesi, onun durumunu yüceltmek içindir.

وَانْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌۙ (١٦)

16. "Gök de yarılır ve artık o gün (bütün) ***bunların düzeni çökmüştür."***

Bazı müfessirler, "inşakkat" (انشقت) fiiline "teferrakat" (تفرقت) "darma dağın oldu" mânasını vermişlerdir. Evet bir şey yarıldığı zaman darma dağın olur ve parçalar birbirinden ayrılır. Zaten "yarılma" da böylelikle ortaya çıkar. "Yarılma" kelimesinin kinâye yoluyla "yumuşaklık" anlamına olması da muh-
61 temeldir. [§]Buna göre âyetin mânası "gök, katı iken yumuşak hale gelir" şeklinde olur. Bu yaklaşımın delili "çökmeye yüz tutar" ifadesidir. Yani göğün sert ve katı olduğu ifade edilirken artık zayıftır. "(Düşün) o dehşet günü ki gökleri yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi düreriz"[52] meâlindeki âyet de bu tefsire işaret eder. Nitekim dünyada da bir şey önce kendi özünde yumuşadıktan sonra dürülür. Göğün, içinde bulunan sakinlerinin inmesi sebebiyle yarılması da mümkündür, bu durumda gökte onun etrafında bulunan meleklerden başka kimse kalmaz. Sonra gökyüzü birbirine bitişir ve dürülmek için yumuşak hale gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Göğün yarılmasının (inşikāk, infitâr) ve açılmasının belirtilmesi, daha önce değindiğimiz açıdan mahlûkatı korkutmak için de olabilir. Bunun yanında gökte kapıların bulunması ve bunların açılması da mümkündür, bu durumda göğün "infitâr" ve "inşikāk"ı kapılarının açılması anlamına gelir. Bu mânaların yanı sıra yarılma anlamına gelen "eş-şakk" (الشق) kelimesinin göğün kapılarının açılması anlamında olmaması da mümkündür, çünkü açılma, korkutma sadedinde belirtilmiştir, (halbuki) onun kapılarının açılmasında da çok bir korkutma unsuru yoktur. "O gün o, çökmeye yüz tu-

---

51 ez-Zâriyât, 51/6.

52 el-Enbiyâ, 21/104.

tar" meâlindeki âyette geçen "vâhiye" (الْوَاهِيَة), zayıf ve gevşek demektir. Bazı müfessirler Arapça'da "vehy" (الْوَهْي) kelimesinin yarmak anlamında olduğunu söylemiştir ki muhtemel bir mânadır, çünkü gök inşikāk edince yarılır.

وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾

"17. "Melekler göklerin etrafındadır. O gün Rabb'inin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) ***yüklenir."***

Melekler göklerin etrafındadır. Âyette geçen "ercâ" (الأرجاء) kelimesi, etraf ve çevre demektir. Kastedilen, göklerin etrafı ve çevresidir. Bu kelimenin tekili hemzesiz "raca" (رَجَا) kelimesidir. "Melek" (الْمَلَك) kelimesiyle çoğul olarak melekler kastedilmiştir. Yüce Allah onların göklerin etrafında ve çevresinde olduğunu bildirmiştir. Muhtemelen bu melekler gök yarıldıktan sonra yeryüzünde bulunanların üzerine düşmemesi için onu korumakla görevlendirilmiş ve bu görevle imtihan edilmiştir. Göklerin etrafının ve yanlarının bazı meleklere tahsis edilmesi de mümkündür. Bu durumda göklerin kapıları açılır ve meskenleri yeryüzüne inerler, Allah Teâlâ'nın "melekler bölük bölük indirileceklerdir"[53] âyetinde buyurduğu gibi.

[Meleklerin Meskeni]

[§]Meskenleri göğün etrafında bulunan melekler, Rab'lerinin emrini bek- 62
lerler. Şunu da belirlemek gerekir ki melekler, -her ne kadar gök onlar için mesken kılınsa da- esasen kalacak bir yere ihtiyaç duymazlar. Zira melekler, gökten yere iner ve havada kalacak yerleri olmaksızın orada kalırlar. Üçüncü bir açıklama olarak yüce Allah göklerin tam anlamıyla parçalanmayacağını, fakat orta kısmının parçalanıp diğer kalan kısmın olduğu gibi kalacağını beyan eder. **Melekler onun etrafındadır** ifadesinin meleklerin gökte uğrayacakları yer anlamına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün Rabb'inin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) yüklenir. Muhtemeldir ki sûra ilk üflenmesi esnasında arşı taşıyan sekiz melek hariç geri kalan melekler öleceklerdir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur: "Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde

---

[53] el-Furkān, 25/25.

ne varsa hepsi ölecektir"[54]. Söz konusu sekiz melek, istisna edilenlerden olup ölmezler. Onlar arşı taşırlar ve yerleri göklerin etrafı olur "Melekler onun etrafındadır" meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. "Sekiz". Bu sayı ile sekiz meleğin kastedilmiş olması mümkündür. Tefsirlerde belirtildiği gibi sekiz sayısının, meleklerden sekiz sınıfı ifade etmesi de ihtimal dâhilindedir. Söz konusu sekiz meleğin diğer yaratıklar dirilmeden önce öldürülüp tekrar diriltilecek olmaları da mümkündür. Bu melekler, Rabb'imizin arşını omuzlarında taşırlar. Cenâb-ı Hak insanları dirilttiği zaman onlar arşı bu meleklerin omuzlarında göreceklerdir. Arş, hükümranlığın tahtıdır. Onun nurdan olması mümkündür. Nitekim bir rivayette şöyle denir: "Güneş doğmak istediği zaman Cibrîl arşa gelir. Onun ışığından bir avuç alır. Sonra herhangi birinize gömleğinin giydirildiği gibi o ışığı güneşe giydirir. Ay doğmak istediği zaman ise Cibrîl güneşin ışığından bir avuç alır ve herhangi birinize gömleğinin giydirildiği gibi ona da bu ışığı giydirir"[55]. Arşın, ışıktan ve nurdan yapılmış olması mümkündür.

63 [§]Öte yandan, insanların gözünde varlıkların en yücesi ve büyüğü ışık ve nurdur. Bütün arzular bu iki hedefe odaklanır. Arş belirtilince azamat sahibi Allah'ın yüce mülkü de dile getirilmiş olur. Sonra, her kral dünyada görüldüğü üzere bir taht edinir. Bu taht, onların hükümranlıklarının ve otoritelerinin miktarına göre farklılık arzeder; yoksa kralın bu arşı kendi nefsine mesken edinmesi için değil. Dünya krallarının bu arşları oturmak ve toplantı yapmak için edindikleri düşünülmediğine göre böyle bir durumun Allah'tan beklenmemesi öncelikle benimsenmelidir.

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾

18. "O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz."

O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz. Amelleriniz karşınıza dikilir ve size hiçbir şey gizli kalmaz. Yani o gün size amelleriniz gösterilir ve açık hale gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmuştur: "Gizlenenlerin ortaya döküldüğü günde"[56]. Yani o gün insanlar, gizlediklerini öğrensinler ve onlardan hiçbir şey gizli kalmasın diye hepsi kendilerine gösterilir. Bu beyan "Size ait hiçbir sır" yüce Allah'a "gizli kalmaz" şeklinde anlamak da mümkündür. [Cümlenin anlamı, bundan önce amelleri Allah'a gizli

---

54 ez-Zümer, 39/68.

55 Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, I, 49.

56 et-Târık, 86/9.

idi de o gün kendisine zuhur edecek şeklinde değildir][57]. Şüphe yok ki durumundan herhangi bir şeyin yüce Allah'a gizli kaldığını iddia eden ve O'nun bundan haberdar olmadığını zanneden herkes, o gün Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını anlayacaktır. Bu ifade O'nun şu beyanı doğrultusundadır: "Bugün hükümranlık kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır"[58]. Bu beyandan hükümranlığın daha önce başkasına ait olduğu anlamını çıkarmamak gerekir. Fakat bazı insanlar dünyada hükümranlığa ortaklık (şirk) iddia ediyorlardı. Ama o gün iddialarını terkedecekler ve yüce Allah'ın hükümranlıkta tek olduğunu kesin olarak öğreneceklerdir. "(O gün) hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[59] meâlindeki âyetini de bu doğrultuda anlamak gerekir. İnsanlar daha önce Allah'tan gizlenmiş değillerdi, aksine her vakit ona âşikâr durumdaydı. Fakat dünyada iken insanların gizli kaldıklarını iddia eden kişi, o gün bu iddiadan vazgeçecek ve (her şeyin) O'na âşikâr olduğunu kabul edecektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.*

[Kulun Amelleriyle Yüzleşmesi]

[§]Rivayet edildiğine göre söz konusu karşı karşıya gelme, üç kez olacak- 64
tır. Bunlardan ikisinde karşılıklı çekişme ve özür dileme cereyan edecektir. Yani insanlar birbirleriyle dava görecek ve çekişeceklerdir. Amelleri karşılarına dikilince Rab'lerinden af istemeye ve hasımlarından hoş görü dilemeye başlayacaklardır. Üçüncü karşı karşıya gelme ise amel defterlerinin uçuşması anında olacaktır. **Tu'radûne** (تُعْرَضُونَ) fiilinin mânası, insanların bir kısmı diğer kısmının karşısına çıkarılacak ve kimseye hasmı gizli kalmayacak demektir. Yahut da herkes yaptığını ve her düşman düşmanlığını hatırlasın diye amelleri kendilerine sunulacak demektir. O gün sanki, korkunun dehşeti ve korkunçluğun şiddetinden yaptıklarını unutmuş gibi olacaklardır. Fakat Allah Teâlâ, yaptıklarını hatırlamaları için amellerini kendilerine bildirecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُوا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾

19. "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki 'Alın kitabımı okuyun'."

Kitabı sağ tarafından verilen kimse. Kur'ân'da geçen ifadelerin zâhiri, müminlerin tamamına âhirette merhamet gösterileceği ve azap edilmeyeceğini, kâfirlerin ise azaba uğratılıp merhamete eriştirilmeyeceğini gerektirmek-

57 Köşeli parantez içindeki bu cümle şerhten ilave edilmiştir.

58 el-Mü'min, 40/16.

59 İbrâhim, 14/21.

tedir. Zira Cenâb-ı Hak, insanları kıyâmet günü iki kısma ayıracaktır. Sonra da bu iki zümreden her biri için üç belirti olacağından söz etmektedir: Bir keresinde onların tartılarının hafif geleceğinden bahsetmekte ve şöyle demektedir: "Kimin de tartıları hafif gelirse... "[60], bir başka defa yüzlerinin kapkara olacağını ifade etmektedir: Bir diğerinde ise onlara amel defterlerinin sol taraftan verileceğini belirtmektedir. Evet bu belirtileri, iki zümreden birisi hakkında beyan etmiştir. İkinci zümrenin de üç alâmetinden bahsetmiştir; yüzlerinin beyazlığı, tartılarının ağır gelmesi, amel defterlerinin sağ taraftan verilmesi. Öte yandan yüce Allah, yüzlerin karalığı hakkında şöyle buyurmuştur. "İmdi yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denir)"[61]. Tartılarının hafif gelmesini zikrederken de ilgili âyetin sonunda onların kâfir olduklarını belirtir.
65 [§]Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Size âyetlerim okunurdu da, onları yalanlardınız değil mi?"[62] Kitabın soldan verilmesinden söz eden âyette o kişinin kâfirlerden olduğunu beyan eden ifade vardır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi. Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi"[63]. Buradan çıkan sonuç, mutlak tehdidin (vaîd) kâfirler hakkında belirtilmiş olduğudur. Yine Cenâb-ı Hak bir başka âyette "Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!"[64] demiş, bir âyette ise şunu haber vermiştir: "Takvâ sahipleri için hazırlanmış olan" ve "genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!"[65]. Bu beyanlardan cehennemliklerin kâfirler olduğu ortaya çıkmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki dünyada müminlerin birtakım ayak sürçmeleri olabilir ve günah işleyebilirler. Buna karşılık kâfirlerin de güzel amelleri bulunabilir. Ne var ki kâfirlere yaptıkları iyiliklerin karşılığı dünyada verilir; çünkü onlar âhirete inanmazlar, bu sebeple de müminin yaptığı kötülüklerin karşılığı dünyada verilebilir. Bu durumda iyi amellerinin karşılığı âhirette kendisine kalır ve orada mükâfatlandırılır. Yine müminin yapacağı iyi ameller kötü amellerine kefaret olabilir. Çünkü iyi ameller kötü amellere kefaret yapılmıştır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: "Çünkü iyi-

---

60 el-A'râf, 7/9.

61 Âl-i İmrân, 3/106.

62 "Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklar. Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. Size âyetlerim okunurdu da onları yalanlardınız değil mi?" (el-Mü'minûn, 23/103-105).

63 el-Hâkka, 69/25, 33-34.

64 Âl-i İmrân, 3/131.

65 Âl-i İmrân, 3/133.

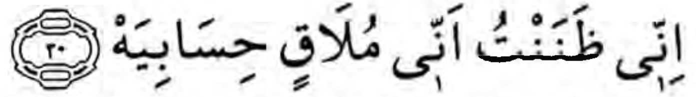
likler kötülükleri giderir"[66]. Müminin kötülükleri dünyada giderilince âhirette onların karşılığında azaba uğramaz. Yüce Allah'ın onları, günahları ölçüsünde azaba uğratması, ardından önceki imanları ve başka amelleri sayesinde affetmesi de mümkündür. Aslında bütün müminlerin sonu cennettir, tartıları ağır gelecektir, yüzleri ağaracaktır ve kitapları sağ taraflarından verilecektir. Öte yandan günahları karşılığında azaba uğrayacak olan müminin, kitabının sağ tarafından verilmesinden ve tartısının ağır gelmesinden önce azap görmesi de mümkündür. Mümin, yüzü ağarmadan önce kara değil, dünyada olduğu gibiydi. Sonra affedilince Allah'ın ona lütfedeceği nur ile yüzü ağaracaktır. Çünkü bir hadiste [ﷺ] şöyle buyurulur: "İnsanlar kıyâmet gününde hesap için üç 66
defa (Allah'ın huzuruna) çıkarılacaklardır. İlk ikisinde karşılıklı şikâyetleşme ve mazeret beyan etme şeklinde olacak, üçüncüsünde ise yapıp ettiklerini kaydeden amel defterleri ellerine gelecektir"[67]. Müminin azap görmesinin, üçüncü arzdan önce olması da mümkündür. Sonra üçüncü arzda amel defteri sağ tarafından verilecektir. İşte o anda kişide mutluluk belirtileri ortaya çıkacaktır. Mutlak tehdidin kâfirler hakkında geldiği ortaya çıktığına göre mümin olup büyük günah işleyenler hüküm itibarıyla onlara dâhil edilmemiştir. Hanefî âlimlerin dedikleri gibi onlar hakkında hüküm vermeyip durmak gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Alın, kitabımı okuyun der. Âyetin metninde geçen "hâümü" (هَاؤُمُ) "gelin!" demektir. Bazı âlimler, bu kelimenin "hâküm" (هَاكُمْ) alın anlamına geldiğini söylemişlerdir, bunların kanaatince "kâf" (ك) harfinin yerine "hemze" getirilmiştir. Âyetin zâhirine göre kendisine amel defteri verilecek kişi, bu ifadeyi insanları davet etmek için kullanacak veya müjdelemek ve sevincini belirtmek için amel defterini onlara verecek, Allah'ın kendisini affedip merhamet ettiğini müjdeleyecektir. Fakat tefsir âlimleri yorumlarını amel defterini alana değil verene odaklamış ve bu cümleyi defteri ona veren söyleyecektir demişlerdir. Sanki dünyada bu defteri yazan melek onu ilgili kişiye verecek ve "Alın, kitabımı okuyun", yani sizin lehinize ve aleyhinize yazdıklarımı alıp okuyun diyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 Hûd, 11/114.

67 Ebû Hureyre'den, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "İnsanlar kıyâmet gününde hesap için üç defa (Allah'ın huzuruna) çıkarılacaklardır. İlk ikisinde kendilerini savunma ve mazeret beyan etme şeklinde olacak, üçüncü arzda ise yapıp ettiklerini kaydeden amel defterleri ellerine gelecektir. Kimi defterini sağ eliyle alacak, kimi de sol eliyle alacaktır" (Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 4).

20. "Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum."

Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum. Âyetteki "zan" kelimesini hakikat anlamında alırsan üç türlü açıklama yapmak mümkündür. Birincisine göre mâna şöyle olur: "Ben dünyada iken yaptığım kötülüklerden dolayı şiddetli bir hesaba çekileceğimi, bunlardan sorumlu tutulacağımı ve cezalandırılacağımı zannediyordum, bu günün dehşetinden dolayı
67 şu anda günahlarımdan kurtulamayacağımı zannetmiştim. [§]Ama günahlarımın affedildiğini ve hatalarımın bağışlandığını gördüm". Kişinin bu sözü, Allah'a şükür ve O'na karşı minnetini ortaya koymak için söylenmiş olur. İkincisi, "ben dünyada iken birtakım ayak sürçmeleri ve kusurlar işlersem âhirette onları yüklenerek Allah'ın huzuruna çıkacağımı düşünüyordum. Bunun için onları işlemekten geri durdum ve yapmaktan kaçındım". Bu ifade, bağışlanmasının sebebini anlatmaktadır. Üçüncüsü, "ben kendi durumum hakkında düşündüm. Ve benim gibi birinin başıboş ve göz ardı edilmiş olarak bırakılmayacağını zannettim. Giderek bu zannım kesin bilgiye dönüştü; iman ettim ve peygamberleri tasdik ettim. Ben ancak ilk zannım ve düşüncem sayesinde kurtuldum". *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı âlimler "zan" kavramını kesin olarak anlama ve bilme olarak yorumlamış ve "zanantü" (ظَنَنْتُ) fiiline "kesin olarak anladım" ve "bildim" mânasını vermişlerdir.

Aslında gözle görülmeyen olaylar ve gizli bilgiler hakkındaki "yakîn" (kesin bilgi), daha önce var olan bir zandan doğar. Bu zan kişiyi o olay ve gizli bilgi hakkında düşünüp halini araştırmaya sevkeder ve nihayet o gizli yöne vakıf olma ile sonuçlanır, böylece gizli olan husus açık hale gelir. Şu halde, kişinin yakîne ulaşmasının ve bir şeyin mahiyetini kavramasının sebebi önceki zan olur. Böyle bir bilgiye bir keresinde hakiki mânada yakîn, bir kere de mecazî mânada zan denilebilir. Nitekim aynı şeyleri "belleyici kulaklar onu bellesin diye"[68] meâlindeki âyeti açıklarken de söylemiştik. Orada demiştik ki kulaklar hiçbir şeyi bellemez, ancak işitir. Fakat kavrayışa kulak vasıtasıyla ulaşıldığı için kulak idrake ulaştırmanın sebebi olur. Bu nedenle de "belleme" fiili kulaklara izafe edilmiştir. Buna bağlı olarak onların ilk baştaki zanları, kendilerini yakîne ve bilgiye ulaştırınca, yakînlerine ve bilgilerine bir keresinde "zan" bir

---

68 el-Hâkka, 69/12.

keresinde de "yakîn" dediler. Görülmez mi ki yüce Allah, bir âyette "zan" fiilini kullanarak "اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ" "Onlar kesinlikle Rab'lerine kavuşacaklarını" buyururken[69], diğerinde "yakîn" kökünü kullanarak "وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ" "Ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar" buyurur[70]. [§]Allah Teâlâ, onları metodu araş- 68
tırma ve kafayı çalıştırma olan bir hususta bir keresinde "zannedenler" (ظَانِّين) şeklinde, bir keresinde de "kesin kes inananlar" (مُوقِنِين) olarak nitelemektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir meselede "إيقَان" ile nitelenmesi caiz görülmemiştir. Çünkü O'nun açısından her şey çok açık ve zâhirdir, şu sebeple ki nesne ve olayları yoktan vareden ve yaratan O'dur. Netice olarak hiçbir şey Allah'a gizli ve saklı kalmaz ki kesin bilgiye ulaşmak için onu araştırmaya ve düşünmeye ihtiyaç duysun. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Şöyle bir fikir ileri sürmek de mümkündür: Kavraması fikir yürütme yöntemine bağlı olan hususlarda kişinin birtakım kuruntulara ve düşüncelere mâruz kalması ihtimal dışı değildir. Bu kuruntular ve düşünceler kişiyi bazı zanlara götürür. Şöyleki âlimler "zan"dan uzak olmayan bu gibi durumlar hakkında zan kelimesinin kullanılmasını caiz görmüşler, yakîn ve kapsamlı bilgiye götüren unsurların baskın olmasından dolayı da "yakîn" kelimesini kullanmayı mümkün görmüşlerdir. Görmez misin ki yüce Allah'ı inkâr etmesi için şiddetli bir ceza veya öldürülmekle tehdit edilen bir kimsenin, küfür ifadesini dilden söylemesi mübah kabul edilmiştir. Söz konusu kişi, zorlayan tarafından azaba uğrayacağına kesin olarak inanan bir kimse gibi kabul edilmiştir. Bu kişi onun isteğine uymayı kabul etmediğinde yaptığı tehdidi kesinlikle yürüteceğine kesinkes inanmasa bile yine de kesinkes inanan kişi gibi kabul edilmiştir, zira tehdit eden bunu yapma fırsatı bulamayabilir, o vakte kadar hayatta kalamayabilir. Buna rağmen kötü fiili yapma fırsatını bulması zann-ı gâlibe ve en ağırlıklı görüşe göre söz konusudur. İşte bu, kesin bilgi ve kesinkes inanma yerine konulmuş olmaktadır. Âyetteki durum da bu doğrultudadır: Tehdit, galip zanla baskın gelince kesinkes inanç anlamına gelen "yakîn" lafzının kullanılması mümkün olmuştur. Şunun da belirtilmesi gerekir ki duyularla ve gözlemlerle kavranan olaylar ve bilgiler hakkında "zan" kavramını kullanmaya imkân yoktur. Çünkü bu gibi durumlarda şüphelerin rol oynaması mümkün değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَهُوَ فِى عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾

---

69 el-Bakara, 2/46.

70 el-Bakara, 2/4.

69 [§]*21. "Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir.*

Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir. Yani o, razı olacağı bir hayat içindedir. Arapça'da "âşe" (عَاشَ) ve "hayiye" (حَيِيَ) fiilleri aynı anlamdadır. "Râdıye" (رَاضِيَة), "merdıyye" (مَرْضِيَّة) "razı olunan" demektir. Âyetin mânası; o kişi nefsinin razı olacağı bir hayat içindedir demektir. Kur'ân'da bunun benzerlerinden biri "min mâin dâfik" (مِن مَاءٍ دَافِقٍ)[71] beyanıdır. Burada geçen "dâfik", "medfûk" (مَدْفُوق), yani atılmış demektir. Arap dilinde buna benzer ifadeler çoktur. Söz konusu beyan ile cennetin bizzat kendisinin kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre cennet, içindekilerden razı olmuş ve onlardan hoşnutluğunu ortaya koymuş demek olur. Nitekim yüce Allah cehennemi de cehennemliklere "sehat" (السخط) ve "teğayyuz" (التغيظ)[72] öfkeli ve kızgın olarak niteler. Bunun benzerinin cennet açısından hoşnut olma ve sevinme şeklinde düşünülmesi mümkündür. Şu mânada ki cennet onlara çeşitli cömertlikleri ve hayırları ortaya koyar; şayet bunlar bir akıllı kişi tarafından yapılmış olsaydı onun hoşnut olduğunun delilini oluştururdu. Tıpkı, "gurur" (aldatma) kelimesinin dünyaya izafe edilmesi gibi[73]. Şöyleki; dünya, kendiliğinden öyle şeyler ortaya çıkarır ki bu, aldatma imkânı olan biri tarafından yapılmış olsa aldatma olurdu.

22-23. "Meyveleri kolayca devşirilebilir yüce bir cennettedir."

Yüce bir cennettedir. Bazıları bu ifadeye dünyada bahçelerin yüksek yerlerde olmasının hoş görülmesi doğrultusunda "yüksek bahçelerdedir" anlamı vermiştir. Bir kısım âlimler de âyette geçen cennet kelimesinin ağaçlı bahçenin adı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak, bahçenin ağaçlarını yüksek, uzun ve manzaralı olarak nitelemektedir. Bu da sahipleri için en çekici bir durumdur. Bu sebeple olmalıdır ki Allah Teâlâ "meyveleri sarkmış" buyurmuştur, çünkü cennetten söz etmek ağaçları da anmayı gerektirir. Üçüncü bir ihtimal "âliye" (عَالِيَة) kelimesi, yüksek olmakla birlikte değerli ve önemi anlamına gelmesidir. Arapça'da yüksek bir şey, "ulüv" (عُلُوّ), yani "yücelik" ile nitelenebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 "İnsan neden yaratıldığına bir baksın! O atılan bir sudan yaratıldı" (et-Târık, 86/5-6).

72 "Fakat onlar kıyâmeti yalanladılar. Biz de, kıyâmeti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık. O ateş uzak bir yerden kendilerini görünce, homurdanmasını ve uğultusunu işitirler" (el-Furkân, 25/11-12).

73 "Bu azap âyetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir" (el-Câsiye, 45/35).

Meyveleri kolayca devşirilebilir. Yani salkımları, koparmak isteyenlere yakın, istemeyenlere uzaktır. Bazıları "salkımları yakındır", meâlindeki cümleyi cennetin meyvelerini ayakta olan nasıl alabiliyorsa oturan da alabilir diye açıklamışlardır. Bir kısmı, meyveleri yakındır, yani meyveler ellerine uzak olmaz ve meyve yerine diken de gelmez demişlerdir.

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنٖيٓـًٔا بِمَٓا اَسْلَفْتُمْ فِى الْاَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾

[§]24. "(Onlara) *'Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak afiyetle yiyin için' denilir."* 70

Onlara 'Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak afiyetle yiyin için' denilir. Onlara geçmiş günlerde işlediklerinize karşılık, afiyetle yiyin, için; sizler geçmiş günlerinizi âhiret günlerine borç verdiniz denir. "Selufe'r-racülu li-âhar" (سَلَفَ الرَّجُلُ لآخَر) denilir, mânası, "birisi diğerine ihtiyaç vakti aynısını geri almak üzere borç verdi"; yahut da "Kişi sermayesini kâr beklediği eşyaya yatırdı" demektir. Âyetin ifadesine dönersek verilen mesaj şudur: Sanki kişi, canını satmakla ve kârını âhirette almak için onu ödünç ve sermaye olarak koymaktadır; "islâf"ın anlamı budur. Şöyle de yorumlanabilir kul, amelini âhiret için sermaye yapmaktadır. Ona verilen malları da Allah yolunda harcamakta ve bunu malının sermayesi yapmaktadır. Veki'in şöyle dediği nakledilir: Bize bildirildiğine göre orucu önceden tutanlara, yani dünyada oruç tutup yemeyi ve içmeyi terkedenlere yüce Allah âhirette sevaplarını verecek ve onlara " afiyetle yeyin, için" diyecektir.

وَاَمَّا مَنْ اُو۫تِىَ كِتَابَهُ بِشِمَالِه۪ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنٖى لَمْ اُو۫تَ كِتَابِيَهْ ﴿٢٥﴾

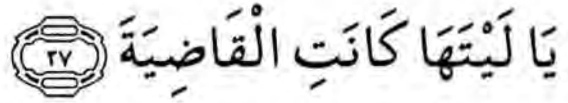
25. "Kitabı sol tarafından verilene gelince, o: Keşke, der, bana kitabım verilmeseydi de."

Amel defterinin sol taraftan verilmesi, talihsizliğin alâmetlerinden biridir. Dolayısıyla kişi, talihsizliğinin alâmetinin kendisine verilmemesini temenni edecektir.

وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ﴿٢٦﴾

26. "Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!"

Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Kişi bu cümleyi, dünyada zannının ve beklentisinin aksini gördüğü ve okuduğu zaman söyleyecektir. Çünkü o, dünyada iken iman edenlerden daha iyi yaptığını ve mertebesinin Allah nezdinde yüksek olduğunu zannediyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İyi işler yaptıklarını sanıyorlar"[74]. Amel defterini okuyunca ortaya
71 çıkacak ki durum, hiç de zannettiği gibi değilmiş, aksine [S]yaptığı kötü imiş. İşte o anda kötülükleri ortaya çıkmasın diye hesabını bilmek istemez. Hesabını kavramasın ve bilmesin diye ölü olarak bırakılmayı ve diriltilmemeyi temenni etmesi de muhtemeldir.

27. "Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi!"

Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi! Yani keşke ilk ölüm benim için devam etseydi. Bazıları âyete şöyle bir mâna vermişlerdir: Keşke sûra son üfürüş ölümü ve helâki getirseydi ve onun gelişi hayata döndürüp diriltmeseydi. *En doğrusunu Allah bilir.*

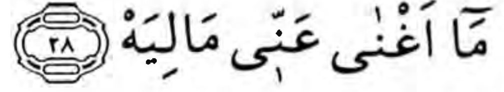
Katâde[75] şöyle demiştir: Dünyada iken hiçbir şey onlara ölümden daha sevimsiz olmadığı halde (âhirette) ölümü temenni edeceklerdir[76]. Öte yandan ölüm, onlar için hüküm veren değil, verilmiş hükümdür. Buna göre "Keşke o hakkımda verilmiş bir hüküm olsaydı" denilmeliydi. Fakat insanlar bu cümleyi hoşlanmadıkları her şey için kullanmaktadır. Görmez misin ki insanlar yüce Allah'a, kötü kazayı (olayı, sonucu) kendilerinden çevirmesi için dua ederler. Oysa ki o, kaza (hüküm) değil, "kaza edilmiş" (makzî), yani Allah tarafından verilmiş bir hükmün sonucudur. Netice olarak bu cümle insanların âdet haline getirdikleri söyleyişe uygun olarak ifade edilmiş bir sözdür. Bunun bir benzeri de şudur: Meselâ "Namaz Allah'ın emridir" denir. Oysa namaz Allah'ın emri değil, O'nun emri üzerine kılınandır, fakat O'nun emrinin sonucu iken Allah'ın kazası diye anılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

74 "De ki: "Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir" (el-Kehf, 18/103-104).

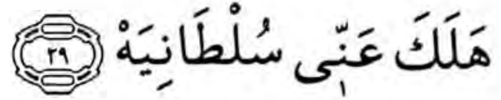
75 Katâde: Ebu'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde b. Azîz es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735). Müfessir ve hafız idi. Doğuştan kördü. Arapça'da, Arap dilinin kelimeleri, Araplar'ın tarihi ve nesep ilimlerinde önde gelirdi. Kaderi inkâr eden görüşleri vardı (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 9, 10; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 85, 86; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 92-93).

76 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 77; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 273.

[§]*28. "Malım bana hiç fayda sağlamadı."* 72

Malım bana hiç fayda sağlamadı. Gerçek şu ki kâfirler mallarının çokluğuyla övünüyor, "Bizim malımız ve evladımız daha çoktur, biz azaba uğratılacak da değiliz"[77] diyorlardı. Azaba uğradıkları takdirde yüce Allah'ın, kendilerine verdiği mallarla onu kendilerinden savuşturacaklarını iddia ediyorlardı. İşte o vakit ortaya çıkacak ki o malları kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak ve her biri "Malım bana hiç fayda sağlamadı" diyecektir.

29. "Güç ve saltanatım elimden çıkıp gitti."

Güç ve saltanatım elimden çıkıp gitti. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'ân'da geçen bütün "sultan" kelimeleri kanıt ve delil anlamına gelir"[78]. Aslında kâfir dünyada kendisini bâtıl delillerle savunur. Bazan "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın"[79] derken, bazan da "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değil"[80] der. Başka bir zamanda da "Bu bir büyüdür"[81], "O bir delidir"[82] ve benzeri ifadeler **Güç ve saltanatım elimden kaçıp gitti** cümlesiyle "(dünyada iken) sarıldığımız deliller yok olup, geçersizlikleri ortaya çıktı. Halbuki biz onların delil olduğunu zannetmiştik" demek ister. Bazı müfessirler "sultan" (السلطان) kelimesine değer ve şeref mânası vermiştir. Buna göre âyetin mânası "Dünyadaki büyüklük taslayışım ve saltanatım, değerim ve şerefim yok olup gitti" demek olur. Bazıları da âyeti şöyle anlamıştır: Dünyada iken peygamberlere karşı böbürlenmem, saltanatım ve onlara aldırmayışım yok olup gitmiştir. Dünyada iken nefsime ait saltanatım ve otoritem artık bitti, çünkü o, dünyada iken otoritesini Allah rızası için kullanma imkânına sahipti.

---

77 es-Sebe, 34/35.

78 Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 17.

79 eş-Şuarâ, 26/154, 186.

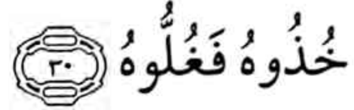
80 el-Ahkâf, 46/17.

81 "Gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz' dediler" (ez-Zuhruf, 43/30).

82 Her halde müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "O inkârcılar Kur'ân'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, 'Şüphe yok o bir delidir' derler" (el-Kalem, 68/51).

Şimdi diyor ki: Bu otoritem ortadan kalkmıştır, zira ben onu Allah'ın rızasını hak edeceğim yerde kullanamıyorum. Evet kullanamaz, çünkü orada müslüman oluyor ama Allah onun müslümanlığını artık kabul etmiyor.

73 [S]Bu hitapların sonlarında yer alan gaip zamirleri, yani "hâ" harfleri "benim malım, benim saltanatım" kitabı sol tarafından verilenlere işaret ediyor olabilir. Veya durumu pekiştirmek ve benzerlik gibi abartı için de olabilir. Ya da onlar bu cümlelerle kendi nefislerine sesleniyor olabilirler. Bu, mümkündür, zira nida yapılırken münâdanın sonuna "yâ rabbâh = ey Rabbim!", "yâ seyyidâh = ey efendim!" örneklerinde olduğu gibi "hâ" harfi gelebilir. Bunun yanında kırâatte vakıf yapıp nefes almak ve sözü tamamlamak için gelmiş olması mümkündür. Nahiv âlimleri bu "hâ" harfine "hâü'l-istirâha" derler.

30. "(Ve şöyle emredilir:) *Onu yakalayıp bağlayın.*"

(Ve şöyle emredilir:) Onu yakalayıp bağlayın. Bir başka âyette "huzûhu fa'tilûhu" (خذوه فاعتلوه), yani "(Görevlilere şöyle denir: O günahkârı yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin!"[83] denilmektedir. Âyette yer alan "atl"den (العتل) türeyen "fa'tilûhu" (فاعتلوه) "şiddetle sevkediniz" demektir. Yüce Allah bir başka âyette ise şöyle buyurur: "Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz"[84] *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki onların elleri boyunlarına bağlanmaktadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin "bağlamak" fiilinin emir sîgasıyla başlaması, insanların dünyada uğradıkları işkenceyi olanca güçleriyle bizzat engellemeye çalışmalarındandır. Cenâb-ı Hak âhirette ellerinin boyunlarına bağlanacağını ve kendilerine uğrayacakları azabı savuşturma imkânı tanınmayacağını bildirmektedir. Bu, onlar için daha da şiddetli olacak ve durumları yüce Allah'ın şu ifadesindeki gibi olacaktır. "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda [yoksa cennette bulunan mümin mi]?)"[85] Kitabı sol tarafından verilen kişi ateşten yüzünü korumasın diye elleri boynuna bağlanacaktır. Sonra kıyâmetin çeşitli aşamaları uyarınca zincirlere vurulacaklar, ardından sürüklenecekler, çekilecekler ve yüzleri üstü sürüleceklerdir.

---

83 ed-Duhân, 44/47.

84 Meryem, 19/86.

85 ez-Zümer, 39/24.

ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِى سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ﴿٣٢﴾

31. "Sonra onu alevli ateşe atın!"

32. "Sonra da (diğerleriyle birlikte) *onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin."*

Sonra onu alevli ateşe atın. "Sallûhu" (صَلُّوهُ), yani alevli ateşe sokun. Arapça'da "cemelün masliyyun" (جَمَلٌ مَصْلِيٌّ) şeklinde bir deyim vardır, yani "ızgara edilmiş deve" demektir. Bu mânaya göre "sallûhu" fiili ile kâfirin cehennem ateşinde kızartılması da emredilmiş olabilir. **Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin.** Cenâb-ı Hak, öncelikle onların ellerinin boyunlarına bağlanacağını, sonra cehenneme atılacaklarını ve bunun ardından orada zincire vurulacaklarını beyan etmiştir. Böylesi zincire vurulmayı ve sonra da cehenneme atılmayı hak etmiştir.

[Mümin Ölmeden Önce Nefsini Hesaba Çeker]

[§]Fakat öyle görünüyor ki önce mahşerde toplanacaklar, sonra da "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek"[86] mealindeki ilâhî beyan uyarınca cehennem ateşine sevkedileceklerdir. Cehenneme geldikleri zaman oradan kaçmaya yeltenecekler, fakat o anda zincire vurularak, cehenneme sürüklenecekler, dolayısıyla kaçma imkânı bulamayacaklardır. **Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin!** Bu ilâhî beyanda sözü edilen zincirin onların bedenlerinden daha uzun olup da cehennemde fazladan bir yer işgal etmesi mümkün değildir. Zira yüce Allah, cehennemi cinlerle ve insanlarla dolduracağını önceden haber vermiştir[87]. Eğer bu zincir, cehennemde fazladan bir yer işgal etseydi orası sadece cinlerle ve insanlarla doldurulmamış olurdu. Bu da Allah'ın vâdini yerine getirmemiş olması sonucuna götürürdü. Oysa ki Allah Teâlâ vâdinden dönmez. Şayet zincirler onların bedenlerinden daha uzunsa bu takdirde daha fazla sıkışmaları ve kedere gark olmaları için o fazlalık, bedenlerine dolanacaktır. Ama bu zincirlerin onların bedenlerini aşması ihtimal dâhilinde değildir. Hz. **74**

---

86 ez-Zümer, 39/71.

87 Herhalde müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar, hem de cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119). Bunun yanında el-A'râf, 7/18; es-Secde, 32/13; Sâd, 38/85 âyetlerine de bakınız.

Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, çünkü bu sizin için daha kolay veya daha hafiftir. Tartılmadan önce kendinizi tartın. Kıyâmet günü en büyük huzura alınmaya hazırlanın. "O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz"[88]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mümin nefsine hakim olandır. Nefsini Allah için hesaba çeker. Dünyada iken nefislerini hesaba çekenlerin âhiretteki hesabı kolay geçecektir. Bu durumu hesaba katmayanlara kıyâmet günü hesap ağır olacaktır. Bir şey müminin karşısına sürpriz olarak çıkacak ve [mümin onu beğenecektir][89]. Mümin şöyle diyecektir: Vallahi ben seni istiyorum; sen benim ihtiyaç duyduğum şeylerden birisisin. Fakat Allah'a yemin olsun ki sana ulaşacak bir bağlantım yoktur. Heyhât! Benimle senin arana engel konulmuş-
75 tur. [S]Mümin bir hata işler ve kendi nefsine dönerek şöyle der: Ben bunu istemedim, benim bununla ne alakam var? Vallahi benim onun hakkında hiç mazeretim yok. Vallahi inşallah buna dönmeyeceğim. Müminler, Kur'ân'ın muhafaza ettiği kimselerdir; Kur'ân onlara gelecek mahvoluşa engel olur. Mümin, dünyada esirdir ve nefsini bu esaretten kurtarmaya çalışır; Allah'a kavuşuncaya kadar hiçbir şeyden emin olmaz. Mümin kulağından, gözünden, dilinden ve tüm organlarından[90] hesaba çekileceğini bilir. Nefsi hesaba çekmek demek kişinin yapmak istediği her fiilin akıbetini göz önüne alması demektir. Eğer fiilin akıbeti doğru ise onu yapar ve bitirir. Eğer günahsa vazgeçer. Nitekim Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "Bir şeyi yapmak istediğin zaman akıbetini düşün. Şayet doğru ise yap, günahsa ondan vazgeç"[91]. Hz. Peygamber başka bir haberde de şöyle buyurmuştur: "Mümin

---

88 el-Hâkka, 69/18. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, s. 103; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VIII, 271.

89 Köşeli parantez içindeki bu cümle haberin rivayetinden ilâve edilmiştir.

90 Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mümin nefsine hâkim olur. Nefsini Allah için hesaba çeker. Dünyada iken nefislerini hesaba çekenlerin kıyâmet günü hesapları hafif olacaktır. Bu hususu hesaba katmayanların hesapları da ağır geçecektir. Bir şey sürpriz olarak müminin karşısına çıkar ve onu beğenir. "Vallahi ben seni arzu ediyorum, sen benim ihtiyaç duyduğum şeylerdensin". der. Fakat vallahi sana ulaşma imkânı yoktur. Heyhat benimle senin arana engel konuldu. Mümin bir hata işler ve nefsine dönerek şöyle der: "Ben bunu istemedim. Bunu niye isteyeyim? Benim o konuda mazeretim yoktur. Vallahi inşallah buna bir daha asla dönmeyeceğim" der. Müminler Kur'ân'ın güven verdiği kimselerdir. Kur'ân onların helâklarına engel olur. Mümin dünyada esirdir. Boynunu bu esaretten kurtarmaya çabalar. Allah'a kavuşuncaya kadar hiçbir şeyden emin olmaz. Bütün bunlardan sorumlu olacağını bilir (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 257).

91 Süfyân es-Sevrî, Hâlid b. Ebû Kerîme'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebû Câfer'in şöyle dediğini işittim: -İbn Sâid'in ifadesine göre bu Ebû Câfer'e Abdullah el-Hâşimî denir; o Muhammed b. Ali değildir-. Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve "Müslümanlar hakkında Allah seni mübarek kılsın, sen bana özelliklerinden birini tahsis et" dedi. Resûlullah "Nasi-

"vakkâf" (وقّاف), yani duran ve "vezzân" (وزّان), yani tartandır. Onun tartması, -önceki haberde ifade edildiği üzere- işin akıbetini düşünmesidir. İşin akıbetini düşünüp yerine getirmede doğruyu gördüğünde tartmış demektir. Doğrunun aksini görüp vazgeçer ve o fiili yapmaya atılmazsa bu da "vakfı", yani durması demektir. Kişinin yapmak istediği işlerde nefsini hesaba çekmesi diye bahsettiğimiz husus işte budur. Yaptığı ve yerine getirdiği fiillerde nefsini hesaba çekmeyi düşünmesi ise şunlara dikkat etmesi demektir. Kişi bir haram işlediğinde ondan tövbe eder ve Allah'tan bağışlanmasını dilerse O'nun lütuf ve keremiyle affedilmesini umar. Şayet bu fiil, Allah'ın hoşnut olduğu bir fiilse Allah'a hamdeder ve aynısını yapmada başarılı kılmasını ondan diler. Kulun, işlediği fiillerde nefsini hesaba çekmesi işte budur.

إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ ﴿٣٣﴾

[§]33. *"Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi."* 76

Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi. Bu ifade onların bu cezayı neden hak ettiklerini açıklamaktadır. O da kendilerinin Cenâb-ı Hakk'a iman etmemeleridir. Öte yandan "Allah'a iman etmezdi" cümlesinin mânası, O'nun vahdâniyetine inanmazdı, ya da peygamberler göndermesine inanmazdı veya ölümden sonra dirilmeye inanmazdı şeklinde de olabilir. Yoksa onlar Allah'a iman ediyorlardı. Fakat peygamberlere ve ölümden sonra dirilmeye iman etmeyen kimse gerçekte mümin değildir. Çünkü gerçek Tanrı, peygamberler gönderen ve öldükten sonra diriltmeye kādir olandır. Kâfir ise Allah'ın diriltme gücü olduğunu benimsemez, peygamberler gönderdiğini de kabul etmez. Bu durumda gerçekten ulu Allah'a iman etmiş sayılmaz.

وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣٤﴾

34. *"Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi."*

Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi. Bu ilâhî beyan, onun ölümden sonra dirilmeye inanmadığını göstermektedir, zira insanlar, fakirlerden kendilerini doyurma karşılığında bir şey istemezler, onları ancak Allah rızası için ve

---

hat mı istiyorsun?" diye sordu. Hz. Peygamber zannediyorum bu soruyu üç kez tekrarladı. Adam "evet" deyince, Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: "Otur. Bir şey yapmak istediğin zaman akıbetini düşün. Akıbet hayır ise onu yap, kötü ise vazgeç!" dedi (İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekāik*, 414; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 165).

âhirette sevap almak umuduyla doyururlar. Kâfir ise karşılığına inanmaz ki bu onu doyurmaya teşvik etsin; ayrıca bu, dünya kazançlarından arzu edilen bir kazanç da değildir. "Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi" beyanı, ailesini doyurmaya teşvik etmeyi terkedenle alay konumunda da olabilir. Tıpkı "Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz!"[92] âyetinde olduğu gibi. O şöyle der: Göklerin ve yerin hazineleri elinde bulunan varlık onu doyurmazken ben onu nasıl doyururum! Şayet o, doyurulmaya ehil olsaydı Allah'ın doyurmasına en lâyık olan kişi olurdu.

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾

77 [§]*35. "Bu sebeple, bugün burada onun candan bir dostu yoktur."*

Bu sebeple, bugün burada onun candan bir dostu yoktur. "Hamîm" (حَمِيمٌ), yardımını umduğu yakın demektir. Bu ilâhî beyan, yüce Allah'ın "Artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!"[93] meâlindeki âyete benzer. Netice olarak âyetin mânası şöyle olur: Onun umduğu bir yakınlık veya faydalanacağı candan bir dostu olmayacaktır. Halbuki dünyada faydalanacağı ve ümit beslediği dostu vardı.

وَلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾

36. "Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur!"

Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur"[94] buyuruyor. Bir diğer ilâhî beyan ise şöyle: "Sonra siz ey yoldan sapmış inkârcılar! Mutlaka zakkum ağacından yiyeceksiniz"[95]. Zakkum, dikenden başka bir şeydir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun sebebi şudur: Cehennemin tabakaları vardır. Bir tabakada bulunacak olanlar, orada irinden başka bir şey bulamayacaklardır. Bir başka tabakaya yerleşecek olanlar irinden başka bir şey bulacaklardır. Diğer bir tabakaya atılacak olanların ise yiyecekleri zakkum olacak ve bundan başka yiyecekleri olmayacaktır. Bu durumlar böyle tevil edilmediği

---

92 Yâsîn, 36/47.

93 "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler" (el-Mü'minûn, 23/101).

94 el-Gâşiye, 88/6.

95 el-Vâkıa, 56/51-52.

takdirde âyetler arasında farklılıklar meydana gelir ve Allah katından geliyor olmaktan çıkar, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"[96]

Öte yandan, cehennem ehlinden her bir grubun, lâyık oldukları azaba uygun yemeklerin bulunduğu yere sokulması mânasına gelmesi de mümkündür. Bu dünyada iken kendilerinden daha aşağı seviyede olanlara yedikleri yemeklerle övündükleri ve bu yemeklerden yoksun olanları aşağıladıkları için yüce Allah cehennemde onlar için aşağılanacakları yemek tahsis etmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kur'ân'ın tamamı, tek bir sûre gibidir, sûre de bir âyet gibidir. Cenâb-ı Hak âdeta bütün bu şeyleri bir âyette toplamış ve şöyle buyurmuştur: Onların irinden, dikenden ve zakkumdan başka yiyecekleri yoktur. Âyetler bağlamına göre yorumlanırsa çelişki olduğu kuruntusu ortadan kalkmış bulunur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Yananların akıntısından başka.** "Ğislîn"in cehennemliklerin azap 78
edildiği fakat Cenâb-ı Hakk'ın mahiyetini ve bilgisini vermediği şeylerden birisi olması mümkündür. Allah Teâlâ âhiret hakkında öyle isimler bahsetmiştir ki insanlar bunlar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. Görmez misin ki "zakkum" dünyada çirkin ve iğrenç bulunan bir ağacın adı değildir. Ne var ki yüce Allah bunu âhirette iğrenç bulunan ve sevilmeyen bir yiyeceğe isim olarak vermiştir. Bir âyette "İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır"[97] buyuruyor. "Selsebîl", dil âlimleri nezdinde bilinen bir kelime değildir. Bazı âlimler, "ğıslîn (الغسلين) cehennemliklerin azap gördükleri esnada derilerinden akan şey demektir ki bu irindir" demişlerdir. Bunun yanında cehennemliklerin ateşleri şiddetlenince Allah Teâlâ'dan yardım istemeleri, bu ateşin kendilerinden kaldırılmasını dilemeleri, bunun üzerine azaplarını daha da arttıracak olan bir nesnenin üzerlerine dökülmesi, böylece vücutlarından dökülecek olan şeye "ğıslîn" denilmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَأْكُلُهُ اِلَّا الْخَاطِؤُنَ ﴿٣٧﴾

37. "Onu da günahkârlardan başkası yemez."

---

[96] en-Nisâ, 4/82.
[97] el-İnsân, 76/18.

Onu da günahkârlardan başkası yemez. Bunlar yüce Allah'ın haklarında şöyle dediği kimselerdir: "Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi. Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi"[98].

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾

38-39. "Görebildikleriniz ve göremediklerinize üzerine yemin ederim ki."

Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki. "Felâ uksimu" (فَلَا أُقْسِمُ) fiilinin tevilinin şöyle olabileceğini söylemiştik: "Gökler, yerler ve nefislerinizin yaratılması gibi gördükleriniz ve nefislerinizdeki duyma, görme, kalp ve akıl gibi görmedikleriniz üzerine yemin ederim". Ya da "karşınızdaki yaratıklardan gördükleriniz ve görmedikleriniz üzerine yemin ederim" diye de yorumlanabilir. Dolayısıyla görülen ve görülmeyen şey üzerine
79 yapılan yemin, bütün mahlûkat üzerine yapılmış yemin olur. [§]Çünkü bütün yaratıklar bu iki şık üzeredir; bunların bir kısmı görülür, bir kısmı da görülmez. Allah Teâlâ'nın, kastettiği şeyi tekit etme amacıyla yemin ettiğini daha önce söylemiştik, o da üzerinde tefekkür edilerek ve uzun uzadıya düşünülerek öğrenilen şeylerdir[99].

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾

40. "Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür."

[Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Kavli Olması]

Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür. Yani Kur'ân'dan duyduğunuz şeyi şerefli olan bir elçiden duyuyorsunuz. Cenâb-ı Hak burada **O, çok şerefli bir elçinin sözüdür** buyururken başka bir âyette şöyle demektedir: "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"[100]. Görüldüğü üzere burada Allah'ın kelâmı demiş, biraz önceki âyette ise **O, çok şerefli bir elçinin sözüdür** buyurmuştur. Resûlullah'a nispet edilen "kavl"e gelince Kur'ân'ı onun telaffuz etmesi sonucu bize ulaşmış olmasından ötürüdür, çünkü biz Hz. Peygamber'in nezdindeki sözlerle Kur'ân'a ulaştık. Kur'ân aynı zamanda Allah'a nispet edildi, zira ilkin

98 el-Hâkka, 69/33-34.

99 el-Vâkıa sûresinin 75 ve 76. âyetlerine bakınız.

100 et-Tevbe, 9/6.

Allah katından geldi. Resûlullah'a da nispet edildi, bizim gerçeklik dünyamızda ortaya çıkışı Resûlullah aracılığıyla oldu. Bu sonuncusu "Kulaklardan hiç çıkmasın diye yaptık"[101] meâlindeki âyette olduğu gibi kalbin bellediği lafzın kulağa izafe edilmesi kabilindendir, çünkü bilince kulakla ulaşılır. Benzer şekilde Kur'ân lafzının Resûlullah'a izafe edilmesi, insanların bu sözü peygamber aleyhisselâm sayesinde duymuş olması sebebiyledir.

Şunu da belirtmek gerekir ki "kelâm" ve "kavl"in kendisi duyulmaz, duyulan kelâmı ve sözü belirten ve onlara işaret eden sestir, yoksa kişinin kelâmı gerçek mânasıyla onun sesinden ibaret değildir. İşte şu Kur'ân da Allah'ın kelâmına nispet edilmiştir. Bu, O'nun kelâmı olduğundan dolayı değil, O'nun kelâmına işaret etmesi dolayısıyladır.

[§]"Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür" meâlindeki âyetin tevi- 80
li şöyle de olabilir: "Peygamber'den (a.s.) duyduğunuz ve onun size getirdiği söz, değerli bir elçinin Allah katından aldığı sözdür". Cenâb-ı Hakk'ın bunu insanlara hatırlatması, gerek şeytanlar ve gerekse başka düşmanlar tarafından Kur'ân'a bir şey karıştırılmadığı konusunda güven vermek içindir. Allah Teâlâ'nın Tekvîr sûresinde buyurduğu üzere "değerli elçi"nin Cebrâil (a.s.) olması da mümkündür. Orijinali "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür"[102]. "Resûlün kerîm"nin (رسول كريم) Hz. Muhammed olması da muhtemeldir. Ağır basan ihtimal, kastedilenin Hz. Peygamber olmasıdır, çünkü onlar Resûlullah'ın risâletini inkâr ediyor, ama Cebrâil (a.s.) hakkında hiçbir şey söylemiyorlardı.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

41. "O, bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!"

42. "O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!"

O, bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! Bu Kur'ân değerli bir elçinin sözüdür, ne bir şairin, ne de bir kâhinin kelâmıdır. "Ne de az inanıyorsunuz, ne de az düşünüyorsunuz" beyanının mânası, Peygamber'in size getirdiği şeylere ne de

---

[101] el-Hâkka, 69/12.

[102] et-Tekvîr, 81/19-20.

az iman ediyor ve ne de az düşünüyorsunuz! şeklinde olur. Onların iman ettikleri ve düşündükleri az şey, menfaatleriyle ilgilidir. Aleyhlerine olan şeylere ise iman etmiyor ve düşünmüyorlardı. Âyetin tevili belirttiğimiz gibi olduğu takdirde kelimenin "kalîlen" (قَلِيلًا) şeklinde olması, başından harf-i cerrin kaldırılması kuralına bağlıdır. Aslında kelimenin öyle okunması, şekil olarak mastar ve cümle kuruluşunda mefûl-i mutlak olmasından dolayıdır.

Allah'ın "kalîl'" yani az kelimesi ile "şâir sözü" ve "kâhin sözü"nü nitelemiş olması da mümkündür. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Mesele sizin iddia ettiğiniz gibi şairin ve kâhinin sözü ise onun azını neden tasdik etmiyorsu-
81 nuz? Siz de biliyorsunuz ki [§]şairin sözü genelde yalan olsa da söyledikleri-nin azında doğruluk payı vardır. Şu halde neden tasdik etmiyorsunuz? Kâhin de böyledir. Onun sözünün de azını -doğru olduğunu bildiğiniz halde- neden tasdik etmiyorsunuz? Âyetin mânası böyle ise onların Hz. Peygamber'i tasdik etmeleri gerekir. Birinci tevile göre ise inkârcıların Kur'ân'ın sadece az bir kısmına iman edeceklerine işaret ediliyor deriz. *En doğrusunu Allah bilir.*

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾

43. "O, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir."

O, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. "Tenzîl" (التنزيل) aslında kulakla duyulmaz, çünkü kelime Allah'ın fiilini haber vermektedir. Ondan duyulan, Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'dır. Sonra Cenâb-ı Hak indirmeyi kendi zatına nispet etmiştir. Sebebi, bu haberlerin, yani "Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür"[103] beyanı ile **tenzîlun** diye başlayan yukarıdaki cümlenin hakiki değil mecazî mânada kullanılmış olduğunun bilinmesini murat etmesidir. Çünkü "tenzîl" Kur'ân'ı indirmek demektir. Ona "tenzîl" denmesi indirme görevini Allah Teâlâ'nın vermiş olmasındandır, yoksa fiilen indirenin (Cebrâil'in) yaratıcısı olmakla birlikte indirme işini vasıtası olmaksızın bizzat yüce Allah'ın kendisi gerçekleştirmiş değildir.

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾

44. "Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı."

---

[103] el-Hâkka, 69/40.

Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı. Bu ilâhî beyan, daha önce geçen "Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür. O, bir şair sözü değildir"[104] meâlindeki âyete atfedilmiştir; yemin bunun üzerine yapılmıştır, yeri de odur. Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: Kur'ân'ı yüce Allah'ın katından alan şerefli bir elçidir. O, bir kâhin veya şairden aldığı bir söz olmadığı gibi bize atfen onu uydurmuş da değildir. Elçi bunu uydurmuş olsaydı elbette onu kıskıvrak yakalardık. Bu âyetin şöyle bir mâna içermesi mümkündür: "Kur'ân'ı kendisinden işittiğiniz kişi şerefli bir elçidir, yoksa şair, kâhin ve söz uyduran biri değildir". Çünkü onlar, bu sözü bazan kâhinlere, bazan sihirbazlara nispet ediyorlar, bazan da Hz. Muhammed'in (a.s.) Allah'a atfen uydurmuş olduğunu iddia ediyorlardı: "O bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı kendisini kıskıvrak yakalardık". Cenâb-ı Hak, kullarının en seçkinleri, emrine karşı çıkıp hata ederlerse azabının düşmanlarına nazaran daha hızlı gerçekleşeceğini beyan ediyor. Onun şu beyanına bakmaz mısın: "Elbette onu kıskıvrak yakalardık"[105].

[§]Buradan anlaşılan şudur ki Hz. Peygamber'de onların ileri sürdükleri 82
vasıflardan herhangi biri ortaya çıksaydı yüce Allah onu hemen orada kıskıvrak yakalardı. Hz. Âdem'e ve hata edip emre muhalif düştüğü zaman başına gelenlere bakmaz mısın? Ayrıca Yûnus (a.s.) ve ayağı sürçmesi neticesinde yaşadıkları da başka bir örnektir. Bunun sebebi ise şudur: Allah'ın dostlarının uğradıkları azap, uyarı, hatırlatma ve hatayı işlemeden önceki itaat ve boyun eğme durumlarına dönmeye davet niteliklidir. Ama Allah düşmanlarının azabı böyle değildir. Cenâb-ı Hak onların azaplarını devam edeceği güne kadar ertelemiştir. Âyet-i kerîmeye şöyle bir mâna vermek de mümkündür: "O elçiden duyduğunuz şey büyü, şiir, kehanet veya Allah'a atfen uydurulmuş bir söz olsaydı Cenâb-ı Hak ona mühlet vermezdi; o mekânda hesaba çekerdi ve kimse buna engel bile olamazdı". Nitekim bu biraz sonra gelecek âyette şöyle buyurulmaktadır: "Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız". O'nun mühlet vermesi inkârcıların dedikleri gibi olmadığını, aksine Kur'ân'ın âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiş olduğunu göstermektedir.

لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾

45. "Elbette onu kıskıvrak yakalardık."

46. "Sonra onun can damarını koparırdık."

---

[104] el-Hâkka, 69/40-41.

[105] el-Hâkka, 69/45.

Elbette onu kıskıvrak yakalardık. "Ahzullah" (Allah'ın yakalaması), azap ve ceza vermesi demektir. Nitekim aynı kelime, şu iki âyette bu mânada kullanılmıştır: "Onları darlık ve hastalıklara uğrattık"[106], "Biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık"[107]. Âyette geçen "bi'l-yemin" (بِالْيَمِينِ) beyanı, güç ve kuvvetle demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Hiçbir şey bunu yapmaktan bizi aciz bırakmaz ve o azap gücümüzün dışında kalmaz; tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir"[108], "Bizim, önümüze asla geçilemez"[109]. Yani onun sahip olduğu güç ve şeref, onun hesaba çekmekten ve üzerine azabımızı indirmekten bizi aciz bırakamaz. "el-Yemîn" kelimesinin el mânasında olmayıp yukarıda geçen "tekavvele" (söz uydurma) fiiline bağlı olması (yeminle söz uydurma) da mümkündür. Bu durumda yüce Allah dünyada disipline sokmak ve yakalamak elle olduğu için "yemîn" kelimesini kullanmış olur; tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Zâlike bimâ kaddemet yedâke" (ذلك بما قدمت يداك), yani "Bu, senin kendi ellerinle yapıp
83 ettiklerinden dolayıdır"[110]. [§]Cenâb-ı Hak, bu örnek âyette "takdim" kavramını "el" anlamındaki "yed" kelimesine nispet etmiştir, ama bu fiilin sadece "el" ile gerçekleştirilmesinden dolayı değildir, zira takdim ettiği şeyin iki el ile yapılmış bir iş olmaması da mümkündür. Fakat dünyada "takdim etme", iki elle gerçekleştirildiği için onlardan bahsedilmiştir. "Yemîn" (sağ el) kelimesi de aynı şekildedir. Her ne kadar âhirette sağ el olmasa da dünyada yakalama ve uslandırma el ile yapılığı için bu kelime kullanılmış olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Yemîn" kelimesi Arapça'da kuvvet anlamına gelir. Sağ ele "yemîn" denilmesi kişinin gücünün sağ elde bulunmasından dolayıdır. Köle üzerindeki mülkiyete de "milk-i yemîn" denilir, zira bir kimsenin köleliği, onu mecbur bırakma ve galebe çalma ile elde edilir. Kişi bir başkasını emrine boyun eğdirmeye ve ona galebe çalmaya ancak kuvvetle ulaşır. Köleye bu sebeple "milk-i

---

106 "Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık" (el-En'âm, 6/42).

107 "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve 'Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı' dediler. (İnkârda ısrar edince) biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık" (el-A'râf, 7/95).

108 "İşledikleri kötülükler kendilerine ceza olarak döndü. Bunlardan haksızlığa sapanlar da yaptıkları kötülüklerin cezasını çekeceklerdir. Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir" (ez-Zümer, 39/51).

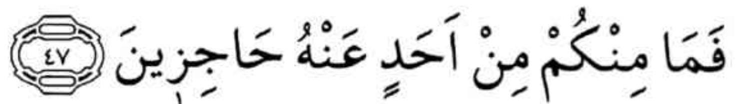
109 "Aranızda ölümü biz takdir ettik; bizim önümüze asla geçilemez" (el-Vâkıa, 56/60. Ayrıca bk. el-Meâric, 70/41).

110 "Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez" (el-Hac, 22/10).

yemîn" denilmiştir. Yoksa "yemîn" (يمين) kelimesi ile onun mülkiyeti kastedildiğinden dolayı değildir. Zira el bir şeye mâlik olamaz ki ona mülkiyet izafe edilsin. Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesinde de durum aynıdır. Netice olarak bu kelimeden kastedilen "kuvvet"tir.

Sonra da onun can damarını koparırdık. "Âyette geçen "el-vetîn" (الوَتِين) kalpte bulunan bir damardır. Bazıları kalpte bir ip, bazıları da koparıldığında kişinin öldüğü bir damardır demiştir, bu damar sırta bitişiktir. Buna göre yüce Allah âdeta şöyle demektedir: Ona öyle bir azap uygularız ki artık bundan sonra hayatta kalması mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın bu âdeti risâletin en büyük delillerinden biridir: Zira peygamberler [söz gelimi] hata ettikleri takdirde hemen oracıkta cezalandırılır. Böylece insanlar, peygamberlerin risâleti değiştirme ve tebdil etmelerinden güven içinde olurlar. Çünkü değiştirseler cezaya uğratılırlar.

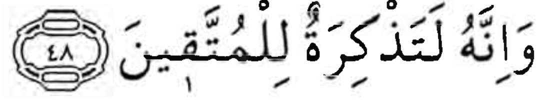
"Minhu bi'l-yemîn" (مِنْهُ بِالْيَمِينِ) beyanındaki "minhu" kelimesinin düşürülmesi gereken zâit bir konumunda bulunması mümkündür. Buna göre âyetin mânası "le ehaznâhu bi'l-yemîn" (لأخذناه باليمين) "onu elle yakalardık" şeklinde olur. "Min" ile birlikte şöyle bir mâna vermek de mümkündür: "Le ehaznâhu min tekavvulihî ve sihrihî ve kehânetihî bi'l-yemîn" (لأخَذْناه مِن تقَوّلِهِ وسحره وكهَانَتِه باليَمِين), yani "bize isnaden söz uydurması, sihir ve kehanette bulunması nedeniyle onu kıskıvrak yakalardık". Mâna bu olduğu takdirde "minhu" (مِنْهُ) kelimesi zâit olmaz ve cümlede bulunması gerekir.

47. "Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız."

Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız. Bu ilâhî beyanda o kâfirleri ümitsizliğe sevketmek özelliği vardır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in kendilerine uyacağını ve dinlerini kabul edeceğini umuyorlardı. Cenâb-ı Hak Resûlullah'ın (a.s.) onlara olumlu cevap verdiği takdirde can damarını koparacağını, engelleyemeyecekleri ve savuşturamayacakları bir ceza ile onu cezalandıracağını, o esnada hiçbir kimsenin kendisine yardım edemeyeceğini veya buna mani olamayacağını haber veriyor. Bu ilâhî beyan şunlara benzemektedir: "O putperestler sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye nerdeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa-

onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın"[111].

84 [§]*48. "Doğrusu o Kur'ân takvâ sahipleri için bir öğüttür."*

Doğrusu o Kur'ân, takvâ sahipleri için bir öğüttür. Müttakîler tevhit ehli olanlardır. Cenâb-ı Hak onlara bazan "sâbirîn" (صابرين), yani sabredenler, bazan da "şâkirîn" (شاكرين), yani şükredenler der. Şu âyeti buna örnek verebiliriz: "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır"[112]. Kur'ân, bir öğüttür, çünkü onlara vâdi, tehdidi, kaçınılması ve yapılması gerekenleri ve başka şeyleri hatırlatmaktadır. O, yani Kur'ân bir öğüttür.

49. "İçinizde onu yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz."

İçinizde onu yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz; yani âyetlerimizi ve peygamberlerimizi yalanlayanları; ama size mühlet vermekteyiz. Bu ilâhî beyan, "Eğer Peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı"[113] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Cenâb-ı Hak, âyetlerini ve peygamberlerini yalan saymalarına rağmen onlara mühlet verdiğini ve cezalandırmada acele etmediğini beyan etmektedir. Ama Allah'a atfen sözler uyduran kimse peygamber olsaydı onun kökünü kazır ve can damarını koparırdı. Bunun sebebi -daha önce belirttiğimiz gibi- Allah'ın seçkin kulları emrine aykırı hareket ettikleri takdirde azabının düşmanlarına nazaran başlarına daha hızlı gelmesinden dolayıdır. "İçinizde (onu) yalan konuşmakla itham edenlerin bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz" meâlindeki âyette "yalancılıkla itham edenlerin" münafıklar olması da mümkündür. Çünkü onlar dilleri ile Hz. Peygamber'e uyum gösterisinde bulunurken kalpleri ile ona muhalefet edip yalancılıkla it-

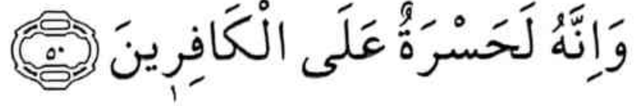
---

111 "O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa-onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!" (el-İsrâ, 17/73-75).

112 İbrâhim, 14/5.

113 el-Hâkka, 69/44.

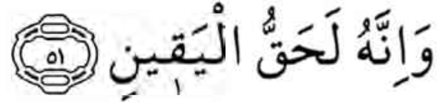
ham ediyorlardı. Bu yorum, münafıklarla ilgili olurken birincisi yalanlamayı açıktan yapan kâfirlere yönelik olmuştur.

50. "Muhakkak o, kâfirler için bir iç yarasıdır."

Muhakkak o, kâfirler için bir iç yarasıdır. Yani Kur'ân kıyâmet günü kâfirler için bir iç yarasıdır. Çünkü o, kendisine uyan ve muhtevasıyla amel edenler için şefaatçi ve şefaati kabul edilendir. Bunun yanında Kur'ân'ı arkasına atıp gereğince amel etmeyen için sözü kabul edilen bir davacı olacaktır. Yine Kur'ân onlar için bir iç yarasıdır. Zira onlarla tartışacak ve kendisi haklı çıkacak, onların aleyhlerine şahitlik edecek ve bu fiil tasdik edilecektir.

[§]Yahut da kâfirler kıyâmet günü Kur'ân'a karşı olan davranışlarını hatırlayıp pişman olacaklar ve bu onların iç yangılarını daha da arttıracaktır. 85
Çünkü onlar dünyada iken kendilerine Kur'ân okunduğu zaman sapıklıkları, inkârları daha da artıyor ve mânevî pislikleri büsbütün katmerleniyordu; Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında buyurduğu gibi: "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[114]. Kur'ân, pisliğin artması için sebep değildir, fakat onlar, Kur'ân okunduğu zaman daha fazla yalanlıyor ve sapkınlık yapıyorlardı. Bundan dolayı "artırma" Kur'ân'a izafe edilmiştir, çünkü onları daha fazla yalan saymaya iten Kur'ân olmuştur. Bu davranışları, kıyâmet günü onların iç yangılarını daha da arttıracaktır. Arttırma Kur'ân'a nispet edilmiştir, çünkü Kur'ân'ın yanında o inkârı yapmışlardır, tıpkı mânevî kirin Kur'ân'a izafe edilmesinde olduğu gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

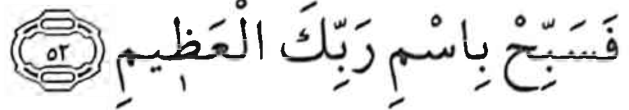

51. "O, gerçekten kesin bilginin kendisidir."

O, gerçekten kesin bilginin kendisidir. Esasen "hak" kelimesi hamdedilen varlığa verilen bir isimdir. Kişinin bu kelimenin kullanıldığı yere bakıp mânalarından övgüye en lâyık olanı tercih etmesi gerekir. Kelime, haberleri nitelemek için kullanıldığında bununla "doğruluk" kastedilir; meselâ "hâzâ haberun hakkun" (هذا خبر حق) söylenince "Bu doğru haberdir" denilmek istenir. Verilen bir hüküm için kullanıldığında "adalet", söz ve fiiller için kullanı-

[114] et-Tevbe, 9/125.

lınca da "isabet" kastedilir. Buna göre "ve innehû le hakkun" ilâhî beyanıyla âlemlerin Rabb'inden geldiği doğrudur ve kesin bilgidir denilmek istenir. Bu âyet **(O), âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir**[115] âyetiyle ilgilidir.

52. "Şu halde ulu Rabb'inin adını noksanlıklardan tenzih et!

Şu halde, ulu Rabb'inin adını noksanlıklardan tenzih et. Bu âyette yer alan "sebbih" (سبح) kelimesine bazıları "namaz kıl" mânası verirken bazıları da şöyle bir mâna vermiştir: Rabb'ini öyle bir isimle an ki Allah'ı onunla vasıflandırdığın zaman tesbih olsun; yani inkârcıların O'nun hakkında söyledikleri ve zatına lâyık olmayarak nispet ettikleri her şeyden münezzeh olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

115 el-Hâkka, 69/43.

[§]MEÂRİC SÛRESİ 87

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ ۝١

1. "Birisi, gelecek olan azabı istedi!"

Birisi gelecek olan azabı istedi! Âyetteki ilk kelime hemze verilmeksizin "sâle" (سَالَ) şeklinde de okunmuştur. Mânası, "azap vadisi, gelecek bir azapla aktı", yani azap vadisi kesin bir azapla aktı. Kırâat âlimleri, genel olarak istemek anlamındaki "suâl" (السؤال) kökünden olmak üzere hemzeli okumuştur[1]. Buna göre mânası "O topluluk azap istedi" şeklinde olur. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Eğer bu kitap senin katından gelmiş hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır"[2]. "Onlar, (alaycı bir tavırla), 'payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!' dediler"[3]. Denildi ki bu sözü söyleyen Nadr b. Hâris'ti, bunu istedi ve Bedir savaşı günü esir düştükten sonra öldürüldü. Bazı müfessirler böyle demiştir. Fakat bize göre bu ilâhî beyan, zâhiren her ne kadar istek kalıbında söylenmişse de iyice düşünüldüğünde görülecektir ki o kişi gerçekte bu cümleyi, başına azabın gelmesini istemek için söylememiştir. Söz konusu ifade, azabın geleceğini uzak gördüğü için ve Hz. Peygamber'i alaya almak amacıyla söylemiştir. İnkârcıları azabı uzak görmeye ve inkâra sevkeden [§]şu anlayıştı: 88
Mekkeliler'in kanaatine göre şayet onlardan bir peygamber çıkacaksa kendileri buna Hz. Peygamber'den daha lâyıktı. Çünkü dünya onların ayaklarına serilmişti ve o diyarda sözü geçen de onlardı. Resûlullah'ın (s.a.) ise dünya ayaklarına serilmemiş ve sözü de aralarında geçerlilik kazanmamıştı. Dolayı-

---

1 Ebû Câfer, Nâfi' ve İbn Âmir, sâkin ve hemzesiz olmak üzere "سَالَ سَايِلٌ" şeklinde, bunların dışında kalan âlimler ise hemzeli ve fethalı olarak "سَأَلَ سَائِلٌ" şeklinde okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 446; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 291).

2 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder'" (el-Enfâl, 8/32).

3 "Onlar, (alaycı bir tavırla), 'Rabb'imiz! Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!' dediler" (Sâd, 38/16).

sıyla onlarda mertebe itibariyle Allah Teâlâ'ya Hz. Peygamber'den daha yakın olduklarını zannediyorlardı. Zira bir dostun düşmanına gidip iyilikte bulunması, buna karşılık dostuyla olan ilişkisini kesip ona cefada bulunması aklen isabetli değildir. Hz. Peygamber'in kendisini yalanlayıp alay etmeleri karşısında azaba çarpılacakları şeklindeki tehditlerini yalanlamalarının sebebi bundan ibarettir. Buna göre azabın gelmesini isteyen kişinin talebi, azabı kabul edip de acele ile başlarına gelmesini talep etmesi tarzında değil, azabı uzak görme ve inkâr etme açısından olmuştur. Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil Bedir savaşı gününde şöyle bir niyazda bulunmuştur: "Allah'ım! İçimizden yeminine daha sadık kalana, akrabalarını daha çok görüp gözetene ve misafiri daha çok ağırlayana yardım et"[4]. Onun bu şekilde dua etmesinin sebebi, kendisinin Allah katında Hz. Muhammed ve bağlılarından daha şerefli ve daha yüksek bir mertebede bulunduğuna inanmasıydı. Ona göre durumu bundan ibaret olan kişi Allah tarafından, yardım edilmeye daha lâyıktı. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder"[5]. Şayet onlar mertebe itibariyle daha yakın ve dost olmaya daha lâyık oldukları kanaatinde olmasalardı azap istemeye cüret edemezlerdi. Zikrettiğimiz bu yanlış delil, onlarda sözünü ettiğimiz zannı doğurmuş ve kendilerinin peygamberliğe daha lâyık olduklarını iddia etmişlerdir. Onların bu zannı İblis'in zannından doğmuştur. Şöyleki: İblis "Ben ondan daha üstünüm, çünkü beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın" demişti[6]. İblis, üstün olanın aşağı derecede olana boyun eğme secdesinde bulunması emrinin, hikmet dışı bir şey olduğunu zannetmiş
89 ve (secde etmeyerek) o başına gelen rezalet ve lânete mâruz kalmıştır. [§]İşte müşrikler de böyle oldu. Sözlerinin geçtiğini ve dünyadaki durumlarının iyi olduğunu görünce kendilerinin Allah'a daha yakın olduklarını zannetmişlerdir. Zira insanın dünyadaki hali vaktinin iyi oluşu, onlara göre dostluk ve yakınlığın alâmetidir.

Öte yandan dünyada rahat bir hayat sürmeleri, onları Allah'ın resûlüne karşı böbürlenmeye ve ona boyun eğmemeye sevketti. Aksi takdirde iç âlemlerinden kendilerine insaf verilmiş olsaydı Allah'ın en itaatkâr kulları olmaları gerekirdi. Çünkü üzerinde nimetlerin başkalarına nazaran daha çok

---

4 Rivayet edilir ki Ebû Cehil Bedir günü şöyle dua etti: "Allahım! Hangimiz daha çok akrabalarıyla alâkasını kesmiş ve onları terketmişse onu bugün helâk et" (bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 150).

5 el-Enfâl, 8/32.

6 el-A'râf, 7/12; Sâd, 38/76.

olduğu kimsenin, Allah'ın davet ettiği hususlarda nimetleri az olan kimselere nazaran ona daha çok şükreden kişi olması gerekir. Allah'ın onlara verdiği nimetler daha çok, lütfunun daha bol olduğunu ikrar ettikleri zaman, bu ikrarları, O'na daha çok itaat eden ve emrettiğine daha çok sarılan kimseler olmalarını gerektirir. Allah'ın lânetine uğramış olan İblis de böyledir; kendisinde üstünlüğün bulunduğunu kabul ettiği takdirde -ki bu Azîz ve Celîl olan Allah'ın lütfuyla olur- kendisine gereken O'na itaate koşmak ve emrettiği şeye boyun eğmektir. Yoksa derûnî muhalefetini ortaya koymak ve emrine sarılmayı terketmek değil.

Gelecek olan azabı. Yani, Allah Teâlâ'nın ilminde başlarına kesin olarak gelecek olan azabı demektir. Yahut da "vâkıun" (وَاقِعٌ) "yakında gelecek" demektir, tıpkı "kātilün" yakında öldürecek kelimesinde olduğu gibi.

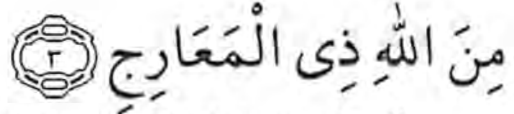
لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ﴿٢﴾

2. "İnkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı (azap)."

İnkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı (azap). Âyetteki "li'l-kâfirîne" (لِلْكَافِرِينَ) kısmı, "bi azâbin vâkıin" (بِعَذَابٍ وَاقِعٍ) kısmıyla ilgili ise "ale'l-kâfirîne" (عَلَى الْكَافِرِينَ) demesi gerekirdi. Fakat buradaki "lâm" (nisbet) ve cer harflerindendir. İzafet harfleri birbirinin yerine kullanılabilir. Onun için yüce Allah "alâ" yerine "lâm" harfini kullanmıştır. "Li'l-kâfirîne" (لِلْكَافِرِينَ) "leyse lehû dâfi'" (لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ) cümlesi ile bağlantılı olursa âyetin mânası şöyle olur: Kâfirlerin Allah'ın azabını kendilerinden savacak hiçbir şeyleri yoktur, aksine azap, başlarına kesinkes gelecektir. [§]Dolayısıyla "an" (عَنْ) yerine "lâm" 90
(ل) harfi gelmiştir. Zira onların hepsi harf-i cerdir.

[Azap: Müslümanlardan Savuşturulması]

Azap, müslümanlardan çeşitli şekillerde savuşturulabilir: Allah Teâlâ'nın rahmetiyle, peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaatleriyle, müslümanların önden yapıp gönderdikleri ve günahlarını bağışlamayı gerekli kılacak iyi ameller. Kâfirlere gelince, Allah'ın rahmeti onlara ulaşmadığı gibi hiçbir yaratılmışın şefaati de erişmez. Onların günahlarına kefaret olacak iyi amelleri de yoktur. Dolayısıyla kâfirlerin azabı kendilerinden savuşturacak hiçbir şeyleri yoktur. Âyetin mânası şöyle de olabilir: Belâ ve sıkıntı esnasında kendilerine yardım edeceğini zannettikleri şey, onlara yardımcı olamaz ve şefaat edemez. Çünkü onlar, kendilerine şefaat eder ve onları Allah'a yaklaştırır umuduyla putlara tapıyor ve meleklere ibadet ediyorlardı.

3. "Huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından."

Huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından. Yani onlara gelecek bu azap, yükselme derecelerinin sahibi olan yüce Allah'tandır. "Zi'l-me'âric" (ذى المعارج) "derecelerin sahibi" demektir. Bu ilâhî beyan "zü'l-arşi'l-mecîd" (ذو العرش المجيد) âyetine benzer[7].

Müfessirler "meâric" kelimesinin mânası üzerine farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazıları mânasının "yükselme noktaları" olduğunu söylemişlerdir ki bunlar göklerdir. Göklere yükselme noktalarının nispet edilmesi, bazı katlarının diğerlerinden daha yüksek ve daha yukarıda olmasındandır. Cenâb-ı Hak "zi'l-mesâfil" (ذى المسافل) "alçalma noktaları" deseydi de doğru olurdu ve "zi'l-me'âric" (ذى المعارج) terkibinin taşıdığı mânayı ifade ederdi. Çünkü göğün bazı katları daha yüksek olunca onun altındaki katlar daha aşağıda olur. Fakat Allah Teâlâ âyette "meâric" buyurmuştur, çünkü bu, vasıflandırmada daha üstün bir konum taşır. Sonra bu kelimenin zikredilmesi, Allah'ın mahlûkatına olan nimetlerinin ve ihsanının büyüklüğünün belirtilmesi anlamına gelir. Zira Cenâb-ı Hak, gökleri, gök halkı için mesken yaptı, yeryüzünü de burada yaşayanlara kalacak yer olarak yaydı. Yer ve gök halkı bunu öğrendikleri zaman yüce Allah'ın bazı şeyleri bazılarından üstün kıldığını, buna bağlı olarak peygamberlik için insanlardan dilediği kimseyi seçebileceğini ve bu göreve özel kılabileceğini de öğrenmiş olurlar.

91 [S]Ayrıca yüce Allah insanlara hikmetini, ilmini, kudretini ve hükümranlığını da hatırlatıyor. Şöyleki: O, bir göğü diğeri üzerine koymuş ve onları havada tutacak alttan bir direk veya üstten askı olmaksızın tabakalar halinde yaratmıştır. Buradan çıkan sonuç O'nun gökleri hikmeti, kudreti ve hükümranlığı ile tuttuğudur. Belirttiğimiz her şekilden bahsedilmesi, ölümden sonra dirilme ve peygamberlik konusunda kapıldıkları şüpheyi gidermekte ve sözünü ettiğimiz hususları yapmaya kādir olanın bunları yok olduktan sonra bir kez daha yeniden yapmaya da muktedir olduğunu açıklamaktadır. Bazıları "meâric" kelimesini "meâlî" şeklinde anlamıştır, yani "ulviyet ve yücelik sahibi", tıpkı "el-hamdü lillâhi" (الحمد لله)[8] âyetini açıklarken belirttiğimiz gibi. Yani hiçbir kimse aslında hamde lâyık değildir. Herhangi bir kimseye hamde-

---

7 "Arşın sahibi, şanı yüce" (el-Burûc 85/15).

8 el-Fâtiha, 1/2.

dilmişse aslında Allah'a hamdedilmiş olur, çünkü hamdedilen kişi, bu özelliği Allah'tan almaktadır. "Ulviyet ve yücelik sahibi" şeklindeki ifademiz de bu doğrultudadır. Yani ulviyet ve saygınlık kazanan herkesin bu vasfının aslı yüce Allah'a aittir, çünkü onu Cenâb-ı Hak sayesinde elde etmiştir. Bir diğer mâna da şöyledir: İnsanların düşünebildikleri bütün yücelik ve azametlerle vasıflanan Allah Teâlâ'dır.

تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْس۪ينَ اَلْفَ سَنَةٍ ۚ (٤)

4. "Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar."

Melekler ve rûh O'na yükselip çıkar. "Ta'rucu" (تَعْرُجُ) kelimesi, muhtemelen aşağıdan yukarı doğru yükselip çıkarlar değil, yüce Allah melekleri ve ruhu böyle yukarı çıkan şeklinde yaratmıştır anlamına gelir. İfade bu takdirde "ve enzele leküm mine'l-en'âmi" (وأنزَلَ لَكُم مِن الأنعام)[9] âyetine benzer. Bu âyette de "enzele" (أَنْزَلَ) fiili "indirdi" anlamına değil, "yarattı, meydana getirdi" mânasınadır. Bir başka örnek "ve's-semâe rafe'ahâ" (والسماء رفعها)[10] "göğü yükseltti" anlamındaki ilâhî beyandır. Bu âyet de "gök alçak bir yerde idi de onu yükseltti" mânasına değil, "göğü yüksek olarak yarattı" demektir. İşte "ta'rucu'l-melâiketü" ifadesi de bu doğrultudadır. Yani Allah Teâlâ "melekleri miktarı elli bin yıl olan bir günde" çalıştırmak için bu şekilde yaratmıştır. Âyetin başka bir açıklama şekli daha vardır ki bu, âyetin bağlamına daha uygundur. Buna göre mâna şöyle olur: Melekler, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini çeşitli görevler için gönderdiği yere bir günde yükselip çıkarlar, öyle bir yükseliş ki insanların yükselişi ve yürüyüşleri ile mukayese edilse miktarı elli bin sene tutar.

[Bin Yıllık ve Elli Bin Yıllık Sürenin Anlamı]

[§]**Miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar.** Başka bir âyette "si- 92
zin hesabınıza göre bin yıl"[11] buyurmuştur. Bu sürenin, bazı meleklerin yukarı çıkma ve yükselmelerinin zaman cinsinden değeri olması muhtemeldir. Bazı melekler, uzunluğu bin yıl olan bir günde aşağı inip yukarı yükselirler. Bazıları

9 "Hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti" (ez-Zümer, 39/6).

10 "Göğü yükseltti denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız" (er-Rahmân, 55/7).

11 "O, gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar" (es-Secde, 32/5).

da süresi elli bin yıl olan bir günde aşağı inip yukarı yükselirler. Bu durum bize şunu gösterir: Gökte bulunan bazı varlıklar, yerdekilerin işlerini çekip çevirme açısından diğer gök varlıklarına nispetle daha öncelikli değillerdir. Aksine gökte bulunan bazı varlıklar, bir görevi ifa etmeleri irade edildiği için inerken, diğer bazıları başka bir görev için inerler. Bir de melek, hangi gökten gönderilmişse bir günde yine o göğe yükselir. Yedinci veya altıncı ya da birinci gökten gönderilmişse aynı gün o göğe yükselir. Bu da bazı meleklerin bazılarına nispetle daha güçlü olduklarını gösterir; meleklerin içinde, bir günde elli bin yıllık mesafeyi kat ederken bazıları bin senelik bir mesafe kat eder. Yarattığı varlıklar arasında bir günde bu kadar mesafeyi kat edebilen bir varlık yaratmaya muktedir olan yaratıcıyı herhangi bir şeyin aciz bırakması ihtimal dışıdır. Bu gerçeğin belirtilmesinde korkutuldukları kıyâmet ve yeniden dirilmenin kesinleştirilmesi anlamı bulunmaktadır. **Miktarı elli bin yıl olan bir günde** cümlesindeki süre, kıyâmet günü ile de alakalı olabilir. Cenâb-ı Hak bir yerde onun miktarının bin sene olduğunu belirtirken[12], burada elli bin seneden söz edilmiştir.

Aslında kıyâmet gününün herhangi bir sınırı ve nihayeti yoktur. Verilen sınırlar korkutma ve dehşete düşürme amacıyla o günü yüceltme konumundadır. Kıyâmet gününün anılması, kalplerde hangi kelime ile dehşetli hale geliyorsa yüce Allah onu zikretmektedir. Cenâb-ı Hak onu bazan ebedîlikle anar: "Bu sonsuza kadar sürecek gündür"[13] meâlindeki beyanıyla, bazan "çağlar boyu" deyimini kullanır: "Orada yıllar ve yıllar boyu kalırlar"[14]. Kimi zaman **elli bin yıl** derken, bazan da "bin sene" der. Çünkü bütün bunlar kalplerde
93 dehşet uyandıran ifadelerdir. [§]"Bin" sayısı da aynı şekilde kalplerde azamet hissettirmektedir. Bunlar, anılması kalplerde büyük imgeler uyandıran tasavvurlardan olunca, Cenâb-ı Hak bütününün arasından tek mânayı gerektiren birini veya bir kısmını belirtmiştir. Bazı âlimler bu bin sayısını yaratıkların o gün semaya yükselmelerinin süresi, **elli bin sene**yi de kâfirlerin cehenneme girmeden önce hesap vermek için duracakları süre şeklinde yorumlamıştır. Söz konusu bu ifadenin bazı müfessirlerin belirttiği üzere tevil edilmesi de mümkündür. Şöyleki Allah Teâlâ, insanların o gün hesaba çekilmesini kendilerine bıraksaydı hesaplarını görüp bitirmede zorlanırlar ve bu işi ancak elli bin yılda bitirirlerdi. Fakat Azîz ve Celîl olan Allah lütfu ile onları öyle bir hesaba çeker ki rivayetlerde kaydedildiği gibi bundan en kısa zamanda kurtulurlar ve

---

12 es-Secde, 32/5.

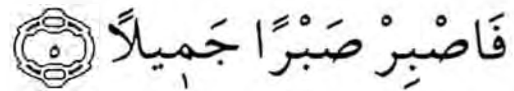
13 Kāf, 50/34.

14 en-Nebe, 78/23.

sonunda cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme giderler, şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Allah hesabı çok çabuk görendir"[15].

"Sonra bütün bu işler sizin hesabınıza göre bir yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar"[16] meâlindeki âyetle ilgili olarak şöyle bir soru akla takılabilir: Göğe yükselme imkânı bize verilmedi ve oraya yükselecek şekilde yaratılmadık ki yükselmenin bin yıl mı veya daha az, daha çok olduğuna karar verebilelim. Şu halde yüce Allah nasıl oldu da bunu bizim yükselmemize kıyaslayarak belirtmiş oldu?

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin tevili şöyle olmalıdır: Gökle yeryüzü bir düzleme yayılsa ve üzerinde yürümek mümkün hale gelse bu mesafeyi kat etme ihtiyacımız doğduğu takdirde sayıp durduğunuza göre ancak bin senede kat edebilirsiniz. Bu âyetin tevili şöyle de olabilir: Cenâb-ı Hak önümüze göğe açılan bir kapı koysa ve bu kapıyı açsa, biz de o kapıya doğru yükselmeye devam etsek ona ancak bin yıllık bir sürede ulaşabiliriz.

[§]5. *"Şimdi sen güzelce sabret."* 94

[Sabır: Güzel Sabır Kavramı]

Şimdi sen güzelce sabret. Bazıları, güzel sabır, içinde sabırsızlığın olmadığı sabırdır demişlerdir. İçinde sabırsızlığın bulunmadığı sabır demek kişinin üzerinde sabrın etkisi görülmeyen, başka bir ifade ile onun yüzünde hoşlanmama ve surat asma diye bir şey olmayan sabır türüdür, yahut da güzel sabır, kişinin kendisine eziyet edene öfke ve hoş görüsüz bir bakışıla değil, rıza ve şefkat nazarıyla bakmasıdır. Başka bir ifade ile "güzel sabır" kişinin kendisine eziyet edenlere misliyle karşılık vermemesi, onlara şefkat ve eziyetlerine karşılık merhamet etmesidir. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem böylelerine müşfik ve merhametli idi. Öyle ki kavminin kâfirlerine karşı şefkati, merhameti ve üzüntüsü o dereceye varmıştı ki neredeyse bu uğurda kendisini helâk edecekti. Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah bir âyette ona şöyle buyurmuştur: "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[17]. Bir diğer âyet ise meâlen

15 el-Bakara, 2/202; en-Nûr, 24/39.

16 es-Secde, 32/5.

17 Fâtır, 35/8.

şöyledir: "Arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin"[18]. Peygamberler eziyete uğradıkları zaman kendi adlarına üzüntü duymuyor, kendilerine eziyet edenler adına üzülüyorlardı. Bunun da sebebi Allah'ın elçilerine eziyetlerinden dolayı helâk edilmeye ve yok olmaya mâruz kalacaklarından korktukları için peygamberler üzülüyorlardı. Onların üzülmesi, kavimlerine acımalarından dolayı idi, yoksa kavimlerinin kendilerine karşı kötü hareketleri ve kötü muameleleri değil.

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ۝٦ وَنَرَيٰهُ قَرِيبًا ۝٧

6-7. "Doğrusu onlar, o azabı ihtimalden uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görmekteyiz."

Doğrusu onlar, o azabı ihtimalden uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görmekteyiz. Onlar gerçekleşmesini uzak görüyorlar. Buna göre "uzak görme", olumsuzluk ve inkâr anlamında olur. Bu söyleyiş tarzı, bazan olumsuzluk yerinde kullanılır. Meselâ kişi karşılıklı tartışma esnasında karşısında bulunan
95 tartışmacıya gerçek ve doğru olmayan bir cevap verdiğinde [S]"eb'adte fi'l-kavl" (أبعدت في القول), yani "bu sözünle gerçekten uzaklaştın" der. Söz konusu kişi "eb'adte" (أبعدت) derken olumsuzluk anlamını kasteder. Bu cümle ile "Gerçek senin dediğin gibi değil" demiş olur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ulâike yunâdevne min mekânin ba'îd" (أولئك ينادون من مكان بعيد), yani "(Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor"[19]. Âyetteki, "seslenilme", "mekânin ba'îd" (مكان بعيد) (uzak bir yer) tamlaması ile olumsuz yapılarak "Onlara seslenilmiyor" mânasında kullanılmıştır. "Ba'îden" (بعيدا) kelimesi "olmasını uzak görüyorlar", yani bu, onların anlayışlarından uzak oldu ve onu inkâr ettiler anlamına da gelebilir. **Biz ise onu yakın görmekteyiz,** yani olmasını yakın görmekteyiz. "Ba'îden" (بعيدا) kelimesi "olması uzak" mânası verilirse, "karîben" (قريبا) kelimesi de "olması yakın" anlamına gelir. Bir başka ifadeyle bunun gerçekleşme vakti onlara yakındır demek olur. Zaten olacak olan her şey yakındır.

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَٓاءُ كَالْمُهْلِ ۝٨ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ۝٩

8. "O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur."

9. "Dağlar da atılmış yüne döner."

---

[18] "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!" (el-Kehf, 18/6.)

[19] Fussılet, 41/44.

O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur. Sanki onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) başlarına geleceği vâdedilen azabın ne zaman olacağını sormuş, bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur: "O gün gök, erimiş maden gibi olur". Bazıları "el-mühl" (المُهْل) kelimesinin "yağ tortusu" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Üzerinde iyice düşünüldüğünde bunun mümkün olduğu söylenebilir. Şöyleki: O gün gökyüzü bir renkten bir başka renge girer ve günün dehşetinden bir keresinde kızarır bir keresinde sararır. Ve böylece yağ tortusu gibi yumuşayıp, onun rengini alır ve bir halden bir başka hale geçer. Gökyüzünün değişime uğramaması, ancak kişinin başına gelecek korku ve dehşet dolayısıyla gözünün zayıflaması, bu sebeple de gökyüzünü bulunduğu durumdan başka bir renkte görecek olması da mümkündür. Bu, insanın dünyada iken zaafa düşüp hastalandığında [§]yediği ve içtiği şeylerin tadını olduğundan farklı almasına 96
benzer. Dolayısıyla gökyüzünden bu şekilde bahsedilmesi, bir korku ve dehşet havası verir. O günün dehşeti o kadar şiddetlidir ki onun önünde gökler ve yerler olanca katılığına ve sertliğine rağmen kendi halinde kalamaz. O günün dehşeti karşısında yapısı zayıf ve yumuşak olan âdemoğlu nasıl kalsın. Bahsettiğimiz gibi göğün yumuşaklık ve zayıflık sebebiyle tortuya benzer hale gelmesi de mümkündür. Şöyleki gök o günün dehşetinden yumuşayacak ve zayıflayacaktır, öyle ki gökler tortu ve dağlar atılmış yün gibi olur. Bu ifade insanların bulundukları durumdan dönmeleri, Allah'a ibadete koyulmaları ve O'na itaate koşmaları için yüreklerine korku vermektedir. "el-İhn" (العِهن) kelimesinin tefsiri ve dağların ona hangi açıdan benzeyecekleri, daha sonra Kāria sûresinde yer alan "ve tekûnü'l-cibâlü ke'l-'ihni'l-menfûş" (وتَكُونُ الجِبَالُ كالعِهنِ المَنفُوش)[20] âyeti tefsir edilirken açıklanacaktır.

وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾

10. "Dost dostunun halini sormaz olur."

Dost dostunun halini sormaz olur. "Yes'elu" (يسأل) kelimesinin başındaki "yâ" harfi, zamme ile "yüs'elü" (يُسأل) ve fetha ile "yes'elü" (يَسأل) şeklinde okunmuştur[21]. "Yüs'elü" (يُسأل) şeklinde okuyana göre âyetin mânası şöyle olur: Dost dosttan sorumlu tutulmaz, dünyada olduğu gibi bir dost bir dostun yerine hesaba çekilmez, çünkü o gün adalet günüdür. [§]Bir kişinin günahını başkasın- 97
dan sormak adaletten değildir. "Yes'elü" (يَسأل) şeklinde okuyana göre, âyetin

---

[20] el-Kāria, 101/5.

[21] bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 446.

mânası şudur: O günün dehşeti ve şiddetinden dolayı dost dosttan yardım ve şefaat isteyemez, yahut da dost, kendi nefsi ile meşgul olduğu için dostunun halini soramaz.

يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ
﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ ﴿١٣﴾ وَمَنْ
فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾ كَلَّا إِنَّهَا لَظَى ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً
لِلشَّوَى ﴿١٦﴾

11-16. "Halbuki birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın. Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) ***alev alev yanan. Derileri kavurup soyan bir ateştir."***

Halbuki birbirlerine gösterilirler. Bu, senin babandır veya oğlundur ya da dostundur şeklinde birbirlerine tanıtılmaları mümkündür, çünkü biri diğerini, başına gelecek olan dehşet ve korkunun şiddetinden dolayı ancak tanıtma ile tanıyacaktır. Sonra birbirlerini tanıyınca da hallerini sormayacaklar, aksine yüce Allah'ın "İşte o gün kişi kardeşinden kaçar"[22] meâlindeki beyanı doğrultusunda birbirlerinden kaçacaklardır. Âyetin mânası şöyle de olabilir: Daha önce işledikleri günahlar ve suçlar kendilerine gösterilir de onları tanırlar ve bu ameller onlar için hazır hale gelir.

Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin. Bu âyet onları, o gün dünyada benzerini bilmedikleri ve hatırlarından bile geçmeyen büyük bir korkunun ve dehşetin karşılayacağını ifade etmektedir. Çünkü dünyada kişi, kendisini kurtarmak için oğullarını, eşini, kardeşini, akrabalarını ve yeryüzünde bulunan herkesi fidye olarak vermeyi istetecek derecede bir korku ile karşılaşır. Bu âyet, insanları Allah'a dönmeye ve bulundukları duruma son vermeye teşvik etmek için o günün dehşetini haber vermektedir.

---

22 "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır" (Abese, 80/34-37).

[Günahkârların Kendilerini Kurtarmak İçin Fidye Verecekleri Kişiler]

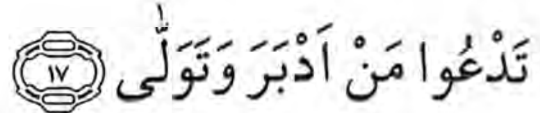
[§]Günahkârın kendini kurtarmak için fidye vereceği kişiler sayılırken adamın önce oğulları, ardından akrabaları belirtilmekte ve fidye olarak verilecek olanlar, en uzaklar ile bitirilmektedir. Oysa en uzak olanlarla başlamak ve akrabalarla bitirmek daha uygundur, çünkü insan nefsi, fidye verirken uzak olanları cömertçe verirken akrabaları vermekte cimri davranır. Günahkârlar, o gün oğulları ve akrabaları fidye vermekte cömert davrandığına göre uzak olan kimseleri haydi haydi feda eder. Durum bu olduğuna göre dehşete düşürme ve korkutmanın en üst noktasını, uzak olanlarla başlatıp akrabalarla bitirmektir. Peki âyette neden yakın akrabaları belirtmekle başlanmıştır? 98

Bu sorunun cevabını iki şekilde vermek mümkündür: Birincisi, yeryüzündeki bütün insanları fidye vermek, kişinin onların üzerinde bir hükümranlığının bulunması ve tamamının kendisine ait olması halinde mümkün olur. İnsanların tamamı onun mülkü olunca, mülküne ve evlatlarına yönelik şefkati ya aynı veya farklı olur. Kişi, -her ne kadar kendisinin fidyesi olsalar da- çocuklarını vermekte nasıl cimri davranırsa uzak olanların, -tümü onun mülkü olduğu takdirde- onları vermekte de cimri davranır. Bundan dolayı uzak olanlardan önce yakın akrabaları anması uygun düşmüştür. Çünkü korku verme ve dehşete düşürme açısından tamamı eşittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, yakın akrabalarla yeryüzündeki insanların sıralanmasının, öncelikli şartına bağlanmaması da mümkündür. Önce fertlerin, sonra cemaatin, daha sonra da cemaatler topluluğunun belirtilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Bununla fidye vermek isteyenlerin o gün fidyenin fayda vermeyeceğini öğrenmeleri ve ayrıca Allah'ın azabından kurtulmak için verecekleri fidye -yeryüzü dolusu bile olsa- onlara zor gelmeyeceğini bilmeleri hedeflenmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Kendisini kurtarsın. Fakat ne mümkün!** Bu ifade, fidye düşüncesini ret ve o gün kendisini kurtarmayacağına dair bir uyarı mahiyetindedir. **Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir.** Âyette geçen "lezâ" (لَظَى) kelimesi ateşin isimlerinden biridir. "Şevâ"ya (الشَّوَى) gelince, bazıları bunun ayaklar, kol ve bacaklar olduğunu söylemiş, bazıları da deridir demiştir. Aslında cehennem ateşi, cehennemlik olana her türlü çirkinliği, iğrençliği ve fecaati yapar. Bu kelimeyi istersen ayaklar anlamında, istersen deri mânasında, istersen de güzel yaratılış diye yorumlayabilirsin, çünkü söz konusu çirkin telakkisi, bütün bunlarda mevcuttur. Bu cümle şu ilâhî beyana 99

benzer: "Ayrıca onlar için orada tertemiz eşler de vardır"[23]. Bu âyette geçen "mutahhere" (مُطَهَّرَةٌ) kelimesi çeşitli şekillerde tefsir edilmiştir. Birincisi kötü ahlâktan arındırılmış, pis şeylerden, kusurlardan ve âfetlerden temizlenmiş eşler. Hülâsa gerek ahlâk, gerek nefis, gerekse muamelede çirkin görülen ve güzel bulunmayan her ne varsa o eşler bunlardan temizdir. Çirkin ve iğrenç olan ne varsa cehennemliklerde mevcut olacaktır.

17. "Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni kendine çağırır!"

[Cehennem: Cehennemin Çağırması]

Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni kendine çağırır. Buradaki çağırmanın gerçek mânada olması mümkündür. Şöyleki Cenâb-ı Hak, lütfu ile cehennem ateşine çağıracağı bir dil verir. Ya da dil olmaksızın cehennem ate-
100 şine konuşma yeteneği verir ve o da "Bana gel, bana gel" diye çağırır. [S]Söz konusu ifadenin bir temsil olması da mümkündür. Buna göre cehennem ateşi, kendisinden kaçan ve azabından kurtulan kimse bırakmayacaktır, böylece ateş, kişiyi kendisine âdeta çağırmış olacaktır. **Yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni** ifadesindeki "geri dönen" kimsenin dünyada iken Allah'a itaate arkasını dönüp peygamberlerine olumlu cevap vermekten yüz çeviren mânasına gelebilir; Cenâb-ı Hakk'ın "bizi anmaktan yüz çeviren" beyanında olduğu gibi[24]. Veya Allah'ın tevhidine arkasını dönüp, O'nun katından gelenler hakkındaki delillerine bakmaktan yüz çeviren kişi olması da mümkündür. "Men edbera" (مَن أَدْبَرَ) fiilinin Allah'a itaatten geri dönen ve "tevellâ" (تَوَلّٰى) fiilinin de (yüz çevirmek anlamına değil de) "dost olma" kökünden türeyerek "şeytana dost oldu" mânasına gelmesi de mümkündür. Bu arkasını dönme cehennemde de olabilir. Buna göre kişi, cehennem ateşinden kaçmak ümidiyle arkasını döner demek olur. "Tevellâ" (تَوَلّٰى) da böyledir; cehennem ateşi onu bırakmaz ki kaçsın, aksine her yönden bürür de yüz çevirecek bir fırsat bırakmaz. Bu durumda âyetin mânası şu ilâhî beyana benzer: "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[25].

---

[23] el-Bakara, 2/25.

[24] "O halde bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir" (en-Necm, 53/29).

[25] en-Nahl, 16/100.

Bu, gerçeğe birinci mânadan yakındır, zira Allah'ı zikretmekten yüz çeviren şeytanı dost edinmiş olur[26].

وَجَمَعَ فَاَوْعٰى ﴿١٨﴾

18. "Ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır!"

Ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır. Allah Teâlâ "cemea" (جَمَعَ) "topladı" fiili ile kişinin dünyaya aşırı düşkünlüğünü haber vermektedir. Bu takdirde "toplama" kinâye yoluyla "hırs" anlamında kullanılmış olur, kişideki bu dünya hırsı öyle bir dereceye ulaşır ki âhireti aklından çıkarır. "Fe ev'â" (فأوعى) fiili, kişinin cimrilikte ulaştığı zirveyi niteler. Burada da "iy'â" yığma da kinâye yoluyla "cimrilik" anlamına kullanılmış olur. Öyle ki insan, malındaki Allah'ın hakkını eda etmez yahut Allah'ın kendisine lütfettiği nimetlere şükretmez veya cimriliği kendisini öyle bir dereceye ulaştırır ki onu, malındaki Allah'ın hakkını reddedecek hale getirir.

اِنَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾

[§] *19. "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır."* 101

Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Müfessirler "helû'" (الهَلُوع) kelimesinin anlamı üzerinde farklı görüşler ileri sürmüşse de tamamı, bir mânada birleşmektedir. Bazıları kelimeye lezzetlere tamah eden ve onları isteyen, ağır ve sorumlu işleri sevmeyip onlardan kaçan mânası vermiştir. "Hulika helû'an" (خُلِقَ هَلُوعاً), yani insan lezzet aldığı şeyleri sevip talep etme, elem duyduğu şeyleri sevmeyip onlardan kaçma karakterinde yaratılmıştır demektir. Bazıları da "helû'" kelimesine "ed-dacûr" (الضَّجُور), yani canı çok sıkkın mânası vermiştir, bu mâna ilk tevile uygundur; çünkü onu can sıkıntısına sevkeden sebep karşılaştığı elemdir, işte buna canı sıkılır ve bu da yüce Allah'ın hakkı dolayısıyla olur. Bir kısım âlimler de bunun tefsiri, hemen gelecek olan iki âyetten sonra belirtilen açıklamadır, demişlerdir.

اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾

---

26 Müellif burada "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır" meâlindeki âyete işaret ediyor olabilir (ez-Zuhruf, 43/36).

20-21. "Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz."

Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Bu da önceki âyet gibidir. Zira onu vermemeye iten âmil, verilen imkâna aşırı düşkünlüğüdür. Sızlanmaya sevkeden sebep ise kendisine dokunan zarar ve kötülüktür. Bu yüzden nefsi sızlanır, çünkü insan nefsi zarardan nefret etme ve hoşlanmama tabiatında yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede "İnsan pek acelecidir"[27] derken, bir başka âyette "İnsanoğlunun eli pek sıkıdır"[28] buyurur, yani insan nefsi, elinde bulunanı verecek şekilde cömert değildir. Bu âyetlerde, insanoğlunun sözü edilen halde yaratıldığını bildirmektedir: Çok cimri, çok aceleci ve pek hırslı. İnsan, kendisine faydalı olanı sevme, hoşlanmadığına buğzetme ve ondan acı duyma karakterinde yaratılınca buradan onun imtihan için bu ahval üzere
102 varedildiği anlamı çıkar. [§]Yüce Allah'ın emrettiği şeyleri yapan, vâdettiği nimetleri hatırlayan kimseyi bu husus, bu iyilikleri aceleyle yapmaya ve âhirette vâdedilenlere ulaşmak için dünyada sevdiklerini terketmeye sevkeder, çünkü insan, esasen lezzet aldıklarını sevme duygusunda yaratılmıştır. Allah'a isyan anlamına gelen şehvetleri nefsine sunan ve malı üzerinde vacip olan ilâhî hakları vermeyen kişinin bu durumunu düşünen kimse şehvetleri terketmekte ve kendisinden talep edileni vermekte zorluk çekmez. Çünkü hayatını zehir edecek elemlerin ve istenmeyen durumların başına gelmesini arzu etmez.

[İnsan ve Eğitim]

Aslında insan her ne kadar cimrilik, hırs ve acelecilik gibi kötü ahlâk üzere yaratılmış ve kurgulanmış ise de nefsini eğitme yeteneğine de sahiptir. O, nefsini kötü huylardan arındırıp zıddı olan güzel ahlâkla bezemek ve Allah rızasına uygun bir karaktere büründürme gücüne sahiptir. Dolayısıyla bunu yapmak mecburiyetindedir. Görmez misin ki onun hayvanları ve yırtıcıları eğitme yeteneği vardır. İnsan, bu hayvanları eğitmek sûretiyle insanlardan kaçma ve emre uymama gibi karakterlerini değiştirebilmektedir; öyle ki insanlardan kaçmayıp kendilerine boyun eğmeye başlar. Böylece onlardan yararlanmak ve faydalarına ulaşmak mümkün hale gelir. İnsan da böyledir; nefsini eğittiğinde onu yaratılış özelliklerinin dışına çıkarabilir ve nefsi ona itaatkâr hale gelir. Böylece ondan isteneni vermesi zoruna gitmez, ağır gelen şeyi üstlenmesi kolay hale gelir.

---

[27] el-İsrâ, 17/11.

[28] el-İsrâ, 17/100.

Esasen insan, her ne kadar lezzet aldığı nesne ve eylemleri sevme, elem ve acı duyduğu nesne ve eylemlerden de nefret etme karakteri üzere yaratılmışsa da lezzetli olanı ondan daha büyük bir lezzete sahip bulunanlar uğruna terketme, eziyete ve istenmeyen durumlara sabırla katlanma karakteri üzerinde yaratılmıştır, [§]tâ ki, daha büyük bir elemden ve istenmeyen durumdan kur- 103
tulmuş olsun. Durum öyle olunca insan, dünya nimetini âhiret nimeti ile, iki lezzetten daha yakın olanı uzağı ile kıyaslayıp da âhiretin daha büyük ve daha kalıcı olduğunu gördüğü zaman, yakını daha uzak ve daha azı daha çok uğruna terketmesi ona ağır gelmez. Buna paralel olarak, dünyanın çilesini âhiretin çilesi ve azabını âhiretin azabı ile mukayese edip de âhiretin azabının daha şiddetli ve daha devamlı olduğunu görünce dünyanın meşakkatlerine katlanmaya tahammül gösterir. Belirttiğimiz bu sebepledir ki, nefis eğitimine gidilebilir. İnsanın, ileride elde edeceğini umduğu lezzetlerden dolayı ağır mükellefiyetleri yapmakta ve peşin lezzetleri terketmekte zorlanmayacağının delili şudur: Ticaret maksadıyla memleketinden ayrılıp uzak diyarlara çıkan kişi örneğinde olduğu gibi, fayda ve kâr umudu ile yeryüzünde sefere çıkmak, mesafeleri katetmek, sıkıntıları sineye çekmek, korkulu yollardan geçmek, birtakım faciaları göze almak ve lezzetlerden vazgeçmek, o kişiye hiç de zor gelmez. Bu uğurda, elde edeceğini umduğu lezzetler, terkettiği lezzetlerden çok daha büyük olduğu için karşılaşacağı meşakkat ve sıkıntılara katlanır. Aynen bunun gibi kişi âhiret nimetini düşündüğü ve âhiret cezasını göz önüne aldığı zaman mevcut lezzetleri terketmek ona kolay gelir ve dünyadaki zorluklara katlanmak da ağrına gitmez. Diğer taraftan, lezzetleri sevme ve hoş olmayan durumlardan da nefret etme karakterinde yaratıldığı için peşinen elde etmek istediğini ileriye ertelemesi insana emredilmiştir. Böylece onun meşgalesini hep ileride elde edeceği nimetlere ulaştıracak olan eylemler teşkil eder. Bir de insana ileride başına gelecek elemlerden kaçması emredilmiştir ki bu elemlerden yakasını kurtarmaya ve kurtuluşu sağlayacak eylemleri yapmak üzere çaba harcamaya baksın. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾

22-23. "Ancak namaz kılanlar başka; namazlarını devamlı kılanlar."

Ancak namaz kılanlar başka; namazlarını devamlı kılanlar. Mânası: *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyette namaz kılanların istisna edilmesi, onların nefislerini eğitmeleri ve yaratıldıkları karakteri değiştirmeleri dolayısıyladır.
Sonra Allah Teâlâ, [§]nefislerini eğitenlerin, namazlarına üşenerek kalkanlar, 104

ona devam etmeyenler değil, namazı dosdoğru kılanlar ve mallarını kerhen değil gönülden isteyerek infak edenler olduğunu beyan etmiştir.

Namazlarını devamlı kılanlar. Namazlarını devamlı kılmaları, namaz hakkında bildikleri şeyleri sürdürmeleri demektir. O da devamlı namazda olmaları anlamında değil, vaktinde kılmak ve buna devam etmekten ibarettir. Hz. Peygamber'in şu beyanına bakmaz mısın: "Amellerin Allah nezdinde en sevimlisi, az da olsa en devamlı olanıdır"[29]. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem "en devamlı olanı" sözüyle, yüce Allah'ın ameli eda etmelerini farz kıldığı vakti kastetmiştir, yoksa sürekli amelde bulunmalarını değil; çünkü devamlı yaptıkları takdirde amel çok olur ve bu durumda "az da olsa" ifadesinin bir mânası kalmaz. Şu halde hadiste geçen devamlılığın bizim anlattığımız gibi olduğu ortaya çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Devamdan maksadın, namazda bulunduğu sürece ona uygun haller içinde bulunmaktır; yani Rabb'ine yakarma, sağa sola bakmama ve kalbi meşgale ve vesveselerden uzak tutmak gibi.

Bir müfessir, "Namazlarını devamlı kılanlar" beyanındaki "namaz"dan maksadın nafile namazlar, "namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler"[30] âyetindeki namazdan maksadın ise farz namazlar olduğunu söylemiştir. Ashâb-ı kirâmın, bir namazı kılmaya başladıklarında buna devam etmelerini de bu görünüşüne delil olarak göstermiştir. Nitekim "Amellerin en hayırlısı az bile olsa en devamlı olanıdır" denilir. Bu görüşün delili de şöyledir: Allah Teâlâ "ekâmü's-salâte" (أقامُوا الصَّلاةَ) namaz kılanlar[31] buyurmaktadır. "Bir şeyi ikāme etmek, ayakta tutmak" ona devam etmek anlamına gelir. Zira kişi bir şeyi bir kez yapar ve sonra terkederse o "ikāme etmek"le nitelenmez. Âyette geçen **dâimûn** (دَائِمُونَ) ve ayrıca "yukīmûn" (يُقِيمُونَ)[32] aynı mânayı gerektirir. Bu tür beyanlar, namazın defalarca kılınmasını gerekli kılar. Bunlar cihat ve hac gibi bir kez eda edilince sorumluluğu kişiden kalkan farzlar gibi değildir.

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾

---

29 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 165; Buhârî "er-Rikāk", 18; Müslim, "el-Müsâfirîn", 215, 216.

30 el-Meâric, 70/34 ve diğer yerlerdeki âyetler.

31 el-Bakara, 2/277; et-Tevbe, 9/5, 15 ve başka âyetler.

32 bk. el-Bakara, 2/3 ve diğer âyetler.

[§]*24-25. "İsteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanı-* 105
yanlar."

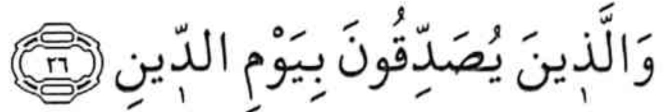
Mallarından belli bir hak tanıyanlar. "Belli bir hak"tan maksadın zekât olduğunu söyleyenler vardır. Bu görüş Katâde ve başkalarından nakledilmiştir. Ebû Bekir el-Esam ise bunun ihtimal dışı olduğunu söyler ve şu gerekçeyi ileri sürer: Bu âyetler Mekke döneminde inmiştir. Zekât ise müslümanlara Medine'ye hicretlerinden sonra farz kılınmıştır. Fakat onun bu ifadesi önceki tefsiri geçersiz kılmaz. Sebebine gelince, zekâtın, müslümanlara, malları bulunmadığından dolayı farz kılınmamış olması mümkündür; çünkü zekât, genel olarak henüz farz kılınmamıştı. Fakat Cenâb-ı Hak, müslümanlar mala sahip oldukları zaman zekâtın farz olduğunu önceden açıklamıştır. Görmez misin ki fakirin, -mala sahip olmasa da- zekât mükellefi olduğu zaman zekâtını vermesinin gerektiğini yüce Allah önceden beyan etmiştir. "Hakkun ma'lûm" (حَقٌّ مَعلُومٌ), yani **belli bir hak**, yüce Allah'ın mallarında hak olduğunu bildirmesi ve bunu çıkarıp vermelerinin gerekli olması demektir. Sonra Allah Teâlâ onların mallarında Allah'ın hakkı olarak gerekli olan yükümlülükten kurtulmaları, isteyene ve mahrum kalmışa vermeleri ile olacaktır. Bunun yanında "belli bir hak"kın akrabalık hakkı ve başka haklar olması da mümkündür. Bu hakkın zekâttan başka bir hak olduğunu söyleyenler şöyle demiştir: Onlara mallarında belli bir hak olduğu bildirilince Cenâb-ı Hak onun bir kısmını isteyene, bir kısmını da mahrum kalmışa tahsis etti, bu sebeple de onu "mâlum hak" diye niteledi. Şunu da belirtmek gerekir ki o sırada, müslümanların mallarından belli bir miktarı vermelerinin farz olması ve bunun zekât âyeti ile neshedilmiş bulunması ve bilmemize ihtiyaç olmadığı için bize ondan bahsedilmemesi de ihtimal dâhilindedir.

Âyette "isteyen" (السائل) kelimesi ile kimin kastedildiği bellidir, o, talep edendir. "Mahrum kalmış"ın (المحروم) kim olduğu hususu Resûlullah'a sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Mahrum kalmış kişi: hurma ağaçları meyve verirken kendi ağacı vermeyen, başkalarının ekini artarken ekini artmayan, başkalarının koyunu süt verirken kendi koyunu süt vermeyendir"[33]. Hz. Peygamber, "mahrum kalmış" meâlindeki cümle ile malının bereketinden mahrum kalmış kimseyi kastetmiştir. Bu rivayette, kişinin hurmaya ve toprağa mâlik olmakla zengin duruma gelemeyeceğine dair delil vardır. Son olarak şunu belirtelim:

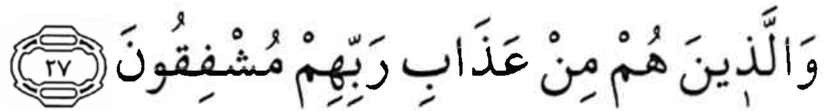
33 Bu hadisin kaynağına ulaşamadım. Zeyd b. Eslem mahrum kalmışı şöyle tarif etmiştir: "Meyvesi veya ekini yahut da hayvanının yavrusu zarar görmüş kimsedir" (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 39.)

106 [S]"Mahrum kalmış"ın, kişinin kazanç yolları ile arasında engel olunan kişi olması da mümkündür. Bu duruma düşen kişiyi korumamız ve geçimini sağlamamız gerekir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Mahrum kalmış" kişi, ölse bile dilencilik yapmaktan çekinen kimse demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

26. "Hesap gününün doğruluğuna inananlar."

Hesap gününün doğruluğuna inananlar. "Yevmu'd-dîn" (يَوْمُ الدِّينِ) ceza ve hesap günü demektir. Cezayı bilip buna iman eden kimse, başına gelenlerden dolayı sabırsız olmaz, kendisinden talep edilen hakkı vermemezlik etmez ve pek tahammülsüz diye nitelendirilmez. Asıl tahammülsüz dini yalanlayandır, Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi: "Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan". Allah Teâlâ, âhirete iman etmeyenin, yetimi itip kakan ve "Ve yoksulu yedirmeyi özendirmeyen"[34] kimse olduğunu bildirmiştir.

27. "Rab'lerinin azabından çekinenler."

Rab'lerinin azabından çekinenler. Yani korkanlar, ürperenler ve titreyenler. Bunlar, yüce Allah'ın başka bir âyette haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: "Verdiklerini Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler"[35] dediği kimselerdir. Bunlar Hz. Peygamber'e sorularak "hırsızlık yapan, zina eden ve mâsiyet işleyen kimseler midir?" denilmiş, o da şöyle cevap vermiştir: "Hayır, aksine! Bunlar namaz kılan, oruç tutan ve zekât veren kimselerdir"[36]. Yahut da Hz. Peygamber'in kullandığı lafızla söylediği gibi. Onların korkuları iyiliklerinin kabul edilmeyeceği korkusudur; yahut da nimetlere şükretmeyi ihmal etmiş olmaktan veya bir çoğuna şükretmeme gafletinden dolayı duydukları korkudur.

---

34 el-Mâûn, 107/1-3.

35 el-Mü'minûn, 23/60.

36 Hz. Âişe'nin Resûlullah'a şöyle sorduğu nakledilir: "Yapmakta oldukları işleri kalpleri ürpererek yapanlar, zina eden, hırsızlık yapan ve içki içen kimseler midir?" Hz. Peygamber "Hayır, ey Ebû Bekir'in kızı! (ya da Sıddîk'in kızı) dedi; fakat o, oruç tutan, sadaka veren ve namaz kılandır ve bunların kendisinden kabul edilmeyeceğinden korkan kişidir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 159, 205; İbn Mâce, "Zühd", 20; Tirmizî, "Tefsir", 23).

إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾

[§]*28. "Ki Rab'lerinin azabı karşısında asla güven içinde olunamaz."* 107

Rab'lerinin azabı karşısında asla güven içinde olunamaz. İşte doğru olan budur: O'na ibadete devam etse ve itaat etmek için çaba harcasa da O'nun azabından kimse güvende olamaz, çünkü durumunun nasıl sonlanacağını bilemez, yahut amelinin tarafından kabul edilmeyip kendisine iade edileceğinden korkar; veya birçok nimetin şükrünü ihmal edip gafil olmaktan endişe eder. Esasen durumuna ve vaziyetine bakıp da kendisi üzerinde Allah'tan gelen birçok nimetin olduğunu görmeyen yoktur; öyle ki kişi bu nimetlerden sadece birine şükretmeye kendini zorlasa bile bunu yapamaz ve o nimetin şükrünü eda etmeyi başaramaz. Durumu bundan ibaret olan bir kişi Allah'ın azabından nasıl güvende olabilir ve kendisine güven verecek vesileleri nasıl elde edebilir! O sadece kaybedenlerden olur.

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾

29. "İffetlerini koruyanlar."

[İffet: İffetini Koruma Vesileleri]

İffetlerini koruyanlar. Yüce Allah iffeti korumadan söz ediyor ama ne ile koruncağından bahsetmiyor. İffeti korumak, birtakım vesilelerle olur. Birincisi, kişinin kalbine yüce Allah'ın azametini ve heybetini yerleştirmesi, böylece âhirette vereceği cezadan korkmasıdır. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın kulun iffetli olmasına vesile olarak kendisine verdiği hür kadınla evlenme ve câriye edinme imkânıdır. Bunlar kişinin zina etmesine engel olur ve ırzı korunmuş bulunur. Üçüncüsü kişinin oruç tutmak sûretiyle karnını aç bırakmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, bir hadislerinde şöyle buyurur: "Evlenmeye gücü yetmeyen oruç tutsun, zira oruç, kişinin şehvetini azaltır"[37]. Dördüncüsü, kadınlara bakmamak, onlarla baş başa kalmamak, günahkâr ve şüpheli kimselerle düşüp kalkmamaktır.

---

[37] Abdullah b. Mesûd şöyle anlatmaktadır: Bir gün Rasûlullah (a.s.) ile beraber çıkmıştık; biz hiçbir şeye gücü yetmeyen gençlerdik; şöyle buyurdu: "Ey gençler grubu, sizden kimin gücü yetiyorsa evlensin, çünkü evlilik gözü harama bakmamaya yardımcı olur, ırz ve namusu da korur. Evlenmeye gücü yetmeyenleriniz ise oruç tutsun, zira oruç şehveti azaltır" (Tirmîzî, "Nikâh", 1).

إِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَۚ ﴿٣٠﴾

108 *[§]30. "Ancak eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar."*

Ancak eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar. Şayet Cenâb-ı Hak "bundan dolayı kınanmazlar" buyurmasaydı biz yine de bu hükmü, yani onların kınanmayacağını, "ancak eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup" meâlindeki cümleden çıkarırdık. Zira Allah Teâlâ, onların mâlik oldukları câriyelerle, nikâh mülkiyeti ellerinde bulunan eşlerinden yararlanmalarını mübah kılmıştır. Kayıtsız bir şekilde mübah olan bir şeyi kullanmaktan ötürü kınama gelmesi caiz değildir. Fakat bu ifadenin içerdiği bazı nükteler vardır: Onlardan biri şudur: Bazı kimseler eşlerinden (milk-i nikâh) ve câriyelerinden (milk-i yemîn) yararlanmayı haram kabul eder. Cenâb-ı Hak da onlara, peygamberlere iman etmeyi benimseyenlerin kınanamayacaklarını, böylelerin sadece peygamberliği inkâr eden Dualistlerin ve Brahmanların kınadıklarını haber veriyor. Âyetin mânası şöyle de olabilir: Onlar, kadınları kendileri için daha hayırlı olan oruç ve Allah'a yaklaştıran çeşitli ibadetlerle kadınlara cinsel ilişkiyi yasaklasalar bile başkasını Allah'a itaat etmekten alıkoyan kimsenin kınandığı gibi kınanmazlar. Ama onlar eşleri ve câriyelerinden yararlandıkları halde zinaya müptela olurlarsa kınanırlar.

فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ﴿٣١﴾

31. "Ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların tâ kendileridir."

Ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların tâ kendileridir. Âyette geçen "'âdûn" (العادون) kelimesinin müfredi olan "âdî" (العَادِى), aslında zâlim demektir. Biri başkasına zulmettiği zaman bu, "adâ fulânun alâ fulânin" (عَدَا فُلانٌ على فلان) cümlesi ile ifade edilir. Âyette sözü edilen kimselerin haddi aşmaları, nefislerine zulmetmeleri ve onları izin verilmeyen yere koymalarından dolayıdır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onlar haddi aşmışlardır, çünkü helâlden harama geçmişlerdir. Bu âyet-i kerîme müta nikâhının haram olduğunun delilidir, çünkü Allah Teâlâ, eşinden ve câriyesinden öteye geçmek isteyenlerin taşkın ve haddi aşan kimseler olduklarını haber vermektedir.

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler."

[Emanet Kavramı]

Emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler. Emanet iki çeşittir; birincisi Azîz ve Celîl olan Allah'ın kullarına emanet ettiği onların üzerindeki hakları. İkincisi ise kulların birbirine emanet ettikleri [§]haklar ve aralarında cereyan 109
eden alacak-verecek, adak ve başka şeylere dair söz vermeleridir. Bu "emanet" kavramına kul ile Rabb'i, kul ile kul arasındaki bütün emanetler, ayrıca onlardan alınan bütün ahitler girer. Buna, "[Ey iman edenler!] Sözleşmeleri yerine getirin"[38] meâlindeki âyeti örnek verebiliriz. Bu âyette geçen "ukûd" (عُقُود) kelimesi, "ahitler" olarak tevil edilmiş ve sonra açıklama cümlesi olarak şu meâlle başlayan âyetle açıklanmıştır: "Eğer namazı dosdoğru kılarsanız"[39]; bir de ahdettiğimiz kişilere verdiğimiz sözler. Bütün bunlar, âyete dâhildir. "Emanet" mânası "ahd"a, "ahd" mânası da "emanet"e dâhil olabilir; aralarında anlam farkının bulunması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Şahitliklerini dosdoğru yapanlar."

Şahitliklerini dosdoğru yapanlar. Yani "Adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun"[40] meâlindeki âyette ifadesini bulduğu üzere şahitliklerini Allah için yapanlar; yahut da üzerlerindeki şahitlik yükümlülüğünü gerçeğe uygun olarak yerine getirenler; bunun neticesi olarak şahitliklerini severek veya sevmeyerek, kendilerine zarar versin veya vermesin gerçeğe uygun olarak yaparlar.

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾

34. Namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler

---

38 el-Mâide, 5/1.

39 "Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım" (el-Mâide, 5/12).

40 en-Nisâ, 4/135.

Namazların gereklerini titizlikle yerine getirenler. Namazı yerine getirmek demek onu vaktinde ve şartlarına uygun olarak kılmak demektir. Onları namazlarını korumaya sevkeden şebep Allah'tan korkmalarıdır. Namaz kılmak, günahlarına kefaret yapılınca günahlarını örtmek için onu eda etmeye teşvik edilmişlerdir.

أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

35. "İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar."

[Cennet: Orada Ağırlanacak Olanlar]

İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar. Âyette, cennetlerde ağırlananların bunlar olduklarına dair beyan vardır. Ebû Bekir el-Esamm'ın şöyle dediği riva-
110 yet edilir: Bu âyette, [§]namaza devam etme, mallarındaki belli hakkı tanıma, âhiret gününü tasdik etme vb. türden bu sûrede sözü edilen hükümleri tasdik eden kimselerin cennetlerde ağırlanacaklarının delili vardır. Bir de, günah işleyip bundan dönen ve tövbe eden kimse. Bu iki gruptan başkaları cennette ağırlanmayı hak etmemiştir. Ebû Bekir el-Esamm'ın cennette ağırlanacak olanlara dair belirttiği iki sınıf, onun dediği gibidir. Ama bir üçüncü sınıf daha vardır, onlar mümin olup günah işleyen ve ondan tövbe etmeyen kimselerdir. Söz konusu ağırlanma, bunlar için de yüce Allah'ın affı, lütfu ve ihsanı ile umulur. Niteliği bundan ibaret olan kimseler için Allah'ın lütfundan ümit kesilmez. Aksine affa uğrayacakları umulur, O'nun lütfuf ve ihsanı da beklenir.

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾

36-37. "O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) *grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar."*

O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar. Kökü "ihtâ'" (الإهطاع) olan "muhtıîn" (مهطعين) kelimesinin yorumu üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "koşmak"tır derlerken bir kısmı "durmadan bakmak" anlamına geldiğini söylemiştir. Kelimeye "koşmak" anlamını verenlere göre mânası şöyledir: Küfrün önde gelen temsilcileri Hz. Peygamber'e gider ve ondan Kur'ân dinlerdi. Sonra kendi adamlarına koşar, halkalar halinde oturur ve Resûlullah'tan (a.s.) duy-

dukları âyetleri tahrif ederlerdi. Onlar bu yolla anlayışı kıt olanlarının, zayıfların ve arkalarından gelenlerin Allah'a ve resûlüne iman etmelerini engellemek için kafalarını karıştırıyorlardı. Durum böyle olduğu takdirde âyetin mânası şöyle olur: Onlara ne oluyor ki sözünü dinlemek için sana doğru koşuyorlar, sonra da sağa ve sola doğru dağılıp senin yalancı olduğunu söylüyorlar. Bir kısmının şöyle demesi gibi: "Bu, düpedüz bir büyüdür"[41], "Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[42], "O, Allah hakkında sadece yalanlar düzüp koşan bir adamdır"[43] ve benzerleri. Onların sana dil uzatmakla nefreti hak etmekten ve yüce Allah tarafından helâk edilmeye lâyık olmaktan başka
ne gibi menfaatleri vardır? [§]İlâhî âyetleri ve mûcizeleri gördükten sonra seni 111
tasdik etmekten yüz çevirmekle ne umabilirler? "İhtâ'" kökünü "durmadan bakma" şeklinde anlayanlara göre ise âyetin yorumu şöyle olur: Onlar uzakta oturup Resûlullah (a.s.) ve ashâbına bakıyor, onu büyücülük yapmakla ve iftira etmekle suçluyor ve o kitabın eskilerin masalları olduğunu söylüyorlardı. Kâfirlerden Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme iftira edip düşmanlık gösteren kâfirlerle hilelerini sürdürüyorlardı. Şayet âyetin mânası bu ise onun yorumu sanki şu ilâhî beyandan ibarettir: Onlara ne oluyor ki sana bakarak uzakta oturuyorlar! Sana indirileni dinleyip faydalanmak için neden sana yaklaşmıyorlar? Fakat onlar sağa sola dağılarak insanların senin bulunduğun yere gelmelerini engelliyorlar. Halbuki kendilerine Kitab'ı ve hikmeti öğretecek birine ihtiyaçları bulunduğunu biliyorlar. Çünkü senin büyüyü ve kâhinliği değil, ilmi ve hikmeti getirdiğini öğrenmeleri için yanlarında ne kitapları var ve ne de öncekilere dair bilgileri. Âyetin mânası bu doğrultuda olduğu takdirde kendilerine yönelik azarlama, dinlemeyi terketmelerine dairdir, şayet ilk sebep doğrultusunda ise kınama tahrif ve değiştirmeye kalkışmaktan dolayı olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾

38. "Üstelik bir de onlardan her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor?"

Üstelik bir de onlardan her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor? "Eyatmau" (أَيَطْمَعُ) kelimesinin başındaki hemze bir istifham harfidir. Daha öncede anlattığımız üzere soru harfi anlamayan için bir yükümlü-

41 Her halde müfessir şu meâldeki âyete işaret ediyor: "İçlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' demişlerdi" (el-Mâide, 5/110).

42 el-En'âm, 6/25; el-Enfâl, 8/31.

43 el-Mü'minûn, 23/38.

lük gerektirir. Âlimler yükümlülüğün ne olabileceği noktasında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazılarına göre söz konusu cümlenin mânası şöyledir: Onlardan hiçbiri putlara tapmakla nimet cennetine konulacağını ummuş olamaz, çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi, cenneti ve cehennemi inkâr ediyor. Bunungla birlikte herhangi bir şey beklemedikleri ve nihayetinde bundan bir
112 netice ummadıkları halde putlara yardım ediyor ve boyun eğiyorlar. [Ş]Bu ilâhî beyanda müminleri Resûlullah'a (s.a.) yardım etmeye teşvik vardır. Zira onlar Resûlullah'a (s.a.) yardımda ve Allah'a ibadette bulunmaları sayesinde Allah'tan cennete girmeyi, ağırlanmayı ve cehennemden kurtulmayı beklerler. Allah Teâlâ da âdeta şöyle buyuruyor: Onlar, nihayetinde herhangi bir şeyi elde edeceklerini ummadığı ve hiçbir şeyden de korkmadığı halde putlara yardım ediyor. Buna göre siz Resûlullah'a (a.s.) yardım etmeye daha lâyıksınız, çünkü ona yardım ederek cennete ulaşmayı ve içine girmeyi umuyorsunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları ise âyeti onların hiçbir şey ummamaları değil, ummaları şeklinde yorumlamıştır. Onlar Rab'lerine dönerlerse cennete gireceklerini ve nimetine ereceklerini umuyorlardı. Çünkü dünya nimeti ve onun genişliği açısından müslümanlara eşit olunca âhiret nimeti bakımından da eşit olacaklarını zannediyorlardı. Nitekim onların bu düşüncelerini yüce Allah şöyle haber vermiştir: "Dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel nimetler bulunduğundan eminim"[44], "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi eşit olarak yapacağımızı mı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[45] Evet, kâfirlerin beklentisi böyledir: Rab'lerine dönseler O'nun yanında en hayırlı bir hayatı bulacaklarmış.

كَلَّا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Asla! Biz onları, şu bildikleri şeyden yaratmışızdır."

Asla! Biz onları, şu bildikleri şeyden yaratmışızdır. "Kellâ" (كَلَّا), yukarıdan itibaren yaptığımız tevile göre onların inançlarını ret ve umutlarını kesme anlamına gelir. Yüce Allah, "kellâ" buyurdu, yani onlar oraya asla giremezler. Azîz ve Celîl olan Allah bundan sonra sözüne yeniden başlayarak "Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri nesneden yarattık" buyurmuştur. Yaptığı-

---

44 Fussılet, 41/50.

45 el-Câsiye, 45/21.

mız birinci tevile göre "kellâ" gerçekten onlar ummuş olamazlar. Sonra yüce Allah, "Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildiği nesneden", yani şu döllenmiş yumurtalardan "yarattık" şeklinde yeni bir cümleyi başlatmıştır. Bu beyanı ile onlara yönelik nimetlerinin büyüklüğünü ve lütfunu hatırlatmış; onları döllenmiş yumurtadan çıkarmış, bir halden bir başka hale getirmiş ve sonunda tastamam bir insan biçimi vermiştir, tâ ki onları başı boş bırakmayacağını, aksine imtihan edeceğini ve lütfettiği nimetlerin şükrünü eda etmelerini isteyeceğini, bunun da [ﷺ]peygamberleri tasdik etmeyi gerektirdiğini bilsinler. Bu 113
âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ın kudretine ve hükümranlığına dikkat çekilmekte ve onların dünyaya geldikleri ilk anlarda ne kadar zayıf oldukları hatırlatılmaktadır. Tâ ki kendilerini yaratan gücün onları yok ettikten sonra tekrar diriltmeye kādir olduğunu anlasınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَٓا اُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ اِنَّا لَقَادِرُونَۙ ﴿٤٠﴾ عَلٰٓى اَنْ
نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْۙ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوق۪ينَ ﴿٤١﴾

40-41. "Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim ki, onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter, kimse bizim önümüze geçemez."

Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim ki. Doğuların ve batıların anılması, göklerin ve yerin anılması demektir; bunların belirtilmesi de göklerde ve yerlerde bulunanların anılması demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Bütün mahlûkatın Rabb'ine yemin ederim". Bu durumda "lâ" (لا) harfi cümlede zâit olup sözü edilen hususta yemini pekiştirmek için ifade edilmiş olur. Buna göre mâna "muhakkak yemin ederim" şeklini alır. Öte yandan bu yemin Allah tarafından yapılınca "Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim" yerine "Kendime yemin ederim" şeklinde olmalıydı. Arap dilinde alışılagelen duruma göre ifadenin zâhiri budur. Fakat burada birkaç ihtimal söz konusudur. Birincisi, yeminin Hz. Peygamber tarafından yapılmış olmasıdır. Sanki Allah Teâlâ ona kendi adına nasıl yemin edeceğini öğretmemiş ve şöyle demiştir: Ey Muhammed! De ki: "Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim ki". Şayet bu yemin, Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir yemin ise bu durumda da iki açıdan doğrudur. Birinci açıklama tarzına göre cümlede gizli bir zamir vardır ve sanki yüce Allah şöyle demektedir: "Kendime yemin ederim ve ben doğuların ve batıların Rabb'iyim". İkinci açıklamaya göre bu yemin Allah tarafından yapılmakta ise muhatap kipiyle doğru olduğu gibi gaib kipiyle

de doğru olur. Çünkü bütün yaratıklar Allah'ın şahitleridir, O ise mahlûkatın şahidi değildir. Onun için ifade bir kez gaibe hitap ediliyor gibi, bir kez de karşıdaki kişiye hitap ediliyor gibi söylenir. Bu tür kullanım dilin bilinen geleneğinde vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet, göklerin ve yerlerin mâlikinin, düzenleyicisi ve yöneticisinin tek olduğunu göstermektedir, şayet böyle olmasaydı göklerin mâliki güneşin, ayın
114 ve yıldızların yerde bulunanlara fayda vermesine engel olurdu. [§]Buna karşılık yeryüzünün mâliki de Göğün Meliki'nin doğuya gitmesine mani olurdu. Öte yandan doğan ve batan güneş yaratıldığı andan beri işleyen düzene uygun olarak hep aynı şekilde cereyan etmektedir, bu konuda hiçbir değişiklik ve bozulma olmamıştır. Bu alanda Cenâb-ı Hakk'ın herhangi bir ortağı olsaydı sözü edilen hususlarda mutlaka bir değişiklik olurdu. Şu halde, göklerin ve yerin idaresi ve hükümranlıklarının düzenlenmesi tek Allah'a racidir.

Onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter. Yeminin konusu budur. Bu cümle ile onlardaki kötü hali iyisi ile değiştirmeye gücümüz yeter ve böylece onların kötü hallerini iyiye tebdil edebiliriz[46] demektir; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Eğer Rabb'in dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi"[47]. Nitekim O, bunu yapmıştır, zira onlar müslüman olmuştur. Bu cümle ile onlardan daha hayırlı bir kavim getirmeyi de murat etmiş olabilir.

[Allah'ın Yeni Nesiller Yaratması]

Öte yandan "yerine daha iyisini getirme" iki şekilde açıklanabilir. Birincisine göre bunun ilâhî kudretin dâhilinde bulunmuş olmasıdır. İkincisine göre ise "kudret"in "yapma iradesi" mânasına gelmesidir. Birinci ihtimal de kendi içinde iki mânada olur. Bunların birincisi, Mekkeliler'i korkutma mânasında olmak üzere şayet tutumlarından vazgeçmezlerse Cenâb-ı Hak onların yerine Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem açısından daha hayırlı olanları getirmesidir. Bedel, ancak yerine bedel geldiği kişiden sonra gelir. Nitekim Allah Teâlâ, fiilen onlara bunu yapmıştır: İçlerinden inatçı olanları helâk etmiş ve Resûlullah için onların çocuklarını, kendilerinden olan muhacirleri, Resûlullah'ı barındıran ve ona yardım eden ensarı getirmiştir. İlk yaklaşıma göre ikinci mâna şöyle olur: Kendilerine peygamber olarak gönderdiklerimizden daha hayırlısını onların yerine getirmeye gücümüz vardı. Çünkü onlar,

---

46 Arapça metindeki "tec'alü" (تجعل) kelimesi yanlış noktalanmıştır, doğrusu "nec'alü" (نجعل) olmalıdır.

47 Yûnus, 10/99.

bunun Azîz ve Celîl olan Allah'ın kudreti dâhilinde olduğunu, onları yaratanın ve yoktan varedenin Allah olduğunu biliyorlardı. Fakat yüce Allah'ın onlara peygamber göndermesi ve emirler vermesi onların ihtiyaçları içindi yoksa dünya hükümdarlarında olduğu gibi kendisine dönen bir menfaatten dolayı değildi. [§]Fakat Allah Teâlâ kendilerini kurtarmaya çabalasınlar diye onlara 115
emirler vermiş ve boyunlarını cehennem ateşinden kurtarsınlar diye yasaklar koymuştur. Böylece iman etmedikleri için onlara üzülen Hz. Peygamber'in kalbini yatıştırmıştır.

Mânasını tahlil etmeye çalıştığımız ilâhî kudretin ikinci yaklaşımı "kudret" kelimesinin özellikle "fiil iradesi" mânasında olmasıdır. Zira bazan "kudret" kelimesi belirtilir, ama kinâye yoluyla "fiil" kastedilebilir, çünkü kudret fiilin sebebidir. Bu hususun, günlük hayatta da benzeri vardır: Meselâ kişi başkasından herhangi bir fiili yapmasını ister. O da "gücüm ve kudretim yetmez" der; aslında ona "yapmıyorum" demek ister. "Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?"[48] meâlindeki ilâhî beyan da bu doğrultudadır, yani "Rabb'in bunu yapar mı?" demektir. Benzer şekilde "innâ lekādirûn" (إنّا لَقادِرُون) cümlesinin tevili de böyledir, yani "biz bunların yerine Resûlullah'a daha hayırlı olanları yaparız". Mâna böyle olduğu takdirde ifade, Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a (a.s.) hoşnut olacağı sahâbîler vereceğine dair bir müjde içermiş olur, ayrıca ona kendisini yalancı sayanlara karşı zafer sağlanacağına dair haber de içerir. Ayrıca aynı ifadede Hz. Peygamber'e, ne kadar çaba harcarlarsa harcasınlar tuzak ve hilelerinin işlemeyeceğinin de haberi vardır. Bir de söz konusu beyanda, Resûlullah'a yüce Allah'ın onlardan intikam alacağı ve azapla cezalandıracağının bildirilmesi mevcuttur. Allah'a hamdolsun ki *-bütün güç ve kudret Allah'a aittir-* Cenâb-ı Hak, bunların tamamını yapmıştır: Allah Teâlâ Mekkeliler'in yerine Medineliler'i getirmiştir; onlar Mekkeliler'den daha hayırlıydı, çünkü Mekkeliler, Resûlullah'ın karşısında, Medineliler yanında yer almıştır, dolayısıyla onlar daha hayırlıydı.

Kimse bizim önümüze geçemez. "Mesbûk" (المَسْبُوق) mağlup demektir. Yüce Allah sanki şöyle buyurmuştur: Bu konuda kimse bizim önümüze geçemez, bizi kimse aciz bırakamaz, dilediğimizi yapmaktan kimse bizi alıkoyamaz.

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾

[48] el-Mâide, 5/112.

116 [§]*42. "Bırak onları, kendilerine geleceği hususunda uyarıldıkları güne ulaşıncaya kadar boş şeylere dalıp oyalanadursunlar."*

[Şaşkın: Boş Şeylerle Meşgul Olan]

Bırak onları, boş şeylere dalıp oyalanadursunlar. Ebû Bekir el-Esam şöyle der: "Hâid" (الخائض), şaşkın, ne yaptığını bilmeyen, "el-lâ'ib" (اللاعب) de hata eden demektir. "Fe zerhum" (فَذَرْهُمْ), onları hataları ve dinlerindeki şaşkınlıkları içinde bırak demektir. İhtiyacı olmayan şeylerle meşgul olan herkes, şaşkın ve hatalı kimsedir. Bunun esası şudur: Övgüye lâyık bir akıbeti olmayan her şeyle uğraşan kişi oyalanan ve eğlenen durumdadır; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir"[49]. Yani dünya hayatında âhiret için değil de dünya için çalışan kimse eğelenmekte ve oyun oynamaktadır. Sanki bu âyetin "O kâfirlere ne oluyor ki, bölük bölük sağından ve solundan sana doğru koşuyorlar"[50] meâlindeki âyet ile bağlantısı vardır. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e böyleleriyle meşgul olmamasını, iman etmelerini umduğu kimselere yönelmesini emrediyor. Yahut da kötü fiillerine mukabelede bulunmakla uğraşmamasını emrediyor. Zira Allah Teâlâ onlara karşı kendisine yardım edecek ve karşılıklarını verecektir. **Kendilerine geleceği hususunda uyarıldıkları güne ulaşıncaya kadar.** Aslında bu güne ulaşmışlardır ki o, Bedir günüdür. Diğer güne de kavuşacaklardır ki o da âhiret günüdür.

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ سِرَاعًا كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾

43. "O gün onlar, bir hedefe çabucak varmak istercesine süratle kabirlerinden çıkarlar."

O gün onlar, süratle kabirlerinden çıkarlar. Cenâb-ı Hak, onların kabirlerinden davetçiye doğru süratle çıkacaklarını haber veriyor. Kendilerini koşmaya sevkeden sebep ise, nefislerinin dünyada iken davetçiye icabetten yüz çe-
117 virmesiydi. [§]Davete uymayı kabul etmemelerinden başlarına helâk gelmiştir. Ve davete uymayı terketmeleri sebebiyle hak ettikleri azaptan kurtulmayı ümit ederek o gün davetçiye icabete koşarlar. Ama tövbe etmiş olsalar bile bu onlara fayda vermeyecektir, zira o gün pişmanlığın ve tövbenin fayda vereceği

---

49 Muhammed, 47/36; el-Hadîd, 57/20.

50 el-Meâric, 70/36.

bir gün olmayıp herkese kazandığının karşılığının verileceği gündür; tıpkı şu âyette beyan edildiği üzere: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz derler"[51]. Cenâb-ı Hak, başlarına gelen azabın iman etmekten yüz çevirmeleri sebebiyle olduğuna kesin olarak kani oldukları zaman Allah'a imana sığınacaklarını haber veriyor. Onlar azabın kesin olarak geleceğinden emin olunca azaptan kurtulma ümidiyle imana sığınırlar. Ancak bu kendilerine fayda vermez ve Allah'ın azabını hiçbir şekilde eksiltmez, çünkü o vakit tövbenin kabul edildiği zaman değildir. Dolayısıyla bu ilâhî beyan, kendilerine fayda vermeyecek bir imanla iman etmeden önce davetçinin davetine icabette acele etmeye ve davet ettiği şeye inanmaya yönelik bir teşviktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir hedefe çabucak varmak istercesine. "Nsb" (نصب) kökü, nûn harfinin üstün ve sâd harfinin cezmi ile "nasb" (نَصْب) şeklinde okunmuştur[52]. "Nasb", dikilmiş bir hedef tahtası vb. herhangi bir işaretin ismi demektir. Kelime nûn ve sâd harfinin zammesi ile "nusub" (نُصُب) şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde mânası put demektir. Kelimeye "alâmet" anlamı verirsek âyetin mânası şöyle olur: Onlar o vakit dünyada bir amaca ve dikili bir hedef tahtasına koşan kimse gibi davetçiye uymaya koşarlar. Bazı tefsir âlimleri böyle demiştir. Kelbî'nin "ilâ nusubin yûfidûn" (إلى نصب يوفضون) âyetini "Bir işarete doğru koşarlar" diye açıkladığı nakledilir[53]. Katâde ise "Bir işarete doğru birbirleriyle yarışırlar" derken[54], Mücâhid "Bir işarete doğru yola koyulurlar" şeklinde bir mâna vermiştir[55]. [§]Kelimeye "put" anlamı verildiği takdirde âyetin mânası şöyle olur: 118
Onlar, o vakit putlara tapmaya koştukları gibi davetçiye koşarlar. Putlara ibadeti kaçıracaklarından korktukları ve putperestlerin putların önünde toplandıkları zaman, yahut da öpmek (istilâm) için putlarına koştukları gibi koşarlar. Bazıları "nusub" (النُّصُب) kelimesinin ulaşmak için yarıştıkları hedef anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bu tevili yapanlar buradaki "nusub" (النُّصُب) kelimesini "nasb" (النَّصْب) kelimesinin çoğulu olarak düşünmüşlerdir. "Yûfidûn" (يُوفِضُون)

---

51 el-Mü'min, 40/84.

52 Kıraât imamı Yâkup nûn ve sâd harflerinin fethası ile "nasab" (نَصَب) şeklinde, kalan kıraât imamları ise nûn harfinin fethası ve sâd harfinin sükûnu ile "nasb" (نَصْب) şeklinde okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 447; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 292).

53 Kelbî, "Gerek yol işareti, gerek dikili bir şeye doğru koşarlar" demiştir (Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 298).

54 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 97.

55 Dahhâk, "Bir işarete doğru giderler" demiştir (Dahhâk, *Tefsîr*, II, 897; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 111).

koşarlar demektir. Hasan-ı Basrî ise hızlı yürürler anlamını vermiştir. Aslında bunların ikisi de aynı anlama gelir, çünkü hızlı yürümede de koşmak vardır.

خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذٖى كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

44. "O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. İşte başlarına geleceği konusunda uyarıldıkları gün o gündür!

O sırada gözlerine korku çökmüş. Buradaki gözler anlamındaki ebsâr (ابصار) kelimesinin normal gözler olması ihtimal dâhilindedir. Gözlerin ne şekilde huşû duyacağını Cenâb-ı Hak şöyle beyan etmiştir: "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar"[56]. Gözler öyle bir huşû duyar ki bakışını davetçiden başka tarafa çeviremez. Bu âyetin ifadesine göre zillet onları öyle bir **kuşatmıştır** ki gözlerine, yüzlerine ve bütün organlarına kadar işlemiştir. Buradaki "göz"ün "kalp gözü" olması da muhtemeldir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Kalpleri, davetçi ile meşgul olduğundan kendi nefisleri için o günün dehşetinden ve sıkıntılarından kurtulacakları bir çareye bakamaz. **Perişan olmuşlardır.** Yani zillet onları kuşatmıştır. Zillet insan psikolojisinde öyle bir haldir ki gözlerde zuhur eder.

119 **[§]İşte başlarına geleceği konusunda uyarıldıkları gün o gündür!**

Bu cümlenin uzağa işaret eden "zâlike " (ذلك), yani "o" ile değil de, yakına işaret eden "hâzâ" (هذا), yani "bu" ile "İşte bu, onların tehdit edilegeldikleri gündür" şeklinde söylenmesi gerekir. Çünkü yüce Allah, bu günü dünyada iken tehdit edildikleri güne nispet etmektedir. Fakat mânası, "Onlar dünyada iken bu günle tehdit ediliyorlardı" demektir. Bu âhiret günü, tehdit edildikleri vakit, yani dünyada iken mevcut değildi. Onun için o gün gaib olan şeylerin gösterildiği kelime ile ifade edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 İbrâhim, 14/43.

[§]NÛH SÛRESİ 121

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١﴾

1. "Biz Nuh'u, 'Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar' diyerek kavmine gönderdik."

Biz Nuh'u, "Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar" diyerek kavmine gönderdik. Nuh aleyhisselâm haberinin anlatılması Resûlullah'ın peygamberliğine işaret etmekte ve nübüvvetinin delili olmaktadır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi bu durum, onun ve kavminin bilgisi dâhilinde değildi. Resûl-i Ekrem (a.s.) bu konuda bilgisi olan birinin yanına gidip gelmiş değildi ki ondan öğrenmiş olsun. Dolayısıyla anlaşılmış oldu ki o bu bilgiyi herhangi bir insandan değil Allah Teâlâ'dan almıştır. Bu gerçekte inkârcıları susturan kesin bir delil vardır. Âyette aynı zamanda Hz. Peygamber'e, Nuh'un (a.s.) kavminden gördüğü eziyetlerden söz edilmektedir, bunun da sebebi Resûlullah'a, kavminden gelen eziyetlere sabretmesini telkin etmektir, zira sûre Mekke'de inmiştir. Cenâb-ı Hak Nuh aleyhisselâma uyarmasını emretmiş ama bunun yanında müjdelemeden söz etmemiştir. Nitekim Hz. Nuh da "Ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım" demiş[1] ama "beşîr" (بَشِير), yani müjdeleyiciyim dememiştir, halbuki o, hem müjdeleyici hem de uyarıcıydı. Bununla birlikte Nuh'un uyarmayı belirtmekle yetinmiş olması da
mümkündür, çünkü onun bu hatırlatmasında müjdelemek de vardır. [§]Şöy- 122
leki: Onlar sapkınlıklarına ve Allah'tan başkasına ibadete devam edince azaba lâyık olmuşlardır. Bundan vazgeçince affa hak kazanırlar. Affı hak etmek ise müjdenin gerçekleşmesi anlamına gelir. İki şıktan birinin anılması, diğerini de gerektirdiği için bunlardan birini anmakla yetinmiştir. Allah Teâlâ'nın özellikle uyarıyı belirtmiş olması da mümkündür, çünkü onların durumları, uyarı

---

1 Nûh, 71/2.

durumuydu. Zira Nuh kavmi Allah'a itaat etmekten yüz çevirmiş, O'ndan başkasına ibadete yönelmişlerdi. Dolayısıyla uyarıyı hak etmişler ve müjdelemeye lâyık olmamışlardı. Kendilerinin müjdelenmeye ehil olmaları bulundukları duruma son vermelerine bağlıydı. Buna göre "enzir kavmeke" (أَنْذِرْ قَوْمَكَ), yani halkını uyar hitabı bulundukları hal üzere devam ederlerse yerinde olur. Bu anlayış bize şunu gösterir: Bir kimse hidâyet dışı bir yol tuttuğu takdirde ona uygulanacak metot o yolun yanlış olduğunu göstermektir. Sonra tuttuğu yolun yanlış olduğu kendisince de ortaya çıktığı zaman hidâyet yolunu tutması emredilir ve ona kanıtlar ve kesin deliller beyan edilir, tâ ki kendisine faydalı ve müessir olsun. Bulunduğu yolun yanlış olduğu kendisine anlatılmadan ona hak ehli mezhebinin delilleriyle mukabele edilmez. Çünkü bu, ona fayda vermez, hakkı benimsemeye ve ona sarılmaya davet etmez; sadece bulunduğu durumun çirkinliği ve inancının yanlışlığını gösterir. Bu durum kendisi nezdinde ortaya çıkınca hidâyet yolunu sormaya ihtiyaç duyar, tâ ki ona öğretilmek yoluyla vâkıf olsun.

Esasen dünya âhirete giden yoldur. Sapkınlık, bu yolu tutanı daimî azaba, hidâyet ise bu yolu seçeni daimî sevaba götürür. Uyarma, sapkınlık yolunu tutan kimsenin akıbetinin nasıl olacağını, müjdeleme ise hidâyet yoluna giren kimsenin akıbetinin nasıl olacağının açıklanmasıdır. İstersen şöyle de diyebilirsin: Uyarı, sonunda kişinin başına gelecek zorluğu beyan etmen, müjdeleme de sonunda ulaşacağı kolaylığı açıklamandır.

[Nübüvvet: Peygamber Gelmeden Allah'a İnanmak Yükümlülüğü]

123 [§] **Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar.** Bu ilâhî beyan, bir uyarıcı gelmeden önce kesin iman delilinin insanları bağladığını göstermektedir. Zira bağlamamış olsaydı uyarıcı gelmeden önce kendilerine azap gelmesinden emin olurlardı ve uyarılmadan önce başlarına azap geleceği noktasında korkutulmazlardı. Uyarıcı gelmeden önce başlarına azap geleceği yolunda fiilen uyarıldıklarına göre, iman delilinin onları bağladığını ve kendilerine peygamber göndermese bile tevhidi terketmeleri sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın onlara azap edeceğini gösterir. Buna göre "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[2] meâlindeki ilâhî beyanın tevili, âhiret azabı değil dünyada köklerinin kazınması azabı şeklinde olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢﴾

2 el-İsrâ, 17/15.

2. "Şöyle dedi: 'Ey kavmim! Şüphesiz ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.'"

Şöyle dedi: Ey kavmim! Şüphesiz ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. "Mübîn" (مُبِين) "mübeyyin" (مُبَيِّن) demektir. Buna göre mâna, "şüphesiz ben uyarı ve korkutmanın zikredildiği vahyi beyan eden bir uyarıcıyım" şeklinde olur. Mâna böyle verilirse "açıklama" sırf uyarma ile ilgili olur. "Uyarıcı" vasfının, vahyin değil de özellikle o peygamberin kendisine mahsus olması da mümkündür. Bu durumda Nuh (a.s.) âdeta şöyle demiş olur: Ey kavmim! Ben sizi Allah Teâlâ'ya kulluk etmeye çağırırken ve uyarıda bulunurken bunu kendiliğimden değil, Cenâb-ı Hakk'ın beni bu işe seçmesi ve bu göreve getirmesiyledir.

[Müjdeleme ve Uyarma İlişkisi]

Aslında uyarıda yasaklama, yasaklamada da emir vardır. Fakat uyarı, pekiştirilmiş bir yasaklama gerektirir. Pekiştirilmiş yasaklama da pekiştirmeli olarak bunun aksinin emredildiği anlamına gelir. Müjdeleme ise pekiştirilmiş
emir demek olduğu gibi pekiştirilmemiş emir de olabilir. [§]Çünkü müjdele- 124
me, kişinin yapacağı bütün hayırları müjdelemek demektir, isterse bu hayrı, yapacağı başka bir hayır sebebiyle terketmiş olsun. Sonuç olarak müjdelemenin bizzat kendisinden pekiştirilmiş bir emir verildiği anlaşılmaz. Uyarının ise açık muhtevasından, sözünü ettiğimiz iki yönün de pekiştirilmiş olduğu anlaşılır. Durum bu olduğuna göre mutlak müjdeleme, uyarının varlığına işaret etmez. Ama mutlak uyarı, müjdelemeye işaret eder. Çünkü yapılan fiile karşı uyarı yasaklamayı gerektirir. Kişi bu fiilden vazgeçince af gerçekleşir. Affın gerçekleşmesiyle de kişinin korkutulduğu musibet ortadan kalkar ve yok olur.

أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ وَاَطِيعُونِ ۝٣

3. "Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının. Allah Teâlâ sanki şöyle buyuruyor: Onları Allah'tan başkasına ibadet etme konusunda uyar ve ibadete lâyık olana, yani Allah'a kulluk etmelerini kendilerine emret. Zira uyarmakla emrediş, onların bulundukları duruma yasak getirmeyi gerektirir ve onun aksini yapmaya davet eder ve onlara davet edildikleri o muhalif tavrı beyan eder. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'a kulluk edin ve ona karşı gelmekten sakının". Bazı âlimler "Allah'a kulluk edin" ifadesini, onun bir ve tek olduğuna iman edin diye açıklamıştır.

[Tevhit: Kâfirden İlk İstenen Şeyin Tevhit Olması]

Katâde şöyle demiştir: Kur'ân'da mutlak olarak emredilen her "ibadet", Allah'ın birliğini tasdik etmek mânasında yorumlanır. Onları bu tevile sevkeden şey herhalde şudur: İçinde ibadet emri bulunan âyetler kâfirler hakkında inmiştir. Çünkü yüce Allah kâfirlere hitap ederken "Ey insanlar! Rabb'inize kulluk edin" ifadesini kullanmış[3], fakat "Ey iman edenler! Rabb'inize kulluk edin" buyurmamıştır. İbadet etmeye yönelik emrin kâfirler hakkında olduğu ortaya çıktığına ve kâfire verilen ilk emir de tevhit olduğuna göre ona, kulluktan başka bir ibadet çeşidi emredilmemiş demektir. Çünkü kâfir tevhidi yerine getirmediği sürece ondan başka hiçbir ibadet kabul edilmez. Bunun içindir ki âlimler "ibadet" kelimesini "tevhit" olarak tevil etmiştir, yoksa ibadet özel olarak tevhitten ibaret olduğu için değil. Aksine ibadet, küfrün ardın-
125 dan bahis konusu olunca onunla tevhit kastedilir. [§]Müminlere hitaben söz konusu olunca ise onların ibadeti, dilleriyle ikrar ettiklerini fiiliyata dökmek ve vâdettiklerini de yerine getirmektir. Namaz kılmak ve zekât vermekten söz ederken de buna benzer şeyler söylemiştik: Namaz ve zekât, kâfirler hakkında belirtiliyorsa bundan maksadın uygulama değil, inanç olduğunu söylemiştik, çünkü kâfirler ibadet fiilinin ehlinden değildir. Bu iki ibadet müslümanlar hakkında zikredildiğinde bunları ifa etmek kastedilir. "Allah'a kulluk edin" beyanındaki hüküm böyledir ve "Allah'ı birleyin" anlamına gelir. "Ona karşı gelmekten sakının" demek Allah'a şirk koşmaktan sakının demektir. Devamı da Allah'ın size emrettiği tevhit konusunda **bana itaat edin** ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayın demektir.

O'na karşı gelmekten sakının. Yani bütün helâk yerlerinden ve cehennem ateşinden sakının, anlamında da olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[4], "Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[5] buyurmuştur. Takvâ kelimesi mutlak olarak belirtildiği zaman insanı helâke götüren inanç ve davranışlardan vazgeçmeyi, ibadet ve itaatı emretmeyi gerektirir. İbadet, takvâ ile birlikte anıldığında amel etmek, takvâ da insanı helâke götüren yerlerden sakınmak anlamına gelir. Bu "birr" (البِرّ), yani iyilik ve "takvâ" konusunda söylediklerimize benzer. Bunların her biri tek başına anılınca biri diğerinin gerektirdiğini, ikisi birlikte kullanıldığında ise her biri ayrı bir mâna ile yorumlanır. Yine "iman" ve "islâm" kavram-

---

3 el-Bakara, 2/21.
4 Âl-i İmrân, 3/131.
5 et-Tahrîm, 66/6.

ları da böyledir: Her biri ayrı olarak belirtilince biri diğerinin mânasına gelir. Birlikte zikredildiği zaman ise her biri bir başka mânaya yorumlanır. Hasan-ı Basrî "O'na karşı gelmekten sakının" meâlindeki ilâhî beyanı, "Allah'ın hakkını ifa edememekten korkun" şeklinde açıklamıştır. Onun verdiği mâna yapılan ve sakınılan her şeyi bir araya getirmiştir.

[Taat ve Kulluk Kavramı]

[§]Aslında "taat" Allah'tan başkasına da olabilir, "ibadet" ise sadece 126
Allah'a yapılır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ kulluğu emrederken "u'budullâhe" (اعْبُدُوا اللّٰهَ), yani "Allah'a kulluk edin" buyurarak kulluğu Allah'a nispet etmiş, taatı ise kendisine nispet ederek "bana itaat edin" buyurmuştur. Bu kullanışta, başkasına itaat etmenin Allah'a şirk koşmak anlamına gelmediğinin delili vardır. Aksine yüce Allah itaatte ortak koşmayı bizzat kendisi emrederek şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[6]. Buna karşılık kullukta Allah'a eş (adl/denk) tutanları "Onlar Rab'lerine başkalarını eş tutuyorlar"[7] beyanıyla kınamıştır. İbadet âdeta ümit ve korku ile boyun eğmeyi ve yakarmayı gerektiriyor. Kendisinden ümit edilen ve gazabından korkulan sadece Allah Teâlâ'dır. Taat ise sadece verilen emir üzere hareket etmeyi gerektirir. Buna göre kâfirler "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[8], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[9] cümleleri ile ümidi ve korkuyu putlara yöneltince putlara tapanlar diye isimlendirilmiştir. Bir fiili korku ve ümitle yapan herkesin bu eylemi onun için ibadet olur.

يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ
اِذَا جَٓاءَ لَا يُؤَخَّرُۢ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

4. "Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve size belirli bir vadeye kadar süre tanısın. Şüphesiz Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez. Keşke bilseydiniz."

Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın. Bundan önceki âyette geçen "ittekûhu" (اتَّقُوهُ), yani sakının kelimesini "şirkten sakınmak" mânasına alırsak "yağfir leküm min zünûbikum" (يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ), yani "Allah bir kısım günahla-

---

6 en-Nisâ, 4/80.

7 el-En'âm, 6/150. Aynı sûrenin birinci âyetine de bak.

8 ez-Zümer, 39/3.

9 Yûnus, 10/18.

rınızı bağışlasın" cümlesi, "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[10] meâlindeki âyette olduğu gibi önceden şirk halinde iken işlenen günahların bağışlanması şeklinde olur. Buna karşılık "sakınma"yı helâke sebep olan başka fiillerden sakınmak şeklinde alırsan, hem geçmiş hem de şu anki günahlara dönük olur, şu âyet-i kerimede olduğu gibi: "Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder"[11]. Böyle olunca âyetteki "min" (مِن) harfi müfessirlerin belirttiği gibi sıla (bağlaç) olur, mânaya etkisi olmaz. Âyetin mânası bir kısım günahlarınızı değil de günahlarınızı bağışlasın şeklinde olur. "Min" (مِن) harfinin bağlaç değil de hakiki mânasında, yani bir kısım olması da mümkündür. Zira günahların içinde İslâm'dan sonra hesabı sorulacak günah-
127 lar da olabilir. [§]Bunlar, kişi ile başkalarının arasındaki kısas cezası ve başka günahlardır. Öldürme günahı, tövbe ile affedilse bile kısas cezası katilin üzerinden kalkmaz. **Ve size belirli bir vadeye kadar süre tanısın.** Nuh kavminin peygamberlerine iman etmeleri ve çağrısına uymaları dolayısıyla kavimleri tarafından helâk edileceklerinden endişe etmiş olmaları da mümkündür. Bu takdirde "size belirli bir vadeye kadar süre tanısın" ifadesi, onlara can güvenliği niteliğinde söylenmiş olur. Söz konusu can güvenliği, imanları dolayısıyla kendileri için tayin edilen süreye kadar yaşamaları şeklinde gerçekleşir. Ancak bu ecel, iman etmemiş olsalardı bile kendileri için tayin edilmiş bir süredir. Zira buradaki ilâhî beyanın mânası şöyle olur: Siz İslâm'a girerseniz tayin edilen ecelinize kadar esenlik ve güven içinde kalırsınız, düşmanınız size tuzak kurma fırsatı bulamaz.

[Ecel Kavramı]

Şüphesiz Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez. Keşke bilseydiniz. Yüce Allah bir başka âyette ise şöyle buyurmaktadır: "Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler"[12]. "Erteleyemezler" demek, ecellerinden geriye kalamazlar, yahut da ertelenme talepleri dolayısıyla ertelenmezler demektir. Bu ilâhî beyanda ecellerinin ertelenmesini talep ettiklerinde erteleneceklerі yolundaki ümitlerini kesmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın"[13]. Azîz ve Celil olan Allah, kişiye ölüm gelince geri erteleme

10 el-Enfâl, 8/38.
11 Hûd, 11/114.
12 en-Nahl, 16/61.
13 el-Münâfıkûn 63/10.

talep edeceğini haber veriyor; bunu ölüm gelmeden önce kendisinden talep edilen tasaddukta bulunmak ve iman etmek için ister. Fakat Allah onların bu arzularını şu âyetlerdeki beyanlarıyla keser: "Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez"[14], [§]"Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne ertele- 128
yebilirler ne de öne alabilirler"[15], "Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez". Bu âyet-i kerîme Mûtezile mezhebinin şu görüşlerini geçersiz kılar: "Bir kişi çıkıp birisini öldürse, eceli (ömrü) sona ermeden onu öldürmüş olur" Allah Teâlâ ise şöyle buyurmuştur: "Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler"[16]. Meselenin esası şudur: Cenâb-ı Hak, bir kimsenin öldürüleceğini ezelde bildiği için ecelinin bitimini başka bir şeye değil öldürülmeye bağlar. Çünkü kişinin ecelini kendiliğinden ölme şeklinde takdir edip de sonra bu vadeyi başka bir şeyle bozması mümkün değildir. Şayet bu mümkün olsaydı O'nun akıbetleri bilmediği anlamına gelirdi. Akıbetleri bilmemek ise Rab oluş sıfatını yok eder ve O'nun bir şey bilmediği anlamına gelir.

Keşke bilseydiniz. Yani vadeniz gelince başınıza gelecek pişmanlığı bilseydiniz azabın gelmemesi için şu anda sizden istenenleri bol bol verirdiniz. Ya da "Şüphesiz Allah'ın belirlediği vade geldiğinde" azap vadesi gelince şüphe yok gerçekleşir; onun kesin olarak gerçekleşeceğini bilselerdi bu tutumlarından vazgeçerlerdi mânasına da gelir.

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي دَعَوْتُ قَوْم۪ي لَيْلًا وَنَهَارًاۙ ﴿٥﴾

5. "Nuh, 'Rabbim!' dedi, 'doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım.'"

Nuh, "Rabbim!" dedi, "Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım. Yüce Allah, Nuh'a (a.s.) "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[17] diye haber verdikten sonra bu cümlenin onun tarafından söylenmiş olma ihtimali vardır. Dolayısıyla bu söz, kavmini İslâm'a davet etmede kusur etmediği, onları her vakit ve her durumda davet ettiğine dair mazeret beyan eden bir kimsenin sözüdür; bunun yanında [§]mazeret 129

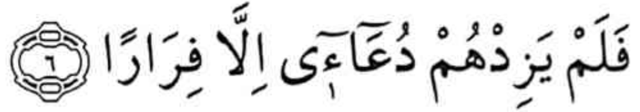
14 el-Münafikûn 63/11.

15 en-Nahl, 16/61.

16 en-Nahl, 16/61.

17 "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!" (Hûd, 11/36).

beyan etmede ileri giden, kusur ve haddi aşmanın ancak kavminden geldiğini söyleyen bir kimsenin ifadesidir. Nuh aleyhisselâmın bu ifadesinin kavmine acıma, merhamet etme, yumuşak bir ortam sağlama ve rahmeti indirmeye çaba harcama tarzında söylenmiş olması da mümkündür. Bu durumda Hz. Nuh, belki yüce Allah lütfu ile kalplerini yumuşatır da hakka boyun eğerler ve davetine uymak isterler, böylece azaptan kurtulup Rab'lerinin bağışlamasını hak ederler diye bunu yapmış olabilir. Yukarıdaki ifade şu iki şıktan biri doğrultusunda yorumlanır. Eğer kavminden daha önce iman edenlerden başka artık kimsenin iman etmeyeceğinin haber verilmesinden önce söylenmişse, yumuşaklık ve rahmetin inmesi için söylenmiş olur. Eğer haberden sonra söylenmişse, kavmini davet kalpleri Allah'ın lütfu ile belki yumuşar da hakka boyun eğerler diye değil, ileri derecede mazeret beyan etmek için söylenmiş olur. Zira Nuh (a.s.) kavminin iman etmesini umarken yüce Allah'ın onların iman etmeyeceklerini haber vermesi mümkün değildir. "Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım". Yani gece ve gündüz, çağırma fırsatı bulduğum her vakit ve her saat onları hakka çağırdım.

6. "Fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı."

Fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı. Bu meselenin esası şuydu: Kavminin Nuh aleyhisselâma düşmanlığı şiddetlenmişti. Hz. Nuh'u sıkıcı buluyor ve sözlerine kızıyorlardı. Sözünden nefret etmeleri ve kendisini sıkıcı bulmaları onlarda öyle bir psikolojik durum meydana getirmişti ki bu, onları uzaklaşmaya ve kaçmaya sevketmişti[18]. Bu sebeple Nuh (a.s.) söz konusu uzaklaşmayı ve kaçışı davete nispet etti, çünkü kaçışın ortaya çıkışı, davetin yapıldığı sırada oluyordu. Firarı davete nispet etmesi, onun uzaklaşma ve kaçmanın sebebi olmasından değil, o anda gerçekleşmesi ve o sırada vuku bulması sebebiyleydi. Buradaki ifade "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[19] meâlindeki âyete benzemektedir. Burada Kur'ân, onların kalplerine kir katma sebebi kılınmamıştı. Fakat onlar, Kur'ân okunurken kin ve nefret duygularına kapılınca onlarda öyle bir ruh hali

---

18 Katâde, "Fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı" âyetini tefsir derken şöyle der: Bana ulaşan habere göre adam oğlunu alıp Nuh'a götürür ve oğluna "Bu adama dikkat et! Seni asla aldatmasın! Ben senin yaşında iken babam ona götürmüş ve seni uyardığım gibi beni uyarmıştı" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 279).

19 et-Tevbe, 9/125.

meydana getirdi ki bu, onları söz konusu duruma sürükledi ve bu artış Kur'ân'a izafe edildi. Zira kirdeki artış sebebi o anda meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu kir, aynı anda olma (mücâveret) sebebiyle Kur'ân'a nispet edilmiştir. [§]Bir 130
başka örnek Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında mevcuttur: "Ama siz (ey müşrikler!), işte onları alaya aldınız; sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu"[20]. Aslında Allah'ı anmak onlara unutturulmamıştı, aksine hatırlatılıyordu, hem de defalarca. Fakat onların Allah'ı hatırlatanlardan nefret etmeleri ve alaya almaları, kendilerinde unutma etkisi yapmış ve unutturma fiili o kullara nispet edilmiştir. Tevilini yapmakta olduğumuz âyete dönecek olursak, onlar Nuh aleyhisselâmdan nefret edip sözlerini ve davetini sıkıcı bulunca bu kin ve nefret kendilerindeki kaçma ve inkâr duygusunu arttırmıştır. Kaçmanın davete nispet edilmesi, davetin esası itibarıyla kaçıran bir özellik taşımasından değil sözünü ettiğimiz açıdan kaynaklanmıştır.

وَاِنّ۪ي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُٓوا اَصَابِعَهُمْ ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ
وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَاَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًاۚ ﴿٧﴾

7. "Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler, ayak direttiler, kibirlendikçe kibirlendiler."

Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler. Yüce Allah başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: "Sizden öncekiler, Nuh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürdüler"[21]. Bu âyet onların davete muhatap olan reisleri, eşrafı ve ileri gelenleri hakkında olabilir. Hadis rivayetlerinde belirtildiği gibi peygamberler onları davet edince ellerini peygamberlerin ağızlarına götürmüş ve onları darbetmişlerdi. Kendilerine tâbi olanlar ve taklit edenler
ise parmaklarını kulaklarına tıkamışlar [§]ve peygamberin sözlerini duyup da 131

20 el-Mü'minûn, 23/110.

21 "Sizden öncekiler, Nuh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp getirerek, 'Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz' dediler" (İbrâhim, 14/9.)

kalben etkilenmesinler diye yüzlerini kapatmışlardı. Zira başkanları, o sözlerden etkilenmemeleri yolunda kendilerini uyarmıştı. Yahut da bu âyetlerden biri onlardan bir zümre, diğeri de öteki zümre hakkında olabilir. Hz. Nuh bir topluluk hakkında ümidini kaybedince diğerlerine yönelmiş, onların Nuh'a yönelik tavrı öncekilerden farklı olmuştur. Tıpkı peygamberimiz Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemde olduğu gibi. Öte yandan bu âyetin muhtevasında iki ihtimal söz konusudur: Birincisi, anlattığımız zâhirî mânadır, bunun sebebi Hz. Nuh'u davetine olumlu cevap vermeleri konusunda ümitsizliğe düşürmektir. İkinci ihtimale göre bunun bir temsil konumunda bulunmasıdır. Bu takdirde onların davete uymama durumlarına, duymamak ve kabul etmemek için parmaklarını kulaklarına tıkayan ve elbiselerini başlarına bürüyen kimsenin hali örnek verilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına benzemektedir: "Ama onlar bunu kulak ardı ettiler"[22]. Aslında onlar kulaklarının arkasına bir şey atmamışlar, fakat onu arkasına atan kimsenin yüz çevirdiği gibi yüz çevirmişlerdir. Nitekim "Ellerini ağızlarına götürdüler"[23] meâlindeki ilâhî beyanda getirilen temsil de bunun gibidir, yani onlar, davet edildikleri dini kabul etmeye yanaşmadılar; tıpkı konuşmak istemeyen kişinin elini ağzına götürmesi gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ayak dirediler, yani bulundukları hal üzere devam ettiler ve küfürlerinde sabit kaldılar. Katâde ise aynı fiile şöyle bir mâna vermiştir: Peygamberleri reddetmek yahut da seslerini bastırmak için onların yüzlerine haykırdılar; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız"[24]. **Kibirlendikçe kibirlendiler.** Yani Allah'a itaat etmekte kibirlendiler ve O'nun peygamberinin çağrısına uymaktan kaçındılar.

ثُمَّ اِنّ۪ي دَعَوْتُهُمْ جِهَاراًۙ ﴿٨﴾ ثُمَّ اِنّ۪ٓي اَعْلَنْتُ لَهُمْ وَاَسْرَرْتُ لَهُمْ
اِسْرَاراًۙ ﴿٩﴾

8-9. "Yine de ben onları açıkça çağırmaya devam ettim. Onlara açık da söyledim, yerine göre gizli de söyledim."

---

22 "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!" (Âl-i İmrân, 3/187.)

23 İbrâhim, 14/9.

24 "İnkârcılar dediler ki: 'Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız'" (Fussılet, 41/26).

**Yine de ben onları açıkça çağırmaya devam ettim. Onlara açık da söy-
ledim, yerine göre gizli de söyledim.** Bu ilâhî beyanda, Nuh aleyhisselâmın
kendi kavmini gece gündüz fırsat bulduğu her vakitte davet ettiği, bu konuda
hiçbir kusur ve ihmalinin bulunmadığı ve davetine olumlu cevap verirler ümi-
diyle her zaman bu görevini yerine getirdiğini haber vermektedir. [§]**Onlara** 132
açık da söyledim. Onlar, Hz. Nuh'tan uzaklaşıp kalabalıklaştıkları ve çoğal-
dıkları zaman ilâhî mesajın hepsine ulaşması için açıkça davet etmiştir. **Yerine
göre gizli de söyledim.** Yani kavmi kendisine yaklaştığı ve sayıları azaldığı
zaman. Parmaklarını kulaklarına tıkadıkları ve elbiselerini başlarına bürüdük-
leri zaman Hz. Nuh onları açıktan davet etmiştir. Öte yandan açık ve gizli söy-
lemenin davetle ilgili olması, ilânın da kanıtları ilân ve delilleri ortaya koyma
mânasına gelmesi de mümkündür. Ebû Bekir el-Esamm'ın kanaati bu doğrul-
tudadır.

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ اِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾

10. "Dedim ki: Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır."

[İstiğfarın Anlamı]

Dedim ki: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. İstiğfar, "Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin"[25] meâlindeki âyette belirtilen hususları yaparak mağfiret talep etmektir. Bu, yüce Allah'ın bağışlanmanın sebebi olan imanı onlara emretmesi anlamınadır, yoksa bizzat mağfiretin kendisini Allah'tan dilemeyi emretmek değildir. Çünkü herkesin bağış dilemesi kendi durumuna göre olur. Kâfirler, Allah'a iman ederek, günahkârlar tövbe ederek, ihlas sahipleri ise geçmişte işledikleri ve bilmedikleri günahlarından ve hatalardan bağış dileyerek istiğfar ederler.

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنِينَ
وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ اَنْهَارًا ﴿١٢﴾

11-12.** "(Dileyin ki) **üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın."

---

[25] Nûh, 71/3.

(Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın. Hz. Nuh bu sözünü, kavmi geçim sıkıntısı ve darlık içinde olduğu için söylemiş olabilir. Buna bağlı olarak küfürden vazgeçtikleri ve davet ettiği hak dine uydukları takdirde yüce Allah'ın günahlarını bağışlayacağını, üzerlerine bol bol yağmur indireceğini ve durumlarının rahatlayacağını vâdetmiş olabilir.
133 [§]Bazı tefsir âlimlerine göre Cenâb-ı Hak, Nuh kavminden yağmuru kesmiş, bu sebeple kadınları kısırlaşmış, hayvanları helâk olmuş, bahçeleri kurumuştur ve bu, tam kırk yıl sürmüştür. Daha sonra da helâk edilmiştir. Bunların tamamı kâfirdi ve aralarında yaşı küçük kimse yoktu. Bundan dolayı Nuh (a.s.) onlara sözünü ettiğimiz vâdde bulundu[26]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nuh kavminin, peygamberin davetine uymakla nimetlerinin kesileceğinden ve rahatlarının kaçacağından korkmuş olmaları da muhtemeldir, nitekim insanların içinde bu yüzden imanı terkedenler vardır. Azîz ve Celîl olan Allah yaşadıkları müreffeh hayatın İslâm'la kesintiye uğramayacağını, aksine onlara gökten kesintisiz bol yağmur yağdıracağını, kendilerine bahçe ve nehirler bahşetmenin yanında mal ve evlat da vereceğini haber veriyor. Fakat akıl ve anlayış sahipleri, şu ana değil güzel akıbete ve onunla ilgili sonuçlara bakarlar, bu sebepten Cenâb-ı Hak da güzel akıbete teşvik eder. Bundan dolayıdır ki tarih boyunca peygamberlerin ümmetlerine davetleri farklı olmuştur. Bazıları muhatabına, çok mal ve çok evlat verileceği müjdesini vermiş, bazıları da âhireti sevdirmiştir, şu âyetlerde olduğu gibi: "Evet bununla sevinsinler, çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir"[27], "De ki size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rab'leri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır"[28]. Birinci âyetin benzeri şudur: "O ülkelerin insanları inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık"[29]. Esasen peygamberler müjdelemek, uyarmak, davet etmek, yasaklar koymak ve delil getirip karşıt görüşleri iptal etmek üzere gönderil-
134 miştir. [§]Onların kavimlerine öncekilerin haberlerine dair okudukları âyetler kendileri açısından üç şeklin üçünde de geçerlidir. Çünkü uyarı ve müjdeleme,

---

26 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 402.

27 "Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir" (Yûnus, 10/58).

28 "De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rab'leri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır" (Âl-i İmrân, 3/15).

29 el-A'râf, 7/96.

bazan ilk başta gelir; bazan da aralarında tasdik edenler ve yalancılıkla itham edenler olmak üzere geçmiş kavimlerin başlarına gelenlerin ve her iki zümrenin akıbetinin belirtilmesiyle gelir. Dua ve rahmet de böyledir; bazan dua ve yasaklamakla başlar. Bazan da geçmiş ümmetlerin hikâyeleriyle ve peygamberlerin onları ikinci kez nasıl davet ettiklerinin anlatımı ile. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا ﴿١٤﴾

13-14. "Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz? Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır."

Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz? Ebû Bekir el-Esamm'a göre âyetin yorumu şöyledir: Nasıl olur da Allah'tan sevap beklemezsiniz; şöyleki: O'na kulluk edesiniz, karşılığında size sevap versin? Oysa hayrın tümünün O'nun elinde olduğunu biliyorsunuz. Allah'ı bırakıp da kulluk ettikleriniz size fayda veremedikleri gibi size gelebilecek herhangi bir zararı da savuşturamaz. Ebû Bekir el-Esam "vekāran" (وَقَارًا) kelimesini "ibadet yeri" olarak anlamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir başkası ise şöyle demiştir: "Mâ leküm lâ tercûne lillâhi vekāran" (مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لله وَقَارًا), yani neden kendiniz için Allah katında bir mertebe, şeref ve değer ümit etmiyorsunuz? Bazıları ise şöyle yorumlamıştır: Allah'ın azametinden ve üzerinize olan kudretinden korkup da neden size yasakladıklarından vazgeçmiyor ve emrettiklerini yapmıyorsunuz? "Umut" kavramının "korkma" diye yorumlanması, -daha önce de belirttiğimiz gibi- mutlak ümidin hem korku hem de umudu gerektirmesi dolayısıyladır. Mutlak korku da aynı şekilde umudu gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[S]Bize göre en uygun yorum şöyle olmalıdır: Allah için gazap, Allah için sevme ve Allah için nefret etme örneğinde olduğu üzere Allah için ummaktır. Yani size ne oluyor da Allah'ın size olan nimetlerini ve ihsanını gördükten sonra O'nun yanında olanları uman bir kimsenin hareketi gibi vakar ve heybetle hareket etmiyorsunuz? Göklerin ve yerin yaratılması, güneşin ve ayın emrinize verilmesi ve okuduğunuz âyetlerde sözü edilen lütuflar hep O'nun nimetleridir. Zira kişi, bir başkasına kendisinden herhangi bir karşılık umut etmeksizin yahut da kimseden bir şey beklemeksizin giderse onu hafife almış olur. Böylece Nuh aleyhisselâm onların fakirliklerini ve Rab'lerine olan ihtiyaçlarını hatırlatmış, saygı ve hürmetle Allah'a yönelmeyi terketmelerinden dolayı ken- 135

dilerini azarlamıştır; dünyada ihtiyaçlarını gidermek umuduyla hükümdarlara ve zenginlere yönelen kimse nasıl bunlara saygı ve hürmet gösteriyorsa. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır. "Size ne oluyor da Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz?" meâlindeki âyette "recâ" (الرَّجَاء) (umma) fiilini gerçek mânasında kabul edenlere göre âyetin anlamı şöyle olur: Allah'ın sizi davet ettiği dine icabet ettiğiniz takdirde nasıl olur da O'nun katında değerinizin yücelmesini ummazsınız? Yüce Allah'ın onları çeşitli evrelerden geçirerek yaratmış olduğunu belirtmesi, onları ilk yarattığı evreden şu andaki hallerine gelinceye dek bir halden bir başka hale geçirmeyi güzel bir şekilde yaptığını hatırlatmadır. O halde kendisine itaate yöneldikleri ve O'na ibadetle meşgul oldukları takdirde şu anda da durumlarını güzel yapacağını nasıl olur da ummazlar? Buna karşılık "Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz?" meâlindeki âyetinte geçen "recâ" (الرَّجَاء) (umma) kavramı "korku" olarak değerlendirildiği takdirde ise "Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır" beyanı, O'nun azametini, hükümranlığını ve kudretini hatırlatmış olur ve açıklaması şöyle yapılır: O, sizi şu üç katlı karanlık içinde
136 yaratmıştır. O karanlıklar içindeki durumlarınız O'na gizli kalmamış, [§]aksine sizi orada bir evreden bir başka evreye geçirmiştir. Şu halde dünyaya geldiğiniz ve yaşamaya başladığınız zamanki fiillerinizi nasıl olur da bilemez? Bu mânadaki ilâhî beyanda, kulların amellerinden hiçbirinin Allah'a gizli kalmadığı yolunda uyarı vardır. Bu da kulu, kendisini kontrol altında tutmaya sevkeder, bütün davranışlarında uyanık ve bilinçli olmasını gerektirir; tâ ki Allah'ın koyduğu sınırları aşmasın ve O'nun haklarını çiğnemesin. Zira sınırları aşar ve haklarını çiğnerse helâk olur ve felâkete sürüklenir. "Recâ" (الرَّجَاء) kavramını "ummak" diye tevil edersen mâna "havf" (خَوْف) [korkmak] şeklindeki tevilden farklı olur. Çünkü kelimeyi "ummak" diye tevil ettiğin takdirde bu, Cenâb-ı Hakk'ın kulları ilk yarattığı andan son gününe kadar onlar üzerindeki nimetlerini hatırlatma olur. Bu ise kulları, Allah katında değerlerini yüceltecek ve akıbetlerini güzel yapacak eylemleri talep etmeye sevkeder. Buna karşılık kelimeyi "korku" şeklinde tevil edersen ifade, yüce Allah'ın kudretini ve hükümranlığını hatırlatma niteliğinde olur. Korku da onları ileriki zamanlarda kendilerini kontrol altına almaya ve kötülüklerden sakınmaya sevkeder.

"Vekāran" (وَقَارًا) kelimesini ibadet diye tevil eden müfessirler, kelimeye daha önce "havf" (korku) ve "recâ"yı (umut) açıklarken değindiğimiz iki şeklin dışında bir açıklama getirmişlerdir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Biliyorsunuz ki sizleri evrelerden geçirerek yaratan varlık Hakîm'dir. Hakîm

olan varlık cehalete düşmez. Size emir vermeden, yasaklama getirmeden ve nimetlere şükrünüzü istemeden kendinizi başı boş bırakmak ise hikmet dışı bir tutumdur. Bunun hatırlatılmasında ibadete ve taatın samimi olmasına teşvik vardır. Yine bunun ifade edilmesinde, bir Rab olduğu düşüncesinin zihinlere yerleştirilmesi ve akılları vahdâniyet inancının benimsenmesine zorlama vardır. Zira O, insanları ilk yarattığında döllenmiş bir yumurtadan, sonra rahimde asılıp beslenen alaka (embriyo), sonrada şekilsiz et görünümündeki evrelerden geçirerek düzgün bir insan haline getirdi[30]. İnsanın yaratılışını planlayan ve inşa eden varlık aynı olmasaydı onu bir evreden bir başka evreye geçirmekte aciz kalırdı. Çünkü döllenmiş yumurtadan rahimde asılıp beslenen embriyo, ondan da şekilsiz et (mudğa) yapmak istediği zaman ötekisi planını engeller ve ona döllenmiş yumurtayı alaka ve mudğa haline getirme imkânı vermezdi.
[§]Söz konusu engelin bulunmaması, O'ndan başka bir plan yapanın ve kendi- 137
sinden başka bir yaratıcının olmadığına dair delildir. Burada anlattıklarımızla O'nun tek olduğu gerçeği ortaya çıktığına göre yaratıkların ibadet ve kulluklarına lâyık olanın da O'ndan ibaret olduğu gerçeği de ortaya çıkmış olur. Bazıları "ve kad halakakum atvâran" (وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً) âyetine şu mânayı vermiştir: O, sizi farklı ahlâk, değişik şekil, renk, kelime, ses, birbirine benzemez nağmelerde yaratmıştır. Öyle ki yaratılışın bütün özellikleri açısından birbirine benzer birini görmek mümkün değildir. Bu da O'nun kudreti ve hikmetini kanıtlayan en büyük delillerdendir". *En doğrusunu Allah bilir.*

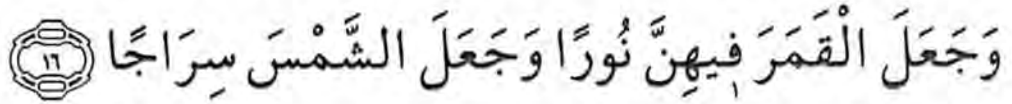
اَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًاۙ ﴿١٥﴾

15. "Görmüyor musunuz Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır?"

Görmüyor musunuz Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır? "Elem terav" (اَلَمْ تَرَوْا) kalıbındaki cümlelerin, bildikleri ve gafil oldukları bir meseleyi hatırlatmayı gerektirdiğini daha önce söylemiştik. Bu terkip, bazan yaratıkların daha önce bilgi sahibi olmadığı hayret verici bir durumu hatırlatma anlamına da gelebilir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onlar şunu

[30] "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn 23/12-14).

görmüşlerdir ki Allah Teâlâ, üstten birbirine bağlı olmayan, alttan da üzerine dayanacak direkleri bulunmayan yedi gök yaratmıştır. Bunu yaratmaya gücü yeten varlık murat ettiği her şeyi yaratabilir. Bu delilde, ölümden sonra dirilmeyi gerektiren unsurlar vardır. Çünkü sizin aklınıza göre ölenleri yeniden diriltmek gökleri yaratmaktan daha zor değildir. Şu halde gökleri yaratmaya kādir olan varlığın kudreti ölümlerinden sonra insanları diriltmeye de yeterlidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

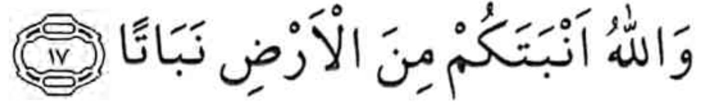
16. "Onların içinde ayı bir ışık, güneşi ışık kaynağı yapmıştır."

Onların içinde ayı bir ışık yapmıştır. Bazı âlimler yüce Allah'ın, ayı, dünyaya en yakın semada ışık kaynağı yaptığını, ancak bunu göklerin tamamına nispet ettiğini söylemiştir. Bir şey, bir miktarın sadece bir kısmını teşkil ettiği halde onun birçoğuna izafe edilebilir. Meselâ "yedi kabilenin içinde bir mescit var" denildiğinde mescit bir tane ise yedi kabilenin içinde değil sadece bir kabilede olabilir. Yine: "Filanca kişi mahalle evlerinin içinde gizlendi" denilir.
138 [§]Halbuki o onların hepsinin içinde değil, sadece birinde gizlenir, fakat gizlilik hepsine nispet edilir. Bu şekilde ay da göklerden sadece birinde bulunduğu halde, Cenâb-ı Hak onu yedi kat göğe nispet etmiştir. Bazıları da ayın ışığının bütün gökleri kuşattığını, ön tarafının göklere, arka tarafının yeryüzüne dönük olduğunu, bundan dolayı da bulut ve başka şeylerin onu perdelediğini, ama ayın ön tarafının ışığını ise hiçbir şeyin perdeleyemeyeceğini söylemiştir. Fakat bu, sadece rivayetle bilinebilecek bir husustur. Şayet bu hususta Hz. Peygamber'den sahih bir rivayet varsa onu alırız, aksi takdirde bu gibi iddiaları kabul etmemek en sağlam yoldur.

Güneşi ışık kaynağı yapmıştır. Cenâb-ı Hak burada "sirâc" (السراج) kelimesini başka bir âyette geçen "ışık" (الضوء) mânasında kullanmıştır. Söz konusu âyet "Güneşi aydınlatıcı yapan O'dur"[31] meâlindeki ilâhî beyandır. Bu âyette ay için "nûr" (النور), güneş için de "dıyâ" (الضياء) kelimesini kullanmıştır. Çünkü ay, ışığa ihtiyaç duyulan gece karanlığı vaktinde bulunur. Öte yandan yüce Allah geceyi içinde sükunete erilmesi için yaratmıştır. Fakat bazan mahlûkatın gece gidermeleri gereken birtakım ihtiyaçları belirebilir. İşte bu yüzden Allah Teâlâ onlara sayesinde ihtiyaçlarını görsünler diye ay ışığını lütfetmiştir. Güneşi de

[31] "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur" (Yûnus, 10/5).

ışık kaynağı yapmıştır ki onun ışığı gecenin ışığını süratle alıp kapsın ve ona baskın gelsin diye. Ama gündüzün aydınlığı güneşin ışığını kapıp alamaz[32]. *En doğrusunu Allah bilir.*

17. "Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir."

[İnsanların Bitkinin Bitirilmesi Gibi Yerden Bitirilmesi]

Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir. Allah Teâlâ'nın bitirmek anlamındaki "inbât" (الانبات) kökünü yeryüzüne nispet etmesi ve bunu insanlığın aslı olup topraktan yaratılan Âdem aleyhisselâma dayandırmış olması mümkündür. Böylece fer' insanların tümü topraktan yaratılmış oldukları için değil, ondan yaratılmış bulunan Hz. Âdem'den meydana geldikleri için yaratıldıkları asıl maddeye nispet edilmiş olurlar. [§]Bu husus "Rızkınız ve size vâdedilenler 139
göktedir" meâlindeki ilâhî beyana benzer[33]. Belirtmek gerekir ki bizim için gökyüzünde bulunan rızıklandığımız yiyecekler değil, yağmurdur. Fakat rızıklandığımız yiyeceklerin oluşmasını sağlayan unsur yağmurdur. Dolayısıyla rızık yağmura nispet edilmiştir, çünkü o, rızıklara ulaştıran asıl kaynaktır. İnsanlar da böyledir. Onlar, Âdem aleyhisselâm neslinden oldukları ve Hz. Âdem onların aslı olduğu için nesil o aslın meydana geldiği kaynağa nispet edilmiştir. "Bitirme" (الانبات) kökünün bütün canlılara yönelik olması da mümkündür. Çünkü bedenlerin hayatını ve varlığını sürdürmesi yerden çıkan ve biten çeşitli besinlere dayalıdır. Bedenlerin dirliği yerden biten bitkilere dayalı olunca, Cenâb-ı Hak bedenlerin sanki yerden bitmiş olduğunu söylemiştir. Bu durumda "bitirme" fiilinin yeryüzüne nispet edilmesi isabetli olur, tıpkı meyvelerin -her ne kadar ağaçlardan meydana gelse de- topraktan çıkmış olması gibi. Zira ağaçların dirliği ve hayatını sürdürmesi toprak sayesindedir. Netice olarak belirttiğimiz bakış açısı doğrultusunda ağaçlardan çıkan meyveler toprağa nispet edilmiştir.

Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir meâlindeki ilâhî beyan, birinci tevile göre Cenâb-ı Hakk'ın ölümden sonra diriltmeye kādir olduğunu ispat etmekte ve O'nun bu kudretini inkâr edene karşı bağlayıcı bir delil olmaktadır. Çünkü O, insanlara hiçbir şey değillerken kendilerini topraktan yarattığını

---

32 Mâtürîdî, dönemindeki anlayışa göre gündüz aydınlığının güneş ışığından ayrı bir ışık olduğunu düşünmüştür. Bunun günümüz astronomik bilgileriyle örtüşmediği açıktır.

33 ez-Zâriyât, 51/22.

bildirerek kudretini hatırlatmaktadır. Onları, toprakken yine ondan yaratmaya kādir olan varlık, düzgün bir beşer oldukları eski hallerine iade etmeye, ufalanmış kemik yığını haline gelmiş bile olsalar bunu yapmaya kādirdir; zira insanlar, toprak olduktan sonra yeni bir yaratmayla iade edilmeyeceklerini iddia ediyorlardı[34]. Allah Teâlâ da onlara sözünü ettiğimiz açıdan ilk yaratılmalarını delil olarak getirmiştir. Söz konusu âyet ikinci tevile göre şu anlama gelir: Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri hatırlatılmaktadır. Şöyleki: Yeryüzünden, hayatlarını sürdürmelerine medar olacak ve işlerini düzeltecek imkânlar çıkarmıştır, tâ ki O'na şükretsinler. Ayrıca bu beyanda Allah'ın kudretini ve hükümranlığını hatırlatmaktadır. Böylece O'nun gazabından sakınıp rızasını talep etmelerini hedeflemektedir.

ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجًا ﴿١٨﴾

140 [§] *18. "Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır."*

Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır. Allah Teâlâ, döndürür anlamındaki "yuîdü" (يعيد) fiili ile çıkarır anlamındaki "yuhricu" (يخرج) fiiline atıf harflerinden bir araya getirmeyi ifade eden "vâv" harfine aynı cümlede yer verdi ve "ve yuhricukum" (وَيُخْرِجُكم) fiilinin başındaki "vâv" harfini, esasen zaman aralığı ifade eden "sümme" (ثم) atıf harfi yerinde kullandı. Çünkü bu yeniden çıkarma yeryüzüne döndürmeden sonra olacaktır. Âyetin bu kullanımında atıf harfi olan "vâv" ve "sümme"den her birinin diğerinin yerine kullanılabileceğine dair delil vardır.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾

19. "Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir."

Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir. Yani yeryüzünü, serilmesinden yararlanılan bir sergi gibi yapmıştır. Şayet onu böyle yapmasaydı insanlar ihtiyaçları olan şeylere erişemez ve onlardan yararlanamazlardı. Bunun belirtilmesinde Cenâb-ı Hakk'ın onlara yönelik büyük iyiliklerinin hatırlatılması vardır.

---

[34] Herhalde merhum müellif şu âyete işaret etmektedir: "Bak işte, senin hakkında ne türlü benzetmeler yapıyorlar! Böylece yoldan saptılar, bir daha da doğru yolu bulamıyorlar. Dediler ki: 'Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecekmişiz, öyle mi?'" (el-İsrâ, 17/48-49).

لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ۝٢٠

20. "Ki onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz."

Ki onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz. Denildi ki âyette yer alan "ficâc" (الفجاج), geniş yollar demektir. Bazıları da ovalardaki yollara "sübül" (السبل), dağlardaki yollara ise "ficâc" (الفجاج) demiştir. Bu da, yüce Allah'ın kullarına yönelik büyük nimetlerindendir. Çünkü O, mahlûkatın rızıklarını şehirlerde takdir etmiştir. Şayet onlara yeryüzünde yol yapma fırsatı vermeseydi girecekleri bir yol bulup da bedenlerini ayakta tutacak gıdalara ulaşamazlardı. Dolayısıyla girdiğimiz, ihtiyaçlarımıza ve geçim maddelerine ulaştığımız yollar, emrimize verilen ve ihtiyaçlarımıza ulaşmamızı sağlayan hayvanlar gibi olmaktadır. Bu da yeryüzü bölgelerinin mülkiyeti ve idare edilmesi tek galip ve hâkim olan Allah'a ait olduğunu sana ifade eder. Aslında Cenâb-ı Hak, geçimlerini sağlamaları için yaratıkları yeryüzüne dağılmaya muhtaç kılmış ve yolları da buna ulaşacakları bir vesile yapmıştır. Bundan çıkan sonuç da dünyanın dört bir yanının mâlikinin bir tek varlık olduğudur.

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا
خَسَارًا ۝٢١

[§]*21. "Nuh, 'Rabbim!' dedi, 'Doğrusu bunlar beni dinlemediler, malı* 141
ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular.'"

Nuh, "Rabbim!" dedi, "Doğrusu bunlar beni dinlemediler." Yani onlar kendilerine verdiğim emirlerde veya yaptığım davette beni dinlemediler. **Malı ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular.** Öyle anlaşılıyor ki Nuh kavminin peşlerinden gittikleri kimseler, malı mülkü ve maiyeti çok olan kâfirlerdir. Bu kâfirler, daha aşağı seviyede olanların kendilerine uymalarını istemişler onlar da Nuh'a (a.s.) değil o kâfirlere tâbi olmuşlardır. Hz. Nuh ise onları kendisine uymaya çağırıyordu. Cenâb-ı Hak kavminin Nuh'un arkasından gelmediklerini, aksine malı, evladı ve maiyeti çok olanlara uyduklarını haber verdi. Dolayısıyla bu âyet, onların reisleri hakkında değil de kendi büyüklerine ve reislerine uymaları hakkında, bundan önce geçen âyetler ise onların ileri gelenleri, Nuh'un (a.s.) onları tev-

hide ve başka ilkelere daveti hakkında olmuş olur. Bu âyetin hem ileri gelenler ve hem de zayıflar hakkında olması da mümkündür. Bu durumda "uydular" anlamına gelen "vettebe'û" (وَاتَّبَعُوا) cümlesi, servet ve mal mülk sahibi olup önde gelen, dünyanın yüzlerine güldüğü ve dünyalığın alabildiğine geniş olduğu kimselere uydular anlamını ifade eder. Bunu, onların, Allah'a daha lâyık ve mertebe yönünden daha yakın olduklarını zannederek yaptılar. Onları bu tutuma sevkeden düşünce ise dünyada dostuyla irtibatını kesip düşmanıyla ilişki kuran hiçbir kimseyi görmemiş olmalarıydı. Onlar şöyle düşünüyorlardı: Dünyada reislerinin yaşantısı rahat olduğuna ve yüce Allah onların rızıklarını genişlettiğine, berikilere ise dünyayı dar ettiğine göre söz konusu reisler mertebe ve durum itibarıyla Allah'a daha yakın durumda bulunmaları ve Allah'ın dostları olmalarıdır. Buna ilâveten onlar, âhirete ve orada sevap verileceğine inanmıyorlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendi dostlarına ve iyilik edenlere karşılıklarını dünyada verdiğini kabul ediyorlardı. Yine onların inancına göre hali vakti iyi olan kişi, kendisine karşılık verildiği için Allah'ın dostu olmaya daha lâyıktır. İşte söz konusu grubu büyüklerine ve ileri gelenlerine tâbi olmaya sevkeden düşünce bu zanlarıydı.

"Hasâran" (خَسَارًا) kelimesi, ardından gidilen kişinin ziyanını ve helâkini arttırmaktan başka bir şeye yaramayan demektir. Kendilerinin yaptıklarına karşılık onlara ikram edildiğini zannettikleri bu nimetler, onların ziyan ve helâklerine sebep oldu. "Malı ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular" meâlindeki âyeti, "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor"[35] meâlindeki âyete benzer. Öte yandan Nuh'un (a.s.) kavminden şikâyetinin yorumunu daha önce açıklamıştık. Bu âyetle o âyetler, Allah'a şikâyetin tevili mânasında birbirinin aynıdır.

وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾

142 [§]22. ***"Onlar çok büyük tuzaklar kurdular."***

Onlar çok büyük tuzaklar kurdular. Bazıları şöyle demiştir: Onlar dilleri ile tuzak kuruyorlardı, öyle ki onları küfre ve Allah yolundan çevirmeye davet ediyorlardı. Yüce Allah "mekr" (مكر) kelimesini kinâye yoluyla "dilleriyle söyleme" mânasında kullanmıştır. Bu yaptıkları "mekran kübbâran" (مكرا كبّارا), yani büyük bir sözdü. Ancak kelimenin gerçek mânasında, yani "hile, tuzak"

35 et-Tevbe, 9/55.

anlamında olması da mümkündür. Şu açıdan ki onların reisleri, kendilerine tâbi olanlara hile yapmış ve şöyle demişlerdi: Bunlar Allah nezdinde, bizden daha makbul kişiler olsalardı Cenâb-ı Hak onların geçimini rahatlatır bizimkini daraltırdı. Bizim yaşantımızı genişlettiğine ve onlarınkini daralttığına göre ortaya çıkar ki dost olan ve yakın olan biziz, dışımızdakiler değil. Bu da onlar tarafından yapılan büyük bir hiledir, çünkü böyle bir söz onların kalplerini çelmekte ve kendilerini Allah yolundan çevirmektedir. Söz konusu kişilerin kurdukları hilenin şöyle olması da mümkündür: Onlar küçük çocuklarını yanlarına alıp Hz. Nuh'a geliyor ve çocuklara şöyle diyorlardı: "Sakın bu kişiye uymayın, zira o, sapkın ve saptırıcıdır". Bu söz de onların küçüklerine karşı hilelerini oluşturuyordu.

وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ
وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾

23. "Dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Süvâ'dan, Yeğûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!"

Dediler ki: "Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Süvâ'dan... Bu sözü, arkalarından gelenler kendilerine boyun eğdikleri ve putlara tapma yolundaki davetlerine uydukları zaman söylediler. Bundan itibaren "Sakın ilâhlarınızı bırakmayın", yani onlara kulluğu bırakmayın demeye başladılar. "Hele Ved'den, Süvâ'dan, Yeğûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!" beyanında geçen isimler, taptıkları putların isimleridir[36]. Öte yandan müfessirlerin ifadesine göre onları putlara tapmaya sevkeden düşünce şundan ibarettir:
[§]Nuh kavmi o putları ilâh edindikleri ilk zamanlar, putlar ibadete düşkün 143
erkeklerin şeklinde idi. Onlar putlara bu âbid kişilerin isimlerini verdiler, tâ ki ibret alsınlar ve anlara bakarak ibadetlerine daha çok gayret etsinler. Putları ibret edindikleri bu asır geçip de sonraki asır gelince şeytan onlara "Sizden öncekiler bu putlara tapıyorlardı. Siz de öyle yapın" dedi, bu sefer onlar da taptılar. Yine bazı müfessirler şöyle demiştir: Âdem'in (a.s.) cesedi Nuh'un (a.s.)

---

[36] İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Araplar'ın içindeki Nuh kavminin putları sonradan meydana gelmiştir. Ved Dûmetülcendel'deki Kelb kabilesinde, Süvâ Hüzeyl'de, Yeğûs Murad'da, ardından Sebe yanındaki Curuf'ta ikamet eden Benî Gutayf'ta, Yeûk ise Hemdân'da, Nesr Zülkelâ kabilesine ait Himyer'de zuhur etmiştir. Bunların hepsi Nuh aleyhisselâm kavminden olan dürüst insanların isimleriydi (Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 71).

yanında idi. Hz. Nuh, kendi zamanında her müminin içeri girip Hz. Âdem'in cesedine bakmasına izin verirken, mümin olmayanın bakmasına müsaade etmiyordu. Bunun üzerine İblis, kâfirlerin yanına gelmiş ve şöyle demiştir: "Nuh ve ona iman edenler, hepiniz Âdem'in çocukları olduğunuz halde onun cesedini yanlarında bulundurmakla size karşı övünecekler mi?" demiş ve her bir topluluk için Âdem'in sûretinde birer put yapmıştır. Bundan sonra onlar bu putlara tapmaya başladılar[37]. Onları putlara tapmaya sevkeden husus şu da olabilir. Onlar kendilerini âlemlerin Rabb'i olan Allah'a ibadete ehil olarak görmüyorlardı. Bu durum dünyada görüldüğü üzere büyüklere hizmet edenlerden herkesin kralların hizmetinde olma umudu taşımamasına ve kendilerini ona hizmete ehil görememesine benzer. Onun için krala yaklaştırır umuduyla önce ondan aşağı mertebede bulunan birinin hizmetinde çalışır. İşte bunlar da kendilerinin âlemlerin Rabb'inin hizmetine ehil olmadıklarını zannetmişlerdi. Böyleleri güzel bir şey gördüklerinde bunun güzelliğinin, o kişinin Allah katındaki mertebesinden kaynaklandığını ve başka bir sebebin söz konusu olmadığını zannediyorlardı. Bu sebeple de kendilerini Allah'a yaklaştırır umuduyla ona ibadete yöneliyorlardı. Netice olarak putları yapabildikleri en güzel şekilde şekillendiriyor, sonra da kendilerini Allah'a yaklaştırır umuduyla putlara hizmet etmek ve ibadette bulunmakla meşgul oluyorlardı. Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah bu durumu şöyle beyan etmiştir: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar"[38], "'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar"[39]. Onları putlara tapmaya ve onları yüceltmeye sevkeden düşüncenin, böyle zannetmeleri olabilir. Bu ihtimallerden hangisinin isabetli olduğunu sadece Allah bilir.

وَقَدْ اَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا ضَلَالًا

144 [§]24. ***"Gerçekten de birçoklarını saptırdılar;*** (Rabbim!) ***sen de artık bu zâlimlerin şaşkınlıklarını arttır!"***

---

[37] İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Nuh aleyhisselâm Âdem'in (a.s.) cesedini Hindistan'daki bir dağda koruyor ve kâfirlerin kabrini tavaf etmelerini engelliyordu. Bunun üzerine şeytan onlara şöyle dedi: "Bunlar size karşı övünüyor ve sizin değil, kendilerinin Âdem'in çocukları olduklarını iddia ediyorlar. O bir cesettir. Ben size onun şeklinde bir şey yapayım da siz onu tavaf edin". Ardından onlara adı geçen bu beş putu yapmış ve kendilerini onlara ibadete teşvik etmiştir (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 308).

[38] ez-Zümer, 39/3.

[39] Yûnus, 10/18.

Gerçekten de birçoklarını saptırdılar. Bu cümle ile bir çoklarını saptıran üst grupların kastedilmiş olması mümkündür. Yani onlar sapkınlığa davet ettiler, sapkınlığı gönüllerinde süslediler ve böylece aralarındaki ahmakları saptırdılar. Bu cümle ile putların kastedilmiş olması da mümkündür. Fakat bununla kastedilen put olsaydı fiili, "edallû" (أَضَلُّوا) şeklinde değil de Hz. İbrahim'in, "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu"[40] derken kullandığı gibi "adlelne" (أَضْلَلْنَ) şeklinde olması daha uygundu. Şu da var ki "idlâl" (الإضلال), yani saptırma sorumluluk taşıyanlara nispet edilen fiillerdendir. Oysa putların fiilleri yoktur. Ne var ki putlara, sorumluluğu olanın fiili nispet edilince, yapılan hitapta da, bu fiili yapabilecek kişiye yönelik bir hitap kullanılmıştır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına benzer: "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik görülmedik azaba çarptırmışızdır"[41]. Yüce Allah burada memleket halkının fiilini memlekete izafe etmiştir. Bir fiil halka izafe edildiği takdirde müzekker lafızla izafe edilir. Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette fiili müennes yapması, halka ait fiilin "karye"ye izafe edilmesindendir. Şayet fiil ortaya koyabilecek bir kavram olsaydı onunla ilgili hitap müzekker değil müennes lafızla olurdu. Bu arada karye halkına ait fiil karyeye izafe edilince müennes olarak kullanılmış; nitekim fiil karye tarafından gelseydi ona nispet edilecekti. Öte yandan putlardan saptırma fiili gerçekleşmez. Fakat burada putlara fiil nispet etmenin mânası şudur: Putlar öyle bir biçimde yapılmıştır ki bu şekil saptıranlardan birine ait olsaydı saptırırlardı. Bu, "Dünya hayatının aldattığı kimseler"[42] meâlindeki ilâhî beyanda yaptığımız açıklamaya benzemektedir.

[§](**Rabbim!) sen de artık bu zâlimlerin şaşkınlıklarını arttır!** Bu 145
ilâhî beyan, "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[43] meâlindeki beyandan sonra söylenmişe benzemektedir. Hz. Nuh onların iman etmeyeceklerini öğrenince kendileri için hidâyet duasında bulunmamıştır. Fakat yüce Allah'a şaşkınlıklarını arttırması için dua etmiştir. Buradaki idlâl, ihlâk, yani helâk etme anlamına gelir; zaten dalâl helâkten ibarettir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Toprakta kaybolup gittiğimizde (yeniden mi yaratılacakmışız)"[44]. (Âyette geçen "dalelnâ" (ضَلَلْنَا) fiili "heleknâ" (هَلَكْنَا), yani helâk olduk anlamınadır).

---

40 İbrâhim, 14/36.

41 "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik, görülmedik azaba çarpmışızdır" (et-Talâk 65/8).

42 el-En'âm, 6/70; el-A'râf, 7/51.

43 "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme" (Hûd, 11/36).

44 es-Secde, 32/10.

مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾

25. "Günahları yüzünden tûfanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar, kendilerini Allah'a karşı koruyacak yardımcılar da bulamadılar."

Günahları yüzünden tûfanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar. Bu âyette "min" harfine bitişen "mâ" harfi sadece bir bağlantı vasıtasıdır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Günahları ile veya günahları yüzünden boğuldular ve âhirette ateşe atıldılar". Ya da "Bedenleri ve cesetleri suya gark edildi ve ruhları ateşe atıldı". **Allah'a karşı koruyacak yardımcılar da bulamadılar.** Yani Allah'ı bırakıp da başka şeylere tapmaları sebebiyle o taptıklarından yardımcılar bulamadılar. Çünkü onlar, Allah'ı bırakıp da taptıkları şeylere kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar, kendileri için şefaatçi, itibar ve güç vesilesi olsunlar diye tapıyorlardı. Fakat durumu, kendi özlerinde umdukları gibi bulamadılar[45].

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾

26. "Nuh "Rabbim!" dedi, 'Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!'"

Nuh "Rabbim!" dedi, "Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!" Bu âyetin tevilinin şöyle olduğu söylenmiştir: Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiçbir ev sakini bırakma! Onlardan evde sakin olan kimse kalmayınca tamamı ölmüş ve helâk olmuş olur. Hz. Nuh âdeta şöyle demiş olmaktadır: Onlardan hiçbir kimseyi sağ bırakma!

إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾

146 [§]*27. "Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler."*

---

45 Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar" (ez-Zümer, 39/3). Bir başka âyette şöyle buyuruyor: "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18). Bir diğer âyetin meâli ise şöyledir: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler" (Meryem, 19/81).

Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar. Bu cümle zâhiri itibariyle Nuh aleyhisselâmın ağzından çıkan çirkin bir söz olmaktadır. Çünkü bu ifade, Allah Teâlâ şayet onları bırakır da öldürmezse kendisine yönelik bir tepki konumunda olur. Hz. Nuh'un bu cümlesi meleklerin şu sözüne benzemektedir: "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"[46] Örnek verdiğimiz bu cümle de, Cenâb-ı Hak onlara yaşama imkânı verecek olursa kulları saptırmaya yol açacak gerekçesi ile O'na karşı hükmü kabul etmeme tarzında söylenmiş bir söz olmaktadır. Bu hareket yüce Allah'ın önüne geçme mahiyetindedir ve büyük bir günahtır. Ayrıca faaliyeti kulları saptırmak olan birini helâk etmek ulûhiyet konumuyla bağdaşmaz. Görmez misin ki lânetli İblis'in ve onun ardından gidenlerin olanca gayreti, âdemoğullarını saptırmaya çaba harcamaktan ibaretken onların kökleri kazınmamakta ve helâk edilmemektedirler, aksine belli bir vakte kadar devam ettirilmektedir. Fakat Hz. Nuh'un kendisine beddua izni verildikten sonra onların helâk ve yok olmaları için beddua etmiş olması mümkündür. Bu takdirde mahvetme duası, edep dairesinde bulunur. Aslında peygamberler insanları İslâm'a davet etmek için gönderilmiştir. Onlar dua ederken insanların İslâm'a gireceklerini umuyor ve küfürde devam edecek olurlarsa onlar adına endişe ediyordu. Ancak Hz. Nuh'a "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[47] denilince iman etmekten geri duranların İslâm'a gireceklerinden ümidini kesmiş ve böylece İslâm'a davet mânası ortadan kalkmıştır. Bundan sonra Hz. Nuh'a onların helâklarına dua etmesi izninin kendisine verilmiş olması ve onun da bu sırada beddua etmiş bulunması mümkündür. Öte yandan **Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar** cümlesi, Nuh aleyhisselâma yanında bulunan müminlere merhamet edip acıma tarzında söylenmiş olur. Küfre devam edenler helâk edilmeyip bırakılırsa [§]müminleri saptıracaklarından ve onları kendi **147**
dinlerine çevireceklerinden endişe edilirdi. Dolayısıyla Hz. Nuh'un müslümanlara olan şefkati, kâfirler onları saptırmaya devam edemesinler diye helâk edilmeleri için beddua etmesine sebep teşkil etmiş olabilir.

---

46 "Hani Rabb'in meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim' buyurdu" (el-Bakara, 2/30).

47 Hûd, 11/36.

[Küfür: Fıtrî Olmayışı]

Günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler. Yani sorumluluk çağına ulaştığında. İşte günahı o zaman işlerler. Yoksa dünyaya gelirken günahkâr ve nankör nesiller doğurmazlar, çünkü dünyaya gelen nesillerin doğdukları zaman herhangi bir eylemleri yoktur. Bu ilâhî beyan "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık, imtihan edelim diye"[48] meâlindeki âyete benzemektedir; yani sorumluluk çağına geldiğinde imtihana tâbi tutarız, yoksa dünyaya ilk gelişinde değil. Bu âyet, "küfür" kavramının bazan "fücûr" kavramı ile ifade edilebileceğinin delilidir. Zira "keffâren" (كفّارا) kelimesi, "fâciren" (فاجرا) kelimesinin tefsiri olarak gelmiştir. Bundan dolayı "ve inne'l-füccâra le fî cahîm"[49] ilâhî beyanındaki "füccâr" kelimesini "kâfirler" olarak tevil etmek isabetli olmaktadır.

رَبِّ اغْفِرْ لِى وَلِوَالِدَىَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِىَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

28. "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helâk et."

Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri bağışla. Dua ve istiğfar konusunda uyulması gereken prensip budur: Önce kendisi, sonra ana babası, ardından bütün müminler için bağışlanma dilemektir. Bazıları "beytiye" (بَيْتِىَ) kelimesini "benin gemim" şeklinde açıklarken, bazıları da "dinim" şeklinde tevil etmişlerdir. Bu durumda "beyt" kelimesi kinâye yoluyla "din" ve "millet" anlamına kullanılmış olmaktadır.

148 [§]Bazıları da bu kelimeden maksat, Hz. Nuh'un oturduğu evidir, demiştir, çünkü Cenâb-ı Hak ona mümin olarak evine giren kimsenin küfre dönmeyeceğini bildirmişti. İmam Mâtürîdî şöyle dedi: Âhirette müminler için en çok umulan iyi âkıbet, peygamberlerin ve meleklerin dünyada iken müminlere dua etmiş olmalarına bağlıdır, çünkü onlar kendilerine dua izni verildikten sonra dua ederler. Allah Teâlâ'nın onlara dua izni verip sonra dualarını kabul etmemesi ihtimali yoktur. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Nuh aleyhisselâm iki duada bulunmuştur. Biri müminler için bağışlanma

48 el-İnsân, 76/2.

49 "Kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir" (el-İnfitâr, 82/14).

ve tövbe etme, diğeri de kâfirler için mahvolmak. Onun kâfirler için yaptığı beddua kabul edildi, şu halde bedduasının kabul edilip de hayır duasının kabul edilmemesi mümkün değildir[50].

Zâlimleri ise daima helâk et. Bazıları âyetin son kelimesi olan "tebâran" (تَبَارًا) kelimesine kırma, zillet ve hakaret mânası vermiştir. Çünkü kelime "tebr" (تَبْر) kökünden türemiştir. Arapça'da kırılmış olan her şeye "tebr" denir. Hz. Nuh sanki şöyle demiş olmaktadır: Zâlimlerin dirençlerini, güç ve kuvvetlerini kırıp geçir. Kelimenin tevili böyle olursa, beddua zamanındaki zâlimlerle daha sonra gelen tüm zâlimler için olur. Bazıları "tebâr" "helâk" mânasınadır demiştir. Şayet mânası böyle ise beddua Nuh'un (a.s.) zamanındaki zâlimlere yönelik olur. Zira peygamberlerin kendilerine izin verilmedikçe bir kavim için beddua etmeleri mümkün değildir. Nuh aleyhisselâma bu izin sadece kendi kavmi için verilmişti; başka kavimler için böyle bir izin sabit olmamıştır. Bu konuda Hz. Peygamber'den mütevatir bir haber gelmedikçe herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

50 İkrime'nin nakline göre İbn Abbâs (r.a.) geceleyin Kur'ân okurken bir âyete geldi ve bana şöyle dedi: İkrime! Bu âyeti bana yarın hatırlat". Bir gece bu âyeti okudu ve bana dedi ki: "İkrime! Bana yarın hatırlat". Ben de ona hatırlattım. İbn Abbâs şöyle dedi: Hz. Nuh kâfirlerin helâki için dua etti, müminler için de bağışlanma duasında bulundu. Müminler için yaptığı dua kabul edildi, yüce Allah erkek ve kadın müminleri O'nun duası sayesinde bağışlayacak. O, kâfirlerin helâki için dua etti ve kâfirler helâk edildi (Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 409).

[§]CİN SÛRESİ 149

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا
عَجَبًا ﴿١﴾

1. "De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) ***dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu: Biz, harika bir okuma dinledik."***

De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu. Âlimler, cinlerin Hz. Peygamber'e neden geldikleri hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarının ifadelerine göre İblis semaya yükselmiş ve orayı güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulmuş, bunun üzerine dünyada önemli bir olay olduğuna dair kesin kanaate ulaşınca bu olayın iç yüzünü öğrenmek üzere askerlerini etrafa yaymıştır. Bazı âlimler ise şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem peygamber olarak gönderilince putlar yüz üstü yere yıkılmış, bunun üzerine İblis de yeryüzünde önemli bir olay olduğunu ve putların bu yüzden yere yıkıldıklarını anlamış, ardından da bu konuda bilgi edinmeleri için askerlerini etrafa dağıtmıştır. Bazı âlimler ise bu sûrede geçen olayla "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik"[1] meâlindeki beyanda söz edilen hadise aynıdır demişlerdir. Başka bazı müfessirlere göre bu sûrede sözü edilen "topluluk" müşrik cinler topluluğu idi. Ahkāf sûresinde sözü edilenler ise Yahudi cinlerdendi. [§]Bu görüşün delili ise yüce Allah'ın cinlerden söz 150 ederken "Onlar da sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini zannederlerdi"[2] meâlindeki beyanıdır. Yahudiler ölümden sonra tekrar dirilmeyi inkâr etmeyip kabul ederler. Buradan ortaya çıkan sonuç, onların müşrik cinlerden olduklarıdır. Yüce Allah Ahkāf sûresinde şöyle buyur-

1 el-Ahkāf, 46/29.
2 el-Cin, 72/7.

muştur: "'Ey halkımız!' dediler, 'Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik'"[3]. Bu beyandan da onların Mûsâ'ya (a.s.) indirilen kitaptan haberdar oldukları, o kitabı kabul ettikleri anlaşılıyor. Yahudiler sadece Hz. Mûsâ'nın kitabına inanan bir millettir.

[Cinlere Dair Bilgiler]

Öte yandan yüce Allah'ın cinlerin bu kitabı tasdik ettiklerine ve dinlediklerine dair aralarında geçen konuşmalarla ilgili olarak naklettiklerinden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Birincisi: Hz. Peygamber, hem cinlere ve hem de insanlara peygamber olarak gönderilmişti. Bu yüzden Allah Teâlâ cinleri onu dinlemeye yönlendirdi. İkincisi: Cinler Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in dilinden alınca kendi aralarında hemcinslerini uyarmaya başladılar. Ve yüce Allah'ın haberine göre Kur'ân'ı tebliğ etmede Hz. Peygamber'e yardım ettiler. "Okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler"[4]. Üçüncüsü: Söz konusu cin topluluğu, koşup Resûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin davetine uydular. Bu tavır, Hz. Peygamber'in aralarında yetiştiği kavminin akılsızlık ettiklerini vurgulamaktadır. Zira onlar, Hz. Peygamber'i emîn ve âdil (ahlâklı) olarak tanımış ve hiçbir yalanını görmemişlerdi. Doğrulukla tanınan bir kişiye karşı yapılması gereken, -ona inanılmasa da- hiç değilse getirdiği haberleri yalanlamaya koşmak olmamalı idi. Oysa kavmi onu yalanlama ile karşılamış ve kendisine doğrulukla ve emîn olmakla meşhur olmuş birisine yapılacak muameleyi yapmamışlardır. Resûlullah'ı (a.s.) tasdik eden cinler ise O'nun bundan önceki durumunu, doğru sözlü olup olmadığını ya da verdiği haberden şüphelenmek gerekip gerekmediğini bilmiyorlardı. Fakat peygamber olduğuna dair delili görünce ve peygamberlik delili ortaya çıkınca
151 onu tasdike koştular. [Ş]Ve ona doğrulukla tanınan bir kimseye nasıl davranılıyorsa öyle davrandılar. Bu da bize Resûlullah'ın (a.s.) kavminin son derece akılsız (sefih) olduğunu gösterir. Dördüncüsü: Yüce Allah'ın aktardığı haberde Resûl-i Ekrem'in (a.s.) risâletine dair delil olduğudur. Çünkü **Biz, harika bir okuma dinledik** meâlindeki beyan doğru yolu gösterir[5]. Cinlerin aralarında geçen konuşmanın son kısmında gaybı bildikleri şeklinde bir netice daha çıkıyor. Gaybı ancak gayba dair bilgisi olan bilir. Buradan da çıkan sonuç, cinlerin gaybı yüce Allah'ın bildirmesi sayesinde bildikleridir.

---

3 el-Ahkāf, 46/30.

4 el-Ahkāf, 46/29.

5 el-Cin, 72/2.

Öte yandan cinleri imana sevkeden şeyin Hz. Peygamber'in (a.s.) yaratıkların benzerini getirmekten aciz oldukları mûcizeyi (Kur'ân'ı) getirdiğini öğrenmeleri ve onun mânalarının sağlam, telif ve nazmının güzel olmasına vâkıf bulunmaları olabilir. Beşincisi, Hz. Peygamber'in cinlerden bir topluluğun geldiği ve kendisine vahyedilen Kur'ân'ı dinledikleri vahiy yoluyla kendisine bildirilene kadar bunun farkına varmamış olmasıdır. Bu durum, Bâtınîler'in iddialarının doğru olmadığını gösterir. Onlar Hz. Peygamber'in vahyi ruhanî beden ile aldığını iddia ederler. Ancak bu görüş sakattır. Çünkü durum onların dedikleri gibi olsaydı Resûlullah (a.s.) cinler kendisine geldiğinde onları görürdü. Zira ruhanî beden, cinleri gören unsurlardan biridir. Bu durumda Hz. Peygamber'e cinlerden bir topluluğun kendisine geldiğinin vahyedilmesine ve O'nun da bunu vahiy yoluyla öğrenmesine ihtiyaç kalmazdı. Rivayete göre Hz. Peygamber, Cibrîl'e kendisini aslî sûretinde görmek istediğini söyler. Cibrîl "Sen beni görmeye tahammül edemezsin. Çünkü ben yeryüzüne sığmam. Fakat sen semanın ufkuna bak" der[6]. Resûlullah (a.s.) vahyi ruhanî bedenle almış olsaydı Cibrîl'i aslî sûretinde görürdü. Netice olarak bu talep, herhangi
bir sonuç vermemiş olmaktadır. [§]Dolayısıyla bu mesele Bâtıniyye'nin iddia 152
ettikleri gibi değildir. Tam aksine Hz. Peygamber (a.s.) vahyi -Kur'ân'ın beyanı doğrultusunda- ruhu bedende iken alıyordu. Yüce Allah bu hususta meâlen şöyle buyurmuştur: "De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor"[7]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Âyette yer alan "nefer", sayıları üç ilâ dokuz arası bir topluluğa denir[8].

---

6 Sa'lebî'nin İbn Abbâs'tan nakline göre Resûlullah (a.s.) Cibrîl'e "Seni semada aslî sûretinde görmek istiyorum" der. Cibrîl "Buna dayanamazsın" deyince Hz. Peygamber (a.s.) " dayanırım" diye cevap verir. Cibrîl "Sana nerede görünmemi istersin?" diye sorar. Peygamber Efendimiz (a.s.) "Ebtah vadisinde" deyince Cibrîl "Ben Ebtah vadisine sığmam" der. Resûlullah (a.s.) "O zaman Mina olsun" der. Cibrîl "Mina'ya da sığmam" diye cevap verince Hz. Peygamber (a.s.) "Arafat olur mu?" diye sorar. Cibrîl "Arafat'a sığabilirim" der ve ona bir vakit belirler. Hz. Peygamber (a.s.) belirlenen vakitte yola çıkar. Bir de ne görsün Arafat dağı tarafından doğu ile batı arasını dolduran bir ses ve bir topluluk gelmektedir. Bunun başı semada, ayakları yerdedir. Resûlullah (a.s.) onu görünce bayılıp yere yıkılır. Bunun üzerine Cibrîl aslî sûretinden çıkar ve onu bağrına basar. Sonra "Yâ Muhammed! Korkma! Acaba İsrâfîl'i görsen ne yapacaktın! Onun başı arşın altında ayakları da yerin yedinci katının son noktasında. Arş, onun omuzunda. O, zaman zaman Allah korkusundan cılızlaşır ve serçe kadar kalır. Öyle olur ki Rabb'inin arşını azametinden başka bir şey taşımaz olur" der (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 241. Ayrıca bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VIII, 35)

7 el-Kehf, 18/110; Fussılet, 41/6.

8 "Cinlerden bir topluluk". Denir ki "en-nefer", sayıları üç ila dokuz arası olan bir topluluk demektir (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 489).

Biz, harika bir okuma dinledik. Bazı âlimler "el-aceb" (العَجَب) kelimesini "garib" diye tefsir etmişlerdir. Cinlerin Hz. Peygamber'in okumasını garip karşılamaları, bunu kitap okumamış ve yazma bilmeyen bir ümmîden duymalarından kaynaklanıyordu. Bazı âlimlere göre ise cinleri hayrete düşüren şey, Kur'ân'ın güzel telifi, nazmı ve kelimelerinin sıkı dizilimi idi. Bazı müfessirler ise cinler, Kur'ân'ın âyetlerine ve delillerine hayret etmişlerdi dediler. Çünkü Kur'ân, tevhit ilkesini hayata geçirmek, risâleti ve ölümden sonra dirilme fikrini kafalara yerleştirmek için gelmişti. Onlar ne ölümden sonra dirilme ve ne de risâlet hakkında fikir sahibi değillerdi. Âyetler, onların kafalarına bu fikirleri yerleştirdiği için ilginç idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Peygamber'in Cinleri Görüp Görmediği Meselesi]

Bu sûre ve "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik"[9] meâlindeki âyet, Hz. Peygamber'in cinlerin (kendisinden Kur'ân dinlemeye) geldiklerinin farkında olmadığını haber veriyor. Bir rivayete göre Hz. Peygamber sahâbîlerine Rahmân sûresini okumuş ve şöyle demiştir: "Cinler, sizden daha güzel icabet ediyorlar. Ben onlara bu sûreyi okuduğumda şöyle dediler: Rabb'imiz! Senin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmeyiz. Hamd yalnız sanadır"[10]. Bu haber, Hz. Peygamber'in cinleri gördüğünü ve geldiklerinin farkında olduğunu göstermektedir. Söz konusu rivayet, iki görüşü de desteklemektedir: Yani Hz. Peygamber (a.s.) cinlerin geldiğini bir keresinde hissetmiş, bir başka seferde de farketmemiştir. Öte yandan Resûlullah (a.s.), görme yeteneğini Allah'ın güçlendirmesi sayesinde
153 Resûlullah cinleri görmüş, [§]böylece cinleri idrak etmeye dayanabilmiş ve başkalarının gözleri ise onları göremeyecek kadar zayıf kalmış da olabilir. Cennettekilerin durumu göz önüne alınınca bu mesele daha kolay kavranır. Melekler Rab'lerinden hediyeler getirince cennetlikler onları göreceklerdir. Dünyada iken gözleri melekleri göremeyecek kadar zayıf olmasına rağmen cennette onları aslî sûretlerinde görebilmeleri için Allah Teâlâ insanların gözlerini güçlendirecektir. Buna göre yüce Allah'ın cinleri aslî sûretlerinde görmesi için peygamberinin (a.s.) gözlerini güçlendirmiş olması mümkündür. Bu-

---

9 el-Ahkâf, 46/29.

10 Câbir'in nakline göre Hz. Peygamber bir gün sahâbîlerinin yanına çıkar ve onlara Rahmân sûresini başından sonuna kadar okur. Sahâbîler sessizce dinlerler. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) şöyle der: "Ben bu sûreyi cinlerin Kur'ân'ı dinlemeye geldikleri gece onlara okudum. Sizden daha çok tepki verdiler. Sûreden "فبأي آلاء ربكما تكذبان" "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?" âyetini her okuduğumda "Rabb'imiz! Senin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmeyiz. Hamd yalnız sanadır" dediler (Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân, 55).

nun yanında Cenâb-ı Hakk'ın, Resûlullah (a.s.) cinleri görsün ve geldiklerini hissetsin diye onları insan kılığına sokmuş olması da ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Cinler Hz. Peygamber'e Neden Geldiler?]

Sûrenin başında cinlerin Hz. Peygamber'e neden geldiklerine dair müfessirlerden naklen bahsettiğim iki sebep, mümkün olmakla birlikte bu konuda söylenecek son söz değildir. Çünkü onlar, bu sebepleri içtihatla ve akıl yürüterek çıkarmışlardır. Bir şeyi bilmenin yolu içtihat olduğunda o konuda gözle görmüşçesine kesin konuşmak mümkün değildir. Cinleri Hz. Peygamber'e gelmeye sevkeden faktörün, bu iki sebepten başkası olması da mümkündür. Bu sebep, gelen cinlerin uyarı görevi yapan cinlerden olmaları olabilir. Zira cinlerin arasında uyarıcı cinler bulunduğu ve resûllerin cinlerden değil, insanlardan olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle cinler, bir resûl bulmak umuduyla etrafa dağılmış ve kendi toplulukları arasında uyarı yapacakları vahiyleri ondan almayı ummuş olabilirler. Ya da semaya yükselip haberleri duyarken ve bunlarla kavimlerini uyarırlarken, daha sonra sema güçlü muhafızlarla dopdolu olduğu için yükselecek bir yol bulamamış ve bu nedenle bilgiyi elde etmek imkânından yoksun kalmış olmaları da mümkündür. Buradan da Allah Teâlâ'nın kendilerini şaşkın bir halde bırakmayacağını, bilgi elde etme yollarını kapatmayacağını anlamış olmaları, [§]şüphelerini giderecek ve kendilerine kanıtları ve delille- 154
ri açıklayacak birisini bulmak umuduyla yeryüzüne dağılmış bulunmaları ve böylece Hz. Peygamber vasıtası ile maksatlarına ulaşmış olmaları da imkân dâhilindedir. Ya da "Oysa biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanırdık"[11] meâlindeki beyanda anlatıldığı üzere onların yanında gerek insanlardan, gerekse cinlerden Allah Teâlâ hakkında yalan söyleyen hiçbir kimse bulunmazken, bu yalan söylenince başlarına bir şey geleceğinden endişeye kapılmış ve doğru yolu karıştırmış olmaları da mümkündür. Kendilerine ideal yolu gösterecek birisini bulma umuduyla yeryüzüne dağılmış ve sonunda Hz. Peygamber'i bulmuş olmaları ihtimal dâhilindedir. Göğe yükselip de orayı güçlü muhafızlarla ve alev topları ile dopdolu görünce bunun bir haber dolayısıyla olduğunu kesin olarak anlamaları da söz konusudur. Bir başka ihtimale göre yeryüzü sakinlerinin başlarına bir felâket geleceğinden endişe etmiş ve belki bunun bilgisine ulaşırlar diye beldelere dağılmış olabilirler.

---

[11] el-Cin, 72/5.

[Cinler Kâhinlere Bilgi Verebilir mi?]

Öte yandan bu haberin, yani göğün güçlü muhafızlarla ve alev toplarıyla dopdolu olmasının kâfirler hakkında olduğunu ispat eden şey, kâhinlerin bundan sonra haber alamaz hale gelmeleridir. Durum bunun aksi olsaydı haber almalarının önüne geçilmezdi. Sebebine gelince, bundan önce şeytanlar, göklere yükselirler ve duydukları haberleri kâhinlere getirip verirler onlar da insanları saptırırlardı. Onların göğe yükselmeleri engellenmeseydi, haber almaları kesintiye uğramazdı. Bugün kâhin olduğunu iddia eden kimse, yanında cinlerin peygamberlerden duyduklarından başka bir hadisenin haberini bulamaz. Alev topu meselesi kâfirlerin kendi aralarında bildikleri açık bir meseledir. Bu da Resûlullah'ı (a.s.) destekleyen ve kâfirler nezdinde risâletini ifade eden semavî bir delildir. Zira Hz. Peygamber gönderilmeden önce onlardan hiçbir kimse alev toplarının olduğunu iddia etmemiştir. Dolayısıyla kâhinlerin haber almalarının engellenmesi, Resûlullah'ın (a.s.) doğruluğunun ve söylediklerinin doğru olduğunun delili olmaktadır. *Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.*

يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا

155 [§]2. ***"Doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve ona iman ettik. Artık kesinlikle Rabb'imize kimseyi ortak koşmayacağız."***

Doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve ona, yani Ahkāf sûresinde "gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik"[12] meâlindeki âyet-i kerîmede açıkladığımız üzere Hakk'a **iman ettik. Artık kesinlikle Rabb'imize kimseyi ortak koşmayacağız.** Bu âyet hakkında Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Yukarıdaki cümleyi söyleyenler, Arap müşriklerdendi. Kur'ân'dan duydukları ve dinledikleri âyetler sayesinde "Artık kesinlikle Rabb'imize kimseyi ortak koşmayacağız" meâlindeki sözlerle şirkten el etek çektiler. Onların daha önce şirk koşmamış olmaları, tevhit üzere bulunmaları, fakat duydukları Kur'ân âyetlerine iman etmiş ve şirkten uzak olduklarını beyan etmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Kişi daha önce şirk koşmasa da Hz. Mûsâ'nın "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim"[13] meâlindeki sözlerinde olduğu üzere daha fazla şüphesiz imana (yakîne) ulaşınca şirkten uzak olduğunu ifade edebilir.

---

12 el-Ahkāf, 46/30.

13 el-A'râf, 7/143.

وَاَنَّهُ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا ﴿٣﴾

3. "Şu muhakkak ki Rabb'imizin şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk."

Şu muhakkak ki Rabb'imizin şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk. Âlimler âyette geçen "el-ced" (الجَدّ) kelimesinin yorumu üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bu kelimenin bütün istediğini elde eden kimse için söylendiğini belirtmişler ve böyle bir kimsenin "zû ced" şeklinde nitelendiğini belirtmişlerdir. Bu açıklama ile Rabb'imizin istediği her şeyi elde edebileceğini, karşısında hiçbir itirazın söz konusu olmayacağını ve herhangi bir şeye ihtiyaç duymayacağını söylemek istemiş olabilirler. Resûlullah'ın (a.s.) "hiçbir kuvvet sahibine kuvveti fayda vermez"[14] sözü bu doğrultuda yorumlanır. Kuvvet sahibinden maksat, dünyada kuvvet sahibi demektir. Allah Teâlâ'nın takdirinde bunun aksi varsa söz konusu kuvvet ona Allah'ın azabı karşısında hiçbir fayda vermez. Eğer söylenmek istenen bu ise âyetin mânası şöyle olur: Vasfı bu olan
bir varlık, bir ortağa [§]ya da bir eşe veya bir çocuğa muhtaç olmayacak ka- 156
dar yücedir. Çünkü bütün bunlar, ihtiyaç içinde olma belirtileridir. Dilediği her şeyi elde eden bir varlığın hiçbir şeye ihtiyacı olmaz. Âyette geçen "el-ced" kelimesinin zait olması da mümkündür. Bu takdirde mâna "Rabb'imiz yücedir" şeklinde olur. "Ced" kelimesinin "azamet" ve "yücelik"ten ibaret olması da mümkündür. Arapça'da bir kimse kavmi içinde büyük ve şerefli olduğu zaman bunu ifade etmek için "fulânun cedde fî kavmihî" (فُلانٌ جدّ فى قومِه) denir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Teâlâ ceddü Rabbinâ", "Rabb'imiz hiçbir şeye muhtaç değildir" demektir. Yüce Allah'ın zatını çocuk edinmekten tenzih ederken kullandığı ifade yeterlidir. "Onlar 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir"[15]. Yüce Allah burada "çocuk edinme"yi "ceddü Rabbinâ" "şanı çok yücedir" ifadesinden sonra belirtmiştir. Bazı âlimlere göre bu cümlenin yorumu şöyledir: "Rabb'imizin mülkü". Bu cümle ile "Rabb'imizin gücü" mânasının kastedilmiş olması da mümkündür. Netice olarak Rabb'imiz, kendisine nispet edilse rezalet ve alçaklık fiilinin kullanılabileceği her şeyden yücedir. Öte yandan burada doğru olan, "ceddü Rabbinâ" cümlesinin tefsiri

---

14 Resûlullah (a.s.) her farz namazın ardından şöyle dua ederdi: "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Sadece o vardır. O'nun ortağı yoktur. Her türlü eksiksiz övgüler ona aittir. Her türlü otorite ve saltanat onundur. Allahım! Senin verdiğine engel olabilecek kimse yoktur, vermediğini de verebilecek yoktur, senin yardımın olmadan hiçbir kuvvet sahibine kuvveti fayda vermez" (Buhârî, "Ezân", 155; Müslim, "Salât", 194).

15 Yûnus, 10/68.

hakkında bir şey söylememektir. Çünkü bu cümle, cinlerin sözlerinin naklinden ibarettir. Bu kelimenin ne anlama geldiği ancak cinlerin vereceği haberle öğrenilebilir.

[Şirke Düşülen Noktalar]

Kur'ân'ın ifadesinde dört çeşit şirkten söz edilmektedir: Şirk, bazan "ibadet"te olur: "Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın"[16]. Bazan "yaratma"da şirk söz konusudur: "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?"[17] Bazan "Allah Teala'nın hükümranlığı"nda meydana gelir. "O kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez"[18]. Bir şirk çeşidi de "O'nun hâkimiyetinde"dir: "Hâkimiyette ortağı bulunmayan"[19] meâlindeki beyan buna şahittir. Buradan ortaya çıkan sonuç, şirkin bazan ibadette, bazan yaratmada, bazan hâkimiyette ve bazan da hükümranlıkta olduğudur. Cinler "Artık kesinlikle Rabb'imize kimseyi ortak koşmayacağız" derken bu dört çeşit şirkten uzak olduklarını ifade etmiş oldular.

[Fiillerin Allah'a ve Kullara Nispeti]

157 [§]Öte yandan "ced" (جد) kelimesi, insanın dilediği her şeyi elde etmesinden ibaret olduğuna göre bu yaklaşım, Mûtezile mezhebinin görüşünü geçersiz kılar. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın bütün kâfirlerin iman etmesini istediğini iddia ederler. Kâfirlerin tümü iman etmediğine göre yüce Allah onların görüşüne göre dilediği her şeyi elde edememiş olur. Mûtezile mezhebinin görüşü bir başka açıdan daha geçerliliğini yitirir. Şöyleki: Biz daha önce şirkin "yaratma"da söz konusu olduğunu belirtmiştik. Mûtezile, kula ait fiilleri Allah'ın yaratmadığını söyler. Bunu söyleyince de yaratma konusunda Allah Teâlâ'ya ortak koşmuş olmaktadırlar. Oysa yüce Allah, mahlûkatı yaratmada tek olduğunu haber vermiştir. Bu haberden çıkan sonuç, fiillerin yaratma ve inşa etme açısından Allah Teâlâ'ya, onları kesbetme ve yapma açısından mahlûkata ait olduğudur. Bize göre bir fiilin Allah'a izafe edilmesi açısından kullara nispet edilmesi caiz değildir. Dolayısıyla yaratmada benzerlik meydana gelmez. Çünkü bir fiil, Allah'ın gerçekleştirdiği yönden kullar tarafından gerçekleştirilemez. Görmez misin ki "mülk" (hükümranlık) Allah Teâlâ ve insanlara izafe edilir. Ama bura-

---

16 el-Kehf, 18/110.

17 er-Ra'd, 13/16.

18 el-Kehf, 18/26.

19 el-İsrâ, 17/111; el-Furkān, 25/2.

da Allah'a ortak koşma gerçekleşmez. Zira bu fiil, Allah'a izafe edildiği açıdan insanlara izafe edilmez. Sebebine gelince hükümranlık, kullara mecazî açıdan nispet edilirken Allah'a gerçek açıdan izafe edilir. İnsanlara ait fiiller de böyledir. Fiillerin Allah'a ve kullara izafe edilmesi farklı yönlerden olduğu için şirk doğurmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allahtır.*

O, ne bir eş edinmiştir. İnsanların eş edinmeleri, şehvetin baskın gelmesinden dolayıdır. Oysa şehvetleri yaratan Allah'tır. Yarattığı bir şeyin kendisine baskın gelmesi ve eş edinmeye sevketmesi mümkün değildir. Bu yaklaşımla meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia edenlerin görüşlerini de reddetmiş oluyoruz. Kızlar eşten meydana gelir. Allah bir eş edinmekten münezzehtir. O zaman kızları nasıl olur! **Ne de çocuk.** Aslında çocuk şu sebeplerden birisinden dolayı istenir. Ya kişi yalnızdır ve yalnızlığını gidermek için çoluk ço-
cuk ister. [§]Ya da ileride zayıf düşeceğini ve onların kendisine bakacakları- **158**
nı düşünür de bu yüzden ister. Veya mülkünün elinden gideceğinden korkar ve bu zevalden kendisini güvence altına almak için çocuk ister. Allah Teâlâ, yalnızlığa düşmekten, zayıf hale düşmekten ya da mülkünün elinden gideceği korkusunu duymaktan münezzehtir. Kişiyi çocuk yapmaya sevkeden sebepler, Allah açısından geçersiz olduğuna göre onun çocuk edinmekten tenzih edilmesi gerekir. "Hâşâ... O hiçbir şeye muhtaç değildir"[20] meâlindeki âyetle onun hiçbir şeye muhtaç olmadığının ifade edilmesi, mülhitlerin kendisine çocuk edinmeyi isnat etmelerine verilen bir cevap olmuştur. "O hiçbir şeye muhtaç değildir" demek, kişiyi çocuk yapmaya sevkeden sebeplerin hiçbirine muhtaç değildir demektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَأَنَّهُۥ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى ٱللَّهِ شَطَطًا ﴿٤﴾

4. "Demek aramızdaki beyinsiz, Allah hakkında ipe sapa gelmez şeyler söylüyormuş."

Demek aramızdaki beyinsiz, Allah hakkında ipe sapa gelmez şeyler söylüyormuş. Bazı müfessirlere göre âyette sözü edilen "sefîh" (سفيه), yani beyinsizden maksat, "İblis"tir. Bu açıklama, kendisine işaret edilmek üzere bir kişi ile ilgili değildir, aksine "beyinsizlik" yapan herkes ile ilgilidir. Şu örnek bunu açıklar: "Bizim kötülük işleyenimiz şöyle derdi" veya "Bizim fâsık ola-

---

[20] "Onlar, 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (Yûnus, 10/68).

nımız şöyle idi" denildiği zaman bununla belli bir "kötülük işleyen" ve "fâsık" kastedilmez. Aksine bununla kötülük işlemekle ve fâsık olmakla bilinen herkes kastedilir. Buna göre "aramızdaki beyinsiz" sadece bir kişi ile ilgili değil aksine bu niteliğin bulunduğu herkes ile ilgilidir.

[Resûlullah'a (a.s.) Dinlemeye Gelen Cinlerin İman Etmesi]

Öte yandan bu âyet-i kerîme, Kur'ân'ı dinleyemeye gelen cin topluluğunun kâfir değil mümin olduklarını göstermektedir. Zira onlar müşrik olsalardı "beyinsizlik" fiilini başkalarına nispet etmezler ve kendilerinde "beyinsizlik" hali bulunduğu için kendilerini ondan hariç tutmazlardı. Öte yandan müşrik olsalardı yukarıdaki ifadelerinin yerine "Allah hakkında ipe sapa gelmez şeyler
159 söylüyormuşuz" derlerdi. [§]Bu cümleyi, söz konusu fiili beyinsizlerine izafe etmek için değil, tövbe etmiş olmak, içinde bulundukları küfür ve şirkten dönmek ve Allah Teâlâ'nın kendilerine imanı nasip etmek sûretiyle lütfettiği büyük nimetlere şükretmek için söylerlerdi. Buradan çıkan sonuç o cinlerin mümin olduklarıdır. Âyet-i kerîmedeki "şatat" (الشطط) kelimesi bazılarına göre "cevr" bazılarına göre "yalan", bazılarına göre "zulüm" demektir. Şatat burada bize göre "cevr"dir. "Cevr"den kasıt, cinlerin söyledikleri çirkin söz, yani Allah'a ortak koşmadır. Bu, "cevr"in her dilde ve din mensupları arasında çirkin olduğunu bize göstermektedir. Allah hakkında o çirkin sözleri söyleyenleri nasıl beyinsizlikle suçladıklarına bakılınca bu hakikat anlaşılır.

وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۙ ﴿٥﴾

5. "Oysa biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanırdık."

Oysa biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanırdık. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Yukarıdaki âyette sözleri nakledilen cinler, diğer cinlerden ve insanlardan duydukları için Allah'ın eşi ve çocukları olduğuna inanıyorlar, bu sözleri söyleyen cinlerin ve insanların doğru söylediklerini zannediyorlardı. İşte onları Allah'ın çocukları ve eşi olduğunu söylemeye sevkeden bu durum olmuştur. Allah'ın eş ve çocuk edindiğini iddia edenlerin yalan söylediklerini anladıklarında bunu iddia edenlerden ayrıldılar. Buradan ortaya çıkan sonuç, onların bu vakte kadar müşrik olduklarıdır. Hz. Peygamber'in Kur'ân okuduğunu duyup, delilleri görünce ve şüpheleri ortadan kalkınca peygamber aleyhisselâma iman ettiler ve eski söylediklerinden vazgeçtiler. Ancak Ebû Bekir el-Esamm'ın bahsettiği bu te-

vilden başka tevil de ihtimal dâhilindedir. O da şudur: Bu topluluk, hidâyet ve iman üzere yaratılmışlardı. Cinlerin ve insanların "Allah'ın çocuğu ve eşi var" diyerek yalan söyledikleri ortaya çıkıncaya dek onların hidâyet üzere olduklarını ve ipe sapa gelmez isnatlarda bulunarak Allah'a iftira etmediklerini zannediyorlardı. Âyetin mânasının şöyle olması da mümkündür: Biz, mükellef olan hiçbir kişinin Allah Teâlâ hakkında ipe sapa gelmez şeyler söyleyerek iftira atmayacaklarını zannediyorduk. Çünkü Allah onlara iftiranın çirkinliğini göstermiş ve çocuk ve eş edinmekten münezzeh olduğu delillerle ve kanıtlarla onların nezdinde açık hale gelmişti. Nitekim bu gerçek, dile getirdikleri açık ifadelerinde de ortaya çıkmıştı.

[§]Ebû Bekir el-Esamm'ın yaptığı tevilin sağlam olmadığını gösteren bir 160
husus da cinlerin ve insanların arasında Allah'ı tenzih eden ve O'na inanan bir kesim bulunduğu gibi, Allah'ın çocuğu ve eşi olduğunu söyleyenlerin de var olmalarıdır. Şu âyetlere bakıldığında bu husus kolayca anlaşılır: "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var"[21], "Doğrusu içimizde iyiler var, ama aramızda başka türlü olanlar da var"[22]. Her iki zümrenin birden doğru yolda olması ihtimal dâhilinde değildir. Fakat onların zanlarına göre topluluğun tamamı hidâyet üzere bulunuyorlardı. Yalan söylediklerini anlayınca bu sözü söylediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا

6. "İnsanlardan bazı adamlar cinlerden bazı kişilere sığınırlardı, onlar da bunları daha sapkın hale getirirlerdi."

[Cinlerin Yardımına Sığınmanın Şirk Olduğu]

İnsanlardan bazı adamlar cinlerden bazı kişilere sığınırlardı, onlar da bunları daha sapkın hale getirirlerdi. Rivayete göre insanlar -ki bunlar Araplar'dan bir topluluktu- bir vadiye konakladıkları zaman o vadinin efendisinden yardım isterler ve "Kavminin sefihlerinden bu vadinin efendisine sığınırız" derlerdi. Müfessirler bu noktadan itibaren ihtilaf etmiştir. Bazıları, sığındıkları cinlerin onlara eman verdiğini, bazıları da vermediğini söylerler.

---

21 el-Cin, 72/14.

22 el-Cin, 72/11.

Bu da insanların ve cinlerin korkularını arttırıyordu. Ebû Ravk'tan böyle rivayet edilmiştir[23]. Bazıları da şöyle der: "Rahak" (رهقا) kelimesi zillet ve zaaf demektir. Dolayısıyla cinlere sığınan insanların zaafları, zilletleri ve korkuları
161 sığındıkları cinler eman vermedikleri için artıyordu. [§]Bazıları ise şöyle der: Sözü edilen cinler kendilerinden eman isteyenlere eman veriyorlardı. Fakat bu emanı alanlar yine de onlardan ve eman isteklerine dâhil etmedikleri yerlerle, emanın geçerli olduğu vakitler dışında kendilerinden gelecek hilelerden korkuyorlardı. Müfessirler, ihtilaf etmelerine rağmen insanların korkularını arttıranların cinler oldukları noktasında ittifak etmişlerdir. Denilmiştir ki insanların bu hareketleri, yani cinlere sığınmaları şirktir. Zira sığınılacak olan Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla onların, cinlerin tuzaklarını kendilerinden savuşturması için Allah'tan yardım dilemeleri ve kendileri için Allah'tan başka yardımcı olduğunu düşünmemeleri gerekirdi. Cinlerin yardımına sığınınca Allah'tan başka bir varlığın kendilerini savunacağını ve onlara yardım edeceğini kabul etmiş oldular. Bu da onların şirk koşması demekti. Sebebine gelince cinler insanlardan daha zayıftır. Onların insanlardan gizlenmeleri ve onlar kendilerini farketmesin diye korkularından başka kılıklara girmeleri göz önüne alınınca bu hakikat anlaşılır. Cinlerin hiçbir insanı öldürecek güce sahip olamamaları, kimsenin malını elinden almayı, yedikleri ve içtikleri şeyleri bozmayı başaramamaları zayıflıklarının ne derece ileri seviyede olduğunu gösterir. Güçlü birinin zayıftan yardım dilemesi zillet göstergesidir. Âyette geçen "rahak" kelimesinin "zillet" ve "zaaf" şeklindeki tevili bu anlayışa dayanır.

Müfessirlerden cinlerin korkusunu arttıranın insanlar olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bunlar "rahak" kelimesine "tekebbür" (تَكَبُّر) ve "tecebbür" (تَجَبُّر), yani büyüklenme anlamı vermişlerdir. Bazıları da "rahak" kelimesinin "akılsızlık" anlamına gelen "sefeh" ve "cehil" olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da "rahak", "me'sem" (مأثم), yani "günah" anlamına gelir demişlerdir. İbn Kutey-
162 be ise kelimenin "ays"[24] ve "zulüm" anlamına geldiğini söylemiştir. [§]Meselâ bir kimse fesatçı ise "fülanun murhikun fî dînihî" (فُلَانٌ مُرْهِقٌ فِي دِينِهِ) denilir. Cinler, korkuyu şu açıdan arttırıyorlardı: Cin reisler, kendilerini arkalarından gelen

---

[23] Ebû Ravk Ahmed b. Muhammed b. Bekr el-Hizzânî. O ve babası hadis rivayet etmişlerdir. Basralı' olan Ebû Ravk, Meymûn b. Mihrân el-Kâtib ve Abdullah b. Şebîb el-Mekkî'den hadis nakletmiştir. Ondan da birçokları rivayette bulunmuştur. Bunların arasında Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. el-Cündî ve Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim b. el-Mukrî ve başkaları vardır. Ebû Ravk, 332'den (944) sonra vefat etmiştir (Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 329).

[24] el-Ays: Fesat çıkarmakta hızlı davranmak ve acımadan almak anlamınadır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ays" md.).

cinlerden ve insanlardan üstün sayıyorlardı. Çünkü insanların kendilerine muhtaç olduklarını ve yardım istemeye ihtiyaç duyduklarını görüyorlardı. İnsanlardan önde gelen büyük kâfirler de aynı şekilde kendilerini başkalarından üstün gördükleri için Hz. Peygamber'in davetini kabul etmekten kaçınıyorlardı. Şu âyete bakınca gerçek anlaşılır: "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir. Ama onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar"[25], "rehak" kelimesinin "günah" veya "ahmaklık" ya da "cevr" veya "zulüm" ya da "ays" anlamına geldiğini söyleyenlerin bu verdikleri anlamların hepsi, bizim belirttiğimiz mânada birleşir. Zira onları böbürlenmeye ve kibre sevkeden işte bu aptallıklarıdır. Çünkü ancak cahil ve ahmak olan kişi cinlere sığınır. Cahil ve aptal birine eman vermekte övünülecek bir üstünlük yoktur. Onlar bu kibirlenmeleri ile daha fazla günaha girmekte ve Allah'ın rahmetinden daha fazla uzaklaşmaktadırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًاۙ ﴿٧﴾

7. "Onlar da sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini zannederlerdi."

Onlar da sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini zannederlerdi. Diriltmeyi bizzat müşahede etmedikleri, bunu kendi kudret ve güçlerinin haricinde gördükleri ve buna bağlı olarak ilâhî kudretin bu dereceye ulaşamayacağını zannettikleri için Allah Teâlâ'nın diriltme gücünü inkâr etmiş olmaları mümkündür. Yoksa diriltmenin hikmet dışı bir şey olduğunu düşündüklerinden inkâr etmiş değillerdir. Zira onlar, diriltmenin bizzat kendisini reddetselerdi sadece "Allah asla diriltmeyecek" derlerdi. Kullandıkları cümleyi "ehaden" (أحَدًا) kelimesi ile pekiştirdiklerine göre bu onların diriltme kudretini inkâr ettiklerini bize gösterir. Onların yüce Allah'ın hiçbir kimseyi diriltmeyeceğini zannetmiş olmaları ve bunun hikmet dışı bir şey olduğunu düşünmüş bulunmaları da mümkündür. Zira bir kimsenin öldürülüp sonra tekrar eski haline getirilmesi hikmetli bir iş değildir, sebebine gelince; bir kimsenin hayatta kalması isteniyorsa öldürülmez ki yeniden iade edilmeye
ihtiyaç duyulsun diye değerlendirmiş olmaları da imkân dâhilindedir. [§]Öte 163
yandan bu ifade, cinlerin sözü olarak aktarılan bir cümle değildir, aksine Allah Teâlâ'nın "Cinler sizin zannettiğiniz gibi ölümden sonra dirilmenin olmadı-

25 el-En'âm, 6/123.

ğını zannettiler" diye bize verdiği bir haberdir. "Zanentüm" (ظَنَنْتُم), yani "zannettiniz" fiili, zâhiri itibarıyla gerek müslüman, gerek kâfir tüm insanlara işaret etmektedir. Müslümanların böyle bir zannı beslemedikleri ise mâlumdur. Aksine onlar, ölümden sonra dirilme olacağına kesin olarak inanırlar. Fakat âyetin mânası şöyledir: "Ey insanlar! İçinizden kâfirlerin zannettiği gibi kâfir cinler ölümden sonra dirilme olmadığını zannettiler".

Diğer taraftan bu âyet-i kerîme, onların "dirilme yoktur" cümlesini bilerek değil zanna dayalı olarak söylediklerini beyan etmektedir. Kendilerini bu zanna sürükleyen sebep ise dirilmeye kesin olarak inanmaya götüren vesileden yüz çevirmiş olmalarıdır. Herkes tabiatı itibarıyla zanlara tâbi olmaktan uzak durur. Bu ifadede, ölümden sonra dirilme delillerine bakmaya, zanlara dayanmayı terketmeye çağırı ve teşvik vardır. Öte yandan nahiv âlimleri derler ki bu sûrede "inne" (إنّ) ile başlayan cümlelerde, cinlerin sözleri nakledilmektedir. "Fe kâlû innâ semi'nâ kur'ânen acebâ" (فقالوا إنا سمعنا قرآنا عجبا)[26] âyeti buna örnektir. Cinlerin ağızlarından nakil mahiyetinde olmayan cümlelerin ise mansup olarak "enne" (أنّ) şeklinde okunması gerekir. Bundan dolayı "ve ennehum zannû kemâ zanentüm" (وأنهم ظنوا كما ظننتم) âyetinde elif nûnun (أنّ) mansup okunması tercih edilmiştir. Çünkü bu cümle cinlerin sözlerinin nakli değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاۤءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا ﴿٨﴾

8. "Hakikaten biz** (cinler) **göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk."

[Cinlerin Semadan Haber Almaya Çalışmaları]

Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık. Cinlerin göğü yoklamaları, göğün kapılarını bulup haber dinlemek için oralardan içeri girmek amacıyla yapılmış olabilir. Zira göklerin haberleri, göğün her tarafında değildir, kapıları da göğün bütününü çevrelemez. Dolayısıyla cinler, göğün kapılarını bulup oradan içeri girmek için onları yoklamışlardır. "Göğü yoklamak" tabiri ile "kapılarını yoklamak" mânası kastedilmiş de olabilir. Cinler göğün kapılarını açıp içeri girmek ve haberleri dinlemek için onları yokluyorlardı.

---

[26] el-Cin, 72/1.

[§]**Onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk.** Bazı 164
kapıların muhafızlarla, bazılarının da alev toplarıyla dopdolu olması mümkündür. Eğer onlar muhafızlarla dolu olan kapıya gelirlerse, muhafızlar onları geri püskürtür ve kovarlar. Alev toplarıyla dolu olan kapılara gelirlerse bu toplar, Allah Teâlâ'nın "üzerlerine her yönden atış yapılır"[27] meâlindeki beyanında ifade ettiği üzere onların peşine düşer. Bütün kapıların muhafızlarla ve alev toplarıyla doldurulmuş bulunması da mümkündür. Zira muhafızlar, sadece bekçilik görevi ile görevlendirilmemişler, aksine bu ve başka görevlerle de yükümlü kılınmışlardır. Onların bu başka görevlerle meşgul olmaları, muhafızlık görevlerini engellemiş olabilir. İşte o başka görevlerle meşgul olurlarken cinlerin kulak hırsızlığı yaptıklarını görünce arkalarından delip geçen bir alev topu atılır ve emellerine ulaşamadan onları kovar. Cinlerin meleklerin göremeyecekleri yerlere yükselip onların konuşmalarını dilemiş olmaları da mümkündür. Çünkü kişi, bazan bir söz söyler ve sesi gözle görülmeyecek bir yere ulaşabilir. Söz konusu alev topları muhafızların altında olur ve oradan cinlere alev topları ile ateş edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

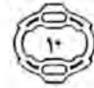
وَاَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا ﴿٩﴾

9. "Halbuki biz (daha önce, göğü) ***dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor."***

Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor. Alev topu anlamına gelen "şihâb"ın (الشِّهَاب) bir yıldız, gözetleme anlamına gelen "rasad"ın (الرَّصَد) meleklerin yaptığı bir iş olduğu söylenmiştir. Bu konunun aslı şudur: Hz. Peygamber (a.s.), peygamberlik görevi ile gönderilince cinlerin gökten haber sızdırmaları engellendi. Halbuki bundan önce kulak hırsızlığı yapıyorlardı. Böylece kâhinlik işi sona ermiş oldu. Zira Hz. Peygamber gelince kâhinlikle onun peygamberliği birbirine karışmasın diye gökten haber getiremez oldular. Kâhinler herhangi bir hususta haber veremesinler diye cinlerin göğe yükselmeleri ve oradan haber getirmeleri engellendi. Bundan sonra Resûlullah (a.s.) onların yanına geldi. Vahyin

[27] es-Sâffât, 37/8.

kehanet olmadığını ve kendisine gökten gelen bir vahiy olduğunu öğrensinler istiyordu. Zira vahiy kehanet olsaydı, eski zamanlarda olduğu gibi başkasının da getirdiğinin bir benzerini getirmesine engel olunmazdı. Bu âyet-i kerîme, cinlerin topluluklarını uyarmak amacı ile döndüklerinde söyledikleri sözleri aktarıyor gibidir. Onlar yukarıda bahsi geçen bu sözleri topluluklarına söylemişlerdir.

وَاَنَّا لَا نَدْرٖٓى اَشَرٌّ اُرٖيدَ بِمَنْ فِى الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا

165 [§]*10. "Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa Rab'leri onlar için bir iyilik mi diledi?"*

Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa Rab'leri onlar için bir iyilik mi diledi? Bu ifade iki mânaya muhtemeldir. Birinci ihtimale göre mâna şöyle olur: Göğün haberlerinin muhafızlarla ve alev toplarıyla yeryüzündekiler için engellenmesi, sonra göğe yükselenlerin bunları almalarına mani olunması ve her yönden alev topu ateşine mâruz kalmaları ile yeryüzündekilerin başlarına bir kötülük, yani bir azap mı indirilmek istendi, yoksa onlara doğru yolu gösterecek bir peygamber mi gönderilmek murat edildi, biz bunu bilmiyoruz. Göğün haberlerinin yeryüzündekilere artık verilmemesinin onlara bir peygamber gönderilmesi sebebiyle olduğunu kesin olarak anlamış olmaları da mümkündür. Dolayısıyla cinlerin ihtiyaç duydukları bilgileri kendilerine bildirecek olan artık o peygamber olacaktır. Fakat onlar, peygamber gönderilmekle kendileri hakkında iyilik mi murat edildi yoksa kötülük mü bunu bilemediler. Çünkü cinler, gönderilen peygambere iman eden, ona hidâyet ve irşat isteme gözü ile bakanların doğru yolda olduklarını, buna karşılık ona, hafife alma ve alay etme gözüyle bakanların da köklerinin kazındığını biliyorlardı. Gönderilen peygamberi yalanlamak mı yoksa tasdik etmek mi gerektiğini bilemediler. Yalanlasalar sonunda helâk olacaklar, tasdik etseler hidâyete ereceklerdi. Bu durum, inkâr ve tasdikle hedeflenen fiilin onların akıbetleri olduğunu ve hikmete göre hareket eden bir kimsenin yaptığı fiilleri akıbetlerini göz önüne alarak yaptığını göstermektedir. Âyet-i kerîme, ayrıca müslüman cinlerin Mûtezile mensuplarına ait fikri taşımadıklarını da beyan etmektedir. Çünkü Mûtezile mezhebi, Allah Teâlâ'nın kulları için din ve dünya açısından haklarında sadece aslah olan ne ise onu yarattığını söyler.

Oysa cinler, yüce Allah'ın kötülüğü iyiliğe tercih edeceğini bildiği kulları için kötülük dileyebileceğini, iyilik fiilini kötülük fiiline tercih edeceğini bildiği kulları için de hayrı dileyeceğini kesin olarak anladılar.

وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَٰلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا ﴿١١﴾

[§]*11.* ***"Doğrusu içimizde iyiler var, ama aramızda başka türlü olanlar*** 166
da var; hâsılı biz farklı gruplardan oluşuyoruz."

Doğrusu içimizde iyiler var, ama aramızda başka türlü olanlar da var. Bazı tevilcilere göre âyette geçen "es-sâlihûn" (الصالحون) kelimesi ile kastedilenler müminler, "dûne zâlike" (دون ذلك) ile işaret edilenler de kâfirlerdir. Öyle anlaşılıyor ki "sâlihûn" ile kastedilenler müminler ve "dûne zâlike" ile işaret edilenler de kâfirler değillerdir. Çünkü bu durum, Allah Teâlâ'nın daha önce geçen şu beyanında belirtilmişti: "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var"[28]. Âyetin tevili onların bahsettiği gibi olsa ifade tekrara düşmüş olurdu. Fakat bize göre âyetin tevili şöyledir: "Ve ennâ minne's-sâlihûn" içimizde salih, akıllı ve hayâlı[29] olmakla tanınan kimseler olduğu gibi "ve mâ dûne zâlike" başka türlü olanlar da var ki bunlar fâsıklardır. Bu durumda âyet, bir dine mensup olanların içinde salih ve hoşnutluk kazanmış kimseler olduğu gibi, fâsık ve dininde fesatçı kimseler de olduğunu beyan eder. Yüce Allah bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurur: "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları (es-sâlihîn) evlendirin"[30]. İçimizde salih olmayanlar bulunmasaydı âyette salihlerin şart koşulmasının herhangi bir anlamı olmazdı. Allah Teâlâ'nın "İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun"[31] meâlindeki beyanı da buna başka bir örnektir. Aramızda fâsıklar olmasaydı yüce Allah "adaletli iki kişi" ifadesini kullanmazdı.

Hâsılı biz farklı gruplardan oluşuyoruz. Yani biz farklı eğilim ve temayülde kimseleriz. Cinler, farklı düşünce ve görüşteki kimseler arasında en salih ve en aşağı tabakadaki olanları belirtmemişler, bunu fâsık ve salihlerden bahsederken ifade etmişlerdir. Çünkü farklı eğilim ve temayüldeki her bir ferde göre kendisi hak yolda, başkası ise bâtıl yoldadır. Fâsık ise kendisine

---

28 el-Cin, 72/14.

29 Tefsir metninde geçen "es-sitr" hayâ ve akıl demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "str" md.).

30 en-Nûr, 24/32.

31 et-Talâk, 65/2.

helâl olmayanı yapmak ve yasak edilen fiili işlemekle (fısk) tanınır. Fâsıkın fâsıklığını gören herkes, onun bâtıl üzere olduğunu anlar. Durum bu olduğuna göre aşağı mertebede olan ortaya çıktığı gibi, salih olan da zuhur eder. Bunlar, grupların inancına göre ortaya çıkmaz. Ve orada aşağı mertebede olanla salih olandan söz edilmez. Âyette yer alan "tarâik" (الطَرائق) eğilim ve temayül, "kıded" (القِدَد) parçalar demektir. Arapça'da "kadde" (قدّه) parçaladı anlamındadır. Âyetin mânasına gelince o şöyledir: Bizler değişik gruplardan ve birçok eğilim ve düşünceden oluşuyoruz. Âyet-i kerîme, tıpkı insanlar arasında olduğu gibi cinlerin içinde de değişik görüş ve temayül olduğunu belirtmektedir.

167 [§]İşin aslı, gerçeğe ulaşmak için bir düşünce ve bir dini öğrenmenin yolunun düşünmek ve içtihat etmektir. Müçtehit, bazan doğru yolu isabetle bulurken bazan ayağı kayabilir. Bundan dolayı bazı kimseler doğru yolu isabetle bulurken bazıları doğru yoldan sapabilir. Buradan ortaya çıkan sonuç, cinlerin ve insanların tevhit konusundaki yollarının aynı olduğu ve bu yolun da fikir ve içtihat yolu olduğudur. Bir diğer sonuç ise insanlar açısından olduğu gibi cinler açısından da müteşâbih âyetlerin bulunduğudur. Zira insanın ayağının kayması, müteşâbih âyetlerden kaynaklanır. Bundan dolayı cinler farklı ve dağınık görüş ve temayüllere ayrıldılar. Fakat fıskın sebepleri birdir. Fısk bizzat görmekle bilinir. Sonuç olarak kişinin dinî açıdan daha aşağı veya daha yukarı seviyede olup olmadığı ortaya çıkar.

وَاَنَّا ظَنَنَّا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِى الْاَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ﴿١٢﴾

12. "Sonunda anladık ki yeryüzünde Allah'ın iradesini asla engelleyemeyiz; kaçmakla da O'nun elinden kurtulamayız."

Sonunda anladık ki yeryüzünde Allah'ın iradesini asla engelleyemeyiz; kaçmakla da O'nun elinden kurtulamayız. Ebû Bekir el-Esamm'ın ifadesine göre cinler, kâfir olmalarına rağmen Allah'ın iradesini engelleyemeyeceklerini zannettiler. Fakat tevil âlimlerinin çoğunluğu, âyette geçen "zan" fiilinin "bilmek, anlamak" mânasında olduğunu ifade etmişlerdir. Onların tevillerini Hafs'ın (r.a.) kırâati teyit eder. Zira o, âyeti "ennâ alimnâ en len nu'cizallâhe fi'l-ardi feraraten ve len nesbikahû heraben" (وأنا علمنا أن لن نعجز الله فى الأرض فررةً ولن نسبقه هربا)[32] şeklinde okumuştur[33]. "Len nu'cizallâhe fi'l-ardi" cümlesi, Allah'ın

---

32 Bu ifadeyi Mukātil b. Süleyman'ın tefsirindeki ifade ile karşılaştırmak uygun olur (bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 406).

33 "Biz anladık ki yeryüzünde kaçarak Allah'ın, iradesini asla engelleyemeyiz, kaçmakla O'nun elinden kurtulamayız".

elinden kurtulamayız ve intikamını ve azabını bize ulaştırmakta O'nu yeryüzündekilerle birlik olup aciz bırakamayız demektir. Buna göre "heraben" kelimesi âyete şu mânayı katar: Biz Allah'ın azabından firar etsek bile O'nu bize azap verme konusunda aciz bırakamayız. "Firar" bazan talep olmadan da olur. Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede "(Peygamber şöyle dedi:) Şu halde Allah'a sığının (kaçın). Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından gönderiliş apaçık bir uyarıcıyım"[34] meâlindeki ifadeyi kullanır. Peygamber, bu ifade ile talebe binaen firarı (kaçmayı) kastetmemiştir. "Herab" ise ancak talep üzerine kaçmak demektir. Cinler âdeta şöyle söylemişlerdir: Yandaş ve destekçilerimiz çok diye bize Allah'ın azabından kaçma imkânı verilmiyor ve bizim (kaçalım şeklinde) talep üzerine kaçışımız (herab), O'nu aciz bırakmıyor. [§]Yahut şu mâna da 168
söz konusu olabilir: Yerin dibine de insek dünyada Allah'ı asla aciz bırakamayız. Yeryüzünün çeşitli bölgelerine kaçmakla da O'nu aciz bırakamayız. Bu ifadede, hile ve desiselerle yeryüzünün krallarından kaçabildiğimiz gibi Allah'ın azabından kaçamayız şeklinde bir ikrar vardır.

Öte yandan bu gibi ifadeler müslümanların ağzından çıkar. Zira böylesi bir ifadeyi, ancak Allah'ın intikamının başına geleceğinden korkan, ölümden sonra dirilmeye kesin olarak inanan ve Allah'ın huzuruna dikileceğini hiç aklından çıkarmayan kimse söyler. Kâfirler ise dirilmeye inanmıyorlar ki akıbet korkusu onları böylesi bir düşünceye sevketsin. Buradan ortaya çıkan sonuç bu konuşmanın, Ebû Bekir el-Esamm'ın belirttiği gibi kâfirler tarafından değil müslümanlar tarafından söylenmiş olduğudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰٓى اٰمَنَّا بِه۪ۜ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّه۪ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا
وَلَا رَهَقًاۙ

13. "Ve biz doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik; Rabb'ine iman eden kimse artık ne ziyandan ne de azıp sapmaktan korkar."

Ve biz doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik. Âyet metninde geçen "hüdâ" "hakka çağrı" anlamına gelir. Kelimenin "hakka davet edildiğimiz kitap" anlamında olması da muhtemeldir. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: "Biz hakka davet edildiğimiz Kur'ân'ı dinler dinlemez ona iman ettik". Kur'ân'ın hakka davet ettiğini Allah Teâlâ'nın şu beyanında görmek müm-

---

34 ez-Zâriyât, 51/50.

kündür: "Gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden". Yani ona davet eden[35]. Yüce Allah, bu sûrenin başında da "Doğru yolu gösteren"[36] diye bir beyanda bulunmuştur. Bu âyette geçen "hüdâ" kelimesinin "doğru yolu bulma" anlamında olması da mümkündür. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: "Biz hidâyet kılavuzunu duyunca onun yoluna girdik". Ebû Bekir el-Esam, cinlerin hidâyeti duyup da iman edinceye kadar kâfir olduklarını zannetmiş, "Cinler bundan önce hidâyet üzere olsalardı daha önce iman etmiş olurlardı ve bu durumda da daha önceden mümin oldukları için 'ona iman ettik' demelerinin bir anlamı olmazdı" demiştir. Ancak sözü edilen delillerle cinlerin kâfir oldukları ispat edilmiş olmaz. Zira daha önceden mümin olmaları ve hidâyet rehberini duyunca daha önceki mücmel imanları dolayısıyla bu hidâyet rehberine de iman
169 etmiş olmaları mümkündür. [§]Şu mânadaki ilâhî beyanlara bakınca söylediklerimiz açık seçik anlaşılır: "İman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir"[37], "imanlarına iman katsınlar diye"[38]. Netice olarak bu beyana, cinler daha önce mümin değillerdi de şimdi iman ettiler anlamında değil aksine önceki icmalî imanları üzerine imanları artmış ve pekişmiştir mânasındadır. Yüce Allah'ın "Bizi dosdoğru yola ilet"[39] meâlindeki beyanı da böyledir. Örnek verdiğimiz âyette de bu duayı yapanlar, aslında doğru yola iletilmişlerdi, fakat bu dua ile bize genel olarak hidâyet ettikten sonra doğru yola işaret ederek ve onu belirginleştirerek bizi o yola ilet demek istiyorlar. Cinlerin duydukları hidâyet davetinden dolayı iman etmeleri daha önce iman etmiş olmaları ile çelişmez. Aksine bundan önce de mümin olmaları ve sonra da Allah Teâlâ katından kendilerine gelen her kitaba iman etmiş olmaları mümkündür. Kendilerine sonradan gelenlere iman etmeleri, bundan önce müslüman olmadıklarını göstermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah'ın Müminleri Ziyana Sokmayacağı ve Azıp Saptırmayacağı]

Rabb'ine iman eden kimse artık ne ziyandan ne de azıp sapmaktan korkar. Mûtezile mezhebini hariç tutarsak gerek cinlerden ve gerekse insanlardan hiçbir mümin Allah Teâlâ'nın kendisini ziyana uğratacağından ve sap-

---

35 "'Ey halkımız!' dediler, 'Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik'" (el-Ahkâf, 46/30).

36 el-Cin, 72/2.

37 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler" (et-Tevbe, 9/124).

38 "İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur" (el-Feth, 48/4).

39 el-Fâtiha, 1/6.

tıracağından korkmaz. Mûtezile mezhebi mensupları ise korkarlar. Çünkü onlar büyük günah işleyenlerin iman dairesinden çıktıklarını söylemezler, sonra da onların cehennemde ebedî olarak kalacaklarını savunurlar. Cehennemde ebedî olarak kalmakta ziyan ve sapma korkusu vardır. Hatta onda ziyandan daha fazlası bir korku vardır. Zira âyette yer alan "bahs" (البَخْس) "eksiklik" demektir. Ebedî kalmakta ise imanın faydası ile daha önce işledikleri salih amellerin menfaatinin gitmesi söz konusudur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Rabb'imiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma"[40]. Mûtezile mensuplarına göre Allah Teâlâ onları yanılmaları ve unutmalarından ötürü cezalandırırsa zâlim olur. Bir başka âyetin meâli şöyledir: "Rabb'imiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma"[41]. Mûtezile âlimleri, Cenâb-ı Hak onları doğru yola eriştirdikten sonra kalplerini saptırırsa bunun Onun tarafından yapılmış bir zulüm ve bir haksızlık olacağını ve onların, sonsuza kadar Rab'lerinin zulmüne mâruz kalma korkusu içinde kalacaklarını iddia ederler.
[§]Biz ise Allah Teâlâ onları unutma ve yanılmalarından dolayı cezalandırırsa 170
bunun adalet, affederse bir lütuf ve bir nimet verme olacağını söylüyoruz. Yüce Allah'a bize adaleti ile muamele etmemesi için dua edip yakarıyoruz; adaleti ile muamele ederse helâk oluruz. Bu yüzden lütfu ve nimeti ile muamele etmesi için dua edip yakarıyoruz. Mûtezile'ye göre büyük günah işleyen bir kimsenin iyi amelleri kabul edilmez, böylece o kişi Allah'ın düşmanı haline gelir ve ebedî olarak cehennemde kalır. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir"[42]. Kat kat karşılık verilmeye en lâyık olan iyilik ise Allah'a imandır. Dolayısıyla büyük günah işleyen kimsenin cehennemde ebedî kalması ve iman menfaatinin kendisinden giderilmesi söz konusu değildir. Allah Teâlâ, zâlimlerin söyledikleri yanlışlardan münezzehtir ve çok yücedir.

Âyette geçen "bahsen velâ rahekâ" (بَخْسًا وَلَا رَهَقًا) kelimelerinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birinci ihtimale göre "bahs" noksan demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Onun iyiliklerinden eksiltilmez". "Rahak" ise "zulüm" demektir. Yüce Allah'ın "O" başkasının işlediği kötülükler üzerine yüklenmek sûretiyle "ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan

40 el-Bakara, 2/286.
41 Âl-i İmrân, 3/8.
42 en-Nisâ, 4/40.

korkar"[43] meâlindeki beyanı da buna benzer. İkinci ihtimale göre "felâ yehâfu bahsen", tövbe ettiği zaman iyilikleri kabul edilmeyecek diye korkmaz, "ve lâ rahekâ" ise yaptığı iyiliklerden herhangi birini lehine kaydetmeyerek haksızlık etmez demektir.

وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُو۬لٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾

14. "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var. Boyun eğenler doğru yolu hedeflemişlerdir."

Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var. Âyet metninde çoğulu yer alan "kâsıt" (القاسط) kelimesi, "zâlim, haksız" demektir. "Muksıt" (المقسط) ise "âdil" anlamına gelir. Öte yandan "adl" kelimesinin üç türlü kullanımı söz konusudur. "Adele anhu" (عدل عنه), "bir şeyden saptı ve zulmetti", "adele bihî" (عَدَلَ به) "birini ortak ve denk yaptı", "adele fîhi" (عَدَلَ فيه) "adaletle hükmetti" anlamına gelir. **Boyun eğenler doğru yolu hedeflemişlerdir.** Âyette geçen "taharrî" (التحرّى) ve "tevakkî" (التوقّى) hedeflemek ve yönelmek anlamındadır. Bu sözü söyleyen cin âdeta şöyle demiş olmaktadır: Boyun eğenler, müslüman olmakla doğru yolu hedeflemişlerdir.

وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ﴿١٥﴾

171 [§] *15. "Hak yoldan sapanlar ise cehennemin yakıtı olmuşlardır."*

Hak yoldan sapanlar ise cehennemin yakıtı olmuşlardır. Ebû Bekir el-Esam şu açıklamayı yapmıştır: Âyet-i kerîme, cinlerin de bizim gibi eti ve kanı olduğunu gösterir. Zira Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede insanlar için şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[44]. Cinlerin eti ve kanı olmasaydı cehenneme yakıt olmazlardı[45]. Fakat âyetin muhtevası bunu göstermez. Çünkü etin özelliği yan-

---

43 "Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince, o ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar" (Tâhâ, 20/112).

44 et-Tahrîm, 66/6.

45 Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Âyet-i kerîme cinlerin tıpkı insanlar gibi eti ve kanı olduğunu gösterir. Çünkü yüce Allah insanlar için "Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateş" ifadesini kullanmaktadır. Cinler de et ve kandan olmasalardı cehenneme yakıt olmazlardı.

mak ve pişmektir. Onun yakıt olması uygun değildir. Fakat yüce Allah, lütfu ile insanların etlerini yakıt haline getirecektir, yoksa etler oduna dönüşmeyecektir. Âyette onun belirttiği anlama işaret eden bir husus yoktur. Aksine âyetten anlaşılan, cinlerin de insanlar gibi ibadetle mükellef oldukları ve Rab'lerine karşı geldiklerinde insanların hak ettikleri gibi cezayı hak ettikleridir.

[Cinlerin Sevapları ve Cezaları Söz Konusu mudur?]

Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cinlerin sevapları ve isyan ettikleri takdirde cezaları yoktur". Ebû Hanîfe'nin "Bize göre onların sevapları yoktur" demesi, cinler Allah'a ibadet ettikleri takdirde Hak Teâlâ kendilerinden razı olmaz, O'nun katında mertebeleri yüksek olmaz anlamına değildir. Fakat onun demek istediği, insanlara cennette ebediyen vâdedilen yiyecekler, içecekler, güzel eşler ve hurilerin cinler için söz konusu olmadığıdır. Zira Allah Teâlâ bunları insanlar için vâdetmiştir, cinler için değil. Ve Kur'ân'da bu konuda hiçbir bilgi verilmemiştir. Yüce Allah'ın insanlara vâdettiği şeyler, bir lütuf ve nimet verme kabilindendir, yoksa bunların Allah katında hakları olması kabilinden değildir. Cinler için böyle bir vâd cereyan etmediğine göre vâdedilenlerin onlar için vacip olduğunu söylemek gerekmez. Cezaya gelince; hikmet Allah'ı inkâr edene azap etmesini gerekli kılmaktadır. Netice olarak hikmet, kâfirlere azabı zorunlu kılmaktadır. Hikmetin kâfirlere azap etmeyi gerekli kılması sonra da cinlere inkâr ettikleri zaman azap edilmemesi şeklinde tecellisi mümkün değildir. Bundan dolayı cinlerin ceza görmelerini söylemek gereklidir, fakat sevap elde edeceklerini söylemek gerekmez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾

[§] *16. "Eğer* (kullarımız) ***hak yolda dosdoğru yürürlerse kendilerini ni-*** 172
metlere boğarız."

Eğer (kullarımız) hak yolda dosdoğru yürürlerse kendilerini, nimetlere boğarız. Âyette geçen "tarîka" (الطَّرِيقَة) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bunun "hidâyet yolu" olduğunu söylerken bazıları "küfür yolu" dur demişlerdir.

Bu yolun, "hidâyet yolu" olduğunu söyleyenler görüşlerini şöyle savunmuşlardır: Bilinen yol, Allah Teâlâ'nın yoludur. Bir yol, mutlak olarak belirtildiği zaman bundan Allah yolu anlaşılır. Mutlak olarak belirtilen "sebîl" kelimesi de böyledir. Mutlak söylendi mi Allah yolu anlaşılır. Allah Teâlâ "Bizi

dosdoğru yola ilet"[46] der. Buna göre sözü edilen "yol" İslâm olur. Öte yandan âyetin ifadesi çeşitli şekillerde anlaşılabilir. Birincisi kâfirlere yönelik olur. Âyete buna göre mâna verecek olursak mâna şöyle olur: Kâfirler "hak yolda dosdoğru yürürlerse", yani davet edildikleri hidâyete icabet ederlerse "Kendilerine bol bol nimet veririz". Bir başka ifade ile geçimlerini rahatlatır, mallarını çoğaltırız. Bu âyette "mâen" (مَاءً) "su" kelimesi "geçim rahatlığı"nın kinâye yoluyla anlatımıdır. Zira dünyada bütün geçim rahatlığı su ile irtibatlıdır. Su hayatın aslıdır. Allah Teâlâ "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir"[47] buyurmuştur, böylece mahlûkatın rızkının gökten geldiğini haber vermiştir. Gökten inen sudur ki buna yağmur denir. İşte bu yağmur rızık sebebi yapılmıştır. Zira yağmur mahlûkatın rızkının aslıdır. Bu âyette de sudan bahsedilmesi sözünü ettiğimiz açıdan geçim rahatlığının kinâye yoluyla anlatımıdır. Eğer anlam bu olursa hitap, insanların kıtlık ve kuraklık ile imtihan edilecekleri vakitle ilgili olur. Yüce Allah onlara davet edildikleri şeye icabet ederlerse üzerlerinden kıtlık ve kuraklığın kaldırılacağını ve rızıklarının genişletileceğini vâdediyor. Bu, Nuh[48] Hûd[49] ve başka peygamberlerin[50] sözleri ve kavimlerine yağmur gönderileceği, yağmurların, mallarının, çocuklarının ve benzerlerinin art-
173 tırılacağı vâdleri gibidir. [§]Bu vâdin Hz. Peygamber'in sahâbîleri hakkında olması da mümkündür. Zira onlar İslâm'ın ilk dönemlerinde darda ve geçim sıkıntısı içinde idiler. Öyle şiddetli açlık çekiyorlardı ki ot bulup yeme umuduyla canlarını etraftaki dağ yollarına ve vadilere atıyorlardı. Şartlar ağırlaşınca o durumu yaşayanların (inançlarını) değiştirmelerinden ve tebdil etmelerinden endişe edilir. Bu nedenle üzerinde bulundukları yolda yürümeleri, yani bu yolda devam edip hak dini ve hidâyeti bâtıl ile değiştirmemeleri şartı ile kendilerine rahat bir geçim vâdedilmiştir. Buna ilâveten destekleri az olmasına rağmen İslâm üzere devam ederlerse düşmanlarına karşı zafer sözü de verilmiştir[51]. Bazı âlimlerin yaptığı şu tevil de ihtimal dâhilindedir: Yüce Allah'ın "Eğer (kullarımız) hak yolda dosdoğru yürürlerse" meâlindeki beya-

---

46 el-Fâtiha, 1/6.

47 ez-Zâriyât, 51/22.

48 "Dedim ki: 'Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin'" (en-Nûh, 71/10-11).

49 "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!" (Hûd, 11/52).

50 "O ülkelerin insanları inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de ettikleri yüzünden onları yakalayıverdik" (el-A'râf, 7/96).

51 "Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz" (Âl-i İmrân, 3/139).

nının tevili şöyle de olabilir: Yeryüzünün bütün sakinleri müslüman olursa dünyayı onlara genişletiriz, mallarını ve çocuklarını çoğaltırız ki dünyada fitne ile karşılaşsınlar ve şiddetli sıkıntılarla imtihan edilsinler. Bundan sonra da içlerinden bazıları bu sıkıntılara tahammül edip mümin olarak kalsın, bazıları da tahammül edemesin ve azgınlık yapsın ve eski küfür hallerine geri dönsün ki bizim vâdimizden dönme gibi bir durum meydana gelmesin. Çünkü yüce Allah cehennemi hem cinlerin ve hem de insanların bir kısmı ile dolduracağını vâdetmiştir[52]. Allah'ın vâdinden dönmesi mümkün değildir. Onlar hidâyet yolu üzere yürüseler ve azgınlık etmeseler bu Allah'ın vâdinden dönmesine yol açar. Zira hidâyet yolunda yürüseler ve azgınlık yapmasalar cehennem dolmaz. İnsanların azgınlık yapmasındaki hikmet, Allah'ın, zatına gelecek bir menfaat için değil de kendi yararları için onları yarattığını bilmeleridir. Eğer onlar iyilik ederlerse kendi iyilikleri için kötülük işlerlerse de kendi aleyhlerine işlemiş olurlar[53]. Allah Teâlâ, onları doğru yolda daim kılar ve geneli itibarıyla dostluğu zuhur ederse, yüce Allah'ın onları kendi menfaati için yarattığı şeklinde bir düşünce akla gelir. [§]Bu beyan, Allah Teâlâ'nın mevcut olmayan hakkındaki 174
bilgisini, ilminin "Acaba olsaydı nasıl olurdu?" sorusuna cevap verecek bir ilim olduğunu beyan etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, sözünü ettiğimiz hikmetten ve insanların bazılarının anlayacağı bazılarının da anlamayacağı başka şeylerden dolayı insanların bir kısmının iman edeceğini diğer bir kısmının da inanmayacağını bilmiş ve bu bilgisine göre de hükmetmiştir. Sonra yüce Allah, herkesin hak yolda yürümesine ve iman etmesine hükmedebilmekle birlikte herkes hakkında ebediyete kadar böyle hükmetmeyeceğini haber vermiştir. Aksine O'nun hükmü, belirttiğimiz hikmeti gerçekleştirmek için bazılarının bir süre hak yolda yürüyeceği, sonra bu yolu terkedip, hakkı bâtılla değiştireceği ve bazılarının da hak yol üzere yürüyeceği şeklindedir. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi"[54]. Bunun mânası şudur: Onlara cihat ve savaş meydanına çıkmak farz kılınmasa haklarında ölüm yazılmış olanlar kendi ihtiyaçlarını gidermek

---

52 "Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!" (es-Secde, 32/13).

53 "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz" (el-İsrâ, 17/7). Yüce Allah bir başka âyette de meâlen şöyle der: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez" (Fussılet, 41/46).

54 "'Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik' diyorlar. De ki: 'Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi. Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir. Allah kalplerde olanı bilir'" (Âl-i İmrân, 3/154).

için çıkarlar ve orada öldürülürlerdi. Yüce Allah bunu, "Hüküm vermediği bir meselede hükmünü verseydi nasıl verirdi?" sorusuna cevap vermek için beyan etmiştir. İşte yukarıdaki âyette de durum aynen böyledir.

Âyet-i kerîmede belirtilen yolun "küfür yolu" olduğunu söyleyenlere göre burada "istikamet"ten maksat, "ikāme"dir (الإقامة). "İkāme" kelimesiyle hem küfür ve hem de İslâm üzere kalmak ifade edilir. Âyette "tarîkat" kelimesi ile -her ne kadar mutlak söylendiğinde hidâyet yolu kastedilse de- onların İslâm öncesi bildikleri küfür yoluna işaret edilmiş olur. Zira onların arasında bilinen yol "küfür yolu" idi. Müfessirler de burada bahsi geçen yolun "küfür yolu" olduğunu söylemişlerdir.

Kendilerini nimetlere boğarız. Yani Rab'lerinin ne kadar cömert olduğunu öğrensinler diye geçimlerini genişletir, mallarını çoğaltırız. Zira yüce Allah, dostlarının rızıklarını genişlettiği gibi kendisine düşmanlığı seçen kullarının rızkını da genişletir. Bir de Rab'lerinin müsamahasını (hilmini) öğrensinler diye geçimlerini genişletir, malların çoğaltırız. Çünkü O, kendine düşmanlığı seçenleri günahları dolayısıyla hemen hesaba çekmez ve gazabını üzerlerine indirmede acele etmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾

175 [§] ***17. "Kendilerini, içinde denemek üzere. Kim de Rabb'ini anmaktan yüz çevirirse Allah onu gitgide artan bir azaba uğratır."***

[Fitnenin Yorumu]

Kendilerini, içinde denemek üzere. Âyette geçen "li neftinehum" (لِنَفْتِنَهُمْ) fiilinin kökü olan "fitne", içinde şiddet olan sıkıntı ve zorluk demektir. Eğer fitne, kâfirler hakkında olursa rızıklarının genişletilmesi onlara büyük bir sıkıntı olur. Çünkü bu, daha aşağı seviyede olanlardan kendilerini mal ve imkân yönünden üstün görmelerinden ötürü Hz. Peygamber'e boyun eğme ve itaat etmekten alıkoyar. Allah Teâlâ'nın şu beyanlarına bakmaz mısın: "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: "Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz"[55], "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[56]. Eğer "fitne" müslümanlara yönelik olursa onların ge-

---

[55] es-Sebe, 34/34.

[56] el-En'âm, 6/123.

çimlerini genişletmede de büyük bir sıkıntı söz konusu olur. Aslında imtihan olduğumuz her olayda zorluk vardır. Yüce Allah bir âyette meâlen şöyle beyan etmiştir: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[57]. İnsanın başına gelip de içinde şiddet olmayan hiçbir durum yoktur.

Kim de Rabb'ini anmaktan yüz çevirirse. Bu beyanın şu anlamlara gelmesi mümkündür: "Kim Rabb'ine itaattan ve kulluk etmekten yüz çevirirse" veya "Kim Rabb'ini tevhitten yüz çevirirse" yahut da "Kim Kur'ân'dan yüz çevirirse". Âyette geçen "zikr" kelimesini "Kur'ân" olarak tevil ettik, zira Kur'ân zikir, yani öğüttür. Bu âyetteki "i'râz", tercih etme ve seçmeden ibarettir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Kim Kur'ân'dan başkasını Kur'ân'ı zikretmeye veya başkasına itaatı O'na itaat etmeye tercih ederse". **Allah onu gitgide artan bir azaba uğratır.** Kur'ân'da başka bir yerde "se ürhikuhû sa'ûdâ" (سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا) cümlesi geçer[58]. "Sa'd" (الصَّعْد) ve "sa'ûd" (الصَّعُود) kelimelerinin tefsir âlimlerinin söylediği gibi hakikat anlamında olması mümkündür. Yani onlara ateşten bir dağa tırmanmaları teklif edilecek ve bunu ancak büyük bir meşakkat çektikten sonra başarabileceklerdir. Sonra o dağın zirvesine çıkınca da içine yuvarlanacaklardır. Onların bütün işi gücü bu olacaktır. Âyette belirtilen hususun örnek verme kabilinden olması da mümkündür. Çünkü yukarı tırmanma aşağı inmekten daha zor ve beterdir. Dolayısıyla "sa'ûd" burada meşakkatten ibaret olmuş olur. Yani o kişi kendisine zor ve meşakkatli gelen durumla karşılaşacaktır. Bazıları, o kişinin üzerindeki meşakkat, üzerine ardarda gelecek
olan azaptır demişlerdir. [§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Sa'ûd" meşakkat de- 176
mektir. Arapça'da "tesa'ade aleyye hâze'l-emru" (تَصَعَّدَ عَلَيَّ هذا الأمرُ) denir ki "bu iş bana ağır geldi" demektir. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mâ tesa'adenî emrun mâ tesa'adenî hutbetü'n-nikâh" (ما تصعدنى أمر ما تصعدنى خطبة النكاح), yani "Yaptığım nikâh konuşmasında başıma gelen durumun zor geldiği kadar hiçbir şey bana zor gelmedi"[59]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ﴿١٨﴾

18. "Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın."

---

57 el-Enbiyâ, 21/35.

58 "Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!" (el-Müddessir, 74/17).

59 Hz. Ömer'in işaret ettiği olay şudur: Hz. Ömer mehir için üst sınır belirlemeye kalkınca bir kadının itirazı ile karşılaşır. Ve kadın âyetten delil getirerek Hz. Ömer'i susturup özür dilemek zorunda bırakır (çeviren).

Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın. Âyetin metninde geçen "mesâcid" (المساجد) hem "secde yeri" ve hem de "secdede yere gelen alın" anlamına gelir. Bu âyette yüce Allah şunu beyan etmiş olmaktadır: "Secde edilen yerler ve secdeye giden alınlar, Allah'ındır. Çünkü o yerleri de o alınları da yoktan vareden ve yaratan O' dur. Bina edilen mescitler, sadece Allah'a ibadet edilmek ve içinde dua edilmek için yapılmıştır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye ibadet de etmeyin, duada da bulunmayın". Bazıları ise şöyle demiştir: Allah Teâlâ "mesâcid" kelimesi ile Mescid-i Haram'ı kastetmiştir[60]. Bu görüş Dahhâk ve başkasından nakledilmiştir. Dahhâk âyet-i kerîmede geçen "mesâcid" kelimesini bu sûre Mekke'de nazil olduğu ve başka yerlerde mescit bulunmadığı için "Mescid-i Haram" şeklinde tevil etmiş olsa gerektir. Bazıları ise âyette geçen "mesâcid" kilise ve manastır anlamına gelir demiştir. Zira kilise ve manastırlar içinde Allah Teâlâ'ya ibadet edilmek için yapılmıştır. Yüce Allah da onların buralarda kendisinden başkasına ibadet etmelerini yasak etmiş olmaktadır. Bu takdirde âyet-i kerîme onlara protesto tarzında söylenmiş olur: Sizler mescitlerin içinde Allah'a ibadet edilsin diye yapıldığını biliyorsunuz. O halde oralarda Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Ya da şöyle denilmiş olur: Bu mekânların yaratıcısı ve yoktan varedicisi Allah Teâlâ olduğuna göre O'na ortak koşarak hiçbir kimseye ibadet de etmeyin ve duada da bulunmayın. Zira o ortak koşulan varlık bunları yaratmış değildir.

O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın. Âyet-i kerîmede geçen "felâ ted'û" fiili, bizzat dua ve yakarma anlamına gelebilir. Bu takdirde âyetin mânası şöyle olur: "Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın". Zira "ilâh" mabudun ismidir. O topluluk, bir şeye ibadet ettiği zaman ona "ilâh" ismini veriyorlardı. Allah Teâlâ da onlara "Allah'ın yanına
177 birini katarak kimseye yalvarmayın" demiş oluyor. [§]Çünkü ilâh O'dur ve herkesin ibadetine lâyık olan da O'dur. Âyet-i kerîmede "dua" kelimesiyle "ibadet" mânası kastedilmiş de olabilir. Hz. Peygamber, "Dua, ibadetin özüdür"[61] buyurmuştur. Cenâb-ı Hak da "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"[62] buyurmuştur. Yüce Allah âyet-i kerîmede kulların kendisine "dua"larını "ibadet"leri olarak kabul etmektedir. Netice olarak "O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın" meâlindeki âyet, ibadette bir başkasını O'na ortak yapmayın" mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

60 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 270.

61 Tirmizî, "Daavât", 1.

62 el-Mü'min, 40/60.

وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾

19. "Allah'ın kulu O'na ibadet etmek üzere kalktığında üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar."

[Hz. Peygamber'in Etrafına Üşüşen Cinler]

Allah'ın kulu O'na ibadet etmek üzere kalktığında üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar. Bazı müfessirler, âyet-i kerîmeyi cinler onu sevdikleri ve dost oldukları için üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar şeklinde anlamışlardır. "Üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar" demek, "Resûlullah'a (a.s.) erişmek için nerdeyse birbirlerine yapışıyorlar" demektir. Âyetin mânası şöyle de olabilir: "Cinler, Resûlullah'tan (a.s.) duydukları (âyetleri) sevdikleri, onları ezberlemek istedikleri veya beğendikleri için neredeyse ona yapışıyorlar". Cinler, duydukları (âyetleri) ezberlemeye çok düşkün idiler. Çünkü kendileri cinlerin uyarıcı olan grubundan idiler. Bu nedenle kavminin yanına döndükleri zaman onları uyarmak için duyduklarını ezberlemeye ve bellemeye aşırı bir istek duydular. Ve duydukları karşısında hayrete düştüler. Çünkü o duydukları âyetleri kitapların okunduğu bir mekânda duymadılar. Duyduklarını asla kitap okumamış ve okuma bilmeyen bir ümmîden duydular. Onun için duyduklarına çok hayret ettiler. "Telebbüd" (التَّلَبُّد) bir şeyin bir daha ayrılmayacak şekilde bir başka nesneye bitişmesi demektir. Keçeye "lebed" (لَبَد) denilmesi bu yüzdendir. Çünkü yün parçaları birbirinden ayrılmayacak şekilde
birbirine yapışarak keçe haline gelmektedir. [§]Bazıları da cinlerin bu üşüşme- 178
yi Hz. Peygamber'e aşırı düşmanlıkları nedeniyle yaptığını iddia etmişlerdir. Buna göre âyet, -gerek insan ve gerekse cin- kâfirlerle ilgili olup, yüce Allah da onların bir araya geldiklerini ve Cenâb-ı Hakk'ın nurunu söndürmek için birbirlerine yardımcı olduklarını, ama O'nun nurunu muhakkak tamamlamak istediğini haber vermiş olur. Cinlerin üşüşmesi kâfirlerle ilgili olduğu takdirde "Allah'ın kulu O'na ibadet etmek üzere kalktığında" meâlindeki beyanın anlamı şöyle olur: "Muhammed (a.s.) Allah'ı birlemek ve insanları O'na ibadete ve itaata davet etmek üzere kalktığında insan ve cin müşrikler harekete geçip bu faaliyetin ışığını söndürmek için etrafına üşüşüyorlar ve Allah da ona yardım etmek ve görevini ifa etmesine yardımcı olmak istiyor". Eğer söz konusu üşüşme, müslüman cinler tarafından yapılmışsa o zaman âyetin metninde geçen "dua" ibadet anlamına gelir. Bu durumda yüce Allah sanki şöyle demiş olur: "Allah'ın kulu namaz ibadetini yapmak üzere ayağa kalktığı zaman duyduklarını ezberlemeye olan aşırı istekleri, onu ve duydukları âyetleri çok sevmeleri dolayısıyla neredeyse üzerine üşüşüp keçe gibi birbirlerine girecekler.

قُلْ اِنَّمَٓا اَدْعُوا رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٠﴾

20. "De ki: Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabb'ime yakarıp kulluk ederim."

De ki: Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabb'ime yakarıp kulluk ederim. Bu âyet-i kerîme, Hz. Peygamber'in getirdiği dinin Allah'a ortak koşmak değil, tevhit dini olduğunu, onun insanları davet ettiği inanç Allah'ı tevhit ve O'na itaat etmek olduğunu haber veriyor. Âyet-i kerîmenin müşriklerin Hz. Peygamber'den putlara ibadet etmesini istemeleri ve buna davet etmelerinin ardından inmiş olması da mümkündür. Rivayete göre müşrikler, Resûlullah'a (a.s.) "Bir gün biz senin ilâhına ibadet edelim, bir gün de sen bizim ilâhlarımıza ibadet et" demişlerdir. Yukarıdaki âyet, şu meâldeki âyetlere benzer: "Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz! Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum"[63]. Âyetin, onları ümitsizliğe ve karamsarlığa düşürmek, Resûlullah'ın kendilerince benimsenen inanca döneceği yolundaki umutlarını kesmek üzere söylenmiş yeni bir beyan olması da mümkündür.

قُلْ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾

179 *[§]21. "De ki: Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim."*

De ki: Doğrusu ben size ne din konusunda zarar verme ve ne de yine din konusunda **doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim.** Müşterek isimlerde temel kural, o ismin mukabiline bakmaktır. O kelimeden ne kastedildiği onun mukabiline bakılırsa anlaşılır. (Bir örnek verelim) yüce Allah bundan önce cinlerden naklen "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var" dediklerini nakletmişti[64]. Bu âyette geçen "kâsıt" (القاسط) "haksızlık yapan, zulmeden" demektir. Bazan kâfir olmayan da zâlim ve haksız olabilir. Ama "cevr" kelimesine "küfr" anlamı verilmiştir. Kelimeden bu anlamın kastedildiği, mukabili olan "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var" cümlesinden anlaşılmaktadır. "Dârru" kelimesi dine, mala

63 el-Mü'min, 40/41-42.

64 el-Cin, 72/14.

ve cana zarar verme olabilir. Fakat âyette "raşedâ" kelimesi zikredilince mâna ortaya çıkmış oldu. "Raşed" din konusunda sözü edilen bir kelimedir. Buradan "dârru" kelimesinin de din ile ilgili olduğu anlaşılmış oldu. Buna göre âyette şöyle denilmiş olmaktadır: "Ben sizi ne saptırma gücüne ve ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim! Bütün bunlar Allah Teâlâ'ya aittir". "Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir"[65].

Mûtezile mensupları yüce Allah'ın hiçbir kula kendi iradesiyle doğru yola eriştirme gücüne sahip olmadığı gibi, saptırma gücüne de mâlik olmadığını, Resûlullah'ın (a.s.) daha çok mâlik olduğunu iddia eder. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber insanları bizzat kendisi hidâyete davet edebilmiştir, yüce Allah ise resûlü vasıtasıyla buna mâlik olmaktadır. Oysa Allah Teâlâ, şöyle beyan eder: "Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir"[66]. Bir başka âyet ise şöyledir: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir"[67]. Allah'a nispet edilen "hidâyet"ten maksat, davet ve beyan olsaydı Resûlullah (a.s.) onları hidâyete erdirirdi. Çünkü o davetçidir ve beyan edicidir. Buradan ortaya çıkan sonuç, yüce Allah'ın hidâyetinin hiçbir beşerin faaliyetinin erişemeyeceği lütfu olduğudur.

قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾

22. "Şunu da söyle: Şüphe yok ki, beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz; O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam."

**Şunu da söyle: Şüphe yok ki, beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz;
O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam.** İfadenin akışından sanki onla-
rın Hz. Peygamber'den risâlet görevini başka bir topluluğa bırakmasını ya da
açıklaması emredilen vahiylerden bazılarını gizlemesini veya toplumda ileri
gelenlerden birini kayırmasını talep etmişler, [§]Allah Teâlâ da eğer bunu ya- 180
parsa kendisini Allah'a karşı kimsenin koruyamayacağını ve O'ndan başka sığı-
nacak bir kimse de bulamayacağını onlara haber vermesini istemiştir. Cinlere
Rabb'inin risâletini tebliğ etmekten başka bir şey yapamayacağını bildirmesini,
ancak böyle yaparsa kendisini azabından koruyacağını ve O'nun katında bir
sığınak bulabileceğini bildirmesini talep etmiştir.

65 en-Nahl, 16/93.
66 el-Bakara, 2/272.
67 el-Kasas, 28/56.

اِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِهٖ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ﴿٢٣﴾

23. "Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmedikçe. Artık kim Allah'a ve resûlüne karşı gelirse bilsin ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onu beklemektedir."

Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmedikçe. Bazı müfessirler, bu cümlenin "De ki: 'Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim'"[68] meâlindeki ilâhî beyandan istisna olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Bana verilen "risâleti size tebliğ görevi" hariç ben sizi hidâyete erdiremediğim gibi saptıramam da. Bazıları da bu cümlenin "Şunu da söyle: 'Şüphe yok ki, beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz'" meâlindeki ilâhî beyandan istisna olduğu kanaatine varmışlardır. Buna göre mâna şöyle olur: "Eğer ben Allah'ın emrinden döner ve risâleti tebliğ etmezsem beni O'nun azabından risâleti tebliğden başka bir hiçbir şey koruyamaz". Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun"[69]. Bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmuştur: "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[70]. Hz. Peygamber'in Allah'ın azabından korunmaya muhtaç duruma düşmesi mümkün değildir. Azabı gerektirecek herhangi bir kusuru ve görevi savsaklaması vaki olmamıştır. O halde sözünü ettiğimiz "tebliğde kusur etme" ve "görevden dönme", onun açısından mümkün olmalı ki "Allah'ın korumasına sığınma" diye verilen mâna doğru olsun.

et-Tefsîr'in müellifi Ebû Muâz[71] söz konusu istisnanın "Şunu da söyle: 'Şüphe yok ki, beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz'" cümlesinden değil, "De ki: 'Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim'" meâlindeki beyandan yapılmış bir istisna olduğunu

---

68 el-Cin, 72/21.

69 el-Mâide, 5/67.

70 en-Nûr, 24/54.

71 Bükeyr b. Mâ'rûf el-Esedî Ebû Muâz ya da Ebu'l-Hasan en-Nîsâbûrî. Kendisine ed-Dâmegânî de denir (ö. 163/780). *et-Tefsîr* adlı bir eseri vardır. Nîşâbur'da kadılık yaptı, sonra Dımaşk'a yerleşti. Ebû Hanîfe, Mukātil ve başkalarından hadis rivayet etti (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 434; Süyûtî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, I, 42).

söylemiştir. [§]Bu görüşünü de Abdullah b. Mesûd'un şu kıraatine dayandır- 181
mıştır: "Kul innî lâ emlikü leküm ğayyen velâ raşeden illâ belâğan minellâh" (قل إنى لا أملك لكم غيا ولا رشدا إلا بلاغا من الله)[72] Bu ifadede sözünü ettiğimiz açıdan istisnayı "De ki: 'Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim'" cümlesinden koparmayı gerektirecek bir husus yoktur. Müfessirlerin çoğunluğu, istisnanın "Şunu da söyle: 'Şüphe yok ki, beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz'" meâlindeki âyetle ilgili olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Onların görüşlerinin Ebû Muâz'ın belirttiği kırâat sebebiyle ve kanaatlerinin sıhhat ve doğruluk payı taşıması nedeniyle hatalı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Yukarıdaki âyette geçen "belâğ" (البَلَاغ) ve "risâle" (الرِّسَالَة) kelimeleri aynı mânada olabilir. Netice olarak tebliğ edilen şey, Allah tarafından vahyin tebliği ve onun verdiği elçilik görevleri olur. Bu durumda ifadede tekrar ortaya çıkar ve âyet "Rabb'in ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek"[73] ifadesine benzer. Bu âyette de "yazma" diye tercüme edilen "kitap" ve "hikmet" kelimelerinin aynı şey olduğu söylenmiştir. Yukarıdaki âyette geçen "risâle"nin, indirilen "kitab"ın aynısı olması da mümkündür. "Belâğ" ise kitabın içine konulan hikmet ve mânalar olmaktadır. "Rabb'in ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek" meâlindeki âyet-i kerîmesi için de aynı şeyler söylenmiştir. Âyette geçen "kitap" kelimesi, indirilen kitabın kendisidir. "Hikmet" ise, kitabın içine konulan mânalardır. "Allah tarafından yapılan "belâğ"ın O'nun "hükmü", "risâlât"ının "haber"i mânasında olması da mümkündür. Veya "risâlât"ı "hükmü" "belâğ" ise haberi olabilir. Bu âyet, "Rabb'inin sözü"nün, hem haberleri "doğruluk" hem de ahkâmı "adalet" bakımından tamamlanmıştır"[74] meâlindeki ilâhî beyana benzer. Ya da âyet metninde yer alan "belâğan minallâh" (بَلَاغًا مِنَ الله) "Allah'ın onlar üzerindeki hakkı", "risâlâtühû" ise içinde onların maslahatları olan vahiyler demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam". Müfessirler, "mültehaden" (مُلْتَحَدًا) kelimesini "sığınak" ve "yönelecek yer" diye tefsir etmişlerdir. Arapça'da "iltihâd", "imâle" demektir[75]. "Mezar"a "lahd" denilmesi, kelimenin kökündeki

72 Übeyy'in "ğayyen ve lâ raşeden" (غيا ولا رشدا) şeklindeki kırâati bunu gösterir. İfadenin mânası şudur: "Fayda ve zarar veren, yol gösteren ve saptıran Allah'tır. İnsanlardan hiç kimsenin buna gücü yetmez" (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXX, 164).

73 Âl-i İmrân, 3/48.

74 el-En'âm, 6/115.

75 Arapça'da "el-mültehad" "sığınak" demektir. Zira iltica eden kimse, oraya yönelir. Ferrâ "وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللهِ وَرِسَالَاتِهِ" âyetini "sığınacak olduğum bir sığınak ve dehliz bulamam" şeklinde tefsir etmiştir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "lhd" md.).

bu anlam dolayısıyladır. Zira insanlar yollarını değiştirip, mezarın olduğu taraftan başka tarafa yönelirler.

182 **[$]Artık kim Allah'a ve resûlüne karşı gelirse bilsin ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onu beklemektedir.** Allah Teâlâ, bir başka âyette şöyle beyan eder: "Allah'ı ve resûlünü incitenleri Cenâb-ı Hak, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır"[76]. Bir başka âyetin meâli ise şöyledir: "Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır"[77]. Günah işleyen herkes, isyan edenlerin ve Hz. Peygamber'i incitenlerin güruhuna dâhil olur. Fakat bu âyette kastedilenler, Resûlullah'a (a.s.) isyan edilebileceğine ve incitilebileceğine inananlardır. Çünkü Allah Teâlâ "eziyet" ve "isyan"ı kendi zatına yönelik olarak belirtmiştir. Allah'a eziyet edilemeyeceği için hiç kimse O'na eziyet etmeyi aklından geçirmez. Fakat Hak Teâlâ Resûlullah'a eziyet etmeyi ve ona karşı gelmeyi kendi nefsine nispet etmiştir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e karşı gelineceğine ve eziyet verileceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla Allah Teâlâ peygamberine verdikleri eziyeti ve karşı gelmeyi onlar tarafından Allah'a eziyet verme ve karşı gelme olarak kabul etmiştir. Netice olarak eziyet vermenin ve karşı gelmenin inanma tarzında olduğu ortaya çıkmış olur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[78]. "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[79]. Bu âyetlerde Allah Teâlâ peygambere itaati kendisine itaat, ona isyanı kendisine isyan olarak değerlendirmiştir. Çünkü O, karşı gelmeyi risâlet görevini tebliğin ardından getirmiştir. Sonuç olarak burada bahsi geçen isyanın, Hz. Peygamber'e indirilen vahiyleri kabul etmemek ve ona karşı gelineceğine inanmak olduğu ortaya çıkar. Rivayete göre İmam Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Allah'a iman edip de peygamberine iman etmeyen kimse mümin değildir. Çünkü onu Hz. Peygamber'i yalan saymaya iten şey, Allah'ı bilmemesidir. Sebebine gelince Resûlullah (a.s.) kişiyi, kendisini Allah'a yaklaştıracak ve azabından kurtaracak inanç ve davranışlardan başka bir şeye davet etmemektedir. O kişi, Allah'ı sevse ve O'na iman etseydi bu inanç onu Resûlulah'ı sevmeye ve O'na itaata götürürdü. Buradan ortaya çıkan sonuç, Hz. Peygamber'i yalancılıkla itham eden kimsenin Rabb'ini bilmediği ve ona itaat edenin de yüce Allah'a itaat ediyor olduğudur.

---

76 el-Ahzâb, 33/57.

77 el-Ahzâb, 33/36.

78 en-Nisâ, 4/80.

79 en-Nisâ, 4/65.

حَتّٰىٓ اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا وَاَقَلُّ
عَدَدًا ﴿٢٤﴾

[§]*24. "Sonunda tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman kimin yar-* 183
dımcılarının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu anlayacaklar."

Sonunda tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman kimin yardımcılarının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu anlayacaklar. Allah Teâlâ bir başka beyanında "Konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir"[80] buyurmuştur. Bu ifadenin hem dünya ve hem de âhiret ile ilgili olması ihtimali vardır. Yukarıdaki cümle ise -tevil âlimlerinin ifade ettiği gibi- Bedir savaşı günü ile alâkalıdır[81]. Çünkü o gün kimin konumunun daha kötü ve kimin askerinin daha zayıf olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun âhirette olması da mümkündür. Çünkü onlar âhirette sayıca daha az olacaklarını biliyorlar. Zira her biri dünyadaki arkadaşından, yardımcısından uzak olduğunu[82] söyleyecek ve ona düşman kesilecektir. Böylece de sayıları azalacaktır. Bedir savaşı gününe gelince; müşrikler müslümanlardan sayıca daha fazlaydılar. Dolayısıyla kendilerinin sayıca daha az olmaları diye bir mesele gündeme gelmedi. Bedir günü müslümanların sayıca daha fazla olmaları da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ melekleri ile müslümanlara takviye gönderdi. Böylece kâfirler Hz. Peygamber'in gözünde sayıca müslümanlardan daha çok gözükse de gerçekte sayıları onlardan daha çok hale geldi[83]. Öte yandan bu âyet, kâfirlerin Resûlullah'ı (a.s.) sayılarının fazlalığı, öz güvenlerinin çokluğu

---

80 "Sonunda kendilerine vâdolunanı; azabı veya kıyâmeti gördükleri zaman, konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir" (Meryem, 19/75).

81 Mukātil b. Süleyman'ın tefsirindeki açıklama ile mukayese yapılabilir. (Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 408).

82 "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur. İzleyenler şöyle derler: 'Ne olurdu, bize ikinci bir fırsat verilseydi de, şimdi onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!' Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir. Onlar artık ateşten çıkacak değillerdir" (el-Bakara, 2/166-167).

83 Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız. O zaman inananlara şöyle diyordun: 'Rabb'inizin, indirilen üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?' Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabb'iniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir. Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir" (Âl-i İmrân, 3/123-126).

ve müslümanların sayılarının azlığı ile korkutmalarının hemen ardından inmişe benzemektedir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, peygamberine ihtiyaç duyduğu anda yardım edeceğini ve sayılarını arttıracağını vâdetmiştir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.*

قُلْ إِنْ أَدْرِيٓ أَقَرِيبٌ مَّا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُۥ رَبِّيٓ أَمَدًا ﴿٢٥﴾

184 [§]*25.* ***"De ki: 'Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa Rabb'im onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem.'"***

[Tehdit Edilen Azabın Zamanı Neden Açıklanmamış]

De ki: Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa Rabb'im onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem. Hz. Peygamber, bu cümleyi tehdidin yapıldığı anda söylemiştir. Söz konusu tehdit, "Sonunda tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman kimin yardımcılarının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu anlayacaklar" meâlindeki beyandır[84]. Sanki onlar "Bu tehdit ne zaman başımıza gelecek" demişler de yüce Allah da ona "De ki: 'Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa Rabb'im onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem.'" demesini emretmiştir. Bundan önce geçen âyetleri tefsir ederken tehdidin vaktinin açıklanmasının tehdide katacağı artı bir unsur olmadığını söylemiştik. Tam aksine tehdidin gerçekleşeceği vakit açıklanmadığı zaman bu, tehdide açıklandığı zaman olmayan daha fazla bir korku ve kaçındırma unsuru katar. Allah'ın tehdidin zamanını açıkladığını düşünelim. Eğer bir süre söz konusu ise insanlar Allah'ın intikamının o güne kadar erteleneceğinden güven içinde olacakları için tövbelerini ertelerler ve ileride yaparım derler. Eğer bir mühlet verilmemişse bu takdirde de ümitsizlik meydana gelir. Bu durumda da "havf" ve "recâ" ortadan kalkar. "Havf" ve "recâ" olmayınca da mükellefiyet de olmaz. Çünkü mükellefiyette aslolan, korku ve ümitle amel etmektir. Buna karşılık tehdidin zamanı açıklanmayınca insanlar kaçınma ve korku üzere olurlar. Bu da onları hayır amelleri işlemede acele etmeye ve kötülüklerden vazgeçmeye sevkeder. Bundan dolayı yüce Allah yukarıdaki gibi söylemesini emretmiştir. Yoksa ona böyle söylemesini emreden varlık, tehdidin ne zaman gerçekleşeceğini bilmektedir.

---

84 el-Cin, 72/24.

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِه۪ٓ اَحَدًاۙ (٢٦) اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ
رَسُولٍ فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ رَصَدًاۙ (٢٧)

26. "Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz;"

27. "Ancak elçi olarak seçtiği başka. Allah, onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir."

[Gaybın Çeşitleri]

Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz. Allah Teâlâ'nın insanlara bildirmediği haberler ve bilgiler üç mertebe oluşturur. Bunlardan birincisi, insanları yaratılışlarına dayanarak hakkında bilgi sahibi olmaktan aciz bıraktığı bilgilerdir. Eşyanın aslı olan öz ve cevherleri buna örnek verebiliriz. Meselâ bir kimse bir şeyi cevher yapan niteliği bilmek istese buna vâkıf olamaz. Her şey için hayat unsuru kılınan su da buna bir başka örnektir. Bir kimse [S]suyu hayat için 185
cevher yapan özelliği öğrenmeye kalkışsa bunu başaramaz. Mevcut her varlığı cevher yapan her şeyde de durum aynen böyledir. İkincisi, Allah Teâlâ'nın insana -duymaya ve nakle dayanan bilgi olmaksızın- üzerinde düşünme ve fikir yürütme ile bilgisini verdiği ve kavrama imkânı bahşettiği bilgilerdir. Allah'ı ve O'nun vahdâniyetini bilmek bu ikinci tür bilgiye örnektir. Üçüncüsü ise Allah Teâlâ'nın gelen bir haber olmaksızın insanları idrak etmekten aciz bıraktığı ve vâkıf olma imkânı vermediği bilgilerdir[85]. Cenâb-ı Hakk'ın "gizlisini kimseye açmaz; ancak elçi olarak seçtiği başka" meâlindeki âyette kastettiği bilgi bu üçüncü türdendir. O'nun bilgi edinme imkânı verdiği çeşit budur. Ancak insanlar bu bilgiye yalnızca haber yardımıyla ulaşabilirler. İnsanların menfaatleriyle ilgili olan ve gıdaların faydalarına ulaştıran bilgiler buna örnektir. Fakat bu bilgiler, sadece insanlardan bu konuda bilgi sahibi olanlardan ve bilgisi aralarında yayılan kimselerden duyulmakla öğrenilebilir. Bu tür bilgi, üzerinde düşünmekle kavranma ihtimali olmayacak bilgi çeşitlerindendir. Yüce Allah, bu bilginin resûl vasıtasıyla elde edilebileceğini beyan etmiştir. Söz konusu bilgi işaret edilen resûlden elde edilince bu bilgi, o kişinin risâletle görevli olduğunu göstermiş olur.

---

85 Arapça metinde geçen "lem yu'ciz" kelimesi yanlıştır, "mâ acezehum" (ما عجزهم) şeklinde düzeltilerek tercüme edilmiştir.

Bazıları bu âyette müneccimleri yalanlamaya dair delil bulunduğunu belirtmişlerdir, fakat bu doğru değildir. Çünkü bunların arasında verdiği haber doğru çıkan, fecrin doğduğu yerleri, güneşin yükseldiği ve doğup, battığı yerlerle yıldızları bilenler vardır ki bunlar da insanların üreme faaliyetlerini yapmaları, değişim ve başkalaşımın gerçekleşmesi bu anlarda olur. Saydığımız hususlar, üzerinde düşünerek ve akıl yürüterek bilgisine vâkıf olunacak bilgiler değildir. Doktorluk mesleği ile meşgul olanlar da buna örnektir. Doktorlar arasında bitkilerin özelliğini bilen, şu bitki şu hastalığa iyi gelir, şu da şu derde çaredir şeklinde bu konuda bilgisi olanlar vardır. Böyle bir bilgi ile insanların maslahatları da tahakkuk etmiş olur. Bilindiği üzere bütün bunlar, üzerinde düşünerek ve akıl yürütülerek elde edilecek bilgiler değildir. Buradan anlaşılıyor ki insanlar, izi kalmamış olan ve halk arasında bilgisi devam eden bir peygamberin verdiği haber yoluyla bu bilgilere vâkıf olmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

186 [§]**Ancak elçi olarak seçtiği başka.** Âyetin metninde geçen "irtedâ" (ارتضى) fiili "ihtâra" (اختار) ve "istafâ" (اصطفى) demektir ki bunların üçü de "seçti" anlamına gelir. Esasen "peygamberlik", verdiği bütün haberlerin doğru ve her hükmün de âdil olduğuna insanların şahitlik etmesini gerektirmiştir. Yüce Allah'ın şu beyanı bunu gösterir: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[86] meâlindeki beyanı bunu gösterir. Peygamberlik, bir de emir vermeyi gerektirecek dereceye erişememiş tavsiye niteliğindeki öğütlerin "isabetli olduğuna" insanların şahitlik etmesini gerektirir. Söz konusu elçileri Allah Teâlâ peygamberlik için seçmiştir. Bir kimsenin peygamber olarak seçilmesi, insanlara bahşedilmiş büyük bir nimettir. Çünkü insanlar dünyevî hayatları, âhiretleri, dinleri ve dünyalarına dair ortaya çıkan ihtiyaçlarını onların sayesinde öğrenirler.

Allah, onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir. Allah Teâlâ, peygamberlerin tebliğ vazifelerini yapabilmelerini[87] sağlamak üzere tebliğlerine mani olmak gayesiyle insanların onlara yaklaşmalarını engellemek için önlerinden ve arkalarından gözcü melekler gönderir denilmiştir. Bu yaklaşım Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. "Hani sana, 'Rabb'in insanları

---

86 en-Nisâ, 4/65.

87 İbn Abbâs ve İbn Zeyd "rasaden" kelimesini Resûlullah'ı (a.s.) önünden, arkasından cinlerden ve şeytanlardan koruyan koruyucu meleklerdir demişlerdir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 29).

çepeçevre kuşatmıştır' demiştik"[88] meâlindeki ilâhî beyan hakkında Hasan-ı Basrî de böyle söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın kuşatması, insanların risâletin tebliğ edilmesine engel olmalarının önüne geçmek için Resûlullah'ı (a.s.) koruma altına alması demektir. Meleklerin cinlere karşı, Hz. Peygamber'e (a.s.) yapılan vahyi kulak hırsızlığı yaparak çalmalarına ve almalarına karşı gözcü ve bekçi tayin edilmiş olmaları da muhtemeldir. Bununla, vahyi insanlara tebliğ edenin Resûlullah (a.s.) olması ve halk arasında vahyi tebliğ edenin o olduğunun bilinip yayılması amaçlanmıştır. Çünkü melekler gözcü olarak görevlendirilmeseydi cinler, kulak hırsızlığı yaparak vahyi çalabilir ve onu Hz. Peygamber'den duymayan bir beldeye gelip halka tebliğ edebilirlerdi. Böylece o belde halkı, Hz. Peygamber vahyi kendilerine tebliğ etmeden önce cinlerden öğrenmiş olurlardı. Daha sonra peygamber de tebliğ edince cinlerden bilgi alanlar açısından durum karışırdı. [§]İnsanlar vahyin bilgisini peygamberden alsınlar 187
ve karışıklık ortadan kalksın diye cinlerin üzerlerine gözcüler dikildi. Ya da gözcüler, Resûlullah'tan (a.s.) vahyi duyan cinleri engellemek için de olabilir. Haber onların topluluklarına Hz. Peygamber'den gelinceye kadar bunu kavimlerine tebliği etmeleri engellenmek istenmiş olabilir.

Bazı müfessirler, "onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir" beyanını şöyle açıklamışlardır: Melekler, Hz. Peygamber'i gözetliyorlardı. Ona melek geldiği zaman "Bu Allah'tan gelen bir vahiydir" diyorlardı. Şeytan geldiği zaman da geldiğini haber veriyorlardı. Fakat bu açıklama, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Resûlullah'ın şeytanın vahyi ile Cibrîl'in getirdiği vahyi birbirinden ayıramaması ihtimal dâhilinde değildir. Başka bazıları ise **önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir** anlamına gelen beyandaki "önlerinden" kelimesini "risâleti peygambere tebliğ edenin önünden" diye açıklamıştır. Bu durumda risâleti tebliğ eden, vahyi indiren melek olur ki onun önüne ve arkasına gözcü melekler yerleştirilir. Amaç, şeytanın vahyi çalıp da üzerinde değişikliğe gitmemesi ve Resûlullah'ın da (a.s.) Rabb'inin risâletinin kendisine tebliğ edildiğini bilmesidir. Ancak bu açıklama da doğrudan uzak bir açıklamadır. Çünkü tebliğ edenin öyle bir gücü ve kuvveti vardır ki cinlerden kendisine gelebilecek sıkıntıyı savuşturabilir. Sonra o güvenilirdir. Vahyi değiştireceğinden endişe edilmez ki başına bir gözetleyici dikilsin de değiştirmemesi güvence altına alınsın. Allah Teâlâ'nın "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, bir elçinin sözüdür. (Elçi) orada saygın ve güvenilirdir"[89] meâlindeki beyanı tam da bunu ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak onu "güçlü"

---

88 el-İsrâ, 17/60.

89 et-Tekvîr, 81/19-21.

ve "güvenilir" olarak nitelemektedir. Fakat tebliğ edenin tebliğ ile yanında bulunan gözetleyicilerin ise cinleri gözetleme görevi ile değil de başka mükellefiyetlerle imtihan ediliyor olmaları da mümkündür. Bir de o peygamberle birlikte vahyi yüceltme ve risâleti şereflendirme için gönderilmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

188 [§]*28. "Bu elçilerin her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı ve her şeyin sayısını belirlediği halde, Rab'lerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için."*

Rab'lerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için. Bazıları âyeti şöyle tefsir etmiştir: Muhammed, kendisi nasıl tebliğ ettiyse diğer peygamberlerin, Rab'lerinin mesajlarını kendilerine emredilen şekilde tebliğ ettiklerini gözetleyerek bilsin diye. Bir diğer tefsir işe şöyledir: Herkes kendi benliğinde onun Rabb'inin mesajlarını tebliğ ettiğini bilsin diye. Yahut düşmanlar, Muhammed'in (a.s.), kendisine emredildiği şekilde Rabb'inin mesajlarını tebliğ ettiğini, ne şeytan, ne cin ve ne de herhangi bir düşman tarafından onda değiştirmenin söz konusu olmadığını bilsinler diye. **Bu elçilerin her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı.** Bu elçilerin, meleklerin veya insanların her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı, **her şeyin sayısını belirlediği.** İlmi her şeyi sayarak değil, sayısı belirlenmiş olarak kuşattığı halde. Bu beyan yüce Allah'ın "orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik"[90] meâlindeki beyanına benzer. Bu âyette de "mevzûn", yani "insanlar arasında ölçüsü tartılarak belirlenen" demektir. Yahut da O'nun ilmi kâfirlerin yanında olanı gözetleme yapmadan kuşattığı halde demek olur. Gözetleyici dikilmesi, muhafazanın onların vasıtasıyla gerçekleşmesinden dolayı değil, gözetleme eyleminde gözetleme yapanlar açısından bir imtihan ve mükellefiyet söz konusu olduğu içindir. Bu ifade de Hak Teâlâ'nın şu beyanına benzer: "Rabb'iniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir. Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir"[91]. Böylece Hak Teâlâ zaferin Allah'tan geldiğini, meleklerin sadece mü-

---

90 el-Hicr, 15/19.
91 Âl-i İmrân, 3/125-126.

minlerin kalplerini yatıştırmak ve gönüllerinin onlara meyletmesi için gönderildiğini beyan etmiş olmaktadır. "Her şeyin sayısını belirlediği" beyanı da, her şey O'nun katında sayılıdır, belirlidir, yüce Allah onun sayısının bilgisinden gafil değildir demektir. Yaratıkların durumunun aksine, Allah'ın bilmediği hiçbir hal ve iş yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ﴿١﴾

1. "Ey örtüsüne bürünen!"

Ey örtüsüne bürünen! Müddessir sûresinin tefsirine geldiğimizde belirteceğimiz üzere "müzzemmil" (المزمل) ile "müddessir" (المدثر) kelimeleri aynı anlamdadır.

قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَل۪يلًاۙ ﴿٢﴾ نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَل۪يلًاۙ ﴿٣﴾ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلًاۜ ﴿٤﴾

2-4. "Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku."

Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Âyet-i kerîmedeki emrin tümünün tek bir vakte (bütün bir geceye) yönelik olması mümkündür. Emri gecenin tümüne yönelik kabul ettiğimiz takdirde "nısfehû evinkus minhu kalîlen ev zid aleyhi" (نِصْفَهُ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا اَوْ زِدْ عَلَيْهِ) cümlesi ya "gece" (اللَّيل) kelimesinden ya da "birazı hariç" (قَلِيلًا) kelimesinden bedel olur. "Nısfehû" kelimesini (yani yarısı kelimesini) (قَلِيلًا) "birazı hariç" kısmından bedel yaparsan "gecenin namazla geçirilecek kısmı"nı uzatmış olursun[1]. Buna karşılık eksiltmeyi (yani yarısı kelimesini) "gece" kelimesinden yaparsan bu durumda "yarısı veya ondan biraz

---

[1] Bu durumda "Gecenin birazı, yani o birazın yarısı hariç namaza kalk" denilmiş olur ki namazla geçirilecek süre uzar (Çeviren).

eksilt" cümlesiyle ifade edilen zaman dilimini uzatmış olursun[2]. Emir, sözü edilen iki zaman diliminden hangisine yöneltilirse bir vakitte arttırmayı gerekli kılarken, diğerinde eksiltmeyi gerektirir[3]. Böylece artırma ve eksiltmenin mânaları aynı olmuş olur.

Bu âyetin bir benzeri "Senden fetva isterler. De ki: 'Allah, babası ve çocuğu
190 olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor'"[4]. [§]Bazı müfessirler âyette geçen "kelâle" (الكَلالة) kelimesini "miras bırakan şahıs" mânasına alırken, bazıları da "ölüye mirasçı olan kişi" diye yorumlamışlardır. Kelimenin mânası bunlardan hangisi olursa olsun sonuç aynı kapıya çıkar. Çünkü hayatta olan vârisin kendisine miras bırakana olan konumu ile miras bırakan ölünün mirasçısı karşısındaki konumu aynı olup farklı değildir.

Sûreye dönecek olursak; müfessirlerin ifadesi doğrultusunda âyette farklı vakitler de kastedilmiş olabilir. Bu durumda "Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk" buyruğu, gecenin çoğu kısmını ihyâ etmeyi emreder, ardından da "bu vakti biraz öne alabilirsin" (ondan biraz azalt) buyruğu da verilen emri hafifletme olur. Böylece kul, daha uzun olan süreden biraz eksiltebilir. "Veya biraz ileri alabilirsin" (ondan biraz arttır), yani eksiltme izni verilen miktarı biraz daha arttırabilirsin. Eksiltme artınca durum en baştaki emredilen hale döner.

Âyetin metninde geçen az anlamına gelen "kalîl" (القَلِيل) kelimesi, belli bir eşyanın adı değildir. Bu kelime göreceli (nisbî) anlam ifade eden kelimelerdendir. "Kalîl" denildiği zaman kelime, ondan daha çok olan bir şeyin bulunmasını gerektirir ki kendisinden daha çok olanla karşılaştırıldığında mukayese edilen, ona göre az olsun. Bundan dolayı müfessirler derler ki "kumi'l-leyle illâ kalîlen" (قُمِ اللَّيلَ إلا قَلِيلًا) emri gecenin çoğunu namazla geçirmeyi gerektirir. İfadenin bu özelliğinden dolayı Hanefî âlimlerimiz şöyle demişlerdir: Bir kimse filanca kişinin kendisinde bin dirhemden biraz az alacağı olduğunu ikrar etse, bu ikrar borcunun beş yüz dirhemden fazla olmasını gerekli kılar. Çünkü o, bin dirhemden "az bir miktar" istisna etmiştir. Buna göre içinden istisna yapılan miktar, istisna edilen miktardan daha çok olmalı ki istisna edilen istisna edildiği gibi az olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

2 Bu durumda "Gecenin yarısı hariç namaza kalk" denilmiş olur ki, namazla geçirilecek süre azalır, istirahat süresi uzar (Çeviren).

3 Yani ibadetle geçirilecek vakit uzarken, istirahat vakti kısalır, istirahat süresi uzarken de ibadet vakti kısalır (Çeviren).

4 en-Nisâ, 4/176.

[Kur'ân'ın Okunma Usulü]

Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku. Âyette geçen "tertîl" Arap dilinde "açıklama" anlamına gelir. Buna göre âyetin mânası "Kur'ân'ı adam akıllı beyan et" demek olur. Bazıları ise Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tane tane okuduğu yolundaki rivayete dayanarak buna "Kur'ân'ı harf harf, tane tane oku" mânasını vermişlerdir. Kur'ân'ın kelimeleri netleştirerek, aralarını açarak harf harf okunması caizdir. Çünkü beyan etmek, kelimeleri tane tane okumakla olur. Kur'ân'ın beyan edilmesi emredilmiştir. Çünkü o sadece tecvide göre
okunmak için inmemiştir. [§]Kur'ân'ın okunması aslında üç sebebe binaen 191
olur: **1)** Kıyâmete kadar muhafaza edilmesi ve bâki kalması için. Maksat, elden çıkmaması ve unutulup gitmemesidir. **2)** İçindekilerin hatırlanması ve içine konulan hükümlerin, yüce Allah'ın kullar ve kulların da kullar üzerindeki haklarının anlaşılması için, **3)** Kişinin Kur'ân muhtevasına göre amel etmesi, öğütlerinden ibret alması, onu kendisine rehber edinmesi, emrine uyup yasak ettiklerinden vazgeçmesi için. Kur'ân'ın namazda okunması, bütün bunları yerine getirmeyi bize gerekli kılar. Kur'ân, ancak üzerinde düşünülerek kavranır. Kavrama da Kur'ân tane tane (harf harf) okunduğu zaman gerçekleşir. Belirttiğimiz bu husus, Kur'ân okurken (kelimeleri birbirine vaslederek değil) sık sık durarak okunur diyen görüşü tercih etmeyi gerektirir. Çünkü böylesi, hem mânayı daha çok yansıtır ve hem de anlamayı daha da kolaylaştırır. Söz konusu yaklaşım, kırâatta müstehap olanın (okurken) iki kelimeyi birbirine katarak okumamak ve hemzeyi bastıra bastıra okumayı terketmek olduğunu gösterir. Çünkü böylesi, beyan etme konusunda daha etkindir. Esasen Kur'ân okunduğunu duyan kimse onu dinlemekle yükümlüdür. Dinlemesi gerekli olduğuna göre -ve dinlemede de Kur'ân'ın güzel söz dizimine (nazım) ve hayret verici hikmetine ve mânalarına vakıf olma söz konusu olduğundan- okuyana düşen yükümlülük, okuduğunu beyan etmektir. Kırâattan amaç, dinleyenin Kur'ân'ın mânalarına ulaşması, güzel söz dizimine (nazım) ve hayret verici telifine vâkıf olmasıdır. Bu tavır, mânaların inceliklerini yansıtacağı için Kur'ân'ı hem dinleyenin ve hem de okuyanın anlayışına daha bir yakın kılar. Öte yandan tertîl okumaya yöneliktir, kırâate Kur'ân isminin verilmesi, mastar olması hasebiyledir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâmı tertîl kelimesi ile nitelenemez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴿٥﴾

5. "Doğrusu biz sana, ağır bir söz vahyedeceğiz."

[Hz. Peygamber'e Vahyedilen Kur'ân]

Doğrusu biz sana, ağır bir söz vahyedeceğiz. Âyet-i kerîmede yüce Allah "ağır söz"den bahsediyor, ama kime ağır geldiğini belirtmiyor. Bu ağırlığın kâfirlere ve münafıklara yönelik olması mümkündür. Ağır gelenin, cihat emri olması da muhtemeldir. Çünkü o, hem kâfirlere ve hem de münafıklara zor gel-
192 miştir. [§]Kâfirler, müslümanların artık kendi dinlerine dönmelerinden ümitlerini kesmişlerdir. Yüce Allah bir âyette meâlen bu gerçeği şöyle beyan ediyor: "Bugün kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yetirmişlerdir"[5]. Münafıklar, Hz. Peygamber ile birlikte savaşmaktan geri durmuşlar ve bu onlara ağır gelmişti. Âyet-i kerîmede geçen **ağır** olan sözün kâfirlere ve münafıklara ve aynı şekilde Ehl-i Kitab'a yönelik olması mümkündür. Çünkü onlar, Kitab'ın kendilerine inmesini temenni etmemişlerdi. Müslümanlara gelecek olursak, o söz onlara ağır değil, aksine yüce Allah'ın şu beyanında buyurduğu gibi kolaydır: "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"[6] Âyette ifadesini bulan "ağır" ifadesinin Hz. Peygamber'e yönelik olması da mümkündür. Zira ona, risâleti firavunlara ve bütün insanlara tebliğ etmesi emredilmiştir. Firavunlara tebliğde bulunmak demek, canını ve bedenini tehlikeye atmak demektir. İşte bu görev de son derece ağır ve zor bir durum olmuş olur. Söz konusu "ağır" olan söz, gece namazı ile de ilgili olabilir. Bu durumda "ağır bir söz"ün mânası, işaret edilen sözün gerekli kıldığı hususu yerine getirmedeki zorluk olur. "Ağır" olan sözün, Hz. Peygamber'e tâbi olan ve yanında yer alanlara yönelik olması da mümkündür. Bu takdirde sözün ağırlığı, farzlarını yerine getirmek, şer'î sınırlar içinde kalmak, helâlini helâl kabul edip haramlarından kaçınmakla yükümlü kılınmaları açısından olur.

[Bâtınîler'in Tevile Dair Görüşleri ve Reddi]

Bâtınîler âyette geçen "taşınması zor söz" den maksadın Hz. Peygamber'in, "yorum işi"ni "esâs"a, yani "bâb"a havale etmekle mükellef tutulması olduğunu iddia etmişlerdir. Aynı şekilde "esâs" ve "bâb" Hz. Ali'dir. Bâtınîler peygamberlere "nuttâk" derler. Onlar, Hz. Peygamber'in "tenzîl"i halka tebliğ etmekle görevli olduğunu söylerler. Bâtınîler'e göre "tenzîl" halka ulaşınca insanların Resûlullah'a (a.s.) artık ihtiyaçları kalmaz. Bu kez de "tevil"i kendilerine öğre-
193 tecek birisine ihtiyaç duyarlar. [§]Onlara göre "tevil işi"ni Hz. Ali'ye vermesi Resûl-i Ekrem'e emredilmiştir. Amaç, "tenzîlin tevili"ni halka öğretme görevini üstlenen kişinin Hz. Ali olmasıdır. İşte âyet-i kerîmede sözü edilen "taşınması

5 el-Mâide, 5/3.
6 el-Kamer, 54/17.

zor söz" budur. Çünkü Resûlullah'a (a.s.) "tevil işi"ni başkasına vermesi emredilmiş ve bu da onun zoruna gitmiştir. Ağrına gitmesi, başkasının "işin sahibi" haline gelmiş olması ve kendisinin de sesi çıkmayan ve bir şey konuşmayan kişi konumuna düşmesidir.

Bâtınîler'e şöyle cevap vermek mümkündür: Tevil işinin Hz. Ali'ye verilmesi, sizin iddianıza göre Hz. Peygamber'in yükünü hafifletir. Çünkü inancınıza göre iş, Hz. Ali'ye havale edildi mi Resûlullah (a.s.) kabzedilir. Size göre "kabz", beden sûretinde hapis olan ruhani ve nuranî sûretin o (maddî) sûretten ayrılmasıdır. Bu ayrılıktan sonra bedenî sûreti telef edilir, ruhani ve nuranî sûret, güzel biçimde ağırlanma, keyif ve haz yurduna gönderilir. Netice olarak hapisten kurtuluş, neden ona ağır ve neden zor gelsin? Tam aksine bu durum, Resûlullah'ı (a.s.), işi Hz. Ali'ye havale etmeye teşvik eden ve özendiren bir unsur olur. Öte yandan Bâtınîler, haber vermeyeceğine dair ağır bir yemin etmedikçe mezheplerini kimseye öğretmezler. Çünkü canlarından endişe ederler. Eğer mesele onların düşündükleri gibiyse, yani ruhanî sûretin hapsedilmesinin sebebi olan bedenî sûret telef oluyorsa, bedenî sûret telef olunca ruhanî sûret her türlü sevincin bulunduğu yurda dönüyorsa o zaman mezheplerini öğrettikleri kişiye neden bunu gizli tutması için yemin verdiriyorlar? Neden kendi canları hakkında endişe içindeler? Düşüncelerine göre nefislerini öldürmek, ancak hapisten kurtulma ve şereflere ve güzel biçimde ağırlanmaya erişmek değil midir? Vasfı ve niteliği bu olan kişi için lâyık olan ölmektir. Bilinmelidir ki Bâtınîler inançlarının gereğinin tam aksi yönde insanlara davranmaktadır. İnandıkları hak olsaydı ona muhalif olmayı mümkün görmezlerdi. Ancak onları bu sözünü ettiğimiz bu davranışlara iten sebep, şeytanın ayartması ve yaptıklarını kalplerinde onlara güzel göstermesidir. [§]Bâtınîler'in durumu, âhiret 194
yurdunun bütün insanlara değil de sadece kendilerine ait olduğunu iddia eden yahudilerin durumuna benzer. Yahudilere "Bu iddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin" denilmiştir[7]. Ölümü isteyin, çünkü siz, âhirete ancak öldükten sonra gidebilirsiniz. Eğer siz Bâtınîler de, iddianızda haklı iseniz oraya ulaşmak için ölümü temenni edin. Bâtınîler'in ölümü istemekten kaçınmaları, yalanlarını ortaya çıkaran, sözlerini geçersiz kılan ve sahte tavırlarını açık hale getiren bir delildir. Kendi canlarının derdine düşmeleri de böyledir. Bu tavırları da söz konusu hareketleri zayıflara karşı kendilerini gizlemek için yaptıklarını ortaya koyan ve bildiren bir husustur. Amaçları ise ellerinde herhangi bir delil olmaksızın yiyecek, içecek maddelerine erişmek ve dünyada yaşama kolaylığı sağlamaktır.

---

7 "Onlara, 'Şayet Allah katında, âhiret yurdu diğer insanlara değil de yalnız size ait ise ve bu iddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin bakalım!' de" (el-Bakara, 2/94).

[Düalizmin Yanlışlığı]

Yukarıda belirttiğimiz bu açıklamayı Seneviyye'ye karşı delil olarak getirebiliriz. Onların görüşlerinden birisi de adam öldürme ve boğazlamanın haram olduğudur. Oysa adam öldürme ve boğazlamayı mübah görenler de onların tâ kendileridir. Çünkü Senevîler'in görüşleri arasında şöyle bir husus vardır: Âlem, nur ve karanlığın kaynaşmasından ibarettir. Hiçbir ışık parçası yoktur ki karanlığın bir parçası ile karışmasın. Oysa nur ve karanlık birbirinden ayrı olgulardır. Karanlık nura baskın gelmiş ve onunla karışmıştır. Böylece karanlık, nuru hapseden bir unsur olmuştur. Bilindiği üzere öldürme, nurun, cüzlerini karanlığın hapsinden kurtarmak demektir. Çünkü öldürme, işitme, görme, akletme fonksiyonlarını giderir. Bilindiği üzere nur ve görme sözü edilen bu eylemlerle tahakkuk eder. Çünkü nurlar, bunlarla görülür. Bahsi geçen fonksiyonlar, cesetten ayrılıp da ortada zulmanî ceset kalınca, o ceset hiçbir şey görmez. Öldürme ile nurun cevheri amacına ve maksadına ermiş ve bu-
195 lunması gereken yere varmış olur. [§]Öldürme, kişiyi amacına ulaştırdığına ve zulmetin bağından ve hapsinden kurtardığına göre katil, kişiyi öldürmekle ve boğazlamakla ona iyilik etmiş olur. Netice olarak Senevîler'in görüşlerine göre adam öldürmek haram olmaz, tam tersine kişinin bu fiilinden dolayı övülmesi ve yaptığının isabetli görülmesi gerekir.

İbn Kuteybe ise âyette geçen "kavlen sakîlen", yani taşınması ağır sözün Allah Teâlâ'nın kelâmı, "ağır olması" ise O'nun yüceltilmesi ve tâzim edilmesi anlamına geldiğini söylemiştir. Allah'ın kelâmı, hiçbir değer verilmeyen ve aldırılmayan sefih insanların sözleri gibi değildir[8]. Zeccâc ise şöyle der: Âyette geçen "sakîl" (الثقيل) "vezîn" (الوزين) demektir. Bu ise küçük görülen değil, kalplerde ağırlığı[9] ve değeri olan, tâzim edilmesi ve yüceltilmesi gereken söz demektir. "Taşınması zor söz"ün "hak" olması da mümkündür. Bu tevil bazı rivayetlerde hakkın ağır ve acı olduğu, bâtılın ise hafif ve sakat[10] olduğu yolundaki ifadelere uygun düşmektedir. Bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) şöyle demiştir: İçine hayırdan başka bir şey konulmayan terazinin ağır gelmesi, içinde bâtıldan başka bir şeyin tartılmadığı bir terazinin de hafif gelmesi

---

8 Bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 493.

9 Bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 340.

10 Huzeyfe b. Yemân der ki: "Hak ağırdır. O ağırlığının yanında acıdır. Bâtıl ise hafiftir. Hafifliği yanında sakattır. Hatayı işlememek daha kolaydır". Huzeyfe ya da şöyle demiştir: "Hata işlememek, tövbe talep etmekten daha hayırlıdır. Nice bir anlık şehvet vardır ki uzun bir üzüntü doğurur" (İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, I, 291). Bâtıl sakattır ve akıbeti hiç hoş değildir. İbnü'l-A'râbî der ki: "el-vebîü" sakat demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vbe" md.).

haktır ve gerçektir. Terazinin ağır gelmesi, içine konulan şeylerle amel edilmesi demektir[11]. "Taşınması zor söz"ün bütün gece namaz kılma mükellefiyeti olması da mümkündür.

إِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِيَ اَشَدُّ وَطْـًٔا وَاَقْوَمُ قِيلًاۜ ﴿٦﴾

6. "Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir."

Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir. Yukarıdaki âyette geçen "vat'en" (وَطْئًا) kelimesi, "vitâen" (وِطَاءً) şeklinde de okunmuştur[12]. Kelime "vitâen" şeklinde uzatma ile okunduğu takdirde "muvâtae" (الْمُوَاطَاَة) mastarından türemiş olur. "Muvâtae"nin anlamı da "muvâfakat", yani uygunluktur. Buna göre âyetin mânası, "gece vakti, kulağa, göze ve kalbe daha uygundur" demek olur. Çünkü kalp, geceleri daha boş olur ve gece, kişiyi eşyanın mânalarını gerçek anlamda kavramasına engel olan düşüncelerle meşgul olmaktan alıkoyar. [§]Kulak ve 196
göz de aynı şekilde geceleyin Kur'ân'ı daha iyi beller ve mânalarını çok daha iyi kavrar. Yukarıdaki kelime, "vat'en" (وَطْئًا) şeklinde okunduğu takdirde "el-vat'u bi'l-akdâm" (الْوَطْأ بِالْأَقْدَامِ) "ayakla basma" kullanımından türemiş olur. Bu mânaya göre âyetin yorumu, "gece vakti bedene daha ağır ve daha zordur" şeklinde olur. Çünkü insanoğlu, yeryüzünün bir köşesinden bir başka noktaya intikal etmeyi ve gidip gelmeyi gündüz vakti alışkanlık haline getirmiştir. Geceleyin böyle bir alışkanlığı yoktur. Aksine âdet olan, geceleyin dinlenmektir. İnsan kalkmayı âdet edinmediği bir vakitte kalkma ve ayaklarının üzerinde dikilmekle yükümlü kılınırsa bu ona daha ağır ve bedenine daha zor gelir. Çünkü kişi gündüzün belli bir noktada ayakta dikilip de orada kalmaz. Aksine bir yerden bir başka yere intikal eder. İnsan bir yerde dikilmekle mükellef kılınırsa söz konusu mükellefiyet ona zor gelir, böylesi bir hareketten usanç ve sıkıntı duyar. Öte yandan Hz. Peygamber'e gece yarılarına kadar veya gecenin büyük bir kısmında kalkıp namaz kılması emredilmiştir. Bu büyük bir yük ve ağır bir meşakkatti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan kişinin geçimini sağlamak ve dünya hayatında faydalanacağı şeylere ulaşmak için gündüz vakti evinin dışına çıkması, rahatını temin etmek ve üzerindeki ağırlığı atmak için geceleyin de evinde uyuması esastır. Hz.

---

11 Bu yaklaşımı, İbn Asâkir'in eserinde naklettiği Hz. Ebû Bekir'in sözü ile mukayese edebilirsiniz (*Târîhu Dımaşk*, XXX, 413).

12 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 451.

Peygamber'in hayatını idame ettireceği miktar dışında aşırı dünyalık edinmesi yasaktı. Aynı şekilde geceleri rahat etmesi de engellenmiş ve -yaşamasını sürdürebilmek için gerekli olan süre hariç- ibadetle geceyi ihya etmesi emredilmişti. Şöyle ki: Resûlullah (a.s.), risâleti bütün insanlara tebliğ etmekle yükümlü kılınmıştır. Söz konusu risâletin insanlara tebliği ile gündüz yükümlü kılınmış, geceleyin bu külfet üzerinden kaldırılmış, bu vakitlerde kendini Rabb'ine ibadete vermesi emredilmiştir. Geceleri ibadete koyulma emri, risâleti tebliğ
197 emrinden daha kolaydı. [§]Çünkü tebliğ emri, canın ve bedenin tehlikeye atılması emri anlamına gelir. Gecenin ekserisinin ayakta dikilerek geçirilmesi emrinde böyle bir tehlike durumu yoktur. Sadece bazı organlara ağrı verme söz konusudur. Kaldı ki bunda da birtakım rahatlatıcı ruhsatlar bulunmaktadır.

[Çok Kadınla Evlenme Neden Dörtle Sınırlandırıldı?]

Yukarıda değindiğimiz birinci yorum esas alınarak şöyle bir soru sorulabilir: Resûlullah'a (a.s.) evlenme konusunda nasıl oldu da ayrıcalık tanındı? Çünkü ona fazla sayıda kadınla evlenme izni verilirken ümmetine verilmemiştir. Çok kadınla evlenme, dünya şehvetlerinden daha fazla yararlanma anlamına gelmez mi?

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber dışında başka erkeklere dört kadından daha fazlası ile evlenme ve sayının dörtle sınırlanmasının arkasında yatan gerekçe, erkeğin evlendiği kadınlara haksızlık etmesi endişesidir. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: "Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın"[13]. Çok kadınla evlenme haramlığı, sözünü ettiğimiz haksızlık etme sebebine bağlı olduğuna göre söz konusu yasaklama, Hz. Peygamber açısından geçerli olmaz. Çünkü yüce Allah onu haksızlık etmekten korumuş ve kendisine evlendiği kadınlara âdil davranma yeteneği bahşetmiştir. Öte yandan fazla kadınla evlenmeye izin verme, Hz. Peygamber'e daha fazla meşakkat ve daha fazla külfet getirmekten baka bir şey de değildir. Ona eşleri arasında âdil davranması ve kendileriyle güzel geçinerek gönüllerini hoşnut etmesi emredilmiş - ki kişi eşini razı etmeye ancak mal harcayarak erişebilir, Hz. Peygamber ise eşlerini para pulla razı edebileceği miktarda mala hiçbir zaman sahip olmamıştır- onların gönüllerini hoş etmesi için kendisine sadece güzel ahlâk verilmiş, eşlerinin memnun olmaları için onlara yumuşak davranma ahlâkı bahşedilmişti[14].

---

13 en-Nisâ, 4/3.

14 Müellif merhum yüce Allah'ın şu meâldeki sözüne işaret eder gibidir: "Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemende senin için bir sakınca yoktur. Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır" (el-Ahzâb, 33/51).

Bunda, Hz. Peygamber'in resûl olduğunu kafalara kazıyan ve nübüvvetini ispat eden delil vardır. Çünkü kişi, evlenme sebebi ile üzerinde vacip olan hakları ancak dünya nimetlerine eriştiği, lezzetlerini tattığı ve nefsinin arzularını yerine getirdiği zaman ifa edebilir. [S]Öte yandan Hz. Peygamber'in şehevî 198
arzuları nefsine tattırması yasaktı. Bununla birlikte eşlerinin üzerindeki haklarını ifa etmiştir. Dolayısıyla buradan Resûlullah'ın (a.s.) eşlerinin üzerindeki haklarını beşerî vesilelerle değil de sırf yüce Allah'ın lütfu ile ifa ettiği ortaya çıkmaktadır.

Bu âyet-i kerîme namazın hem zikir hem de fiil içerdiğine dair delil olmaktadır. Çünkü yüce Allah "eşeddü vat'en", yani bedene etki bakımından daha güçlü ifadesini kullanmaktadır. Namazın bedene olan bu etkisi fiille olur. Âyetin devamında ise "ve akvemu kīlen" denilmektedir ki sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişli anlamına gelir. Bu da zikirle ilgilidir.

Öte yandan Resûl-i Ekrem'in (a.s.) geceleri tebliğ ile mükellef kılınmamış olması da mümkündür. Çünkü düşmanları olan firavunlar ve başkalarının hedefleri onu öldürmek ve kendisine tuzak kurmaktı. Etrafında müminlerin bulunması sayesinde düşmanlarının Resûlullah'a (a.s.) zarar vermeleri mümkün değildi. Geceler ise kendisine tâbi olanların gaflet anlarıdır. Hz. Peygamber (a.s.) geceleri tebliğ ile mükellef kılınsaydı düşmanları ona hile ve tuzak kurabilirlerdi. Bu yüzden geceleri tebliğ yükümlülüğü üzerinden kaldırılmış ve Rabb'ine ibadet etmek için namaz kılmakla yükümlü tutulmuştur.

"Nâşietü'l-leyl" (نَاشِئَةَ اللَّيْلِ) "gece vakti" demektir. Bazıları kelimenin artmak anlamına gelen "neşee yenşeü" (نَشَأَ يَنْشَأُ) fiilinden türediğini söylemişlerdir. "Nâşietü'l-leyl" denilmesi, vakitlerin peş peşe oluşması ve birbirini izleyen anlardan ibaret olmasından dolayıdır. Bu tabirden geceleri namaz için kalkmak ve Cenâb-ı Hakk'a ibadet ile meşgul olmak gibi amellerin kastedilmiş olması da mümkündür.

"Akvemu kīlen" (أَقْوَمُ قِيلًا) "en doğru söz" demektir. "Akvem" kelimesi ile "kıyam, yani ayağa kalkma" mânası kastedildiğinde vasıfta mübalağa ifade eder. Bununla "söz" kastedildiği takdirde ise ona "doğru" anlamı vermek gerekir. Zira "haberlerin akvem olan"ı en doğru olanıdır. "Akvem" kelimesi ile sözün gerektirdiği şeyi yerine getirme kastedilirse onu ifa etmede en ileri seviye mânasına gelir. Bu kelime ile "kırâat" kastedildiği takdirde ise "Kur'ân, geceleri okunma açısından daha isabetli olandır" demek olur.

إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ﴿٧﴾

199 [§]*7. "Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır."*

Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır. Ebû Bekir el-Esam ve Zeccâc âyette geçen "sebh" (السبح) kelimesinin "genişlik" anlamına olduğunu söylemişlerdir[15]. Buna göre yüce Allah, âdeta meâlen şöyle demiş olmaktadır: "Risâleti tebliğ etmek ve onu gerçekleştirmek için gündüz senin geniş bir vaktin vardır. Dolayısıyla geceleri Rabb'ine ibadete koyul". Bazıları ise **Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma vardır** meâlindeki âyete şu anlamı vermiştir: "Gündüz vakti senin için boşluktur, henüz elde bulunan nakittir ve koşuşturma vaktidir[16]. "Sebh" (السبح) kelimesi ile bazan "boş olma" bazan "yürüme ve bir yerden bir başka yere koşuşturma" anlamı kastedilir. Sözü edilen bu anlamlar, ihtimal dâhilindedir. Fakat âyetin yorumu, Resûlullah'ın (a.s.) kişisel ihtiyaçları için boş vakit ayırması ve onun peşinde koşması şeklinde olamaz. Çünkü Hz. Peygamber, ölmeyecek kadar miktarı hariç dünyadan herhangi bir pay almıyordu. Dolayısıyla dünyalığını genişletmek için daha fazla gezip dolaşmaya ve daha fazla boş vakte muhtaç olmaz. Fakat, Resûlullah'a (a.s.) gereken davranış gözünü risâleti tebliğ etmeye, insanları Allah'ın birliğine ve yapmaları gereken fiillere davet etmeye çevirmektir. Bu durumda **Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır** meâlindeki beyan, Resûlullah'a (a.s.) geceleri Rabb'inin huzurunda durması için ruhsat ve cevaz verme olur.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْت۪يلًاۜ ﴿٨﴾

8. "Rabb'inin adını an, bütün varlığınla ona yönel."

Rabb'inin adını an demek, Rabb'ini an demektir. Delilimiz âyetin devamındaki "bütün varlığınla ona yönel" cümlesidir. "Yönelme" mânasındaki "tebtîl" (تبتيل) Allah Teâlâ'nın isimlerine değil, zatına yapılır. Öte yandan
200 "Rabb'i zikretmek" demek, kişinin nefsindeki hallere bakıp [§]müşahede ettiği halde kendisine hangi ibadetin lazım olduğunu düşünmesi demektir. Netice

---

15 (اِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَو۪يلًا) âyetinin mânası, "gündüz vaktinde, senin için uzun bir boşluk ve uzun bir iş görme zamanı vardır" şeklindedir (bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 240).

16 Ebû Bekir ez-Zeccâc şöyle demiştir: "Sebh" kelimesi genişlik anlamına gelir. Yüce Allah âdeta şöyle demiş olmaktadır: Gündüz vaktinde senin için risâleti tebliğ ve onu ifa etmek için geniş bir süre vardır. O halde geceleri Rabb'ine ibadete koyul. Bazıları ise "Gündüz vakti, senin için uzun bir genişliktir, boş vakittir ve elde bulunan nakittir" demişlerdir.

olarak kulun Rabb'ini zikretmesi, sadece diliyle O'nun adını anarak değil, o ibadeti yapmakla olur. Bu âyet-i kerîme "Dedim ki: 'Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin, O, çok bağışlayıcıdır'"[17] meâlindeki beyana benzer. Hz. Nuh kavminin istiğfarı, dilleri ile "estağfirullah" demek değil, kendilerine emredileni yapmaları, yasak olandan da kaçınmaları şeklindedir. Çünkü kâfir oldukları takdirde "estağfirullah" deseler bile istiğfarları kabul edilmez. Anlaşılmış oldu ki onların istiğfarları Nuh'un (a.s.) davetine icabet etmeleridir. Bundan dolayı Allah'ı zikir, o esnada yapmaları gereken buyruğu yerine getirmekle olur. Bu da bazan fiille bazan da sözle gerçekleşir.

Bazıları ise emri, -lafzın zâhirinin ifade ettiği üzere- "ismini zikretmek" şeklinde anlamışlardır. Bu durumda "Rabb'in adını zikretmek, bununla bazı faydalar meydana geldiği için emredilmiş olmaktadır. Çünkü yüce Allah'ın isimleri arasında kulu hayırlar kazanmaya ve Rabb'e ibadet etmeye teşvik eden isimler olduğu gibi, korkuya davet eden isimler de vardır. Esmâ-i hüsnâ arasında Allah'ın hikmetinin hayret verici tarafları, tedbirinin inceliğini öğreten ve kalpte otoritesini ve azametini takrir edip yerleştiren isimler vardır. Öte yandan kula daha fazla bilgi ve basiret bahşeden isimler bulunmaktadır. Bunlar, fiillerden türeyen isimlerdir. Kul bu isimler üzerinde düşündüğünde onların hangi açıdan türediğini öğrenebilir. Dolayısıyla Allah'ın isimlerini zikretmek, kişiye belirttiğimiz faydaları ve bilgileri sağlar.

Bütün varlığınla ona yönel. Âyet metninde geçen "tebtîl" (التَّبْت۪يلُ) insanın bütün varlığı ile Cenâb-ı Hakk'a yönelmesi demektir. [Aslında "ve bettil[18] ileyhi tebtîlen" (وَبَتِّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا) denilmeliydi. Fakat ona bütün varlığı ile Allah'a yönelmesi emredildi]. Tebtîl, bütün varlığı ile Allah'a yönelmek, nefsini şehvetlerinden alıkoymak ve lezzetlerinden geri çevirmektir. [§]Yüce Allah, âdeta 201
şöyle demektedir: Bütün varlığınla O'na yönel ve nefsini şehvetlerden ve lezzetlerden mahrum kıl. Kelimedeki bu anlamdan dolayı Hz. Meryem'e "Betûl" denilmiştir. Çünkü o, nefsini dünya menfaatlerinden alıkoymuş, âhirete yönelmiş ve bütün varlığı ile Allah'a dönmüştü.

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَك۪يلًا ﴿٩﴾

9. "Doğunun da bâtının da Rabb'i O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın."

---

17 Nûh, 71/10.

18 Arapça metindeki "tebettel" (تَبَتَّلْ) yerine "bettil" (بَتِّلْ) olması gerekir.

Doğunun da bâtının da Rabb'i O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Âyetin yorumu 'doğunun da bâtının da meliki (hükümdarı) O'dur' şeklindedir. Aslında 'doğunun da bâtının da mâliki O'dur' denilmeliydi. Çünkü gerçekte mâlik olan O'dur". Bazıları da şöyle demiştir: Rab, ıslah eden mânasına gelir. Yüce Allah, bütün yaratıkların Rabb'i olduğu halde âyette sadece "doğu" ve "batı"dan bahsedilmiştir. Çünkü "doğu"dan bahsedilmesi, göklerin ve yerlerin de belirtilmiş olmasını gerektirir. Gökler ve yerlerden bahsedilince zaman da evrenin en üst tabakasından (a'le'l-illiyyîn) en alt tabakasına (esfelü's-sâfilîn) kadar her şeyden bahsedilmiş olur. Sebebine gelince; kul doğu tarafına bakınca orada güneşin doğduğunu görür. Sonra güneş gökyüzünü bir uçtan diğerine kat eder ve her gün bin yıllık bir mesafe alır. Ardından kara bir balçıkta batar (gibi olur.)[19] Bundan sonra gökyüzünün en alt ucuna ulaşır. Bu şekilde yol almasına devam eder ve sonunda doğduğu noktaya varır. Sonra oradan doğar. Bu gelişmelerin tümü, gökleri ve yerleri çekip çeviren ve onları yoktan vareden varlığın bir olduğunu ve onun yeryüzündeki otoritesinin, göklerdeki otoritesinin aynısı olduğunu gösterir. Buradan anlaşılır ki kudreti bu derece büyük olan varlığı, bütün mahlûkatın zamanın sonuna kadar asla başaramayacağı bir işi bir günde yapan, yani güneşe bir günde bin yıllık yol aldıran varlığı, hiçbir şey aciz bırakamaz. Bu bize O'nun hakimiyetinin daim ve sonsuz olduğunu gösterir. Çünkü
202 güneş her gün kendisine emredilen miktar kadar yol alıyor. [§]Bir zamandan diğerine, bir vakitten bir başka vakte güneşte herhangi bir değişiklik olmaz. Yeryüzünde yaşayanların menfaatleri, gökten gelen menfaatlerle bağlantılıdır. Göğün ve yeryüzünün idarecisi bir olmasaydı söz konusu bağlantı ortadan kalkar ve göğün menfaatleri yeryüzü sakinlerine ulaşmazdı. Dolayısıyla âyette "doğu" ve "batı"dan bahsedilmesi, yüce Allah'ın vahdâniyetine işaret etmekte, O'nun kuvvetini, saltanatını ortaya koymakta, hayret verici hikmetleri ve idaresinin incelikleri hakkında bilgi vermektedir. Öte yandan âyette "gökyüzü" ve "yeryüzü"nün değil de özel olarak "doğu" ve "batı"nın belirtilmesi, *-en doğrusunu Allah bilir-* vahdâniyetinin bilgisine, "gökler"in ve "yeryüzü"nün belirtilmesinden daha çabuk ulaştırması ve daha hızlı kavramayı sağlaması sebebiyledir. O'nun göğü ve yeryüzünü idare etmesi, vahdâniyeti hakkında bilgi verse de "doğu" ve "batı"dan bahsedilmesi daha etkendir. "Doğunun da bâtının Rabb'i", yani zikretmen emredilen Rab, "Doğunun da bâtının da Rabb'idir". İlâhî beyanın bu cümlesi, Allah Teâlâ'nın hangi açıdan Rab olduğu hakkında bilgi vermektedir.

---

19 Yukarıdaki ifade, yüce Allah'ın "Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu" meâlindeki ifadesine işaret etmektedir (el-Kehf, 18/86).

O'ndan başka tanrı yoktur. Yani O'ndan başka ibadete lâyık hiçbir mâbut yoktur. Çünkü insanı mâbuda ibadet etmeye sevkeden şey korku (havf) ve ümittir (recâ). Yüce Allah, kullarına "doğu" ve "batı"yı anarak bütün mahlûkatı idare etmenin kendisine ait olup, üzerlerinde galip ve kādir olduğunu, hazinelerin ve menfaatlerin tümüyle kendi elinde bulunduğunu bildirdiği zaman onlar da kendisinin gerçek ilâh ve gücünün karşısında durulamaz Rab olduğunu, O'nun dışındakilerin Rabb'in emrine boyun eğen, ne bir faydaya ve ne de bir zarara mâlik olmayan kullar olduklarını anlarlar. Ve böylece O'nun ibadete ve ilâhlığa nasıl lâyık bir varlık olduğunu kavrarlar.

Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın. (O'nu vekil edin). Cenâb-ı Hakk'ın "Bütün işlerini Allah'a havale et ki idare ve hükmeden O olsun, işleri çekip çevirme konusunda nefsine bir pay çıkarma" mânasını kastetmiş olması mümkündür. Dünya hayatında "vekil", başkasına yardım etmek için hiçbir karşılık beklemeden işine müdâhil olan kişi demektir. Bu durumda "Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın (O'nu vekil edin)" cümlesinin mânası, yardımı yalnızca O'nun katından talep et demektir. Dünya hayatında kişi ancak sıkıntılarını gidersin, onun adına ihtiyaçlarını görsün ve kendi adına belâlara karşı dursun diye vekile sığınır. Netice olarak Allah Teâlâ, sanki şöyle demiş olmaktadır: Başına gelen belâlarda Allah'a sığın ki sıkıntılarını gidersin, senin adına ihtiyaçlarını görsün ve belâlar konusunda itimat ettiğin varlık olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمٖيلًا ﴿١٠﴾

[§]***10. "Onların söylediklerine katlan ve uygun bir şekilde onlardan*** 203
uzaklaş."

Onların söylediklerine katlan. Müfessirler bu âyetin yorumunun "Onların seni yalan saymalarına sabret" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Delil olarak da ileride gelecek olan "Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak"[20] meâlindeki emri göstermişlerdir. Buradan anlaşılan; yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i insanların yalanlamasına karşı sabra davet ettiğidir. Âyet bu mânaya gelebileceği gibi başka mânaya da yönelik olabilir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'i sadece yalanlamakla kalmıyorlar, aksine bir keresinde yalancı olduğunu söylerken, bir başka seferde büyücü, bir diğerinde deli ve bir başka seferde de yetim olduğunu ifade ediyorlardı. Resûlullah'a (a.s.) çeşit çeşit ezayı

---

[20] el-Müzzemmil, 73/11.

revâ görüyorlardı. "Onların söylediklerine katlan" meâlindeki beyanın bütün bunlara yönelik olması mümkündür.

[Sabrın Unsurları]

Öte yandan sabır, üç unsurun birleşmesi ile olur. Birincisi seni yalanlamalarına yalanlama ile karşılık vermeyeceksin. İkincisi yalanlamaya karşı tahammülsüzlük gösterip de bağırıp çağırmayacaksın. Çünkü bu hareket bir parça teselli bulma ve hıncını alma anlamına gelir. Üçüncüsü helâk olmaları için beddua etmeyeceksin. Aksine bunlara sabredeceksin.

Burada birinin aklına şöyle bir soru takılabilir: Müşriklerin Hz. Peygamber'i yalanlamaları nasıl olur da ağrına gidip de buna üzülür? Resûlullah'ı (a.s.) yalancılıkla suçlayanlar, kendisine düşman olanlardandı. Düşmandan gelen yalanlama insanın ağrına da gitmez ve onu çok da görmez. Çünkü kendisini yalanlayan kişi, düşman olduğu için var gücü ile kendisine kötülük etmek ister. Yalanlama, asıl insanın samimi olduğu ve sevdiği kişiden gelirse ağrına gider. Şimdi soru şudur: Hz. Peygamber düşmanların yalanlamalarına nasıl olmuş da tahammül edememiştir? Bu yalanlama nasıl olmuş da onu üzülme noktasına kadar getirmiş ve sonunda Cenâb-ı Hak tarafından "(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz"[21] ve "Onların söylediklerine katlan" meâlindeki ilâhî beyanlarla sabra davet edilmiştir?

204 [Ş]Yukarıdaki uzunca sorunun cevabı şudur: Yalan ve cehalet insan aklının ve mizacının katlanmakta zorluk çektiği durumlardandır. Aynı şekilde yalanlama ve cahillik suçlaması da insanın aklı ve mizacına ağır gelen hususlardandır. Hatta çok yalancı bir kişi bile yalancı olduğu söylendiği zaman bu zoruna gider ve o suçlamaya katlanamaz. Çok cahil olan kişi de böyledir, cahil olarak tanındığı zaman bu ağırına gider. İnsanların mizaçları birçok âfete mâruz kalmış ve akıllarına noksanlık gelmiş olsa da yalanlama, onların aklî kriterlerine ve mizaçlarına göre çirkin bir eylem olunca, Resûlullah (a.s.) aklı tam ve mizacı âfetlerden uzak olduğuna göre yalanlama mutlaka zoruna gider ve bundan evleviyyetle mahzun olur. Öte yandan kendisinden veya -seviyesi ister yüksek ister düşük olsun- bir başkasından söz ederken yalan söylediği iddia edilen hiçbir kimse yoktur ki bu suçlama ağırına gitmesin. Peki Resûlullah (a.s.) Allah Teâlâ'dan haber getirdiği zaman yalancılıkla itham edilince durum nice olur! Bu durum, kalp açısından tahammül edilmez olmaya ve hüzün duymaya daha lâyık bir hal değil midir? Resûlullah'ı (a.s.) hüzne sevkeden şeyin

---

[21] el-En'âm, 6/33.

kendisini yalancılıkla itham edenlere aşırı şefkati de olabilir. Çünkü şahsını yalancılıkla itham etmeleri, onları helâke ve yok olmaya götürür. Hz. Peygamber de helâk olmalarına sebep olacak yalanlamakla meşgul oldukları için onlara acımıştır ve bundan üzüntü duymuştur. Veya üzüntüsü, Allah için gazap duymasından ötürü de olabilir. Çünkü peygamberler, Allah için gazap ederler ve Allah düşmanlarına sert davranırlardı.

Biri şöyle bir soru sorabilir: Yalanlayanlar, onun düşmanlarındandı. Onların kendisini yalanlamaları nasıl ağırına gider? Bu, düşmanlardan görülmemiş bir hadise değil ki.

Buna şu cevap verilir: Resûlullah (a.s.) onlara, düşmanların davrandığı gibi değil bir dostun samimi dostuna davrandığı gibi davranıyordu. Çünkü onları dünya ve âhiretleri konusunda kurtuluşlarını sağlayacak ve şereflerini koruyacak şeye davet ediyordu. Başkasına samimi dostların en yakını gibi davranan kişiye karşı onların da iyilikle karşılık vermeleri gerekir. Bunu yapmadıkları ve ona yalanlama ile karşılık verdikleri takdirde yaptıkları ağırına gider ve buna karşı üzüntü duyar.

[§]Öte yandan hem "Onların söylediklerine katlan" meâlindeki beyan 205
hem de "Onlar için acele etme"[22] buyruğunu içeren beyan, "Allah kulu için en uygun olan (aslah) ne ise sadece onu yapar" diyenlerin görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü biz biliyoruz ki herhangi bir peygambere kavminin başına helâkin acilen gelmesi bedduası yapmasına izin verildiği ve duasına icabet edildiği zaman bu, onları iman etmeye zorlar ve yalanlamadan alıkoyar. Çünkü Allah'ın intikamının başlarına geleceğinden korkarlar, yalanlamayı bırakıp davete icabete koyulurlar. Bu, onları helâk olmaktan kurtarır, dünya ve âhirette şereflerini korur. Peygamberlere böyle bir izin verilmediği zaman bu bize Allah'ın kullarına onlar için en uygun ne ise onu yapmasının şart olmadığını gösterir.

"Yalanlayanları İslâm'a sevkeder ve yalanlamadan alıkoyar gerekçesiyle nasıl olur da peygamberlere beddua etme izni verilmez?" diye sorulacak bir soruya şöyle cevap verilir: Sizin sözünü ettiğiniz durumda mükellefiyet ve imtihan ortadan kalkar. Çünkü o durumda kişiyi imana sevkeden delil, zorunlu olarak vâki olur. Sebebine gelince yalanlayanlar beddua yüzünden köklerinin kazınacağını bildikleri zaman bundan vazgeçerler ve İslâm'ın davetine kerhen uyarlar. Bu durumda deliller, hakkı bâtıldan ayırma (temyiz) ve iradî

---

22 "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme" (el-Ahkâf, 46/35).

olma özelliğini kaybeder ve ihtiyarî değil zorunlu bilgi konumunda olur. Peygamberlerin delilleri ise zorunlu olmayıp iradeyi ortadan kaldırmaz. Çünkü daha önce dedik ki zorunlu olsalar imtihan özelliği kalmaz. Bu yüzden peygamberlerin delilleri, şüphelerin eşliğinde ortaya konulmuştur ki kul, imtihan özelliğinin ortadan kalkmaması için o delillerin bilgisine aklını kullanarak ve düşünerek ulaşsın.

[Meleklerin, Peygamberlerin ve Diğer İnsanların İmanlarının Aynı Oluşu]

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: İmam Ebû Hanîfe *el-Âlim ve'l-müte'allim* isimli eserinde meleklerin, peygamberlerin ve bizim imanımızın aynı olduğunu söylemekte, bundan sonra da şöyle demektedir: İman açısından biz ve peygamberler eşit olduğumuza göre nasıl oluyor da peygamberlerin sevapları daha mükemmel ve Allah'tan korkuları daha şiddetli oluyor? Ebû Hanîfe bu soruya birkaç açıdan cevap vermiştir: Verdiği cevapların arasında
206 şu ifadeler yer almaktadır: [§]Peygamberler, küçük hatalar (zelleler) yapsalar o hataların ardından hemen başlarına azap iner. Bu yüzden Allah'tan korkmaları daha gerekli olur.

[Peygamberlerin Ismet Sıfatı]

Yukarıdaki cevaba şöyle bir soru ile karşılık verilebilir: O halde peygamberlerin Allah'a iman etmeleri ve mâsiyette bulunmamaları, isteğe bağlı değil de zorunlu olmuyor mu? Bu soruya verilecek cevap şudur: Peygamberlere ısmet sıfatına sahip oldukları açıkça bildirilmemiştir. Tam aksine onlar, helâk edilme gibi durumlara düşme korkusu taşıyorlardı. Hz. İbrahim'in (a.s.) şu sözü bu görüşümüzün isabetli olduğunu gösterir: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut"[23]. Hz. İbrahim, günah işlemekten korunduğunu açıkça bilseydi bunları Allah'tan talep etmeye ihtiyaç duymazdı. Hz. Şuayb (a.s.) kıssasında da onun şu sözüne yer verilmiştir: "Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabb'imiz ilmi ile her şeyi kuşatmıştır"[24]. Bu ifadeden de aynı şekilde peygamberlerin günah işlemekten korunmuş olduklarını bilmedikleri ortaya çıkmaktadır. Biz, bunu gerektirdiği için değil, böyle olduklarını davranışlarından gördüğümüz için peygamberlerin günah işlemekten korunmuş olduklarına şahitlik ediyoruz. Risâlet görevini tebliğ etmeleri peygamberlere

---

[23] İbrâhim, 14/35.

[24] "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır" (el-A'râf, 7/89).

emredilmiş ve kendilerinden önce geçen peygamberlerin ısmet sıfatına sahip olduklarını düşünerek ve tefekkür ederek anlamaları için durumları hakkında kafa yormalarına izin verilmemiştir. Buradan anlaşılmış oldu ki, peygamberlerin nefislerinin kurtulacağı konusunda ve tehlikeli durumlara düşüp düşmeyecekleri hususunda korku ve ümit üzereydiler ve Allah'a iman etmeleri zorunlu değildi, aksine Allah'ın varlığına dair bilgiye (deliller sayesinde) hakkı bâtıldan ayırtetmek sûretiyle ulaşmışlardı. Onların dereceleri işte bu yüzden büyük olmuştur.

İkinci olarak peygamberlerin (a.s.) kalplerinde Allah korkusu ve azameti yer etmişti. Allah Teâlâ'nın varlığına dair bilgileri onlara iman etmeye sevketmiş, yoksa küçük hatalar yaptıkları takdirde başlarına cezanın gelmesi korkusu değil. Kâfirlere gelince; onlar Allah'ın azameti, kudreti ve otoritesi hakkında bilgi sahibi olmadılar ki bu marifet, onları Allah'a imana sevketsin. Yalanlamalarından ötürü başlarına bir ceza gelirse onları iman etmeye sadece bu cezadan korkmaları sevkeder. [§]İmanları da [Firavun'un iman etmesinde olduğu gibi] 207
zorunlu bir imana dönüşür. Bundan dolayı imtihan olgusu ortadan kalkmasın diye yalanlamadan ötürü cezalandırılmamışlar ve bu açıdan peygamberler diğer insanlardan farklı olmuşlardır. Bu durum şöyle dememiz gibidir: "Daha önce geçen peygamberlerden gelen haberler, Hz. Peygamber'in peygamberliğini kanıtlamaya dair bir delildir. Her ne kadar bu haberleri Ehl-i Kitap bilse ve onlara haber verilmiş olsa da [onlar için istidlâlî bilgi ifade eder]. Çünkü Ehl-i Kitap, söz konusu haberleri öğrenim ve telkin yoluyla bilmişlerdir. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem de bu haberleri bilen kimselerin yanına gidip gelmemiştir [ki bunları onlardan öğrenmiş olsun]. Böylece ortaya çıkmıştır ki Hz. Peygamber'in söz konusu haberleri herhangi bir kimseden eğitim ve öğretim yoluyla değil, bizzat Cenâb-ı Hak'tan gelen vahiyle bilmiştir. Netice olarak söz konusu haberler, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olurken başkası açısından böyle olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş. Bu ifadenin yorumu şöyle olabilir: Sövdükleri ve şahsiyetine lâyık olmayan isnatları sana yakıştırdıkları zaman onlardan uzaklaş, onlara aldırma, kendilerine de senin hakkında uydurduklarına da takılma. Çünkü senin bu davranışın, söz uyduran ve kötü söz söyleyen kimseyi yaptığından vazgeçirebilir. Bu beyan şu ilâhî kelâma benzer: "Cahiller onlara laf attığı zaman 'selâm' deyip geçen kullardır"[25]. Âyetin, onlar-

---

[25] "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır" (el-Furkān, 25/63).

la ilişkini güzel bir şekilde kes, diye yorumlanması muhtemeldir. "İlişkiyi güzel bir şekilde kesmek", onlara olan şefkatini bırakmamak, helâk olmaları için bedduada bulunmamak, hidâyet ve ıslaha çağırmaktan vazgeçmemekle olur. Bundan dolayı Resûlullah (a.s.), kendisine eziyet ettikleri zaman şöyle dua etmiştir: "Allahım! Kavmime hidâyet ver. Çünkü onlar bilmiyorlar"[26]. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) onlardan uygun bir şekilde uzaklaşması, "Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav"[27] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi kötülüğe kötülükle mukabele etmemesi, aksine kötülüğü iyilikle savuşturması da olabilir. Çünkü böyle bir tutum, insanları kendilerine bu muameleyi yapan kişinin davetine uymaya daha çok motive eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

208 [§]Bazıları "seyf âyeti"nin[28] bu âyeti neshettiğini söylerken, bazıları da böyle olmadığını belirtmişlerdir. Neshetmemiştir diyenler, âyetin yorumunu neshin geçerli olmadığı bir mânaya yorumlamışlardır. Biraz açmak gerekirse; "Ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş" meâlindeki âyet, Resûlullah'ın (a.s.) kendisine eziyet ettikleri için onlara karşılık vermesini engellemiş, verdikleri eziyete karşılık vermek ve intikam almak için onlarla savaşma yükümlülüğü getirmemiş, aksine savaşmasını dine yardım etme ve Allah'ın sözünü yüceltme amaçlarına yönlendirmiştir. Bundan dolayı "seyf" âyetinde, bu âyetin mânasını neshetmeyi gerektirecek bir muhteva olmadığı gibi, "Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoş görün"[29] meâlindeki beyana göre amel etmeyi neshedecek bir unsur da yoktur. İkinci olarak; onlarla savaşmada kendilerinden intikam alma niteliği yoktur. Aksine Allah'a ve resûlüne iman etmeye sevkeden bir özellik vardır. Buna iman ettikleri zaman cezadan kurtulurlar ve büyük bir sevap elde ederler. Netice olarak savaş, onlar için ceza değil rahmete dönüşür. Savaşın rahmet olması şu açıdandır: Onlar müslümanların sayılarının az olmasına, Rab'lerine ibadetle meşgul oldukları için bedenlerinin zayıf düşmesine ve müşriklerin de güçlü bünyeleri ile birlikte sayılarının çok olmasına rağmen kendilerine galip geldiklerini görünce kesin olarak anlarlar ki müslümanlar bu galibiyete savaş taktikleri ve çeşitli araçlarla

---

26 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 117. Abdullah b. Ubeyd anlatır: Resûlullah'ın (a.s.) alt çenesinin sağ yanındaki rebaiyye (kesici) dişi kırılıp, alnı yaralanınca ve yüzünden aşağı kanlar akmaya başlayınca "Yâ Resûlallah! Onlara beddua et!" denildi. Hz. Peygamber, "Yüce Allah beni kınayıcı ve lânetçi olarak göndermedi. Fakat davetçi ve rahmet olarak gönderdi. Allahım! Kavmime hidâyet et! Onlar bilmiyorlar" dedi (bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 45).

27 "Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz" (el-Mü'minûn, 23/96).

28 Seyf âyeti "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin" âyetidir (et-Tevbe, 9/5).

29 el-Bakara, 2/109.

ulaşmamışlardır, aksine onları kendilerine karşı güçlendiren ve yardım eden Allah Teâlâ'dır. Böylece onlarda müslümanların hak din üzere oldukları kanaati yerleşmiş olur. Gönülleri hakka yatıştığı zaman onun yoluna girerler ve o sayede bol sevap ve şerefli bir akıbet kazanırlar. Netice olarak savaş onlar için kötü fiillerinden dolayı cezaya değil, rahmete dönüşür. Durum böyle olunca **Ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş** meâlindeki âyet sabit ve neshedilmemiş olarak kalır. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Yüce Allah peygamberine "Ve seni âlemlere rahmet olarak gönderdik"[30] diyor. Savaşta rahmet olmaz. Peki nasıl oldu da savaş ona farz oldu? Buna şu cevap verilir: Savaş, merhameti bir yana bırakmak demek değildir. Aksine savaş, merhametin en ilerisi ve en mükemmelidir. Çünkü savaş, onları imana ve inkârı terketmeye sevkeder. İmana gelen ve inkârı terkedenlerin dünyada ve âhirette mertebeleri yükselir ve değerleri yücelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Yukarıdaki soruya verilecek bir başka cevap da şudur: Savaşın delil olması öldürme açısından değildir, [aksine kişiyi motive etme açısındandır]. Çünkü onlar savaşmaktan korkunca inkâr etmeyi bırakırlar ve davetçiye yönelirler. Görmez misin ki müslümanlara savaş farz kılınmadan önce insanlar bu dine birer birer giriyorlardı, Allah için savaşmak farz kılınınca dine akın akın ve kabileler halinde girdiler. Sonra öldürmenin mübahlığı, zarurete binaen olur. Çünkü onlar öldürülmeyeceklerini bilince savaş korkusu çekmezler, korku duymayınca da davete uymayı bırakırlar. Dolayısıyla savaşta öldürme, korku unsurunu sağlamak için farz kılınmıştır. Netice olarak savaşta merhameti terketmek diye bir kural yoktur. Bu durum şu ilâhî beyan gibidir: "Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız"[31]. Kısasın uygulanması, nefsin telef edilmesi demektir. Kısasta hayat verme diye bir şey yoktur. Fakat hayat verme şu açıdandır: Katil, karşısındaki kişiyi öldürdüğü zaman kendisinin de öldürüleceğini düşününce söz konusu bilinç, onu öldürmekten alıkoyar. Netice olarak kısas yoluyla veya savaşta adam öldürmekte caydırıcılık açısından bütün nefislere hayat verme özelliği bulunmuş olur. Dolayısıyla kısas cezasının gerekli kılınması, zâhiren yok etmeye sebep olsa da gerçekte hayatta bırakma vesilesi haline gelir. Savaş da aynen böyledir. Davete icabet etmekten kaçındıkları takdirde öldürüleceklerine kesin inandıklarında inkârı bırakırlar ve davete icabete yönelirler. Dolayısıyla savaş alanı zâhiren merhameti terk yeri olarak ortaya çıksa da sonuç itibariyle merhamet yeri olarak tecelli eder. *En doğrusunu Allah bilir.* 209

30 el-Enbiyâ, 21/107.
31 el-Bakara, 2/179.

وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ﴿١١﴾

11. "Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz süre tanı."

Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak. Bu ilâhî beyan, yalanlama ile meşgul olanların ve insanları Allah yolundan çevirenlerin bolluk ve refah içinde yüzenler olduklarını ifade ediyor. Nitekim şu ilâhî beyanlar da aynı anlamı vurgulamaktadır: "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[32], "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle
210 demişlerdir"[33]. [Ş]Burada "nimet içinde yüzen"ler bu yüzden özellikle belirtilmiştir. "O yalanlayıcıları bana bırak" meâlindeki beyan, Hz. Peygamber'in onları bundan önce bırakmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Halbuki Resûlullah (a.s.) yalanlayanların ne yollarını kesmiş ve ne de önlerine engel koymuştur. Fakat benzer hitaplar, Allah Teâlâ'nın kitabında birçok âyetlerde bulunmaktadır. Bu tarz ifadeler, anlatılan durumun bir öncesi varmış gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Oysa aslında böyle bir öncelik mevut değildir. Yüce Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Göğü o yükseltti"[34]. "Yükseltme" fiili aşağıya konulmuş bir nesneyi yukarı çıkarmak için kullanılmakla birlikte aslında gök için böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla âyetteki "yükseltme", "gök (daha ilk baştan) yukarı yükseltilmiş olarak yaratıldı" anlamında yorumlanır. Allah Teâlâ aynı sûrede meâlen "O yeryüzünü canlıların altına serdi"[35] buyurulmuştur. Oysa yeryüzü yukarı yükseltilmiş değildi ki onu canlıların altına sersin. Âyetin mânası "yeryüzünün canlıların altına (daha ilk baştan) serilmiş" olarak yaratıldığıdır. Hz. Yûsuf (a.s.) da "Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan, aynı zamanda âhireti de inkâr etmekte olan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim"[36] demiştir. Hz. Yûsuf'un bundan önce onların dinlerine girmiş değildi ki daha sonra bundan uzaklaşmış olsun. Bir başka âyet de meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan karanlıklara sokarlar"[37], "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" meâlindeki

32 el-En'âm, 6/123.

33 "Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz" (Sebe, 34/34).

34 er-Rahmân, 55/7.

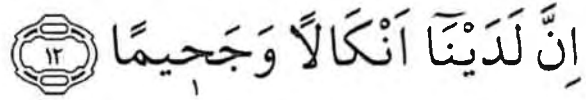
35 er-Rahmân, 55/10.

36 Yûsuf, 12/37.

37 el-Bakara, 2/257.

beyan, onların karanlık içinde olmalarını gerektirmez. "Onları aydınlıktan karanlıklara sokarlar" cümlesi de inkâr edenlerin önceleri aydınlıkta olmalarını ve sahte tanrıların onları bundan çıkarmalarını gerektirmez. Âyetin zâhirî ifadesi, zihni işaret edilen mânaya götürse de gerçek bu değildir. İşte açıklamakta olduğumuz **O yalanlayıcıları bana bırak** cümlesi de zahiren her ne kadar Hz. Peygamber'in araya girdiğini ve onları bırakmadığını ifade etse de -yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi- aslında önünü kesme ve engelleme mânasına değildir. Müddessir sûresine geldiğimizde buna benzer başka örnekler de vereceğiz.

O yalanlayıcıları bana bırak cümlesinin mânası şöyle olmalıdır: "Yaptıkları yüzünden onları cezalandırma, onlara acele ile beddua etme, aksine biraz süre tanı. Onlara karşı Allah sana yeter". Bazıları "na'met" (نَعْمَة) ve "ni'met" (نِعْمَة) kelimeleri arasında anlamca fark olduğunu söylemişlerdir. "Na'met" kula onu adım adım yıkıma götürme ve helâk etme amacı ile verilen mala ve refaha denir. "İçinde yüzdükleri refah"[38] meâlindeki beyan buna örnektir. "Ni'met" ise yüce Allah'tan kullarına lütuf ve ihsan edilen iyiliktir ve hayırdır. "Nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?"[39] (أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً) meâlindeki beyan da buna örnektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]*12. "Kuşkusuz katımızda* (onlar için) ***prangalar, yakıcı bir ateş vardır."*** 211

Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş vardır. İbn Abbâs (r.a.) "Âyette geçen 'enkâl' (الأَنْكَال) zincir ve pranga anlamınadır" demiştir. Ebû Bekir el-Esam ise şöyle demiştir: "Enkâl", başkasına ibret olsun[40] ve aklını başına toplasın diye verilen cezadır". Cenâb-ı Allah, meâlen şöyle beyan buyurmuştur: "Biz bunu hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakîler için de öğüt kıldık"[41]. Âyetin yorumu şöyledir: Biz

38 "Denizde açılan yolu olduğu gibi bırak, onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur. Geride nice bahçeler, su kaynakları, ekili ürünler ve iyi bir konum, vaktiyle içinde yüzdükleri refahı bıraktılar! İşte böyle oldu. Biz de bunları başka bir topluluğa miras olarak verdik" (ed-Duhân, 44/24-28).

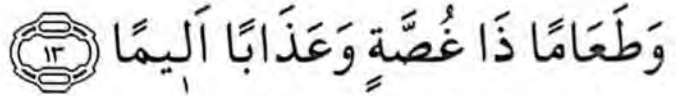
39 "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?" (Lokman, 31/20).

40 "Kuşkusuz katımızda" âhirette nezdimizde "prangalar", yani ayaklarına vurulan prangalar, sağ ellerini boyunlarına bağlayan kelepçeler ve boyunlarına vurulan zincirler vardır" (Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 621).

41 el-Bakara, 2/66.

bunu hem çağdaşları olan belde insanlarına ve hem de sonradan gelen memleket halkına ibret veren bir ceza, müttakîler için de öğüt yaptık. Âyetin yorumu Ebû Bekir el-Esamm'ın dediği gibi olursa "ibret veren ceza" dünyada gerçekleşir, *en doğrusunu Allah bilir ya*, bu Bedir savaşıyla ilgili olur. Ancak birinci yorum daha ağırlıklıdır. Âyette geçen "cahîm" (الجَحِيمْ) cehennem ateşinin büyük kısmı demektir.

Öte yandan bu âyette peygamberimiz Hz. Muhammed'in nübüvvet ve risâletine işaret eden deliller vardır. Çünkü "Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş vardır" meâlindeki beyan, "Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak" cümlesiyle ilgilidir. Onları bana bırak çünkü katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş vardır. Onlar ancak küfür üzere öldükleri zaman prangalara vurulacaklar ve cehennem azabı ile azap edileceklerdir. Bu ifade, onların küfür üzere öleceklerini beyan etmektedir. Sözü edilen kişiler küfür üzere öldüler, işleri bitirildi ve hiçbiri kurtulmadı. Böylece Kur'ân'ın gayptan verdiği haber, aynen bildirdiği gibi çıkmış oldu. Kur'ân'ın olacağını haber verdiği bu hadiseler, ancak yüce Allah'ın haber vermesi sayesinde bilinir. Böylece ortaya çıkmıştır ki Hz. Peygamber'in söz konusu haberleri kendisi tarafından uydurulmamıştır, aksine Allah'ın bildirmesi sayesinde bilgi sahibi olmuştur. Gaybın bilgisi, onun peygamberliğinin en büyük delillerindendir.

13. "Boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır."

Boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır. Kişinin boğazına dikilecek ve yutamayacak olduğu nesne, aslında yiyecek değildir. Allah Teâlâ, bir başka âyette meâlen "Onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek vardır"[42] buyurur. "Hamîm" (الحَمِيمْ) de gerçekte bir içecek değildir. Ancak birinciye "yiyecek" denilmesi, yemek gibi çiğnenmesinden dolayıdır. İrin ve kaynar su, içecek maddesi gibi akacaktır. Birinciye "yiyecek" ikinciye de "içecek" denilmesi bundan dolayıdır. Çünkü yiyecek anlamına gelen "taâm", yenilen nesnenin adıdır. O, iğrenç de olsa yenilecek bir nesnedir. Hamîm ise yapısı itibariyle iğrenç de olsa içecek maddesidir.

212 [§]Bu işin aslı şudur: Kâfirler, inkâr ederek Allah'ın nimetlerine şükretmeyi ve O'nu anmayı bir yana bırakmışlar ve bunlara nankörlükle mukabele etmişlerdir. Cenâb-ı Hak da âhirette bütün nimetleri, "intikam" (nikme) ile

---

42 el-En'âm, 6/70; Yûnus, 10/4.

değiştirmiştir. Allah Teâlâ'nın şu beyanını görmez misin: "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[43]. Yüce Allah, kendilerine verilen görme, işitme ve dil nimetine şükretmedikleri için onlara görme yerine körlüğü, işitme yerine de sağırlığı getirmiştir. Elbise yerine katran, bineklere binip gitme yerine ayakları üzere ve yüzüstü cehennem ateşine sürüklenme cezası vermiştir[44]. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın nimetlerine şükretmeyi terkettikleri için yiyecek ve içeceklerini zakkum ve hamîm ile değiştirmiştir.

يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثٖيبًا مَهٖيلًا ﴿١٤﴾

14. "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır."

O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır. "Tercüfü" (ترجف) fiilinin kökü olan "racfe" kelimesini daha önce birkaç yerde açıklamıştık[45]. Âyette geçen "kesîben, mehîlen" (كثيبًا، مهيلًا) kelimeleri "akan kum yığınları" demektir. Bu âyet, o günün dehşetinin ne denli şiddetli olduğunu haber vermektedir. Çünkü dağlar, özellikleri bakımından yeryüzünün en katı ve en sert katmanlarıdır. [Dağlar kum yığınları gibi savrulursa] zayıf ve hakir olan insanoğlu o sarsıntının şiddetinden ve dehşetinden nasıl ayakta kalabilir ki! Yüce Allah, insanlar yalanlama ve sapkınlıklarından vazgeçsinler ve buna bir son versinler diye kendilerine o günün dehşetini hatırlatmıştır.

اِنَّا اَرْسَلْنَا اِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا اَرْسَلْنَا اِلٰى فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾

15. "Doğrusu Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik."

---

43 el-İsrâ, 17/97.

44 "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir" (İbrâhim, 14/50); "O gün yüzüstü ateşe sürüklendiklerinde 'Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!' denir" (el-Kamer, 54/48).

45 Meselâ A'râf sûresinin 78 ve 91'inci âyetlerine bakınız.

Hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir. Âyetin yorumu şöyledir: Allah'ın üzerinizdeki hakkını beyan eden bir peygamber gönderdik. **Tanık olacak peygamber** ifadesinin, "lehinize ve aleyhinize tanık olacak peygamber" diye anlaşılması da mümkündür. Netice olarak Hz. Peygamber "Seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız" meâlindeki âyetin ifade ettiği üzere kâfirlerin aleyhine tanık olur[46]. Bazan "aleyküm" (عليكم), yani "aleyhinize" denilir ama "ileyküm" (إليكم), yani sizin
213 için mânası kastedilir. [§]Bir örnek vermek gerekirse Kur'ân'da "ve mâ zübiha ale'n-nusubi" (وما ذبح على النصب), yani dikili taşlar aleyhine denilir, ama kastedilen mâna "li'n-nusubi" (للنصب), yani dikili taşlaradır[47]. Çünkü müşrikler, o hayvanları dikili taşların aleyhine değil, onlar için boğazlıyorlardı. Âyette onca insan arasında Hz. Mûsâ ve Firavun belirtilmiştir. Özellikle onların belirtilmesiyle gözetilen hedef *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Resûlullah (a.s.) kendisini yalanlayanların arasında yetişmiş ve yalan söylediğini onlar asla görmemişlerdi. Tam aksine onu yalan söylemekten uzak ve âdil bir kişi olarak tanıyorlardı[48]. Resûl-i Ekrem, şahitlik yapmaya ehil gördükleri bir konumdaydı. Yalanını görmedikleri halde nasıl oldu da onu yalancılıkla itham ettiler? Hz. Mûsâ da aynı şekilde peygamber olarak gönderildiği insanların arasında yetişmiştir. Onu yalan söylemeyen, âdil ve şahitlik yapmaya ehil biri olarak tanıyorlardı.

Bazıları da Resûlullah (a.s.) ile Hz. Mûsâ arasındaki benzerliği şu açıdan kurmuşlardır: Müşrikler, küçük yaşta iken gördükleri haline bakarak Hz. Peygamber'i hafife alıyor ve onu küçük görüyorlardı. Çünkü onların arasında yetişmişti[49]. Aynı şekilde kendilerine peygamber olarak gönderilince Hz. Mûsâ'yı da küçümsediler. Onu küçük yaşta nasıl hafife aldılarsa aynı şekilde önemsemediler. Hatta kendisine "Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?"[50] dediler. Netice olarak Hz. Mûsâ'yı yalanlamaları ve hafife almaları sebebiyle köklerinin kazınması şeklindeki başlarına gelen ceza, müşriklerin başına da geldi. Cenâb-ı

---

46 "Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız" (en-Nahl, 16/89).

47 "Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar size haram kılındı" (el-Mâide, 5/3).

48 Hz. Peygamber, şehadete ehil gördükleri bir konumdaydı. Hiç yalanını görmedikleri halde nasıl oluyor da onu yalancılıkla itham ediyorlardı? Hz. Mûsâ da böyleydi. Peygamber olarak gönderildiği insanların arasında yetmişti. Onu günah işlemez ve âdil biri olarak tanıyorlardı.

49 Şu halde küçük yaşta gördükleri hali nedeniyle onu küçük görüyorlardı.

50 eş-Şuarâ, 26/18.

Hak, onlara Hz. Mûsâ'yı yalanlayanların durumlarını ve kendisini yalanlayıp hafife aldıkları için başlarına gelen ilâhî gazabı hatırlattı, böylece ibret alsınlar ve Resûlullah'ı (a.s.) hafife almaktan vazgeçsinler. Aynı şeylerin başlarına gelmemesi, kuvvetlerine ve sayılarının ve mallarının çokluğuna aldanmamaları buna bağlıydı. Çünkü Hz. Mûsâ'yı (a.s.) yalanlayanların malları ve evlatları daha çok ve onlardan daha güçlüydüler. Ancak bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın karşısında onlara hiçbir fayda vermedi.

Hz. Mûsâ (a.s.) ve Firavun'un isimlerinin ve başlarından geçen olayların anlatılması, o hadiselerin Mekkeliler arasında yaygın olmasına da bağlı olabilir. Çünkü onlar yahudilerin seçkinleriydiler ve Hz. Mûsâ (a.s.) ile Firavun'un arasında geçen hadiselerden haberdardılar. Hz. Mûsâ'yı (a.s.) yalanlamaları dolayısıyla Firavun ve kavminin başına gelenleri onlara haber veriyorlardı. Allah Teâlâ, yalanlamaktan vazgeçsinler diye onlara Hz. Mûsâ (a.s.) zamanında
yaşananları hatırlatmıştır. [§]Bunun bir diğer sebebi de Cenâb-ı Hakk'ın onla- 214
ra tek tek delillerle karşı çıkabildiği gibi, toplu delillerle de karşı çıkabilmesidir. Çünkü böyle bir durum, şüpheleri ortadan kaldırır ve mazeret kapısını kapatır. Veya Allah Teâlâ'nın onlara Hz. Mûsâ'nın (a.s.) ve kavminin yaşadıklarını hatırlatması, dönem olarak daha yakın olmalarından da olabilir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kavmi, dünyada kökleri kazınarak yok edilen en son kavimdi.

فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَاَخَذْنَاهُ اَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾

16. "Firavun o peygambere karşı çıkmış, biz de onu ağır bir şekilde cezalandırmıştık."

Firavun o peygambere karşı çıkmış, biz de onu ağır bir şekilde cezalandırmıştık. Âyette geçen "vebîl" (الوَبِيل) kelimesi şiddetli anlamına gelir. Kelimenin bu mânasından dolayı "şiddetli yağmur"a "vâbil" (الوَابِل) denilmiştir. Ebû Bekir el-Esam, "vâbil" her türlü güçlüğün adıdır demiştir.

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿١٧﴾

17. "Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?"

Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız? Bu cümle birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Dünyada cehennem ateşine giden yola, yani küfre girerseniz âhirette o ateşten

kendinizi nasıl koruyacaksınız? Sizler de bilmektesiniz ki herhangi bir amaç için bir yol tutan kimse, -şayet tuttuğu yolun hedefine ulaşmaktan başka bir çıkış noktası yoksa- kesinlikle o hedefe varır. Âyetin bir diğer yorumu de şudur: Üzerinizde bulunan nimetlere şükür yükümlülüğünü terkettiğiniz halde âhirette cehennem ateşinden kendinizi nasıl koruyacaksınız? Ya da azaba itildiğiniz ve mecbur edildiğiniz halde âhirette azaptan kendinizi nasıl muhafaza edeceksiniz? Şu meâldeki beyanlar da bu doğrultudadır: "Sonra da onları çok ağır bir azaba katlanmaya mecbur bırakırız"[51], "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler"[52], "O günahkârı yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin"[53]. Dünyada iken size Allah'a iman etme fırsatı ve küfürden vazgeçme imkânı verildi sonra da sizler ondan vazgeçmediniz. Allah Teâlâ'nın azabına sürüklenirken ondan nasıl kurtulacaksınız? Ya da dünyada iken size iman etme fırsatı verilmişken iman etmemiş olduğunuz halde âhiretteki imanınızdan nasıl yararlanacaksınız?

Esasen âhiret yurdu, amel etmek için hazırlanmış bir yurt değildir. Orası sadece amellerin karşılığının alınacağı bir yurttur. İnkârcılar azabı savuşturmak için hazırlanan sebeplere dünyada sarılmayınca onlardan yararlanmala-
215 rı için âhirette oluşturma imkânı verilmemiştir. [S]Dünyada amel etmeyince âhirette amellerinin karşılığını almaya ehil kimseler olmamışlardır. Bizim âhiret için orası imtihan ve mükellefiyet yeri değildir dememizin sebebi şudur: Mükellefiyet, gizli olan eylemleri ortaya çıkarmak içindir. Sevap ve ceza, görülmüş ve apaçık ortaya çıkmıştır. Kişi cehennem ateşini ayan beyan görürken "Şöyle yaparsan cehennem ateşine girersin" denildiği zaman o fiili yapmaktan kaçınır. Birisi de cenneti müşahede edip dururken kendisine "Allah'a iman edersen cennette ağırlanacaksın" denildiği zaman hiç şüphesiz iman eder. Şu halde âhirette kişiyi imtihan etmenin herhangi bir gerekçesi yoktur. Orası neticelerin, yani sevap ve ikabın gerçekleşeceği bir yurttur.

Yukarıda söylediklerimizin delili şu ilâhî beyandır: **Çocukları ihtiyarlatan o günden.** Cenâb-ı Hak, onların saçları ağardığı için kocamayacaklarını haber vermektedir. Dünyada saçlar ancak ihtiyarlayınca ağarır. Allah Teâlâ'nın bu cümleyi kullanması, âhiret yurdunun amel etme yurdu olmadığının bilinmesine yöneliktir. Orada Allah'a iman etmeleri, o gün kendilerine fayda vermeyeceği gibi, Allah'ın azabından da korumayacaktır.

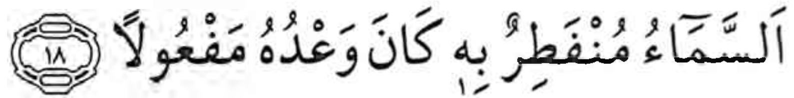
---

51 Lokman, 31/24.

52 el-Kamer, 54/48.

53 ed-Duhân, 44/47.

Çocukları ihtiyarlatan o günden. Söz konusu ihtiyarlatmanın gerçek mânada olması da mümkündür. Çocuklar o günün dehşetinden ihtiyarlar ve dehşetin şiddetinden -"Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[54] meâlindeki âyette belirtildiği gibi- sarhoş olurlar. Söz konusu "çocukların ihtiyarlaması", gerçek mânada değil de zihinde canlandırma kabilinden de olabilir. Dolayısıyla yüce Allah, o ifadeyi kıyâmet gününün çetin bir gün oluşu ve dehşetinin şiddetinden dolayı zihinlerde canlandırma kabilinden belirtmiş olabilir. Bazan gerçekleşmesi zihnen uzak görülmesinden ötürü bir olayı, işin korkunçluğunu ortaya koymak üzere temsilî bir anlatım yolu kullanılabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek. Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[55]. Bu âyette de Allah'a çocuk yakıştırmanın ne kadar ağır bir iftira olduğunu ifade etmek amacıyla örnek verme kabilinden bir benzetme yapılmıştır. Yoksa gerçekten göklerin çatlayacağını ve yerin yarılacağını vurgulamak için söylenmemiştir. Âyetin mânası şöyle de olabilir: Allah onları sonsuza kadar bir daha öldürmemek, değişikliğe uğramamak ve fâni olmamak için diriltmiş olmasaydı o günün dehşeti, çocukları ihtiyarlatan bir şiddet derecesine ulaşırdı.

[§] *18. "O gün gökler paramparça olacak, Allah'ın vâdi mutlaka yerine gelecektir."* 216

O gün gökler paramparça olacak. O gün gökler, çocukları ihtiyarlatması ile, yani dehşeti ve korkusunun şiddeti ile paramparça olacaktır. Ya da o gün gökler, bulutlarla paramparça olacaktır. O gün gökler, Allah Teâlâ'nın emri ve hükmü ile paramparça olacaktır da denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah Teâlâ bu âyette (semâ kelimesi müennes olduğu için kurala göre haber de müennes yapılarak) "es-semâu munfetıratun" (مُنْفَطِرَةٌ) değil de "munfetırun" (مُنْفَطِرٌ) diye müzekker kullanmaktadır. Zeccâc, "munfetırun bih" (مُنْفَطِرٌ بِه), "zâtu infitârin" (ذَاتُ انْفِطَارٍ), yani "parçalanma sahibi" anlamındadır demiştir[56].

---

54 "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!" (el-Hac, 22/2).

55 Meryem, 19/90-91.

56 Yani müennes olan "zâtu" kelimesi takdir edilerek müennes olan mübtedânın haberi de müennes yapılmış olmaktadır (Çeviren).

Mübtedânın haberi, -müzekker kelimelerde yapıldığı gibi- müzekker olarak ifade edilmiştir. Tıpkı "imraetun murdı'atun" (اِمْرَأَةٌ مُرْضِعَةٌ) diyecek yerde "imraetün zâtü irdâ'in" (اِمْرَأَةٌ ذَاتُ اِرْضَاعٍ) "emzirme sahibi kadın" mânasında "imraetun murdı'un" (اِمْرَأَةٌ مُرْضِعٌ) denildiği gibi[57].

Allah'ın vâdi mutlaka yerine gelecektir. Gerçekleşecek olan, vâd değil, vâdedilendir. "Şüphesiz O'nun vâdi yerine gelecektir"[58] meâlindeki beyan da böyledir. Vâd, getirilmez, aksine vâdedilen husus gerçekleştirilir. Fakat vâdedilen husus, vâdolarak ifade edilmiştir. Çünkü vâdin sonuçlarından biridir. Bu, "el-mataru rahmetullâhi" (اَلْمَطَرُ رَحْمَةُ اللهِ) cümlesine benzer. Cümlenin mânası, "yağmur rahmettir" değildir, aksine "yağdırılan yağmur Allah'ın rahmeti sayesinde yağmıştır" demektir. "es-Salâtü emrullâhi" (اَلصَّلَاةُ اَمْرُ اللهِ) cümlesi de başka bir örnektir. Bunun mânası şöyledir: Namaz Allah'ın emri ile kılınır. Yoksa "Namaz Allah'ın vasfedildiği emridir" demek değildir. "Vâdedilen şey" de böyle olup vâde nispet edilmiştir. Çünkü onlar vâdedilen şeye vâd ile lâyık oldular, yoksa vâdın bizâtihî kendisi, yapılan ve getirilen olduğu için değil.

اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبٖيلًا ﴿١٩﴾

19. "Şüphesiz bunlar bir öğüttür; artık dileyen Rabb'ine ulaştıracak bir yol tutar."

Şüphesiz bunlar bir öğüttür. İşaret ismi olan ve "bunlar" anlamına gelen "hâzihî" (هذه) kelimesi, bahsi geçen "korkular"a işaret ediyor olabilir. Bu durumda onlardan bahsetmek, öğüt olur. Aynı işaret isminin "risâlet"le ilgili olması da mümkündür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in risâleti öğüt olur. Bu sûrenin veya âyetlerin tümünün öğüt olma ihtimali de söz konusudur. **Artık dileyen Rabb'ine,** yani Rabb'inin davet ettiği dine **ulaştıracak bir yol tutar.** Bu da O'nun davet ettiği dine icabetle olur. Ya da "Artık dileyen, Rabb'ine" itaata yönelerek ve nefsini O'na ibadetle meşgul ederek âhirette vâdettiği şeye "ulaştıracak bir yol tutar".

---

57 Zeccâc demiştir ki: "Semâ" (السَّمَاء) kelimesinin müzekker yapılması iki sebepten dolayı olur: Birincisi, "sema" kelimesi, "tavan" (السَّقْف) mânasına alınarak yapılır. İkincisi ise mensubiyet mânası göz önüne alınarak "imraetün murdı'un" (اِمْرَأَةٌ مُرْضِعٌ) kabilinden yapılır. Bu durumda mâna, "el-murdı'u", "zâtu'r-radâ" "emzirme sahibi" mânasına olduğu gibi, gök de "zâtu infitâr" "parçalanma sahibi" mânasına olur (bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII, 394).

58 Meryem, 19/61.

اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُومُ اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ
وَطَٓائِفَةٌ مِنَ الَّذينَ مَعَكَ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ اَنْ
لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ عَلِمَ اَنْ
سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰى وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ
فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ
وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا
تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَاَعْظَمَ
اَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

[§]*20. "Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini* 217
ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) ***Rabb'in elbette bilir. Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah'tır. O, sizin*** (istenen) ***vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan bağışlanmayı dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir."***

Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini Rabb'in elbette bilir. Ebû Ubeyd der ki: Doğrusu "nısfehû ve sülüsehû" (نصفه و ثلثه) kelimelerini "ednâ" (أدنى) kelimesini mâna itibarıyla muzaf (tamlayan) kabul edip "nısfıhî ve sülüsihî" (نصفِه و ثلثِه) şeklinde eralı okumaktır[59]. Buna göre Cenâb-ı Hak, âdeta şöyle demiş olmaktadır: Senin Rabb'in

59 Ebû Ubeyd, tercihe değer olan her iki kelimenin de "nısfihî ve sülüsihî (نصفِه وثلثِه) şeklinde mecrur okunmasıdır demiştir (İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 732). Ebû Ubeyd, birçok esere imza atmış meşhur imam Kāsım b. Sellâm el-Bağdâdî'dir. *Meâni'l-Kur'ân*, *Ğarîbü'l-*

gecenin üçte ikisine veya yarısına ya da üçte bire yakın kısmını ibadetle geçirdiğini elbette bilir. "Ednâ" (أدنى) kelimesi, hem daha fazlaya ve hem de daha aza yorumlanabilir. Çünkü üçte bir ile yarım arasındaki fark altıda birdir[60]. Üçte bir üzerine altıda birden daha az bir miktar eklendiği zaman çıkan sonuç, üçte birden fazla, fakat ona daha yakın olur. Aynı şekilde üçte birden az bir miktar eksilse çıkan miktar üçte birden az, fakat ona yakındır. Bu da ona daha yakın demek olur. Yarım ile üçte iki arasında da fark yine altıda birdir. Yarımın üzerine altıda birin yarısından daha fazlası eklense çıkan miktar, üçte ikiye daha yakın olur. Altıda birin yarısından eksiltilse çıkan miktar yarıya daha yakın olur. Bazıları da her iki kelimeyi "nısfehû ve sülüsehû" (نصفه وثلثه) şeklinde fethalı okumayı tercih etmişlerdir. Her iki okunuş şekli de ihtimal dâhilindedir. Çünkü "Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini Rabb'in elbette bilir" cümlesinde yeni bir hüküm getirilmiyor. Burada sadece Hz. Peygamber'in kalkıp gece namazı kıldığı haber veriliyor. Resûlullah'ın (a.s.) burada belirtilen sürelerin tümünde kalkıp ibadet etmiş olması mümkündür. Bu miktar da ilk görüşü benimseyenlerin belirttiği gibi gecenin üçte ikisine, yarısına ve üçte birine yakın bir zaman dilimidir. Buna göre Hz. Peygamber, gecenin üçte ikisine yakın kısmını ibadetle geçirdiği gibi, yarısını, üçte birini, yarısına yakın ve üçte birine yakın kısmını da ibadetle geçirmiş olmaktadır. Âyette "ednâ" (الأدنى), yani daha yakın üçte iki ile birlikte belirtilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem (a.s.), hem üçte ikiden biraz fazla (ziyade) ve hem de ondan biraz eksik (noksan) demek mümkün olan süreyi ibadetle
218 geçirmiştir. Ama gecenin tam üçte ikisini ibadetle geçirmemiştir. [§]Buna karşılık gecenin yarısı ve üçte biri, Efendimiz'in (a.s.) uygulamasına uygun düştüğü için her iki açıdan da ondan bahsedilmiştir. Yani Resûlullah (a.s.), gecenin yarısını, üçte birini, yarısına yakın ve üçte birine yakın süreyi ibadetle geçirmiştir. Bütün bunlar ihtimal dahlinde olduğuna göre iki ihtimalden birini dışlayıp diğerini almak mümkün olmaz. Bu ilâhî beyan, "Mûsâ şöyle dedi: 'Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi'"[61] meâlindeki âyete benzer. Bu âyette de "tâ" harfi, her iki durumda söz konusu olduğu için hem merfu (علمتُ) (bildim) ve hem de mansup (علمتَ) (bil-

---

hadîs, fıkıh ve başka ilimlerde eserleri vardır. Güvenilir ve büyük bir âlimdi. 224/838 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 490-509; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 450).

60 Altı hisse üzerinden düşünecek olursak üçte biri 2 eder. Yarısı da 3'tür. 3 ile 2 arasındaki fark 1 dir. Ve o da altıda birdir (Çeviren).

61 el-İsrâ, 17/102.

din) şeklinde okunmuştur[62]. İki durumdan maksat, hem Hz. Mûsâ'nın (a.s.) hem de Firavun'un Mûsâ'nın elinde gerçekleşen mûcizeleri bilmeleridir. Aynı durum Sebe sûresinde de söz konusudur. "Rabbenâ bâ'id beyne esfârinâ" (رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا), yani "Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır"[63]. İki durum, yani dua ve duaya icabet söz konusu olduğu için aynı âyet, "Rabbunâ bâ'ade beyna esfârinâ"[64], yani "Rabb'imiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırdı" diye de okunmuştur. Buna göre "Rabbenâ bâ'id" (Rabb'imiz uzaklaştır) dua, "rabbunâ bâ'ade" (Rabb'imiz uzaklaştırdı) duaya icabettir. Bu iki ihtimal, okunma şekli (îrap) ile birbirinden ayrılmıştır. Söz konusu durum tefsirini yapmakta olduğumuz âyet açısından da geçerlidir. Resûlullah (a.s.) bakımından her iki durum geçerli olduğu için âyetteki kelimenin "nısfehû" ve "nısfihî" şeklinde mansup ve mecrur okunması yanlış olmaz. Ve her iki durum birbirinden okuyuş şekli (îrap) ile ayrılmıştır[65]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan gece ibadetinin farz olan kısmının gecenin üçte biri, bundan sonrasının da nafile olması mümkündür. Gecenin üçte biri ile yetinmek mümkün olmakla birlikte ne kadar uzun olursa olsun üçte biri, yarısı ve üçte ikisini bile aşsa tamamının ibadetle geçirilmesinin farz olması da mümkündür. Rükû ve secde farîzası söylediğimizi anlamaya yardımcı olur. Bu iki farîza bir parçasının edası ile ifa edilmiş olur. Gece ibadeti de tıpkı onlar gibi gecenin bir kısmında yapılmakla eda edilmiş olur. Öte yandan rükû, uzun yapılsa da başından sonuna kadar farzdır. Hatta namaza duran kimse imamın rükûsuna başından itibaren katılsa sonra imamla birlikte rükûdan doğrulsa, bir üçüncü şahıs da rükûun sonunda namaza yetişse de sonra imamla birlikte rükûdan doğrulsa bunların tümü rükû farîzasına yetişmiş olurlar. İmam rükûun bir parçası ile yetinse bile farz olarak bu ona yeter. Farz da böyledir. Söz konusu olan gece namazı farîzası olduğunda ne kadar uzun olursa olsun gece yapılan ibadetin tümü farz olur. Gecenin bir kısmında ibadetle meşgul olmak yeterli olsa da bu böyledir.

[§]"Ey örtüsüne bürünen"[66] hitabı her ne kadar Resûl-i Ekrem'e yönelik ise de bu âyette geçen **Beraberinde bulunanlardan bir grubun da** meâlindeki cümle ile **sizi bağışlamıştır** anlamındaki cümle, gece namazının hem ona ve 219

---

62 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 272; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 411.

63 Sebe, 34/19.

64 On kırâat imamından Yâkup böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 456).

65 İraptan kastımız, "min sülüseyi'l-leyli nısfehû ve sülüsehû" (مِنْ ثلثى الليل ونصفَه وثلثَه) ve "min sülüseyi'l-leyli nısfihî ve sülüsihî" (مِن ثُلُثَى الليل ونصفِه وثلثِه) şeklindeki kırâattır.

66 el-Müzzemmil, 73/1.

hem de beraberinde bulunanlara farz olduğuna dair delildir. Çünkü bu farziyet onlara da şamil olmasaydı "Bu yüzden de sizi bağışlamıştır" denilmesinin bir mânası olmazdı. Görmez misin ki bu günümüzde gece namazı bize farz olmasaydı bu namazı terkettiğimiz takdirde yüce Allah'ın bizi bağışlamasına ihtiyaç duymazdık. Öte yandan Allah Teâlâ, tövbe ve içinde nesih bulunan konuda "sizi bağışlamıştır" **Namazı kılın, zekâtı ödeyin** diyerek hepsinin çoğulunu kullanmıştır. Buna karşılık hitabın fertlere yapılması gereken yerlerde ise "Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin"[67] ifadesini kullanmıştır. Başkası kendisine tâbi olmak üzere Hz. Peygamber'e hitap etmek, bazan caiz iken ondan başkasına hitap edip bununla Hz. Peygamber'in de o hitaba dâhil edilmesini hedeflemek mümkün değildir. Çünkü Resûllullah (a.s.) tâbi olunandır. Bu yüzden başkasını ona katmak caizdir. Fakat ondan başkası Hz. Peygamber'in tâbi olacağı kişi değildir ki ona katılsın.

Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah'tır. Gece ve gündüz tesadüfen hareket etmez, fakat yüce Allah'ın önceden belirlediği takdire göre cereyan eder. Bunun alâmeti gayet açıktır. Çünkü gece ve gündüz yaratıldıkları andan itibaren belirlenen takdire göre akıp giderler, bu takdirin öne geçmeyecekleri gibi geri de kalmazlar, eksilip artmazlar. Söz konusu beyanda, gece ve gündüzü yöneten ve düzenleyen varlığın aynı olduğuna, onları bu şekilde takdir edenin hükümranlığının da yok olmayacağına ve otoritesinin sona ermeyeceğine dair açıklama vardır.

O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bazıları bu beyanı "O, sizin güç yetiremeyeceğinizi bilmektedir" diye yorumlamışlardır. Ebû Bekir el-Esam ise bu yorumun doğru olmadığını, çünkü yüce Allah'ın onları asla güç yetiremeyecekleri yükümlülüklerle mükellef kılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. "Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz" meâlindeki âyet[68] de bunu gösterir. Ebû Bekir el-Esamm'ın
220 açıklamasında bu yorumu iptal edecek bir yön yoktur. [§]Çünkü bir durum, şiddetlenip zorlaşınca zorluğu takat harici olmasa bile "Buna takat getirilmez" denilir. Yüce Allah'ın "Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma!"[69] meâlindeki âyeti de bunu gösterir. Âyetin yorumu şöyledir: Yapması tahammül dışı olan hiçbir işi boynumuza borç kılma. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın,

---

[67] el-Müzzemmil, 73/1-2.

[68] el-Bakara, 2/286.

[69] el-Bakara 2/286.

tahammül edemeyecekleri bir yükümlülüğü boyunlarına borç kılacağı endişesi taşımıyorlardı. Bu durumda "O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir" meâlindeki âyetin yorumu, eğer "asla tahammül edemeyeceğinizi bilmektedir" şeklinde olursa işaret ettiğimiz gibi olmuş olur. *En doğrusunu Allah bilir.* "Üstesinden gelemeyeceğimiz yükümlülükleri" meâlindeki beyanın, taşımaya güç yetiremeyecekleri yükümlülüklerin yüklenmesi anlamında değil de, "Bize takatımızı bitirecek yükümlülükler yükleme" mânasında olması da mümkündür. İnsanın ölüme tahammül etmesi, fakat öldürülmesinin takatını bitirmesi gerçeği de bunu doğrular. "Üstesinden gelemeyeceğimiz yükümlülükleri boynumuza borç kılma!" meâlindeki âyetin yorumu, bizleri şehvetlerden ve lezzetlerden koru ki onları tercih etmeyelim. Eğer tercih edersek varlığı ile bizi mükellef kıldığın fiil gücünü (irademizi) kaybederiz ve onu yapamayız. Sözünü ettiğimiz güç, fiilden ayrı değil onunla birlikte olan kuvvettir. İnsanın gücü ve takati dışında olan fiil ile mükellefiyet olmaz.

O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu beyanın mânası, gecenin üçte biri, yarısı gibi bir süre belirlense büyük bir çaba harcamadıkça size emrettiği o süreyi tespit edemezsiniz. Dolayısıyla size gecenin üçte birini namazla geçirmenizi farz kıldı ama bu miktarın üzerine çıkma imkânı da verdi ki gecenin üçte birini tam olarak namazla geçirmemeniz halinde ibadetiniz boşa gitmesin. [§]Eğer bu farîza belli bir süre ile kısıtlanmış **221**
olsaydı büyük bir çaba harcamadıkça ve sıkıntıya girmedikçe o süreye riayet edemezdiniz. Böylesine kesin bir süre belirlemede sizin için büyük bir külfet vardır. Yaptığımız bu yorumu destekleyen ve müfessirlerce yapılan şu tevil de desteklemektedir: O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu durumda "takat", zorlaştırma ve durumun şiddetlenmesinden ibaret olur.

[İstihsan Delili]

Bu âyette, istihsana göre hüküm vermenin mümkün olduğuna dair delil vardır. Çünkü yüce Allah, onlara gecenin üçte birini namazla geçirmelerini farz kıldı. Mükelleflerin bu süreyi tam olarak tespit edip ibadetle geçirmeleri mümkün değildir. Sadece zann-ı galibe göre mümkündür. Sonuç olarak anlaşılmış oldu ki şer'î hükmü kalpte ağır basan ihtimale ve zann-ı galibe göre belirlemek mümkündür. İstihsan ise, hükmün kalpte ağır basan ihtimale göre verilmesinden başka bir şey değildir. Hükmün, belirttiğimiz şeklide istihsan delili sayesinde bağlayıcı olduğunu gösteren delil şudur: Yüce Allah, iffete iftira atana ve zina edene şer'î ceza, yani sopa cezası (had) getirmiştir. Fakat dövmenin hangi şiddette ve ne ile uygulanacağını belirtmemiştir. Söz konusu

miktar ve kullanılacak alet, böylesi bir vurmanın iffete iftira gibi bir suça uygun olduğu şeklinde kalpte beliren kanaate göre takdir edilmiştir. Aynı şekilde eşyanın kıymetinin tespiti, yaralama diyeti (erş)[70] ve nafakaların miktarı, ölçü ve tartı aletleri ile tam ölçü ve tartının gerçekleşmesi de zann-ı galibe havale edilmiştir. Ortada bunlara ait fıkhî hükümlerin belireceği ve miktarın bulunup çıkarılacağı bir esas yoktur. Dolayısıyla kalpte ağır basan kanaate göre hüküm vermek caizdir ve müçtehit iki açıyı göz önüne alır. Hüküm vermek için bazan o meseleden başkasına bakar ve onu örnek olarak alır buna kıyas denir. Bazan da zann-ı galibine göre hüküm verir ki buna da istihsan denir.

Bu âyet-i kerîmede, İmam Ebû Hanîfe'ye sorulan şu sorunun isabetsiz olduğuna dair delil vardır: Vitir namazının farzlardan benzeri olsaydı rekât sayısında ihtilaf edilmezdi. Öyle değil mi? Çünkü Hz. Peygamber'in (a.s.) beraberinde bulunanlara (ashap) gecenin üçte birini namazla geçirmeleri farz
222 kılınmıştır. [§]Yüce Allah onların kendilerine emrettiği miktarı tespit edemeyeceklerini bildirmiştir. O miktarı tespit edemediklerine göre kesin olarak ya fazlalık ya da eksiklik söz konusu olacaktır. Vitir de böyledir. Sayısı kesin olarak bilinmese de bu bilinmezlik onu farz olma hükmünün dışına çıkarmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Bu beyanda yüce Allah'ın gece ibadetini onlara farz kıldığı zaman süreyi kesin olarak tespit edemeyeceklerini bildiği belirtilmiştir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu açıkladı ki onları büyük bir çaba harcamadıkça tam olarak tespit edemeyecekleri bir vakitte ibadet yapmakla mükellef kılabileceğini bilsinler. Bilsinler de bu gibi mükellefiyeti üzerlerinden kaldırmakla onlara lütufta bulunduğunu anlasınlar. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti"[71]. Yüklerinin hafifletildiğinden söz edilmesi, müslümanların -zayıflık içinde bile olsalar- kendilerinden on kat daha fazla düşmanla savaşmakla mükellef kılındıklarını, fakat yüce Allah yüklerini hafifletince Rab'lerinin üzerlerindeki büyük lütfunu anlamaları amacına yöneliktir.

---

[70] Yaraların erşinin belli bir miktarı yoktur. Erşin yaraların diyeti olduğu söylenmiştir. Hadiste meşru olan erş, bilirkişilerce takdir edilen miktarlar (hukûmât) çerçevesinde tekerrür eder. Hukûmet: Satın aldığı malda bir kusur tespit ettiği zaman müşterinin satıcıdan aldığı bedele denir. Cinayet ve yaralamaların erşlerinde mağdurun bedeninde meydana gelen noksanlık karşılığında bedel almak caizdir. Erşe erş denilmesi, çekişme sebeplerinden olması dolayısıyladır. Arapça'da "eraşte beyne'l-kavmi" (أَرَشْتَ بَينَ القَوم) denir ki mânası "Toplumda halk arasında ayrılık ve tefrika çıkardın" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "erş" md.).

[71] el-Enfâl, 8/66.

Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Muhtemelen onlardan bir zümre gece namazı kılmaktan kaçınmıştı. Dolayısıyla tövbenin kabulü onlara yönelik olabilir. **Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini namazla geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) Rabb'in elbette bilir** meâlindeki beyan, onların tümünün Hz. Peygamber ile birlikte gece namazı kılmadıklarını, ancak bir zümrenin kıldığını belirtiyor. Dolayısıyla tövbenin kabulü, gece namazı kılmaktan kaçınanlarla ilgili olur. Tövbenin kabulünün hem onlara ve hem de Resûl-i Ekrem ile (a.s.) birlikte ibadet edenlere yönelik olması da mümkündür. Bu durumda Resûlullah (a.s.) ile birlikte gece namazı kılanlar, kendilerine şart koşulan süreye uyma konusunda kusur etmiş ve kılmayanlar nasıl tövbeye muhtaç olmuşlarsa onlar da böyle bir ihtiyaç içine girmiş, yüce Allah da onların tümünün tövbesini kabul etmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Bazıları gece namazı kılma emrinin bu âyetle neshedildiğini söylemişlerdir. Bazıları neshin sadece **namazı kılın** emri ile gerçekleştiğini ve bu namazın farz namaz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bize göre ikisi arasında herhangi bir fark yoktur. Geceleri ibadetle geçirme emri, her iki âyetle birlikte neshedimiştir. Nesih şu açıdandır: Gece
namazı farîzası neshedilmemiş olsaydı [§]Kur'ân'dan kolaylarına geleni oku- 223
makla yetinmezlerdi. Çünkü onlar gecenin üçte birine kadar namaz kıldıkları zaman kırâati kendilerine zor ve meşakkatli olan bir sınıra kadar ulaştırmaları gerekirdi. Kırâati kolaylarına gelen bir miktarla kısıtlamalarına izin verildiği takdirde üzerlerinden gecenin üçte birini namazla geçirme yükümlülüğü düşmüş olur. Sonra kişi akşam ve yatsı namazlarını kıldığı zaman Kur'ân'dan kolayına geleni okumuş ve **Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun** emrinin gereğini yerine getirmiş olur. İşte bu açıdan gece namazı kılma hükmünün neshedildiği sonucunu çıkarmışlardır. Öte yandan mümin bu kırâati namazda yapar. Dolayısıyla nesh, her ikisi ile birlikte (namaz ve bu âyet) gerçekleşmiş olur.

Bazıları ise gece namazı kılma yükümlülüğünün hem Hz. Peygamber ve hem de ümmetinden düşmüş olduğunu iddia etmişler ve buna delil olarak da şu ilâhî beyanı delil getirmişler ve gece namazının farz oluşu devam etseydi teheccüd namazı nafile namaz olmazdı demişlerdir. "Gecenin bir vaktinde kendine mahsus nafile bir ibadet olarak namaz kıl"[72]. Bazıları da gece namazının Hz. Peygamber'e (a.s.) farz olduğunu ve ondan bu farzın sakıt olmadığını, aksine hayatının sonuna kadar devam ettiğini ileri sürmüşlerdir. Buna da Resûl-i

---

72 el-İsrâ, 17/79.

Ekrem'in (a.s.) şu hadisini delil getirmişlerdir: "Gece namazı bana farz kılındı ama size farz kılınmadı"[73]. Hadisin mânası şudur: Gece namazı benim üzerime farz olarak kaldı, sizin üzerinizden ise kaldırıldı. Çünkü ilk başlarda gece namazının hem Hz. Peygamber ve hem de ümmetine farz olduğuna değinmiştik. Bazıları ise şöyle demiştir: Gece namazı, Hz. Peygamber'in (a.s.) ümmetine bu hadisle farz kılınmamıştı. Belirttiğimiz delil onların aleyhinedir. "Gecenin bir vaktinde kendine mahsus nafile bir ibadet olarak namaz kıl" buyruğunu delil olarak gösterilmesine verilecek cevap şudur: Nafilenin mânası, gece namazının Hz. Peygamber'e "nafile" olarak değil de bir "ganimet" olarak getirilmesidir. Bu namazın "ganimet" olması şu açıdandır: Resûl-i Ekrem'in ibadeti, Allah Teâlâ'ya şükür mahiyetindedir. Resûlullah (a.s.) bu namazla fazileti kazanmış olur, yoksa kıldığı namaz, günahlarına kefaret olarak gerçekleşmez. Çünkü Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır. Bu yüzden o günahlarına kefaret olsun diye güzel amel işlemeye muhtaç değildi. Netice olarak onun fiilinin fazilet elde etme mahiyetinde yapıldığı ortaya çıkmış oldu.
224 [S]Söz konusu fazilet, onun için devam eder ve o faziletle büyük bir sevabı hak eder. Bu da ganimetlerin en büyüklerindendir. Resûlullah'ın (a.s.) fiillerinin Allah'a şükür mahiyetinde gerçekleştiğini gösteren delil, onun ayakları şişinceye kadar namaz kıldığına dair rivayettir. Kendisine "Ey Allah'ın resûlü! Cenâb-ı Hak senin geçmiş ve gelecek tüm günahlarını bağışlamadı mı?" diye sordukları zaman "Allah'a çok şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabını vermiştir[74]. Resûl-i Ekrem'den başkaları açısından iyi ameller, günahlarına kefarettir ve hatalarını temizler. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder"[75]. Onlar yaptıkları iyiliklerle boş zamanlarda fazilet elde etmiş olmuyorlar ki bununla ganimet kazanmış olsunlar. Aksine o amellerle hatalarını ortadan kaldırıyorlar ve nefislerini günahlardan arındırıyorlar. Onun için yaptıkları iyi amel, onlar açısından nafileye dönüşmüyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Onun teheccüd namazına "nâfile" denilmesi, kılması nafile olduğu için değil, sözünü ettiğimiz ganimet olması açısındandır.

---

73 Resûlullah (a.s.) "Gece namazı bana farz kılındı ama size farz kılınmadı" buyurmuştur (İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VIII, 472).

74 Hz. Âişe anlatır: Resûl-i Ekrem (a.s.) ayakları çatlayıncaya kadar (namazda) ayakta durdu. Âişe "Geçmiş ve gelecek tüm günahların bağışlanmışken niçin böyle yapıyorsun?" deyince Resûlullah (a.s.) "Ey Âişe! Çok şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabını vermiştir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 115; Buhârî, "Teheccüd" 6; Müslim, "Sıfâtü'l-münâfıkîn", 18).

75 Hûd, 11/114.

Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. Bazıları bu sûrenin baştan sona Mekke'de nazil olduğunu söylerken, bazıları da baş tarafının Mekke'de, son kısmının da Medine'de indiğini iddia etmişlerdir. Bu ikinci görüşü savunanlar şu ilâhî beyanları delil olarak göstermektedir: "Bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek", "diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır". Çıkardıkları bu sonucu, cihadın müslümanlara hicretten sonra Medine'de farz kılınmış olmasına ve Mekke'de iken yeryüzünde dolaşmamaya dayandırmışlardır. Bu âyet, bir zümrenin cihat ettiğini ve bazılarının da yeryüzünde dolaştığını haber vermektedir. Anlaşılmış oldu ki bu âyetler Medine'de inmiştir. İkinci görüşü savunanların bir başka delilleri ise "Namazı kılın, zekâtı ödeyin" meâlindeki beyandır. Söz konusu âyetlerin Medine'de inmiş olduğunu savunanlar, zekâtın müslümanlara Medine'ye hicretten sonra farz kılındığını, âyetin zekâtı vermeyi emrettiğini ifade ederler ve netice olarak bu âyetlerin Medine'de nazil olduğunun ortaya çıktığını belirtirler. Sûrenin baş tarafı ise müşriklerle tartışma konusundadır. Medine'de ise müşrik yoktu, onlar Ehl-i Kitap'tı. [§]Sûrenin 225
baştan sona Mekke inişli olduğunu söyleyenler, "bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır" meâlindeki beyanları farz kılma ve vücûb (farziyet) olarak değil de vâd ve müjde olarak yorumlamışlardır. **Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak meâlindeki** âyete bakalım. Allah Teâlâ, o esnada hasta olduklarını değil, aralarında ileride hastalar bulunacağını haber veriyor. Dolayısıyla söz konusu ifadede âyetin Medine'de indiğine işaret eden bir husus yoktur. Öte yandan âyetin vâdolması şundandır: Müslümanlar o zamanlar geçim darlığı içindeydiler ve müşriklerden korkuyorlardı. Dolayısıyla âyetin muhtevası, yeryüzünde dolaşarak bu darlığın üzerlerinden kalkacağı, geçimlerinin genişleyeceği, fetihler nasip olacağı, taraftarlarının çoğalarak düşmanları yenecekleri ve güven içinde olacakları müjdesini taşımaktadır. Ve vâdedilenler de onlara müjdelendiği gibi gerçekleşmiştir. Bu âyet Resûlullah'ın (a.s.) gerçek peygamber olduğuna dair bir delildir. Çünkü Resûl-i Ekrem (a.s.) onlara gayba dair bilgi vermiş ve sonuç da aynen haber verdiği gibi çıkmıştır.

Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak. Bu beyan mazereti kabul sadedinde gelmiştir. Yüce Allah'ın belirttiği hastalık, yeryüzünde dolaşma ve Allah yolunda cihat etme gibi mazeretlerle onların yükünü hafifletmiştir. [Burada şöyle bir soru akla takılabilir]: Hafifletme, bir mazeret neticesi gerekli hale gelirse mazeret durumu, yapılacak fiil esnasında ortaya çıkmadığı takdir-

de hafifletme olmaz. O halde mazeret gerçekleşmeden nasıl oldu da istenen fiilde hafifletilmeye gidildi?" [Böyle bir soruya şu cevap verilir:] Sözü edilen mazeretler, tahakkuk etse bile yapılacak fiil esnasında ortaya çıkmaz, aksine ondan önce olur. Çünkü cihat, gece değil gündüz yapılır. Yeryüzünde dolaşmanın da vakti aynı şekilde gece değil gündüzdür. Namaza durma ise gündüz değil geceleyin idi. Öte yandan mazeret, namaza durma fiili esnasında mevcut olmasa bile gece namazı onların üzerinden kaldırılmıştı. Bundan dolayı cihat vakti henüz gelmiş olmasa da ve yeryüzünde dolaşma henüz gerçekleşmemiş olsa da gece namazı farîzası onlardan kaldırılmış olabilir. Çünkü bütün bunlarda mazeretin, namaz kılma durumu ile aynı anda ortaya çıkmaması dışında bir şey yoktur. Öte yandan Allah yolunda cihat ve yeryüzünde dolaşma her ne kadar gece değil de gündüz gerçekleşse de gece namazı kılmanın farziyetinin
226 kaldırılma sebebi, [$]cihadın gündüz bünyelerini zayıflatması ve kuvvetlerini azaltmasıdır. Dolayısıyla gece namazı kılmaları imkânsız hale gelir. Yeryüzünde dolaşma da böyledir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, geceleri cihatla meşgul olmasalar da onlardan gece namazı farîzasını kaldırma lütfunda bulunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* Öte yandan yeryüzünde dolaşma ticaret için olabileceği gibi, ilim öğrenme ve başka sebeplerle de olabilir. Netice olarak yeryüzünde dolaşma, özel olarak ticaret amacı ile yapılmaz.

Namazı kılın, zekâtı ödeyin. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Zekâtı ödeyin" emri bu âyetin Medine'de nazil olduğunu gösterir. Çünkü zekât, müslümanlara Medine'de farz kılınmıştır. Eğer durum Ebû Bekir el-Esamm'ın söylediği gibi ise zekâtın farz oluşu Medine'de gerçekleşmiştir. Bu, bize göre özel olarak çiftlik hayvanlarının zekâtına yöneliktir. Çünkü Hz. Peygamber'in ashabının Mekke'de sâime denilen yılın yarısından fazla bir kısmını meralarda otlayarak geçiren hayvanları yoktu. Bunun dışındaki malların zekâtı, onlar Mekke'de ve oradan ayrıldıktan sonra farz olmuş gibidir. Zekât verme emrinde âyetin Medine'de indiğine dair bir işaret yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah'a Borç Verme]

Allah'a güzel bir borç verin. "Borç verme" anlamına gelen "karz" (القَرْضُ) kelimesi, "kesmek" anlamına gelir. Araplar "karada'l-fe'ru el-cirâbe" (قَرَضَ الفأْرُ الجِرَابَ) derler, bunun mânası, "Fare torbayı kemirdi" demektir. Borç vermeye "karz" denilmesi bundan dolayıdır. Çünkü borç veren kişi, o miktar parayı malından ayırmakta ve başkasına vermektedir. Hayırsever de sadaka verirken o kadar parayı malından çıkarmakta ve sırf Allah için ayırmaktadır. O verilen sadakaya bu yüzden "ikraz" denilmiştir. Hayırsever, verdiği sadakayı fakirin

başına kakmasın diye Allah Teâlâ, bunu kendine borç verme olarak ifade etmiştir. Çünkü borç verme, kişi ile Rabb'i arasında meydana gelmiş olduğundan fakir bu ibadette ona yardımcı olmuş olur. Çünkü kişi, bu dünyada ancak ihtiyaç fazlasını verir ve onu ihtiyaç duyduğu anda geri almak için güvendiği kimseye verir. Sadaka (zekât) da böyledir; ihtiyaç fazlası malda farz kılınmıştır. Kişi sadakasını Allah Teâlâ'ya verir ve verdiğini de ihtiyaç duyduğu anda hazır olarak bulur.

[§]Öte yandan kişinin sadaka diye fakire verdiği mal, Cenâb-ı Hakk'ın 227
malıdır. Sonra Allah Teâlâ onu kendisinden yine kendisine borç verme olarak değerlendirir ve kendi zatına nispet eder. Cenâb-ı Hakk'ın kulun verdiği borcu kendi zatına nispet etmesinin faydası, yaptığı fiilin faziletli olduğunu sahibine vurgulamaktır. Allah Teâlâ, böyle bir ifadeyi kişiyi kendi katından bir lütuf olarak bu gibi fiillere teşvik etmek için kullanır. Cenâb-ı Hakk'ın fakire borç vermeye "Allah'a borç verme" demesi, kullarına lütfettiği sevaba "ecir" demesine benzer. Allah Teâlâ, "İyi işler yapan kendisi için yapmıştır"[76] der. Kendisi için iş yapan kimse başkasından ecir hak etmez. Şehit olarak ölene de canını feda etmenin faziletli olduğunu vurgulamak ve kulları bu gibi fiillere teşvik etmek için "canını Allah'a satan" denilmiştir. Şöyle buyurulmuştur: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[77].

Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz. Yani önceden hazırladığınızı sizin adınıza gerçekleşmiş olarak bulursunuz. Yoksa elbetteki insanlar önceden gönderdikleri tüm hayır veya şerleri o gün hazır bulacaklardır. Fakat şer, onların aleyhinedir. Allah Teâlâ, meâlen şöyle buyurmuştur: "Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun"[78]. Bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmuştur: "Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!"[79] **Hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük olmak üzere.** Aslında âyette "huve hayran" (هُوَ خَيْراً) değil de "huve hayrun" (هُوَ خَيْرٌ) demek gerekirdi. Çünkü "huve" "mübtedâ" (özne) ve sonrası merfû olarak "haber" (yüklem) olur. Fakat bu âyette "huve"

---

76 Fussılet, 41/46; el-Câsiye, 45/15.

77 et-Tevbe, 9/111.

78 Âl-i İmrân, 3/30.

79 "Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün" (el-Kehf, 18/49).

"fasıl zamiri" gibidir, konumu cümleden kaldırılmaktır. Bu zamir kaldırıldığı zaman geri kalan kelime mansup olur. Çünkü cümlenin mânası şöyledir: Allah katında bulduğunuzu, sizin için geride bıraktığınızdan daha hayırlı bulursunuz. Ve o yapılmış bir hayır olur.

Hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük meâlindeki beyanın birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, kendiniz için önceden gönderdiğiniz iyilikler, sizin için vârislerinize bıraktığınızdan daha hayırlı ve ecri daha büyüktür. Dolayısıyla kişinin vârisleri için bıraktığı mallar, kendisi için hayırlıdır, fakat âhireti için gönderdikleri onun açısından daha hayırlıdır.
228 [S]Kişinin vârislerine bıraktığı malın hayırlı olduğunu gösteren bir delil, Hz. Peygamber'in şu hadisidir: "Mirasçılarını zengin bırakman, onları insanlara avuç açarak dilenen fakirler halinde bırakmandan daha hayırlıdır"[80]. İkincisi, kişi bu dünya hayatında yüksek mertebede bulunanlara mal vererek cömertlik yapar. Çünkü onlardan acil karşılık bekler. Bu durumda **Hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük** cümlesi, Allah için mal vermeye kulları teşvik mahiyetindedir. Çünkü kulların nefisleri, yüksek mertebe sahiplerine menfaat elde etmek amacıyla mal verme arzusu içinde olduğuna göre Allah için mal vermenin ecri daha büyük ve bu sebeple istek duymaya daha lâyıktır. Çünkü insan nefsi bu dünyada ileride umduğu menfaatler için birçok sıkıntıya katlanır. Allah için verdiği mallar karşılığında bol sevap ve büyük bir ecir umduğu zaman malları vermekten ötürü karşılaştığı sıkıntılara katlanmak ona hafif gelir. Âyet metnindeki "a'zam" (أعظم) kelimesi, "azume" (عظم), yani büyük oldu mânasınadır. Çünkü bazan "ekberu" (أكبر) nun "kebîr" (كبير) mânasına da olduğu gibi "if'âl" (إفعال) babı zaman zaman sülâsî (üç harfli) fiil yerinde kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

80 Sâd b. Ebû Vakkās anlatır: "Ben Mekke'de (hasta) iken Hz. Peygamber beni ziyarete geldi". -Sâd vaktiyle hicret ettiği bu toprakta ölmek istemiyordu.- Resûlullah (a.s.) "Allah İbn Afrâ'ya merhamet eylesin" diye dua etti. O'na dedim ki: "Ey Allah'ın resûlü! Ben malımın hepsini vasiyet etmek istiyorum". O "Hayır" (Öyle yapma) buyurdu. Ben "Yarısını vasiyet edeyim" dedim. Resûlullah (a.s.) yine "Hayır" diyerek engel oldu. Bu defa ben "Malımın üçte birini vasiyet edeyim" dedim. Resûlullah (a.s.) "Üçte bir mi? Üçte bir de çoktur. Mirasçılarını zengin bırakman, onları insanlara avuç açarak dilenir fakirler halinde bırakmandan daha hayırlıdır" buyurdu. Senin harcadığın her nafaka, sadakadır. Hatta (hanımının gönlünü hoş etmek için) ağzına götürdüğün her lokma da sadakadır. Ey Sâd! Allah'tan ümit ederim ki Allah seni bu hastalıktan kaldırır da insanlar senden yararlanır ve başkaları da zarar görür" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 173; Buhârî, "Vasâyâ", 2; Nesâî, "Vasâyâ", 3).

[İstiğfar Kavramı]

Allah'tan bağışlanmayı dileyin. "İstiğfar" (الاستغفار) kelimesi, mağfiret talep etmek demektir. Bu talep, bazan dille bazan da fiille olur. Bağışlanma talebinin fiilen olması, kişinin cezayı hak eden fiili işlemekten vazgeçmesi ve kendisine yapılan çağrıya icabet etmesidir. Cenâb-ı Hak, meâlen şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[81]. [S]Bu âyette küfre son vermeleri ve İslâm'a girmeleri, 229
bağışlanmalarının sebebi olarak gösterilmektedir. Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Dedim ki: 'Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır'"[82]. Bağışlanmayı dilemeleri, dilleriyle "Allahım! Bizleri bağışla" diye söylemek değildir. Tam aksine, bulunduğunuz küfür haline son verin ve Rabb'inizin davetine icabet edin demektir. Fiilî istiğfar, işte budur. Dil ile yapılan istiğfara gelince; o bağışlanma talep etmektir. Bu da iki şekilde olur. Birincisi, kulun Rabb'inden günahlarını bağışlamasını dilemesidir. İkincisi ise kulun, sarıldığında bağışlanmaya lâyık olacağı vesileye erişmeye muvaffak olması talebinde bulunmasıdır. Hz. İbrahim'in (a.s.) babası için bağışlanma talep etmesi bu tevil doğrultusunda yorumlanır. Hz. İbrahim (a.s.) Rabb'inden babasını kurtuluşuna vesile olacak fiile, yani İslâm'a girmeye muvaffak kılmasını talep etmiştir. Yoksa küfür üzere devam ettiği halde onu bağışlamasını dilememiştir. Babasının yüce Allah'a düşmanlığı kendi nezdinde ortaya çıkınca onun bağışlanmasını dilemekten kaçınmış olması, bu açıklamamızı teyit etmektedir. Buradan anlaşılıyor ki Hz. İbrahim'in (a.s.) babası bağışlanmasını gerekli kılacak vesileyi elde etmeye muvaffak kılınmamıştır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı"[83]. Anlaşılmış oldu ki Hz. İbrahim'in (a.s.), küfür üzere devam ettiği halde yüce Allah'tan babası için bağışlanma dilememiş ve sözünü ettiğimiz açıdan dilemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[81] el-Enfâl, 8/38.

[82] Nûh 71/10.

[83] "İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı" (et-Tevbe, 9/114).

[§]MÜDDESSİR SÛRESİ 231

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْ ﴿٢﴾

1-2. "Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar!"

Ey örtüsüne bürünen. Anlatıldığına göre Resûlullah'ı (a.s.) örtüsüne bürünmeye sevkeden husus, yaşadığı şu olay olmuştur. Resûl-i Ekrem (a.s.) Mekke'ye doğru giderken gökten ve yerden gelen bir ses işitir. Sağına, soluna, önüne ve arkasına bakar ama hiçbir şey göremez. Bunun üzerine korkuya kapılır ve evine gelir. "Üstümü örtün" der ve üzerini örtüp gizlerler. Yukarıdaki rivayet, sahihse diyecek bir şey yoktur! Aksi takdirde Resûlullah'ı (a.s.) örtüsüne bürünmeye sevkeden sebep, belirtilen o korku olamaz. Çünkü örtüye bürünmek, insana çığlık attıran korkuyu sakinleştirecek bir vesile değildir. İlk inen vahyin "Ey örtüsüne bürünen" meâlindeki beyan olduğu söylenmiştir. Nakledilen rivayet sahih ise yine diyecek bir şey yoktur. Aksi takdirde Resûl-i Ekrem'e (a.s.) gelen ilk vahiy duyduğu o çığlık sesidir. Çünkü bu ses, "Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar" cümlesinden öncedir. Rivayet edilir ki Mekke kâfirleri, Resûlullah'a (a.s.) büyücü olduğu iftirasını atmışlardı. Kendisine bu iftirayı atmakta fikir birliği etmişler ve onun hakkındaki bu iddiaları yayılmıştı. Böylesi bir iftira, Resûl-i Ekrem'i (a.s.) üzmüş, akabinde evine gitmiş ve örtüsüne bürünmüştü. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar" emriyle kalkmasını ve onları uyarmasını emretmiştir. Bu açıklamaya göre Resûlullah'a (a.s.) gelen [ilk] vahiy, bu sûrenin inişinden önce gelmiş olur ki üzerinde gördükleri alâmetlerden dolayı ona sihirbaz ismini vermiş olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Rivayete göre Hz. Mûsâ şöyle demiştir: "Rabb'im Sina dağı tarafından 232
bana geldi. (İleride) Sâûrâ dağı tarafından gelecektir. Fârân dağından doğacaktır". Eğer bu rivayet sahihse "Rabb'im bana geldi" demek, "bana vahyetti" demektir. "(İleride) Sâûrâ dağı tarafından gelecektir" cümlesiyle kastedilen ise

Hz. Îsâ'ya (a.s.) vahiy gelecek oluşudur. "Fârân dağından doğacaktır" sözünden maksat ise Peygamber Efendimize (a.s.) indirilen Kur'ân'dır. Bu haber, bize Rabb'in her gece dünyaya en yakın semaya indiğinden söz eden rivayetlerin "Var mı dua eden duası kabul edilsin! Var mı istiğfar eden bağışlansın"[1] sözünün meleklere buraya inme emrinin verilmesi anlamında olduğunu gösterir. Resûlullah'ın (a.s.) kendisine ilk vahiy geldiği sırada Fârân dağında bulunuyor olması da mümkündür. Fârân dağı, Mekke dağlarından biridir. Ya da bu dağ, ismini bu yere nispetle almıştır.

Ey örtüsüne bürünen! meâlindeki âyette Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini zihinlere yerleştirme ve resûl olduğuna dair delil özelliği bulunmaktadır. Şöyleki: Bir kişiyi üzerindeki elbise ile tanıtmak ve onunla anmak söz konusu kişiyi yüceltme ve şerefli kılma makamına yükseltmez. Asıl yüceltme, isim ve künyesi ile kişiyi çağırarak yapılır. Durum kâfirlerin iddia ettikleri gibi olsaydı, yani Kur'ân Allah katından gelmemiş ve Resûlullah'ın (a.s.) kendisi tarafından uydurulmuş olsaydı kendini elbisesi ile tanıtmaz, aksine yüceltecek ve büyütecek ifadelerle tanıtırdı. Bunu yapmadığına göre Resûl-i Ekrem'in hak bir peygamber olduğu, risâleti kendisine vahyedildiği gibi tebliğ ettiği ve emredilene uygun olarak aktardığı ortaya çıkmıştır. (Bunun yanında) "Suratını astı, yüzünü çevirdi"[2] meâlindeki âyette ve başka âyetlerde olduğu gibi Resûl-i Ekrem'i azarlama (itâb) sadedinde gelen âyetlerde de onun peygamberliğini kanıtlayan deliller vardır. Resûlullah'tan (a.s.) "örtüsüne bürünen" diye bahsedilmesi, kişinin kardeşini elbisesi ile tanıt-
233 masının caiz olduğunu bilme hedefine yönelik de olabilir. [§]Resûl-i Ekrem'in (a.s.) büründüğü elbisesine nispet edilmesi, o elbisenin vahyin iniş esnasında üzerinde bulunması nedeniyle yüceltilmesi gibi bir sebebe dayanabilir. Daha önce belirttiğimiz gibi "nâkatullâh" (نَاقَةُ الله)[3] "mesâcidallâh" (مَسَاجِدَ الله)[4], "Rabbu'l-arş" (رَبُّ العَرش)[5] örneklerinde olduğu üzere eşyanın tek tek Allah'a nis-

---

1 Ebû Hureyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakillerine göre Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuşlardır: "Hiçbir topluluk yoktur ki Allah'ı zikretmek üzere bir araya gelsinler de melekler onları kuşatmamış, rahmet kaplamamış, üzerlerine huzur inmemiş ve yüce Allah onları kendi katında olanların yanında anmamış olsun". Resûl-i Ekrem bir başka hadislerinde ise şöyle buyururlar: "Şüphesiz ki Allah mühlet verir. Gecenin ilk üçte biri geçtiği zaman dünyaya en yakın semâya nüzûl buyurarak: "Var mı tövbe eden! Var mı istiğfarda bulunan! Var mı isteyen! Var mı duada bulunan!" der. (Bu) tâ fecir aydınlanıncaya kadar (böyle devam eder) (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 43; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 161, 172).

2 Abese, 80/1.

3 el-A'râf, 7/73.

4 el-Bakara, 2/114.

5 et-Tevbe, 9/129.

pet edilmesi, bu nesnelerin değerini büyütme sadedinde ifade edilir. Örneklerin birincisi, deve mûcizesinin büyüklüğünü göstermek, ikincisi mescitleri şereflendirmek, üçüncüsü ise arşı yüceltmek içindir. Varlıkların bir bütün olarak Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi ise Cenâb-ı Hakk'ı yüceltmek anlamına gelir. "el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" (الحَمْدُ لله رَبِّ العَالمين)[6] (yani hamd âlemlerin Rabb'inedir), "Rabbu's-semâvâti ve'l-ardi ve mâ beynehumâ" (رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا)[7] (yani göklerin, yerin ve aralarında bulunanların Rabb'i) âyetleri buna örnektir. Bundan sonra kişiye rükû yaparken Allah Teâlâ'yı tesbih etmesi ve "Sübhâne Rabb'iye'l-azîm", yani "Ey büyük Rabbim! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim" demesine izin verilmiştir. Burada kişi "Rabb'iye", yani Rabb'im diyerek kendini Rabb'ine nispet etmiştir. Oysa bu gibi durumlarda ifade nefsi yüceltme tarzında dile getirilmemesi için "sübhâne Rabb'inâ", yani "Rabb'imizi noksan sıfatlardan tenzih ederiz" demek gerekirdi. Fakat söz konusu tesbihi, Rabb'in tâziminin ve yücelikle nitelenmesinin gerçekleştiği duruma, yani rükû ve secde haline denk geldiği zaman kişinin bu tesbihi okumasına izin verilmiştir. Bu, nefsi yüceltme sadedinde söylenmiş bile olsa sözünü ettiğimiz durumdan dolayı buna izin verilmiştir. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) büründüğü elbisenin de aynı şekilde vahyin indiği esnada giyilmiş olması açısından şanı yücelmiş ve Resûlullah (a.s.) o elbiseye nispet edilmiş oldu. Öte yandan kişi örtüsüne uyumak ya da dinlenmek istediği zaman bürünür. Bu durum, kişinin o halde melekle birlikte olması şöyle dursun itibar sahibi büyük insanlarla bile birlikte
olmayı istediği bir görüntü olamaz. [§]Bu olgu, bize Resûl-i Ekrem'in kendi- 234
sine vahyin ne zaman geleceğini bilmediğini gösterir. Bilmeyince de vahyin ne zaman geleceğinin bildirilmesi haline nazaran bu durum çok daha zor ve çok daha sıkıntılı olur. Çünkü kendisine vahyin ne zaman geleceği bildirilmeyince nefsini meleklerle baş başa olmaktan hayâ edeceği bütün durumlara düşmekten koruması gerekir. Bu nedenle hiçbir kimseye ölüme hazır olması için ömrünün ne zaman sona ereceği bildirilmemiştir ki kişi ölümün her an gelebileceği korkusu içinde olsun ve ömrünün sonuna kadar bu korku içinde yaşasın. *En doğrusunu Allah bilir.*

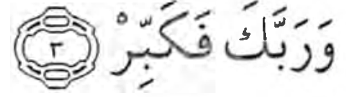
Kalk ve uyar! Resûl-i Ekrem (a.s.) hem "uyarıcı" ve hem de "müjdeci" olduğu halde âyette "müjdeleme" değil de özel olarak uyarmadan söz edilmiştir. Her ne kadar belirtilmemiş olsa da "uyarı"nın içinde "müjde" zımnen vardır. Çünkü "uyarı" insanların nefsi ile alâkalı değildir. "Uyarı" sadece kınanmış bir fiili işleyen kimsenin akıbetini beyan eder. Kişi, o fiili işlemekle uyarıyı hak edince terketmekle de müjdeye lâyık olur. Sonuç olarak uyarıda müjdele-

---

6 "Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur" (el-Fâtiha, 1/2).

7 "O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabb'idir" (Meryem, 19/65).

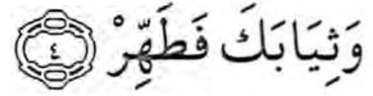
me, müjdelemede de uyarı olduğu ortaya çıkmış oldu. Allah Teâlâ, bunlardan birini belirtmekle yetinmiş diğerine gerek duymamıştır. "Kalk" anlamındaki "kum" kelimesi, kalkmakla yükümlü tutmak anlamında değildir. Mânası, gücünün yettiği nispette insanları uyarmak ve müjdelemek için kalk demektir.

3. ***"Sadece Rabb'inin büyüklüğünü dile getir."***

[Allah'ı Yüceltmek]

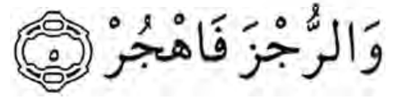
Sadece Rabb'inin büyüklüğünü dile getir. Âyetin metninde geçen "kebbir" (كبّر) kelimesi "tâzim et" anlamınadır. Allah Teâlâ'yı yüceltme davetine uymak, emrine itaat etmekle ve yapmakla yükümlü kıldığı fiillere katlanmakla olur. Allah'ı yüceltmek sadece dille "yâ âzîm" diyerek değil, böyle yaparak
235 olur. Âyetin yorumu şöyle de olabilir: [§]Rabb'ini inkârcıların "Allah'ın oğlu ve ortağı vardır" diye niteledikleri sıfatlardan yüce olduğunu söyle, O'nu bu sıfatlardan tenzih et, hakkına saygı göster ve nimetlerine şükrünü eda et. Bu yorum bizim şöyle dememize benzer: Allah sevgisi, O'na itaattır, emirlerine sarılmaktır. Yoksa kalbe gelip de kişinin çarpıldığı ve kendini kaybettiği bir duygu değildir. İşte Allah'ı yüceltme de böyledir. Sadece sözle değil, belirttiğimiz sıfatlarla olur.

4. ***"Elbiseni tertemiz tut."***

Elbiseni temiz tut. "Elbise" anlamındaki "siyâb" (ثياب) kelimesi ile "Hz. Peygamber'in nefsi" kastedilmiş olabilir. Bu durumda elbise mânasına gelen "siyâb" belirtilmiş, kinâye yoluyla "nefis" kastedilmiş olur. Benzer şekilde Araplar'ın verdiği sözde durmayan ve vefasız olan kimseler için "O kirli elbiselidir, vefakâr olan kişi için de "O temiz elbiselidir" dedikleri rivayet edilir. Âyette hitap "nefis" ile alakalı olduğu takdirde yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* ahlâkını, fiillerini ve sözlerini kınanacak olduğun davranış ve beyanlardan arındır demek olur. "Siyâb" kelimesi ile "elbise" kastedilmiş olması da mümkündür. Bu takdirde "Elbiseni tertemiz tut" cümlesi, pislik ve kirlerden arındırma ile ilgili olur. Pislikten temizlemekle hem biz ve hem de Resûl-i Ekrem mükellef tutulmuş bulunmaktayız. Ama kirlerden temizliğin sadece Resûlullah'a (a.s.) yönelik bir emir olması mümkündür. Çünkü O, risâleti halka

tebliğ etmekle yükümlüydü. Dolayısıyla kirli ve pis görülmemesi, aksine saygı ve hürmet nazarı ile bakılması için elbiselerini temizlemesi istenmiş olabilir. Bu emir, sadece elbiseleri temizlemekle ilgili değildir, aksine yiyecek, içecek, elbise ve başka nesneler olmak üzere faydalandığı her şeyi temizleme emridir. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Abbâs'ın bu âyeti, "Elbiseyi övünmek ve vefasızlık yapmak için giyme!" diye yorumladığı rivayet edilir[8]. Rivayete göre bir kimse Câhiliye döneminde vefasız ise "O kirli elbiselidir" derlermiş. [§]Hasan-ı 236
Basrî ise bu beyanı "Ahlâkını güzelleştir" diye yorumlamıştır. Bazıları ise aynı âyete "Elbiseni kısa tut, uzatma, etekleri yerlere sürünüp de pislik bulaşmasın" anlamını vermişlerdir[9]. *En doğrusunu Allah bilir.*

5. "Her türlü pislikten uzak dur."

Her türlü pislikten uzak dur. "Rucz" (الرُّجْز) günah (me'sem) ve azaba sebep olan her inanç ve davranış demektir. Dolayısıyla kelime, nefsin rahatsız olacağı ve elem duyacağı fiil olarak yorumlanır. Kötülük buna örnektir. Çünkü kötülük, nefsin eziyet duyacağı ve işlendiğinde elemlere gark olacağı bir fiildir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara ise en kötüsünden elem verici bir azap vardır"[10]. "Me'sem" (المَأثَم) nefsin incinmesine, "azap" (العَذَاب) ise elem duymasına sebep olan inanç ve davranıştır. "Rucz" ise her ikisinin adıdır[11]. Müfessirler burada "rucz" kelimesini "me'sem" şeklinde yorumlamışlardır. Katâde'nin nakline göre Mekke'de İsâf ve Nâile adında iki adet put vardı. Bu iki putun yanına gelen müşrikler onlara yüz sürerlerdi. Cenâb-ı Hak "Her türlü pislikten uzak dur" emri ile peygamberine (a.s.) onlardan uzak durmasını emretmiştir[12]. Bir başka rivayete göre de

---

8 İkrime'nin nakline göre İbn Abbâs'a "Elbiseni temiz tut" meâlindeki âyetin mânası sorulur. O da "Elbiseni vefasızlık ve övünmek için giyme" şeklinde yorumlar (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 326).

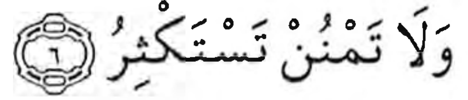
9 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 64; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 147.

10 Sebe, 34/5.

11 el-Me'sem (المَأثَم) nefsin incinmesine sebep olan şeyin adıdır. "Rucz" her ikisinin, hem "me'sem" ve hem de "azab"ın adıdır. "Me'sem": Nefsin incinmesine sebep olan şeyin adıdır. Azap ise nefsin elem duymasına neden olan şeydir. Me'sem: Nefsin incinmesine sebep olan şeydir. Rucz, her ikisinin adıdır. Azabın ve nefsin elem duymasına sebep olan şeyin adıdır.

12 Katâde'nin "Her türlü pislikten uzak dur" beyanını açıklarken şöyle dediği nakledilmiştir: İsâf ve Nâile iki put olup, Beytullah'ta bulunur, bunların yanına gelenler onlara yüz sürerlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ peygamberine (a.s.) o iki puttan kaçınmasını ve uzak durmasını emretmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 184).

müşrikler Resûl-i Ekrem'e (a.s.) "Bu putların yüzlerine dokunman, bizim sana iman etmemiz ve tâbi olmamız için uygun bir hareket olur" demişler, bu olay üzerine Cenâb-ı Hak "Her türlü pislikten uzak dur", yani putlara ibadet etmekten uzak dur meâlindeki âyeti indirmiştir. Bazıları "rucz" azap anlamına gelir demişlerdir. Bütün bu mânaların tümü, kelimenin azap ve azaba sebep olan her şey diye belirttiğimiz anlamda birleşir. *En doğrusunu Allah bilir.*

237 [§]6. ***"Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma."***

Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Mücâhid ve Hasan-ı Basrî'ye göre âyetin yorumu şeyledir: "Amelini çok görerek bunu Rabb'ine karşı sayıp dökme", "Yaptığın ameli Rabb'ine karşı sayıp dökerek çok görme"[13]. Eğer âyetin yorumu bu ise her ne kadar Resûl-i Ekrem'den söz ediliyor olsa da hitap ondan başkasınadır. Çünkü Resûlullah'ın (a.s.) yaptığı ameli Rabb'ine bir bir sayması ve çok görmesi düşünülemez. Sebebine gelince; bu tarz bir hareketi sıradan ve sade insanlardan en ufak bir iyi karaktere sahip kimse yapmazken Resûl-i Ekrem'in yapması nasıl düşünülebilir? Zira yapılan iyiliği Allah Teâlâ'ya bir bir sayıp dökmek münafıkların yapacakları şeylerdendir. Allah Teâlâ meâlen şöyle beyan buyurmuştur: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın"[14] Resûl-i Ekrem, "Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma"[15] ve benzeri beyanlarının gereği olarak bu hareketi yapmaktan korunmuş olmakla birlikte hitabın kendisine yapılması da mümkündür. Daha önce belirttiğimiz gibi ısmet sıfatı, yasak bir fiilin yapılmasına engel olmaz. Çünkü yasak, devam ettiği halde ısmet sıfatı mevcut olabilir. Yasak eğer mevcut olmazsa o zaman ısmet sıfatının herhangi bir faydası olmaz. Bazıları ise "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma" meâlindeki âyeti bir bağışta bulunup da o vesile ile dünyada ondan daha üstün bir karşılığı almaya kalkışmak şeklinde tefsir etmişlerdir. Resûl-i Ekrem'e (a.s.) -geçinebilmesi için zaruri olarak ihtiyaç duyacağı miktar hariç- dünyada ticaret ve başka yollardan malını çoğaltacak vesilelere başvurma yasağı getirilmişti. Yüce Allah'ın "Sakın kendilerini sınamak için onların bir

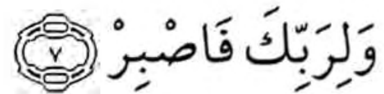
---

13 Hasan-ı Basrî âyeti "Amelini sayıp dökerek Rabb'ine karşı çok görme" şeklinde yorumlamıştır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 186).

14 el-Hucurât, 49/17.

15 el-Kasas, 28/88.

kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme"[16] emrini okuduğumuzda bu gerçek anlaşılır. Resûl-i Ekrem'in onların yararlandırıldıkları şeye göz dikmesi yasaklandığına göre mal kazanma vesilelerine başvurması evleviyetle yasak olur. Allah Teâlâ'nın Resûl-i Ekrem'e mal kazanma ve kazandıklarını biriktirme yasağı getirdiği sabittir. Cenâb-ı Hak, onun rızkını beşerin elindeki vesilelerin işe yaramadığı bir yönden fey (gayri müslimlerden savaşmaksızın alınan mallar) ve ganimetten (gayri müslimlerden savaşarak alınan mallar) tahsis etmiştir. [§]Öte yandan Resûl-i Ekrem'in bu malları elin- 238
de tutması ve kendi nefsi için saklaması yasaklanmış, aksine ümmeti için harcaması emredilmiştir. Nitekim Resûlullah (a.s.), bu durumu şöyle ifade ederler: "Şu maldan benim hakkım sadece beşte birdir. Beşte bir de yine size geri döner"[17]. Allah Teâlâ ise şöyle beyan buyurur: "Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resûlüne fey olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir"[18]. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) gelecek için mal biriktirmediği rivayet edilmiştir. Allah Teâlâ, "İnkâr edenlerin (gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın; Kısa süren bir faydalanma...Sonra sığınakları cehennem. Ne kötü bir mesken!"[19] buyurmaktadır. Buradan anlaşılmış oldu ki Resûl-i Ekrem'in (a.s.) mal kazanma araçlarını kullanması ve kazandıklarını biriktirmesi yasak olduğu gibi aynı şekilde hediye vererek dünyada ondan daha üstün bir karşılığı beklemesine de izin verilmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

7. "Rabb'inin rızasına ermek için sabret."

Rabb'inin rızasına ermek için sabret. Bu ifade, sırf Allah Teâlâ için sabretmeye ve bu uğurda samimi olmaya davet etmektedir. "Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret"[20] cümlesi ise sabrın bizzat kendisine davettir. Bu cümlenin de sabrı emrediyor olması mümkündür. O zaman iki âyet arasındaki fark, bi-

---

16 Tâhâ, 20/131.

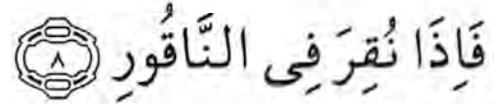
17 Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Bu maldan benim hakkım beşte bir hariç sizlerden herhangi bir kimsenin hakkı gibidir. Beşte bir de yine size geri döner. İğneyi, ipliği ve bunlardan daha değerlisini getirin. Ganimet malından sakın çalmayın. Çünkü o, kıyâmet günü çalan için utançtır, ayıptır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 127).

18 el-Haşr 59/7.

19 el-Haşr 59/7.

20 el-İnsân, 76/24. Ayrıca bk. et-Tûr, 52/48.

rinde "Rab" kelimesinin önce, diğerinde ise "sabret" fiilinin önce geçmiş olmasıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş olmaktadır: Rabb'in için sabret, yani sana yapılan eziyete sabret ve yaptıklarına misli ile mukabele etme! Çünkü Allah Teâlâ onların haklarından gelir. Bu ifadeden anlaşılan şey, Resûlullah'ın (a.s.) nefsinin hoşlanmadığı ve ona ağır gelen durumlarla imtihan edildiği ve Allah Teâlâ'nın onu hoşlanmadığı şeylere tahammül etmeye davet ettiğidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

8. "Sûra üflendiği zaman."

Sûra üflendiği zaman. Arapça'da "nukıra" (نُقِرَ) fiili "üflendi" anlamına gelir. "Nâkūr" (النَّاقُور) ise "sûr" demektir. Bu, öncekilerin kitaplarından nakledilmiş bir kelimedir. Allah Teâlâ burada "fe izâ nukıra fi'n-nâkūr" (فَإِذَا نُقِرَ فِى النَّاقُورِ) buyururken, bir başka yerde "fe izâ nüfiha fi's-sûri nefhatün vâhide" (فإذا نُفِخَ فى الصُّور نفخَةٌ واحِدَةٌ)[21], bir başa âyette ise "in kânet illâ sayhaten vâhideten" (إنْ كَانَتْ إلاّ صَيحَةً واحِدَةً)[22] ifadesini kullanır. Bütün bu kelimeleri gerçek mânada yorumlamak ve "sayha", yani çığlık, "zecra", yani bağırma ve "nakra", yani üfürmenin gerçek-
239 leşmesinin ardından kıyâmetin kopacağını söylemek mümkündür. [§]Diğer taraftan bahsi geçen kelimelerin zihinde canlandırma anlamında olması da imkân dâhilindedir. Bu durumda söz konusu olguların Allah Teâlâ açısından kolay ve basit olduğu haber verilmiştir deriz. Çünkü "lemha", yani aniden parlama, "zecra", yani bağırma, "nefha" ve "nakra", yani üfürme kolay olup hiç kimsenin yapmakta zorlanacağı işlerden değildir. Bu beyan, ruh üflenecek olanlar bakımından bu işin çok hızlı olacağı tarzında yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle; ruh üflenecek olanlara ruhları bir üfürme (nefha), bir bağırış (zecra) ve bir haykırış (sayha) süresinde iade edilir. Oysa ilk yaratılış böyle değildir. İlk yaratılışta ruh, canlının anasının karnında kırk gün nutfe (aşılanmış yumurta), sonra kırk gün alaka (rahim duvarına tutunmuş et parçası), sonra kırk gün mudğa (belli belirsiz et parçası) olarak kalmasının ardandan üflenir. Belirtilen sürelerin geçmesinin ardından ruh üflenir[23]. İkinci yaratılışta ruh "nefha" (üfü-

21 "Sûra bir defa üflendiğinde" (el-Hâkka, 69/13).

22 "(Cezaları) korkunç bir sesten ibaretti" (Yâsîn, 36/29).

23 Her halde müellif Hac sûresinin 5'nci âyeti gibi âyetlere işaret ediyor. Allah Teâlâ bu âyette şöyle beyan buyurur: "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim; ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz" (el-Hac, 22/5).

rüş), "zecra" (bağırış), "sayha" (çığlık) ve "lemha" (şimşek gibi aniden parlama) oluşacak kadar kısa sürede üflenir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyeti yorumlarken bunun gerçek mânada değil, bir temsil (zihinde canlandırma) olabileceğini söyledik. Gerçi bazı hadislerde "sûr"dan ve "nâkûr"dan söz ediliyor, fakat bu hadisler âhâd haberlerdir. Âhâd haberler, amelî konularda bilgi sağlar, fakat şahitlik edilecek iman konularında kesin bilgi vermez. Oysa "sûr" ve "nâkûr"un gerçek mânada kullanıldığını söyleyebilmek için kesin bilgi sağlayan bir delil bulunmalıdır. Bundan dolayı "sûr" ve "nâkûr", hakkında kesin hüküm verilememesi için gerçek mânada kullanıldıklarına dair bir durum ortaya çıkmamıştır.

Öte yandan "izâ" (إذا) edatının vakit hakkında sorulan bir soruya cevap olarak geldiğini söylemiştik. Burada sanki şöyle denilmiş olmaktadır: "Sûra üfleninceye kadar sabret". Bu kısım "Kalk ve uyar" emrinin cevabı da olabilir. Yani "Onları, kötülerin başına sûra üflenmek sûretiyle azap geleceği konusunda uyar". Aynı ifade "Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim"[24] cümlesinin cevabı da olabilir. Yani "Ben de onu sûra üflenince sarp bir yokuşa süreceğim". Veya soru, işaret edilmeyen bir hususta da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ﴿١٠﴾

[§]***9-10. "İşte o gün zorlu bir gündür. İnkârcılar için hiç de kolay olma-*** 240
yan bir gündür."

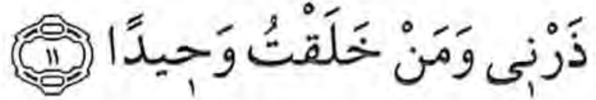
İşte o gün zorlu bir gündür. İnkârcılar için hiç de kolay olmayan bir gündür. Sözü dilen bu "gün" müminlere rahmet günüdür. Çünkü o gün güzel bir şekilde ağırlanacaklar ve Rab'lerinden büyük derecelere ereceklerdir. Fakat Allah Teâlâ kitabında birçok âyette söz konusu günden ve mümin olmayanların başlarına gelecek olsa da o gün meydana gelecek hallerden söz etmektedir. Cenâb-ı Hak meydana gelecek olaya bazan "vâkıa", yani büyük olay, bazan "kāria", yani korkunç ses, bazan da "hâkka", yani gerçekleşecek olay ismini vermiştir[25]. Azap sadece kâfirlerin başına gelecek ve onların başında

---

24 el-Müddessir, 74/17.

25 Her halde rahmetli müellif şu âyetlere işaret ediyor: "Büyük olay gerçekleştiği zaman; artık onun vukuunu yalan sayacak kimse kalmayacaktır" (el-Vâkıa, 56/1-2); "O korkunç ses! O ne dehşetli ses! O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin?" (el-Kāria, 101/1-3); "O gerçekleşecek olay (kıyâmet)! Nedir o büyük olay? O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin!" (el-Hâkka, 69/1-3).

gerçekleşecektir. Bu olay belli bir zümreye zor ve belli bir gruba kolay olmakla birlikte Allah Teâlâ ona "zor" ismini vermiştir. Söz konusu günün bazı korkularının, -Cenâb-ı Hakk'ın "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[26] beyanında işaret ettiği üzere- bütün fırkalara şamil olarak tüm yaratıklar açısından söz konusu olması mümkündür. Ardından müminlerin korkuları Allah Teâlâ'dan gelen müjdelerle ve ikramlarla kaldırılacak ama o günün zorluğu cehennemlikler için kalacaktır.

11. "Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) *tek başına bana bırak."*

[Hz. Peygamber'in Firavunları]

Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak. Bu âyetin Velîd b. Muğîre hakkında indiği söylenmiştir. Esasen geçmiş peygamberlerin firavunlarla aralarında geçen konuşmalara dair anlatılan haberler, bunların o peygamberlerle kişiler arasında geçtiğini göstermektedir. Şöyle ki: Her peygamberin firavunu bir tane idi, onun dışındakiler kendi görüşünü bırakır ve onun idaresine tâbi olurdu. Bu yüzden peygamber o firavundan başkasına hitap etme ihtiyacı duymazdı. Resûlullah'ın ise (a.s.) firavunları çoktu. Bunlardan her biri kendi adına reislik iddiasında bulunur, başkasına uymaktan ve kendi düşüncesini bir yana bırakmaktan ve ona boyun eğmekten kaçınırdı. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) firavunları arasında Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre, Ebû
241 Leheb ve başkaları vardı. [§]Resûlullah (a.s.) bunların her biri ile konuşma ihtiyacı duyuyordu. Topluluklara hitap etme ve karşılığında her birinin cevabını alma ihtiyacı duyan kimsenin işi, bir kişiye hitap etme ihtiyacı içinde olandan çok daha zordur. Bu açıdan Resûl-i Ekrem'in (a.s.) meşakkati, kendisinden önce geçen peygamberlerin imtihanlarından çok daha fazla olmuştur.

Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak. Bu beyandan Resûlullah'ın (a.s.) o kişiyi bırakmadığı ve Allah Teâlâ'nın da ona "bana bırak" dediği gibi bir mâna anlaşılmaz. Fakat kuvvetini ortaya koymak için ilk baştan söylenmiş sözlerdendir. Meselâ bir kimse, diğerine daha önceden engellemediği halde "Filanca ile beni baş başa bırak", "Beni onunla baş başka bırak" der. Bu sözüyle o kişinin kötülüğünü defetmeye kādir ve yeterli

---

26 "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!" (el-Hac, 22/2).

olduğunu belirterek kuvvetini ortaya koymak ister. Netice olarak **Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak** cümlesi, Allah Teâlâ'dan Resûlullah'a (a.s.) o kişinin karşısına çıkmaması ve yaptığına karşılık vermemesi konusunda yapılmış bir çağrıdır. Çünkü Allah ona yeter ve kötülüğünü senden savuşturur. Veya bu beyan, Resûlullah'a (a.s.) o kişiye helâk olması ve yok olması için beddua etmesini yasaklamakta ve Allah Teâlâ'nın emri gelinceye kadar sabretmesi istenmektedir. Bu durumda âyet Resûl-i Ekrem'e (a.s.) yönelik bir teselli ihtiva eder. Şöyleki: Birbiri ile çekişen iki kişi herhangi bir hususta çekişse ve aralarında kötülük meydana gelse, bir üçüncü kişi de onlara yardım etmek için harekete geçse, böyle bir gelişme yardım alana hafiflik sağlar, ferahlık duymasına ve teselli bulmasına vesile olur. Resûlullah'a (a.s.) yardım eden Allah Teâlâ olduğuna ve düşmanına karşı ona yeteceğine göre bundan daha büyük bir teselli ve ferahlama olabilir mi? Bu ifade, Hz. Peygamber'i (a.s.) "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[27] ve "Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret"[28] beyanlarıyla davet edildiği sabra muvaffak kılmaktadır.

[§]**Yarattığım o şahsı.** Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Bi- 242
rincisi şudur: "Ben onu tek başıma yarattım, yaratırken hiçbir yardımcım, destekçim ve yol gösterenim yoktu". [İkincisi de şöyledir:] "Onu yalnız yarattım. Onun ne malı ve ne de çocuğu vardır". Bu durumda ifade, o mel'ûn kişi için tehdit ve korkutma olur. Yani bu mel'ûn kişi, "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz"[29] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere herhangi bir mala ve yardımcıya sahip olmaksızın yaratıldığı o hale döndürülmekten nasıl olur da korkmaz!

وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾

12. "Kendisine geniş bir servet."

Kendisine geniş bir servet. Âyette yer alan "mâlen memdûden" (مَالًا مَمْدُودًا) tabirine "bitip tükenmez, aksine arkasından takviye gelen mal" mânası verilmiştir. Mücâhid'in söz konusu malın miktarını "bin dinar" olarak açıkladığı

---

27 el-Ahkâf, 46/35.
28 el-İnsân, 76/24.
29 el-En'âm, 6/94.

nakledilir[30]. Süddî ise "mâlen memdûden" on üç bin idi demiştir[31]. Yüce Allah bu cümle ile o kişiye Tâif'te yılda iki kez ürün veren tarla bahşetmesini kastetmektedir denilmiştir. Fakat bizim kanaatimize göre "memdûd mal" durmadan gelen ve arkası kesilmeyen demektir. Arkası kesilmeyen malı sayıp bitirmek mümkün değildir.

وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾

13. "Ve gözü önünde duran oğullar verdiğim."

Ve gözü önünde duran oğullar verdiğim. Yani huzurunda duran ve kaybolup gitmeyen oğullar verdiğim. Bu âyette iki çeşit hikmet vardır. Birincisi; zikri geçen kişinin malı o derece çoğalmıştı ki mal elde etme ve kazanmakta çocuklarını oraya buraya gönderme ihtiyacı duymamıştı. Tam aksine mal, bol bol geliyordu ve mal edinme yollarına katlanmaya muhtaç olmamıştı. İkincisi; oğullardan istenen ve beklenen netice, onlara bakarak içinde bir sıcaklık duymak, kendilerinden yardım istemek ve ihtiyaç anında desteğine başvurmaktır. Âyetten anlaşıldığına göre o kişi emeline ulaşmış ve herkesin sahip olmayı arzu ettiği çok mala ve evlada kavuşmuştur.

وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾

243 [§] *14. "Önüne nimetleri serdikçe serdiğim."*

Önüne nimetleri serdikçe serdiğim. Yani dünyada nimetleri önüne serdikçe serdiğim. "Temhîd" kelimesinin "temkin", yani imkân ve fırsat verme anlamına geldiği söylenmiştir.

ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا ﴿١٦﴾

15. "Arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi!"

16. "(Daha fazla vermek mi?) ***Asla! Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir."***

---

30 Mücâhid "Kendisine geniş bir servet verdiğim" meâlindeki âyeti tefsir ederken "O kişinin malı bin dinardı" dediği nakledilir (bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsir*, III, 364; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 191).

31 Bu görüşü Beğavî'nin *Meâlimü't-tenzîl* (VIII, 266-267) isimli eserinde geçen ifadelerle karşılaştır.

Arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! Bu kişinin beklentisinin şu ilâhî beyanda işaret edildiği gibi âhirette daha fazla vermeye yönelik olabilir: "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[32] Kâfirler, dünyada müminlerle aynı hayatı yaşayınca âhirette de -eğer gerçekse diyerek- aynı hayatı paylaşacaklarını zannediyorlardı. Burada sözü edilen mel'ûn Velîd, dünya nimeti nasıl önüne serilmişse âhiret nimetinin de kâfirlerin önüne aynı şekilde serileceğini zannetmişti. Cenâb-ı Hak, onların bu beklentilerini reddetmek için "asla!" ifadesini kullanmaktadır. Mânası bu olduğu takdirde âyet Resûlullah'ın (a.s.) peygamberliğinin en büyük delillerinden birini teşkil eder. Çünkü Velîd b. Muğîre'nin âhirette hiçbir pay ve nasibinin olmayacağını haber vermektedir. Bir kimse, hayatını kâfir olarak noktalarsa âhirette nasipten mahrum kalır. Velîd b. Muğîre de Resûl-i Ekrem'in haber verdiği gibi hayatını kâfir olarak sonlandırmıştır. Netice olarak Velîd konusunda Resûlullah (a.s.) gayba dair haber vermiş ve verdiği haber doğru çıkmış olup olay aynen dediği gibi gerçekleşmiştir. Böylece söz konusu haberi ona Allah Teâlâ'nın verdiği ortaya çıkmış oldu. Velîd b. Muğîre'nin daha fazla verilme beklentisinin dünyada olması da mümkündür. Allah Teâlâ da "asla!" diyerek bu beklentiye de son vermiştir. Rivayete göre bu âyetin inmesinden sonra Velîd b. Muğîre'nin malı eksilmeye başlamış ve bu kayıp, Cenâb-ı Hak kendisini helâk edinceye kadar sürüp gitmiş ve malı hiç artmamıştır. Bu durumda da âyette birinci ihtimalde olduğu gibi yine Resûlullah'ın (a.s.) risâletinin ispatı söz konusudur.

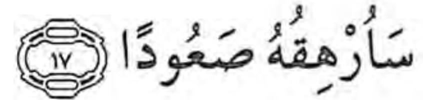
Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Âyetin bu ifadesi, Resûl-i Ekrem'e (a.s.) sabır desteği vermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine olan nimetlerini çoğaltmıştır. Öte yandan söz konusu mel'ûn Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği nimetler ve lütuflar çok olduğu halde O'nun (âyetlerine) karşı direnmiş, emirlerine itaat etmemiştir. [Yüce Allah Resûl-i Ekrem'e şöyle demiş olmaktadır:] Peki sen böyle bir kimseden Rabb'ine karşı olan davranışından başka bir hareketi nasıl olur da beklersin! [§]Bu cümlede 244
Resûlullah'ı (a.s.) sabra davet eden bir özellik vardır. "İnat" (العِنَاد), gerçeğin ortaya çıktığını bilerek ona muhalif olmaktır. Bu durumda **Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir** meâlindeki beyan, Velîd'in bilgi sahibi olup, her şeyden baştan sona kadar haberdar olduğu halde Allah Teâlâ'nın

32 el-Câsiye, 45/21.

âyetlerine karşı direndiği, Resûlullah'ın (a.s.) emrine muhalif davrandığı ve böbürlendiği haber verilmiş olmaktadır. Mükâbir, aklını üstün tutmaya çalışan ve aklının tespit ettiği gerçeklere fiilleri ve sözleri ile direnip muhalefet eden kişidir.

[Allah Teâlâ Kul İçin Aslah Olanı Yapmaz]

Arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! cümlesi, "Allah Teâlâ, kulları için ancak en yararlı olanı yapar" diyenlerin görüşlerini çürütmektedir. Çünkü **daha fazla vermemi** meâlindeki beyanda ifade edilen "daha fazla"nın, kişinin beklediği ve onun için en yararlı (aslah) olan mânasına uzak bir ihtimal değildir. Allah Teâlâ'nın onlara daha fazla vermek için şart koşması ve **asla** demesi, Velîd'in daha fazla beklentisini keser. Böylece Cenâb-ı Hak, onu daha fazladan mahrum etmekle haksızlık yapmış olur. Allah Teâlâ, Resûlullah'ın (a.s.) risâletinin alâmetini nasıl olur da size göre zulüm ve haksızlık olan bir açıdan yapar? Kişinin daha fazladan mahrum olması, kendisi için daha hayırlı ve daha iyi ise nasıl olur da mahrum bırakmayı peygamberliği için alâmet yapar? Ve size göre Allah Teâlâ'nın onu mahrum bırakması gerekir. Abdullah b. Mesûd kırâati şöyledir: "Sümme yatmau en yezîde" (ثُمَّ يَطْمَعُ أن يَزِيدَ), yani arkasından daha fazla arttırmak isteyen kişiyi!"

17. "Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!"

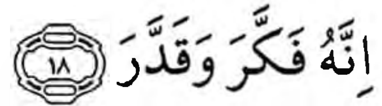
Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim! Âyette sözü edilen "sa'ûd" (صَعُودً) kelimesinin gerçek mânasında olması mümkündür. "Sa'ûd" bazı müfessirlerin ifade ettikleri gibi üzerine tırmanmanın zor olduğu sarp yokuş demektir. Bu ifadenin gerçek mânada değil de temsilî bir anlatım olması da mümkündür. Şöyle ki: "Sa'ûd" dünya hayatında, kişinin üzerine tırmanmasının zor olduğu, "hebût" (الهبوط) ise, üzerinden aşağıya doğru inişin kolay olduğu şeylerdendir[33]. Eğer "sa'ûd" buysa o zaman Velîd'e âhirette dayanması zor ve ağır gelecek şeylerden birisi başına gelecek demektir.

---

33 "es-Sa'ûd" (الصعود) yukarı doğru yükselen yol demektir. Kur'ân'da "Se ürhikuhû sa'ûden" ifadesi geçer ki mânası "Ben de onu sarp bir yokuşa", yani azap meşakkatine "süreceğim" demektir. Leys ve başkaları ise şöyle demişlerdir: "es-Sa'ûd", "el-hebût" kelimesinin zıddıdır. "Acûz", "acâiz" "ucuz" gibi "es-Sa'ûd", "sa'âid" ve "su'ud" şeklinde çoğul yapılır. "es-Sa'ûd", zorlu engel demektir. Çoğulu "el-es'ıde" şeklindedir. Arapça'da şöyle denir: "Le urhikanneke sa'ûden" (لأرهقنك صعودا), "Andolsun! Senin sırtına bir meşakkat yükleyeceğim" demektir.

[Allah Teâlâ Kuldan Seçeceğini ve Yapacağını Bildiği Fiilleri Yapmasını İster]

[§]**Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım**[34]. Bu beyan hakkında Mûtezile mezhebine şöyle bir soru yönelir: Burada Cenâb-ı Allah tarafından onu sekara sokacağı ve sarp bir yokuşa süreceği tehdidi vardır. Allah Teâlâ, haberini doğrulamayı ve vâdini yerine getirmeyi mi istemiştir, yoksa verdiği haberde onu yalancılıkla itham etmeyi ve vâdinde durmamayı mı istemiştir? Eğer ikincisini söylerseniz Allah'ın yalan söylediği ve vâdinde durmadığı ithamında bulunmuş olursunuz. Bu konumdaki bir varlık, sefihtir, cahildir ve ilâh olamaz. Eğer yukarıdaki soruya cevabınız "hayır" olur ve "Allah haberini doğrulamak ve vâdini yerine getirmek istemiştir" derseniz size "Allah vâdini onlar inkâra devam ettikleri halde mi yerine getirmek istemiştir yoksa inkârdan vazgeçince mi?" sorusunu sorarız. Eğer "Allah onları sekara (cehenneme) inkârı terketme karşılığında sokacaktır" iddiasında bulunursanız bu, Allah Teâlâ tarafından yapılmış bir haksızlık olur. Çünkü kulunu iradesinin hiçbir etkisinin bulunmadığı bir fiilden dolayı cehenneme sokuyor demek olur. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın onları sekara (cehenneme) inkâr etmeye devam ettikleri ve inkâr aracı üzere kaldıkları takdirde sokacağını kabul ederseniz o zaman şöyle demeniz gerekir: Allah Teâlâ herkesin, seçeceğini ve yapacağını bildiği fiili yapmasını ister. Mûtezile'ye denir ki: Cenâb-ı Hak Kitab'ında "acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim"[35] diyor. Mesele sizin iddia ettiğiniz gibi olsaydı, yani Allah Teâlâ, her kâfirin müslüman olmasını ve kendisine inanmasını istiyor, kâfir de onu inkâr etmeyi ve kendisine düşman olmayı istiyor olsa Allah Teâlâ, aciz olduğu için bir dayanak istiyor demek olur. Çünkü O, kâfir kendisine düşman olmayı tercih ettiği halde onunla dost olmak istiyor demek olur. Allah, zâlimlerin yaptıkları nitelemelerden münezzehtir ve çok çok yücedir.

18. "Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti."

Bu kelimeyi türetmelerinin sebebi, yukarı tırmanırken irtifa kat etmenin, aşağı doğru inişten daha meşakkatli olmasındandır. Bazıları ise âyetteki "sa'ûden" kelimesini "azap meşakkati" olarak anlamışlardır. Başka bazıları ise "O bir tek kordan oluşmuş cehennemde bir dağın adıdır. Kâfir, bu dağı tırmanmakla yükümlü tutulur ve ona demirden topuzlarla vurulur. Kâfir bu ateşe her ayak bastığında bacağı baldırının alt tarafına kadar erir, sonra ayağı sağlam olarak tekrar yerine gelir" demişlerdir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "s'ad" md.).

34 el-Müddessir, 74/26.

35 el-İsrâ, 17/111.

Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Resûlullah'ın (a.s.) firavunları, hakka inatla karşı koyacaklarına ve insanları Allah yolundan çevireceklerine ve O'nun nurunu söndüreceklerine inandılar. Sonra kendileri yalancılık ve cehalet töhmeti altında kalmayacak şekilde Resûl-i Ekrem'e (a.s.) yakıştırmada bulunmakta görüş birliği yapmak istediler. Rivayete göre Velîd arkadaşlarını toplamış ve şöyle demiştir: "Şu günler hac günleri. İnsanlar size bu kişi hakkında soru soracaklar. Ne diyeceksiniz?" diye sormuş, içlerinden biri "Şair olduğunu söyleriz" demiş. Velîd, "Onlar şiir dinlemiş adamlardır. Onun sözü şiir gibi değildir" demiş. Bir diğeri "Kâhindir deriz" cevabını verince Velîd buna
246 [S]"Kâhinler Araplar'ca bilinen kimselerdir. Onun sözünü dinleyince kâhin olmadığını anlarlar ve sizi yalancılıkla suçlarlar" cevabını vermiş. Bir başkası "Yalancıdır deriz" ifadesini kullanmış. Velîd "Biz onu denedik. Asla yalanını görmedik" demiş. Orada bulunanlardan bir diğeri "Mecnundur deriz" diye teklifte bulunmuş. Velîd buna karşı "Ona baktıkları zaman mecnun olmadığını anlarlar" demiş. Ne yapacaklarını bilemez halde iken Velîd kendi kendine düşünüp taşınmış ve ölçüp biçtikten sonra da "Bu olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir"[36], "Onun getirdiği başkasından naklettiği, yani rivayet ettiği sihirden başka bir şey değildir" demiş. Böylece Resûl-i Ekrem'e (a.s.) büyücü ismini vermekte ittifak emişler ve devamla "Sihirbaz, iki kişinin arasını açıyor. O ise babalarla evlatların ve yakın akrabaların arasını açıyor" demişlerdir. Bu iftirayı insanları Allah yolundan çevirmek ve hile ile Allah'ın nurunu söndürmek umuduyla ona atmışlardır. Yaptıkları bu anlaşma, Allah Teâlâ'nın "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir. Ama onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar"[37] meâlindeki âyette belirtilen hususa benzer. Onların kendilerini aldatmalarının hangi açıdan olduğuna dair birkaç türlü açıklama yapılmıştır: Birincisi, yaptıkları hilenin kendi başlarına dönmesi. Allah Teâlâ, Resûlullah'a (a.s.) yaptıkları kötü muameleyi açığa çıkarmış ve bunu kıyâmete kadar okunacak âyet yapmıştır. Bu durumda yalanları ortaya çıkmış, aralıksız okunan lânetle birlikte insanların çağrışacağı güne kadar utanıp arlanacak bir halde kalmışlardır. İkincisi, toplumun önde gelenleri herhangi bir mekânda belli bir tedbir almak için bir araya geldikleri zaman orta tabaka onlarla irtibata geçer, küçükleri de aralarına karışır. Ve böylece tümü nasıl bir tedbir aldıklarını öğrenir ve ittifak meydana gelir. Onların tedbirlerinden haberdar olunca da bu bilgi her tarafa yayılır. Ve böylece insanlar, onların yalanlarını ve düzenbaz-

---

36 el-Müddessir, 74/24.

37 el-En'âm, 6/123.

lıklarını öğrenir. Ve tam o esnada Resûl-i Ekrem'in (a.s.) hali hakkındaki bilgisizlikleri de ortaya çıkar. [§]Yalanları halk arasında yaygın hale gelir ve tam 247 da kendilerinden cehalet töhmetini atmayı istedikleri noktadan zuhur eder. Ve böylece insanların nazarında yalancı oldukları kesinleşir. Kimse onların sözlerine dönüp bakmaz ve Resûlullah'ın (a.s.) durumuna dair söylediklerine iltifat etmez. Çünkü O'nun durumu hakkında bilgisizlikleri ortaya çıkmış olacaktır. Bu da insanları Allah yolundan çevirmeye değil İslâm'a teşvik ve davete sebep olur. Netice olarak yaptıkları hile kendilerine dönmüş olur.

O, düşündü taşındı demek, kesinleştireceği konu üzerinde düşündü demektir. Ya da kendi aralarında atacakları sözler üzerinde, Resûlullah'a (a.s.) atacakları iftiranın hangisinin daha uygun olacağı ve nispet edileceği hakkında düşündü. **Ölçtü biçti** cümlesi de aynı şekilde yorumlanır.

فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾

19. "Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti!"

Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Âyette geçen "kutile" (قُتِلَ) fiilinin "lu'ine" (لُعِنَ) mânasında olduğu söylenmiştir. Lânet etmek, Allah Teâlâ'nın rahmetinden uzaklaştırmak demektir. Söz konusu uzaklaştırma ise ortaya çıkmıştır. Çünkü Velîd'in malının arkası dünyada kesilmiş ve yanında birikmiş olanlar da Cenâb-ı Hak onu helâk edip ebediyen kalmak üzere cehennem ateşine sevkedinceye kadar azalmaya devam etmiştir. **Ne biçim ölçtü biçti** cümlesi, Resûl-i Ekrem'e (a.s.) büyücü ismini verme kararından nasıl oldu da haya etmedi anlamındadır. Onun bu ismi verirken yalancı olduğu mâlum olmuştur. Yahut âyetin mânası şöyledir: "Resûlullah'ın (a.s.) hak bir peygamber olduğunu bile bile Allah'a karşı nasıl cüret etti, âyetlerine karşı nasıl direndi, buna nasıl cüret etti ve Allah'ın intikamından nasıl korkmadı!"

ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾

20. "Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti!"

Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Cenâb-ı Hak ona iki kez lânet etmektedir. Bu lânetin etkisi onun üzerinde hem dünyada ve hem de âhirette ortaya çıkmıştır. Zira Allah Teâlâ, yalanını insanlara bildirmek sûretiyle onu rezil ve rüsvay etmiştir. Dolayısıyla bu leke ebediyetin sonuna kadar üzerinde kal-

248 mıştır. [§]Allah Teâlâ onu rahmetinden uzaklaştırmıştır. Çünkü (bir yandan) elindeki malı azalmaya başlamış (diğer taraftan) malının arkası kesilmiştir. Bunlar, dünyada lânete uğramanın belirtisidir. Cenâb-ı Hak, onu cehenneme (sekar) sokacağı ve sarp bir yokuşa süreceği tehdidinde bulunmuştur. Bu da âhirette rezil rüsvay olacağı ve lânete uğrayacağı anlamına gelir. Bu iki lânetten biri dünyada ortaya çıktı, ikincisi de âhirette ona yetişecektir.

ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾

21. "Sonra baktı."

Sonra baktı. Kavminin kendi aralarında söyledikleri sözlere bakmış olması mümkündür.

ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾

22. "Sonra kaşlarını çattı, suratını astı."

Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. Bu kişiyi kaşlarını çatmaya ve suratını asmaya sevkeden şey, kendisine söyledikleri farklı görüşler olabilir. O da ihtilafları yalancılıklarını ortaya çıkardığı için onlara kaşlarını çatmış olabilir. Yahut Resûlullah (a.s.) hakkında kapıldığı şiddetli öfke olabilir. Bu öfke onu öyle kederlendirmiş ve üzmüştür ki etkisi yüzüne vurmuş ve bu yüzden kaşlarını çatıp suratını asmıştır.

ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾

23. "En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi."

En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. Âyette sözü edilen kişinin bir tedbir almak için bir araya gelen o topluluğa sırtını dönüp gitmesi ve onlara karşı kibir yapması veya Allah Teâlâ'ya itaat etmeye sırtını dönmesi, O'nun resûlüne yüz çevirmesi ve davetine icabet etmemesi nedeniyle kibrine yenik düşmesi mümkündür.

فَقَالَ اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ﴿٢٤﴾

24. "'Bu' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir.'"

"Bu" dedi, Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Yani Muhammed'in getirdiği bu kitap eskilerden nakledilen sihir hareketlerindendir. Yahut da Muhammed'in Allah katından getirdiğini haber verdiği bu kitap, ondan önce geçenlerden nakledilmiş sihirdir. Fakat o bu sözü, o kitabın sihir olmadığını bile bile söylemiştir.

[§]Muhammed'in getirdiği vahiyler onların dedikleri gibi sihir olsaydı 249
sözünün doğruluğu ve risâletinin ispatına dair delil olmaktan yine çıkmazdı. Çünkü düşünce ve derin tefekkür yoluyla bir sözün sihir olup olmadığını bilmeye imkân yoktur. Bunun yolu ancak birisinden duyma ve başkasından almaktır. Onlarsa Resûlullah'ın (a.s.) kimseden bir şey almadığını ve bu bilgilerden haberdar olan kimselerin yanlarına gidip gelmediğini biliyorlar. Netice olarak Resûl-i Ekrem'in (a.s.) bu bilgileri herhangi bir kimseden değil, Allah Teâlâ'dan aldığına dair kesin kanaate vardılar. Netice olarak ona yakıştırdıkları "eskilerden naklettiği" iftirası peygamberliğinin en büyük delillerinden birisi haline gelir. Fakat Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem'i (a.s.) sihir pisliğine bulaştırmamış, münezzeh kılmış ve bu fiile karşı düşman kesilmesini emretmiştir. Hatta Resûl-i Ekrem (a.s.) "Sihir yapan bütün kadın ve erkekleri öldürünüz" "Sihir yapanın tövbesi kılıç darbesidir" demiştir[38].

Öte yandan sihirbaz, insanların arasını açar. Arayı açma büyüsünü, sebebi farkedilmeyecek bir şekilde yapar. Resûlullah'ın (a.s.) ayırması ise (sihirbazların aksine gizli değil) açıktı. Çünkü o, kendilerine deliller getiriyordu. Bu delillere tamamen odaklanan kişi, Resûl-i Ekrem'in (a.s.) iddia ettiği risâlet konusunda kendisini tasdik ediyor, ona iman ediyordu. Ama bunlar üzerinde düşünmeyi bir yana bırakıp adalet ve insaf dairesinden çıkan kişi ise ona imanı terkediyordu. Netice olarak Resûl-i Ekrem'in (a.s.) kişileri çevresinden ayırmasının sihir yoluyla yapılan ayırma gibi olduğu (iddiası) geçerliliğini yetirmiş oldu. Sebebine gelince; onların her biri Resûl-i Ekrem'in getirdiği va-

---

38 Cündeb'in nakline göre Resûlullah (a.s.) "Sihir yapanın cezası kılıçla öldürülmektir" demiştir (Tirmizî, "Hudûd", 27). Süfyan'ın nakline göre Amr Becâle'nin şöyle dediğini anlatmıştır: "Ahnef b. Kays'ın amcası Cez' b. Muâviye'nin kâtipliğini yapıyordum. Hz. Ömer'in vefatından bir sene önce bize "Sihir yapan herkesi öldürün" şeklinde bir mektubu geldi. Haberi nakleden Süfyan "Bütün kadın sihirbazları" ifadesini de kullandı. Mecûsîlerden kan akrabası olduğu halde evli olanlar birbirlerinden ayrıldılar ve onlara yemeğe başlarken fısıltı ile söyledikleri sözü söyleme yasağı getirildi. Ve biz üç sihirbaz öldürdük (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 190). Muhammed b. Abdurrahman b. Sa'd b. Zürâre "Efendimizin (a.s.) eşi Hafsa'nın kendisine sihir yapan bir câriyeyi öldürdüğünü duyduğunu nakletmiştir. Hz. Hafsa bu câriyeyi ölümünün ardından geçerli olmak üzere âzat etmiş (müdebber yapmış), ancak emri üzerine öldürülmüştür" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Ukûl", 19).

hiyler üzerinde düşünseler ve ona odaklansalar yapacakları bu hareket, onları kendisine imana ve risâletini tasdike sevkeder. Netice olarak Muhammed'in (a.s.) getirdiği vahiyler, sevenleri birbirinden ayırma sebebi değil, bir araya
250 gelme ve ülfet vasıtasıdır. Öte yandan sihirbazın sihirden hedefi [§]ve kastı, toplumda önde gelenler ve reisler nezdinde makam mertebe elde etmek ve dünyada maddî yönden bir rahatlık elde etmektir. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) getirdiği vahiylere mukabil reislerden herhangi bir makam istemiyordu, aksine onlara karşı geliyor ve muhalif olduğunu ortaya koyuyordu. İnsanları burada büyüklük taslamaya değil, dünya nimetlerine karşı züht içinde olmaya davet ediyordu. Dolayısıyla o, sihirbazların yaptıklarının tam zıddını getirmişken nasıl olur da sihir yaptığı iddia edilir?

إِنْ هٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾

25. "Bu, insan sözünden başka bir şey değildir."

Bu, insan sözünden başka bir şey değildir. [Velîd b. Muğîre] herhangi bir insanın Kur'ân'ın benzerini getirmekten aciz olmasından ötürü bunun bir beşer sözü olmadığını anladığından Cenâb-ı Hak onun hakkında "O bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir"[39] diye buyurmuştur. Buradan anlaşılıyor ki o bunların âyet olduğunu biliyor ve direniyor.

سَأُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾

26. "Ben onu sekara (cehenneme) *sokacağım."*

Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. "Sekar" bir azap türüdür. Sekarın cehennemin beşinci tabakası olduğu da söylenmiştir[40]. "Sekar"ın cehennemin kapılarından biri olduğu söylenmiştir[41]. Âyetin mânası şöyledir: "Onu cehenneme sekar kapısından sokacağım". *En doğrusunu Allah bilir.*

---

39 el-Müddessir, 74/16.

40 İbn Cüreyc'in "Onun yedi kapısı vardır" (el-Hicr, 15/44) beyanı hakkında şu açıklamayı yaptığı nakledilir: Birincisi "cehennem"dir. Sonra sırası ile "lezâ", ardından "hutame", sonra "saîr", sonra "sekar", sonra "cahîm" ve en son olarak "hâviye"dir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, V, 81). Mukâtil, "sekar"ın cehennemin beşinci kapısı olduğunu söylemiştir (bk. Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 422).

41 Allah Teâlâ "Ben onu sekara sokacağım" derken "Ben onu cehennemin kapılarından biri olan sekar kapısına getireceğim" demek istemektedir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 197).

وَمَا أَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ ﴿٢٧﴾ لَا تُبْقٖى وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾

27. "Sen bilir misin sekar nedir?"

28. "Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz;"

Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz. Bu beyanın mânası şudur: Ona lezzet alacağı bir hayat bırakmadığı gibi helâk olup da rahata kavuşmasına da izin vermez. Bilakis o, sonsuza kadar helâk içinde kalır. Nitekim Allah Teâlâ bu hususu bir âyette meâlen şöyle açıklamıştır. "Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar"[42]. Şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: "Sekar, onda ne deri bırakır, ne et
ve ne de kemik! Aksine cildini pişir, etini yer [§]kemiğini kırar ve onu bu hal 251
üzere, yani kemiği kırık, eti yenilmiş ve derisi pişmiş halde bırakmaz. Aksine derisi, eti, kemiği tekrar eski haline getirilir ve onları ebediyete kadar yakar, ona bir rahatlık bırakmaz, müsaade etmez ki oradan kaçsın ve azabından kurtulsun.

لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾

29. "İnsanları kavurur."

İnsanları kavurur. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde açıklanmıştır: Bir görüşe göre "levvâhatun li'l-beşer" deriyi yakıp kavuran demektir. "Beşer" kelimesi, "deri" demektir. Özellikle derinin kavrulması belirtilmiştir, çünkü insanın derisi gözüken kısmıdır. Dolayısıyla yakıp kavurmanın görülmesi, etkili olur, işte özellikle ateşin deriyi yakıp kavurması bu yüzden anılmıştır. İnsana "insan" denilmesi görebilen herkese görünür olmasından ötürüdür. Cinne "cin" denilmesi de kendi türünden olmayanlara gizli kalabilmesinden dolayıdır. Yukarıdaki âyet şu ilâhî beyana benzer: "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe"[43]. Bazıları ise "levvâha" kelimesine "insanlara gözüken" mânası vermiştir. Bu durumda âyet, "Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[44] meâlindeki beyan ile "Ve görecek olana cehennem açık bir şekilde gösterilecektir"[45] anlamındaki beyana benzer. Yani cehennem onlara

---

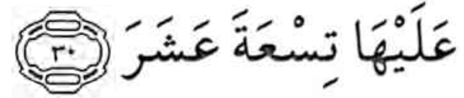
42 Tâhâ, 20/74.

43 "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar (en-Nisâ, 4/56).

44 eş-Şuarâ, 26/91.

45 en-Nâziât, 79/36.

görünecek ve karşılarında belirecek, ona bakacaklar ve azabın başlarına geleceğini kesin olarak anlayacaklardır. "Levvâhatun" kelimesinin bu mânaya gelmesi muhtemeldir. Çünkü cehennem ateşi onların derilerini ve etlerini yakıp yok edecek ve kemikleri ortaya çıkacak ve gözükecektir. [Çünkü Allah Teâlâ, kemikleri yaratmış ve onları etle kaplamış, eti de elbise gibi deri ile örtmüştür. Cehennem ateşi kâfirin derisini yakacak ve etini yakıp yok edecektir. Bunun sonucunda kemiği ortaya çıkacak ve görülür hale gelecektir.] Sonra sonsuza kadar derileri ve etleri başka deri ve etlerle değiştirilecektir. Onların durumları bu şekilde devam edip gidecektir.

252 [§]*30. "Orada on dokuz görevli vardır."*

[Cehennemin On Dokuz Görevlisi]

Orada on dokuz görevli vardır. İbn Abbâs'ın "Bu on dokuz görevlinin cehennemin bekçileri olduklarını ve her birinin yanında sayısız yardımcıları olduğu"nu söylediği rivayet edilmiştir[46]. Söz konusu görevlilerden altısının kâfirleri sürükleyerek, altısının önlerine katarak cehenneme götürecekleri, altısının demir ve ateşten sopalarla yüzlerine vuracakları, en sonuncusun ise en büyük bekçi olan Mâlik olduğu ve kendisine emredileni diğer görevlilere emredeceği nakledilmiştir[47]. Cehennemde on dokuz tabaka olması ve her tabakanın bir meleğin emrine verilmesi de muhtemeldir. Bunun sebebi, cehennemin belli bir kapasitesi ve sınırının olmasındandır. Çünkü yüce Allah, cehennemi hem insanlar ve hem de cinlerle dolduracağını vâdetmiştir[48]. Cehennem belli bir kapasite ile sınırlı olmasaydı bahsedilen miktarla dolması mümkün olmazdı. Kâfirin orada on dokuz çeşit azap görmesi de ihtimal dâhilindedir. Söz konusu meleklerden her birinin belli bir azap için görevlendirilmiş olması mümkündür. İşin aslı şudur: Allah Teâlâ, hikmet sahibidir, her bir fiilinde ilginç bir hikmet olduğunu bildirmektedir. Fakat her hikmet, akılla anlaşılamaz ve düşünerek bilgisine ulaşılamaz. Suya bakılınca bu gerçek daha iyi anlaşılır. Cenâb-ı Hak suya öyle bir özellik vermiştir ki her canlı onunla hayat bulur. Bir kimse sudaki bu her canlıya hayat vermeye uygun olan özelliği bulup çıkarmak

---

46 Bunları Taberî tefsirinde geçenlerle karşılaştır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 199).

47 Bu rivayeti Nesefî tefsirinde geçen ifadelerle karşılaştır (bk. Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, IV, 455).

48 "Böylece Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119; ayrıca bk. es-Secde, 32/13).

için kendini zorlasa bunu başaramaz. Yüce Allah, yiyecek maddelerine besleme ve büyütme özelliği vermiştir. Bir kimse yemeklerdeki besleme ve büyütme özelliğini anlamaya kalkışsa bunu yapamaz. Aynı şekilde sözü edilen azap meleklerinin sayısına yönelik bir hikmet koymuştur. Fakat bizler, akılla ve kafa yormayla o hikmeti bulamayız.

[Bâtınîler'e Cevap]

[§]Bâtıniyye mezhebi, âlemin terkibini ifade eden sayıların ruhaniyet 253
âlemine ait sayıları tanıttığını iddia etmiştir. Onlara şöyle cevap verilir: Ruhaniyet âlemindeki sayıları, maddî âleme tahsis edilmiş sayıları kavramaya delil kılmak yerine, âlemin terkibini ifade eden sayıları, ruhaniyet âlemine tahsis edilmiş sayıları öğrenmeye daha uygun kabul eden kimdir? Sonra ruhaniyette belirlenmiş olan sayıların hangi vasıftan dolayı belirlendiği ve içlerinde hangi hikmetin bulunduğu onlara sorulur. Bundan sonra verecekleri cevap acizlik ve cehaletlerini itiraftan başka bir şey değildir. O zaman daha baştan cehaletlerini itiraf etsinler ve acizliklerini yansıtan gerçeği ortaya çıkaran düşünceleri bulup çıkarmaya çalışmasınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah Teâlâ'nın Fiilleri Hikmet Dışına Çıkmaz]

Bize göre işin esası şudur: Belirttiğimiz gibi Ehl-i tevhit, Allah Teâlâ'nın hikmet sahibi olduğuna ve O'nun fiilinin dünyada hikmet dairesinden dışarı çıkmasının mümkün olmadığına inanırlar. Çünkü dünyada insanı hikmet dairesinden çıkmaya sevkeden şu üç şeyden biridir: Cehalet, acizlik ve ihtiyaç. Cenâb-ı Hak ise âlimdir ve cahil değildir, güçlüdür ve vâdettiğini yapmaktan acizliğe düşmez ve zengindir muhtaç olmaz. Dolayısıyla hikmet çizgisinin dışına çıkmanın vâki olduğu sebepler O'nun açısından mevcut değildir. Netice olarak O'nun fiilinin hikmet sınırından dışarı çıkması mümkün değildir. Aynı şekilde kâfirlerle hevâ ve hevesine kapılanlar da O'nun hikmet sahibi olduğunu ve fiilinin hikmet sınırından dışarı çıkmasının mümkün olmadığını itiraf etmişlerdir. Fakat onlar, hikmeti akıllarıyla bilemeyince ve kafa yorarak bulamayınca o fiilde hikmet olmadığını zannetmişlerdir. Ve bunun Allah Teâlâ'ya izafe edilmesini inkâr etmişlerdir. Dehrîler ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettikleri gibi yaratıcıyı (Allah'ı) da inkâr etmişlerdir. Bunun sebebi, dünyada zâhiren abes şeklinde birtakım şeyler görmeleridir. Hikmet fiili abes şeklinde tahakkuk etmez. Bu nedenle eşyanın bir yaratıcısının bulunduğunu inkâr etmişlerdir. [§]Bir kimse [bir bina] yapsa, sonra onu yıksa ve önceki haline uy- 254
gun olarak yeniden yapsa bu kimse hikmet sahibi bir kişi olmaz. Aksine cahil ve sefih olur. Dehrîler ölümden sonra dirilmeyi bu bina yapma işine benzet-

mişler ve dirilmenin abes bir fiil olduğunu zannetmişlerdir. Çünkü kulu diriltmekte onun ölüm öncesi haline iadesinden başka bir şey yoktur. Seneviyye'yi iki ilâhın var olduğunu söylemeye iten sebep, işte bu düşüncedir. Zira onlar, dünyada hem hayır hem şer, hem salah hem fesat, hem karanlık ve hem de ışık görmüşlerdir. Karanlık ve ışığın cevherinin aynı olması mümkün değildir. Yine hikmet sahibi birinin fiili birbirinden farklı ve birbiriyle çelişik olamaz (demişler) ve buradan hareketle kötülüğün ve hayrın yaratıcısının farklı olduğu sonucuna varmışlardır. İşte Mûtezile mezhebi, bu yüzden kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olmasını inkâr etmişlerdir. Çünkü fiil, bazan hayır bazan da şer, bazan uygun ve bazan da uygunsuz olur. Kötülüğün Allah'a nispet edilmesi caiz olmadığı gibi, uygun almayan bir fiilin de O'na nispet edilmesi caiz değildir. Bundan dolayı kulların fiillerini Allah Teâlâ'nın yaratması olduğunu inkâr etmişlerdir.

Ehl-i tevhit ise O'ndan gelen her şeyin bilgisini ve hikmetini akıllarıyla kavrayamasalar bile işi Allah'a havale etmişlerdir. Bunun sebebi, kendi akıllarıyla kavrama ve bilgileriyle vakıf olma kapasitelerinin dışına çıkan bazı şeyler görmüş olmalarıdır. Nitekim daha önce sudan söz etmiş ve yüce Allah'ın ona nesnelere hayat veren bir özellik verdiğini söylemiştik. Kullar, akılları ve düşünceleriyle bu özelliği kavramak isteseler bunu başaramazlar. Bu durum, yemekte ve içecek şeylerde de mevcuttur. Öte yandan özelliği bilinmiyor diye suları ve diğer yiyecek ve içecekleri inkâr etmek gerekmez. Bu nedenle yüce Allah'ın sözünü ettiği meleklerin sayılarını inkâr etmek gerekmediği gibi, ölümden sonra dirilmeyi ve hikmetine akıllarıyla vâkıf olamadıkları her şeyi inkâr etmeleri de gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا جَعَلْنَٓا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةًۙ وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلَّا
فِتْنَةً لِلَّذ۪ينَ كَفَرُواۙ لِيَسْتَيْقِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا ا۪يمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَۙ
وَلِيَقُولَ الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلًاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ
رَبِّكَ اِلَّا هُوَۜ وَمَا هِيَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

[§]*31. "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendir-* 255
mişizdir. Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık ki böylelikle kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, inananların imanı artsın; kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, 'Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?' desinler. İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir. Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez. İşte bu, insanlık için sadece bir öğüttür."

Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir. Burada şöyle bir soru akla takılabilir: Cenâb-ı Hak, cehenneme meleklerden başkasını koymadıysa orada ne insan ve ne de cin vardır. O zaman yüce Allah nasıl oluyor da "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[49] buyuruyor. Bu sorunun cevabı şudur: "Biz, cehenneme meleklerden başkasını koymadık" ifadesinin mânası, "Cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri göndermişizdir, cehennemlikler bu meleklerle azap göreceklerdir" demektir, yoksa "Cehennem ateşi meleklere dokunacak ve bununla azap göreceklerdir" demek değildir. Bu durum bize bir kimse namazda "ulâike ashâbu'l-cenneh" (أولئك أصحاب الجنّة), yani Onlar da cennetliklerdir[50]. şeklinde okuyacak yerde "ulâike ashâbu'n-nâr" (أولئك أصحاب النّار), yani Onlar cehennemliklerdir[51] şeklinde okusa namazının bozulmayacağını gösterir. Çünkü "cennetlikler"e "cehennemlikler" denilmesi, onlara azap edilmesini gerektirmez. Tıpkı "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir" meâlindeki beyanın meleklere azap verilmesini gerektirmediği ve onların azabı hak ettikleri anlamına gelmediği gibi. *En doğrusunu Allah bilir. En doğrusunu Allah bilir ya,* âyette özellikle cehennemin işlerine bakmakla görevlendirilen meleklerin belirtilmesinin sebepleri şöyledir: Onlar Allah için kızar ve gazap ederler, kendilerine buyurduklarına karşı gelmezler ve kendilerine emredileni yerine getirirler[52], kimseye meyletmezler ve -Allah'a karşı mâsiyet işlediği ve emrine karşı geldiği için azap görenin azabına şahit oldukları halde- merhamet etmezler. Onlar insan ve cin karakterinde değillerdir. Kalpleri rahmeti hak etmemiş olan birisine eğilim duyup da merhamet etmezler.

---

49 Hûd, 11/119.

50 el-Bakara, 2/82.

51 el-Bakara, 2/39.

52 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

Müfessirler, "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir" meâlindeki beyanın, "Orada on dokuz görevli vardır" anlamındaki âyeti duydukları zaman "biz bu kadarcık sayının üstesinden geliriz, onlara galip gelir ve kendilerini cehennemden atarız" diyen kâfirlere cevap
256 olduğunu belirtmişlerdir. [§]Allah Teâlâ da onların kendileri gibi insan olmadıklarını sadece melek olduklarını haber vermiştir. Meleklerin nitelikleri Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerde belirtilir: Meleklerin yaratılışlarının korkunçluğu, büyüklükleri, güçlerinin ve azap etmelerinin şiddeti nakledilir. Ateş alevinin ağızlarından çıktığı, bünyelerinin yanma ve elem duyma gibi bir özelliğinin olmamasının insan bünyesine benzememesinden kaynaklandığı anlatılır.

Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık ki. Âyet metninde geçen "fitne" kelimesi iki anlamda kullanılabilir. Bazan "fitne" ile içinde şiddet olan belâ ve musibet, bazan da azap kastedilir. Fitne kelimesiyle azap kastedildiği zaman, Allah Teâlâ'nın belirttiği sayı onlara fitne, yani azap etmek mânasına gelir. Çünkü onlar, kâfirlere azap vermekle yükümlü kılınmışlardır. Âyet bu mânasıyla şu meâldeki beyana benzer. "O gün onlar ateşle sınanacaklar!"[53] Yani azap edileceklerdir. Bu kelimeyle belâ ve musibet kastedildiği zaman, âyet birkaç mânaya gelir. Birincisi, onların sayılarını kâfirleri fitneye düşürmekten başka bir gaye için belirtmedik. Yani Allah Teâlâ âyetlerini inkâr edeceklerini bildiği kimselere bu sayıyı fitne sebebi yapmıştır. Çünkü yüce Allah'ta o kişinin fitneyi isteyenlerden olduğu bilgisi mevcuttur. Söz konusu sayı, Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerine doğru yolu öğrenmek için bakacaklarını bildiği kimselerin ise, sadece imanlarını ve tasdiklerini arttırır. Çünkü Allah Teâlâ'nın kendilerini çeşitli belâ ve sıkıntılarla imtihan edeceğini öğrenmişler ve bunun bilgisini yüce Allah'a bırakmışlardır. Allah'ın görevli meleklerin sayılarını on dokuz yapması, kâfirlere karşı şiddet ifade eder. Çünkü bu onların inkârlarına sebep olur. Belâ ve musibete bu açıdan fitne denilmiştir.

Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık. Âyette "Fitneten li'l-lezîne keferû" (فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا) cümlesi, "fitneten ale'l-lezîne keferû" (فِتْنَةً عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا), yani onlara karşı fitne mânasınadır. Öte yandan söz konusu "fitne"nin "inkârın meydana gelmesine sebep olma" anlamında olması da mümkündür. Söz konusu küfür, sayıya iman eden bir topluluk içinde meydana gelebilir. Topluluğu oluşturan insanlar, cehennemde görevli meleklerin
257 sayısını duyunca bu sayıda bir hikmet olmadığını iddia ederler. [§]On dokuz sayısının, cehennemde görevli meleklerin (on dokuz değil de) yirmi veya on

[53] ez-Zâriyât, 51/13.

sekiz kabul edilmesinden daha evlâ olmadığını söyleyip bunu inkâr ederler. Bu durumda âyet, Hz. Mûsâ'nın şu beyanına benzer: "Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırırsın"[54]. Örnek âyette geçen "saptırma" da (daha önce) Sâmirî tarafından yapılmayan bir "saptırma" anlamınadır, yoksa daha önceden saptırma mevcuttu mânasında değildir. Bunların fitnelerinin, söz konusu sayıyı belirtmekle inkârlarını daha da arttırması anlamında olması da mümkündür. Çünkü onlar, hafife alma ve alay etme nazarıyla bu sayıya bakmışlar, yüceltmek ve önemsemek için bakmamışlardır. Böylece küfür ve inkârları daha da artmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Böylelikle kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler. "İstîkān" (الاستيقان), yani kesin bilgi edinme ile "artma" aynı şeydir. Çünkü "kesin bilgi" edinmede imanın artması vardır. İmanın artmasında da "kesin bilgi edinme" mevcuttur. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Kendilerine kitap verilenler, kesin bilgi edinsinler ve inananların imanları artsın. Onların kesin bilgi edinmeleri, on dokuz sayısıyla kitaplarında belirtilen sayının aynı olduğunu görmeleri ve bunun kendilerini Kur'ân'ın Allah katından geldiğine dair kesin bilgiye ulaştırması açısındandır. "Kendilerine kitap verilenler" cümlesiyle iman etmeyen Ehl-i Kitab'ın kastedilmiş olması da mümkündür. Ehl-i Kitap, on dokuz sayısını kitaplarında belirtilen rakama uygun bulunca onun, bunu yüce Allah'tan haber verdiğine dair kesin bilgi sahibi olurlar. Maksat şüphelerinin ortadan kalkmasıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın iman etmelerini dilemiş olduğu kimseleri iman etme ve dilememiş olduklarına da delilin kendilerini bağlamasına daha çok sevketmesi hikmetine bağlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İmanın Artması]

İnananların imanı ve daha önce yaptıkları toptan tasdikleri üzerine tasdikleri **artsın.** "Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir"[55] meâlindeki âyeti tefsir ederken ve imanın artmasından söz edilen her yerde Ebû Hanîfe'den şöyle bir açıklama rivayet edilmiştir. Burada "artma"nın mânası şöyledir: "Onların tasdikleri yapılan tefsir sayesinde toptan yaptıkları tasdik üzerine artmıştır". Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın birliğini tasdik edip O'na iman edince yaratma ve emir vermenin tamamen O'na ait olduğunu ikrar etmiş oldular. [S]Âyette sözü edilen "yaratma"nın Allah Teâlâ'ya ait olduğunu ikrar 258
etmekte, peygamberlere iman etmek ve Allah tarafından kendilerine indirilen bütün kitapları tasdik etmek anlamı mevcuttur. Netice olarak o kişinin imanı, işaret yoluyla bütün peygamberleri tasdik ettiği için inanarak imana dönüşür.

---

54 "Dilediğini de doğru yola iletirsin" (el-A'râf, 7/155).

55 et-Tevbe, 9/124.

O kişi Hz. Peygamber'e ve ona indirilen kitaba iman ettiği zaman mevcut olan tasdiki artmış olur.

[İman ve Amellerde Artma Fazilet ve Kemal Açısındandır]

"Artma"nın "sebat" ve "istikamet" diye yorumlanması da mümkündür. Çünkü imanın her vakit yenilenme özelliği vardır. Sebebine gelince; mümin her vakit inkârdan kaçınmakla yükümlüdür. İnkârdan kaçınınca zıddını yapıyor demek olur ki bu da imandır. Netice olarak imanın her vakit yenilenme özelliği olmuş olur. Durum bu olunca "artma"nın "sebat" ve "istikrar" mânasında olması isabetli olur. İman üzere devam etmeye "artma" denilebilir, "iman" ve "sebat" da denilebilir. Kur'ân'da bütün bunların caiz olduğuna dair ifadeler bulunmaktadır. Yüce Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine iman edin"[56]. Yüce Allah onları iman ettikten sonra imana çağırmaktadır. Âyette çağırısı yapılan şey, bulundukları hal üzere sebat etmekten başka bir şey değildir. Bir başka âyetin meâli şöyledir: "Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar"[57]. Âyette sözü edilen "sebat" imandır. Bir başka âyette ise bu husus meâlen şöyle beyan edilir: "İman edenlere sebat kazandırsın diye"[58]. Yüce Allah müminlerin iman üzere devam etmelerini ve imanda istikamet üzere olmalarını "iman" olarak değerlendirmiştir. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır"[59], "İmanlarına iman katsınlar diye"[60]. Cenâb-ı Hak, onlar hakkında "artma" "sebat" ve "iman" tabirlerini kullanmıştır. "Artma" her ne kadar amellere yönelik olsa da bize göre amelin bizâtihî kendisinde değil, fazilet ve kemal açısından artması mânasınadır. Çünkü bir şey, başkası sayesinde artmayı hak etmişse bu,
259 fazilet ve kemal açısından olur. [§]Görmez misin ki Resûlullah (a.s.) şöyle demiştir: "Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram hariç başka mescitlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır"[61]. Bilindiği gibi Resûl-i Ekrem üstünlüğü sayı bakımından kastetmemiştir. Çünkü kul, Mescid-i Nebevî'de başka yerde yapması gereken fiilin aynısını yapmaktadır. Dolayısıyla "artma" sayı bakımından değil de kemal ve fazilet açısından fazlalık mânasında olur. Resûl-i Ekrem aynı şekilde bir başka hadisinde ise şöyle demiştir: "Cemaatle kılınan bir namaz, kişinin tek başına kıldığı namazdan yirmi beş kat daha

---

56 en-Nisâ, 4/136.

57 İbrâhim, 14/27.

58 en-Nahl, 16/102.

59 el-Enfâl, 8/2.

60 el-Feth 48/4.

61 Buhârî, "Teheccüd", 1; Müslim, "Hac", 94; Tirmizî, "Salât", 126.

faziletlidir"[62]. Burada da Hz. Peygamber fazlalığı sayı bakımından değil, sadece fazilet ve kemal bakımından kastetmiştir. Salih amel kapsamında bulunan imandaki "artma"da aynı şekilde fazilet ve şeref açısındandır. Çünkü ameller, iman cinsinden değildir. Zira iman tasdik demektir. Tasdik de fiillerde mevcut değildir. Bundan da imandaki artmanın başka açıdan değil, belirttiğimiz şeref ve fazilet açısından olduğu anlaşılmaktadır.

Kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, "Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?" desinler. Bu beyanla ilgili olarak Mûtezile mezhebiyle aramızda ihtilaf vardır. Onlar, on dokuz sayısının meleklerin adedini belirttiğini, müslümanlar, Ehl-i Kitap, kâfirler ve kalplerinde hastalık bulunanların buna inanıp teslim olmaları için söz konusu sayının imtihan vesilesi yapıldığını iddia etmişlerdir. Mûtezile'ye göre bunlar, inkâr edenlerin inkâr etmeleri ve "Allah bu misaliyle ne demek istemiş olabilir" demeleri için belirtilmemiştir. Fakat inkârcılar, bu sözü söylemek için yaratıldıklarından dolayı değil böyle söyledikleri için söz konusu sayma fiili, yüce Allah'a nispet edilmiştir. Bu durum şu ilâhî beyanda ifade edilen husus gibidir: "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[63]. Firavun ailesinin bebek Mûsâ'yı "bulup alma" fiilleri, her ne kadar "düşman ve tasa sebebi" olması için değilse de düşman olması için onu almak Firavun ve karısına nispet edilmiştir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor"[64]. Verilen fırsatın günahı arttırmak amacına yönelik olmadığı mâlumdur. Fakat onlar günahları arttırınca fırsat verme her ne kadar o amaca
mâtuf olmasa da bu fiil O'na nispet edilmiştir. [§]Dillerde dolaşan şu cümlede 260
de aynı ifade tarzı geçer.

Meleği vardır O'nun, seslenir her gün!

Doğun bakalım ölesiniz diye, dikin binaları yıkılsın diye![65]

---

62 Buhârî, "Ezân", 30; Müslim, "Mesâcid", 42; Tirmizî, "Salât", 47.

63 el-Kasas, 28/8.

64 Âl-i İmrân, 3/178.

65 Bu dizeler, zayıf yollarla merfû ve mevkuf hadis olarak rivayet edilmiştir (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 140, 141). Resûl- Ekrem şöyle buyurmuştur: "Göğün kapılarından birinde bir melek şöyle der: 'Kim bugün borç verirse yarın bulur.' Bir başka kapıda da bir başka melek şöyle der: 'Allahım! Verene ver yerine! Eli sıkının telef ver malına!' Bir diğer melek de bir diğer kapıda şunları söyler: 'Ey insanlar! Rabb'inize geliniz! Çünkü az ve kâfi olan, çok olup oyalayandan daha hayırlıdır.' Bir başka melek de bir başka kapıda 'Ey

Kimse yıkılsın diye bina yapmaz. Fakat bina "yıkılma amacı" ile yapılmış olmasa da akıbeti harap olduğu için "yıkılma" fiiline nispet edilmiştir. Aynı şekilde "Hırsız, eli kesilsin diye çaldı" denilir. Bilindiği üzere hırsız eli kesilsin diye çalmaz. Fakat yaptığı hırsızlık dolayısıyla elinin kesilmesi gerekli olup, bu yüzden eli kesilince el kesme fiili, çalma eylemi eli kestirme amacına mâtuf olmasa bile hırsızlığa nispet edilmiştir. Âyette belirtilen on dokuz sayısı da böyledir. O, bir açıdan söz edilmiştir, biz de sebebini orada anlattık. Fakat kâfirler bahsettiğimiz hareketleri yapınca yaratma bu yöne nispet edilmiştir, yoksa ilkin o yönde bir nispet olduğu için değil.

[Mûtezile'nin bu yaklaşımına karşılık] biz de şöyle diyoruz: Eğer mesele Mûtezile'nin iddia ettiği gibi olsaydı bu, Allah Teâlâ'nın Rab oluşunu ortadan kaldırırdı. Çünkü bir kimse bir amel işler de bununla meydana gelen sonuçtan başkasını hedeflemiş olursa, hikmet açısından bu durum onun olayların akıbetlerini bilmediğini ya da fiilinin abesle iştigal etmek olduğunu söylememizi gerektirir. Niteliği böyle olan bir varlığın ilâh olması uygun değildir, aksine o bilgisiz ve anlamsız iş yapan biridir. Belli bir amaçla bina yapan bir kimseye baktığımızda söylemek istediğimiz daha iyi anlaşılır. Bu kişi yapmakta olduğu binanın (bitince) kendi amacına uygun olmayacağını biliyorsa şu uğraşısı abesle iştigal olur. Yaptığı bina kendi istediğinden başka bir bina olursa işin nereye varacağını bilmiyor demektir. Bu söylediğimiz sabit olunca şunu söyleriz: Allah Teâlâ yaptığından başka bir fiil yapmasını kâfirden istiyor olsaydı fiili hatalı veya abes bir fiil olarak gerçekleşirdi. Buradan ortaya çıkan sonuç, Cenâb-ı Hakk'ın her zümre için onların yapacaklarını bildiği eylemi dilediğidir. Yüce Allah kendi katından bir kişinin sapkınlığı (dalâlet) hidâyete tercih edeceğini bildiği zaman onun için dalâleti tercih eder. Buna karşılık onun hayrı tercih edeceğini bilince onun için bunu diler, bunu başarmasına yardımcı olur ve ona hidâyet eder.

261 [§]"(Böyle de oldu.) Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[66] meâlindeki beyana cevabımız şudur: Bu cümle, "Firavun ailesinin onu bulup alması kendilerine düşman ve tasa sebebi olsun diye değil, Allah'ın ilminde kendilerine bir düşman ve tasa sebebi olsun diye" mânasına gelir. Firavun ailesi onun kendilerine düşman ve tasa sebebi olacağını bilselerdi onu almazlardı, fakat akıbetin oraya varacağını bilmiyorlardı, bebeği kendisinden yararlanma umuduyla aldılar. Olayların

âdemoğulları! Doğun bakalım, sonu toprak. Toplayın bakalım, sonu bırakmak! Dikin binaları, sonu harap!" (bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 232-233).

66 el-Kasas, 28/8.

akıbetlerinin yüce Allah'a gizli kalması mümkün değildir ki O'nun fiili ilk başta bu akıbetten başka amaç taşısın.

Mûtezile'nin "Öleceksiniz diye doğun. Yıkılacaklar diye bina yapın" dizelerinden oluşan örneğe gelecek olursak; bu cümle, kişinin sıra sıra bina dikmeye aşırı hırs göstermemesi, aksine böyle bir hareketten kaçınması için öğüt ve davet amacıyla söylenir. Herhangi bir hususun Allah Teâlâ'ya gizli kalması mümkün değildir. O zaman olay, hatırlatma kabilinden belirtilmiş olur. Netice olarak Hz. Mûsâ'nın Firavun ailesine düşman ve tasa sebebi olacağı gerçek mânada olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, 'Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?' desinler. Âyetin metninde geçen ve "misal" anlamına gelen "mesel" beyan mânasında kullanılır. "Ümessilü leke sûrate kezâ" (أُمَثِّلُ لك صورةَ كذا) denilir ki bu cümle "şunun şeklini sana beyan ederim" mânasına gelir.

İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir. Bu ilâhî beyan, **Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık**[67] cümlesinin tefsiridir. Yani Allah Teâlâ ilminde sapkınlığı seçecek olanı sapkınlıkta bırakır. O kişinin sapkınlığı seçmesi, Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerine alay etme ve hafife alma nazarıyla bakması demektir. Allah Teâlâ'nın âyetlerine bakışı sözünü ettiğimiz gibi olan kimseyi yüce Allah sapkınlıkta bırakır ve bu yönde eğilimini arttırır. Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerine hidâyete erme ve doğru yola girme nazarıyla bakıp, onları tâzim ederek ve yücelterek kabul eden kimseyi de muvaffak kılar, hidâyetini lütfeder. Bu beyan, şu âyette belirtilen hussu gibidir: "De ki: 'O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır"[68]. Bu konuda başka âyetler de vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Allah Teâlâ'nın Dilediğini Sapkınlıkta Bırakması]

Mûtezile, **İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır** meâlindeki âyeti şöyle yorumlar: "Kul sapkınlığı tercih edince Allah ona sapkın ismini verir veya hakkında sapkınlıkla hüküm verir, yoksa Allah onu saptırmaz ve
sapkın olmasını dilemez". Onlara şöyle denilir: [§]Allah Teâlâ, kulun kendi- 262
sine iman etmesini isteyince -size göre O'nun herkes hakkındaki iradesi zaten

67 el-Müddessir, 74/31.

68 Fussılet, 41/44.

budur- o kişi hidâyet yolunu tutmak isterken kendisini "sapkın" diye isimlendirmesi ve hakkında sapkınlık hükmünü vermesi o kula zulüm etmesi ve yalan söylediğinin gerçekleşmesi demek olur. Allah Teâlâ, fiilleri itibariyle kendisine zâlimlik isnat edilmesi ve yalancılık nispet edilmesinden münezzehtir ve yücedir.

Ebû Bekir el-Esamm'a göre âyetin yorumu şöyledir: Yüce Allah bir yol belirlemiştir. Kim bu yolu tutarsa onu hidâyete götürür, kim o yoldan saparsa sapkınlığa gider. Yaratıklardan hiçbir kimseye böyle bir yol belirleme yeteneği verilmemiştir.

Biz ise şöyle diyoruz: Âyetin yorumu Ebû Bekir'in iddia ettiği gibi olsa şöyle denilmesi gerekirdi: "İşte Allah böylece dilediği şeyi sapkınlıkta bırakır, dilediği şeye de doğru yolu gösterir". Allah Teâlâ "mâ yeşâu" (مَا يَشَاءُ) değil de "men yeşâu" (مَنْ يَشَاءُ) dediğine ve "men" (مَنْ) kelimesinin de akıllı olmayan yol değil de akıllı kimseler anlamına geldiğine göre Ebû Bekir el-Esamm'ın söylediklerinin esas alınacak bir yorum olmadığı ortaya çıktı.

Öte yandan aslolan şudur: **İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir** meâlindeki beyan, rubûbiyet sıfatlarındandır. Bu beyanda, yüce Allah'ı dilediğini yapmakla övmeyi içermektedir. Allah Teâlâ, insanların geçmişte yaptıklarını ve ileride yapacaklarını bildiği fiillerin vuku bulmasını dilemiş olmasaydı övgü özelliği düşer ve bu beyan rubûbiyet sıfatları olmaktan çıkardı. Buradan Cenâb-ı Hakk'ın her zümrenin yapacağını bildiği fiilleri onların yapmasını dilediği ortaya çıkmış oldu.

[Allah Teâlâ'nın Orduları]

Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez. "Cünd" (الْجُنْد) kelimesi, intikam almaya ve zafer kazanmaya vesile olan bir topluluğun adıdır. **Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez** meâlindeki âyetin cehennemde görevli meleklere yönelik olması da mümkündür. Allah Teâlâ'nın cehennem bekçileri olarak görevlendirdiği melekler, cehennemin orduları fazla olmadığı için az bir sayıda belirlenmiş değildir. **Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez**, yani onların kuvvetlerinin miktarını ve durumlarını Allah'tan başka kimse bilmez. **Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez** demek, bu orduların gücünü, şiddetini ve heybetini O'ndan başkası bilmez demektir. Sonra bu meleklerin kendilerini imtihan etme tarzında cehennem-
263 liklere azap vermekle görevlendirilmeleri de mümkündür. [§]Nitekim meleklerin bir kısmı cennetliklere hediyeleri ve onurlandırıcı nimetleri iletmekle,

bazıları dünyada ruhları çekip almakla ve başka bazıları yağmur yağdırmakla ve başka işlerle görevlendirilmişlerdir. Bu meleklerin cehennemlikler üzerinde görevlendirilmeleri onlara sevap ve ceza verme açısından da olabilir. Çünkü bu melekler, cehennemliklere azap vermekten ve Allah düşmanlarından intikam alma görevini yapmaktan mutlu olurlar. Kişi dünyada düşmanından intikam alınca bundan hoşlanıp mutlu olmaz mı? **Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez** meâlindeki beyanın "Rabb'inin ordularının ne kadar çok olduğunu kendisinden başkası bilmez" anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu beyanın "Ne için ordu hazırladığını ve ne sebeple intikam almaya hazır hale getirdiğini ondan başkası bilmez" mânasında olması da muhtemeldir. Çünkü yarattığı varlıkların arasından en zayıf bir varlığı düşmanlarından intikam almaya elverişli hale getirmeye kādir olan O'dur. Nemrut[69] zamanında sivrisineğin hikâyesi ve bunun dışında (ebâbil) kuşlarını fil ashaâbına gönderme, Lût kavminin başına taş yağdırma vb. olaylar buna örnektir. **Rabb'inin ordularını**

---

[69] Zeyd b. Eslem'in yeryüzünde ilk zorbanın Nemrut olduğunu söylediği nakledilmiştir. Zeyd şöyle demiştir: İnsanlar dışarı çıkar ve yanında yiyecek maddesi olanlardan yiyecek bir şeyler toplarlarmış. Nemrut'un yanına birisi geldiği zaman ona "Rabb'iniz kim?" diye sorarmış. İnsanlar da "Sen" diye cevap verirlermiş. Derken bir gün Hz. İbrahim gelir ve Nemrut "Rabb'in kim?" diye sorar. Hz. İbrahim "Rabb'im hayat veren ve öldürendir" der. Nemrut "Ben de hayat verir ve öldürürüm" der. Hz. İbrahim "'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' der. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemez" (el-Bakara, 2/258). Bu olaydan sonra Nemrut Hz. İbrahim'i yiyecek bir şey vermeksizin geri çevirir. Zeyd anlatmasına şöyle devam eder: Hz. İbrahim, ailesinin yanına geri döner. Toprak rengi bir kum tepeceğinin yanına gelir. Ve "Şundan alayım aileme götüreyim. Yanlarına gittiğim zaman sevinirler" der. Zeyd şöyle devam eder: Ondan alır ve ailesinin yanına gelir. Eşyasını yere koyar. Sonra uyur. Karısı eşyasına doğru yönelir ve açar. Bir de ne görsün! O, görmüş olduğu en kaliteli bir yiyecektir. O yiyeceklerden kocasına yemek yapar ve eşinin önüne koyar. Ailesi hakkında bildiği yanlarında yiyecek bir şey olmadığıdır. Hz. İbrahim karısına "Bu sana nereden geldi?" diye sorar. Karısı "Senin getirdiğin yiyeceklerden" der. Hz. İbrahim kendisini Allah Teâlâ'nın rızıklandırmış olduğunu anlar. Sonra yüce Allah o zorbaya bir melek gönderir ve "Bana iman et. Mülkünü sana bırakayım" der. Nemrut "Benden başka Rab mi var?" der. Melek ikinci kere gelir ona aynı şeyleri söyler. Nemrut kabul etmez. Sonra üçüncü kez gelir. O yine kabul etmez. Bunun üzerine melek der ki: "Üç güne kadar taraftarlarını topla". Zeyd şöyle devam eder: Zorba Nemrut taraftarlarını toplar. Yüce Allah meleğe emreder ve üzerlerine doğru bir sivrisinek ordusuna yol verir. Sivrisineklerin çokluğundan doğan güneşi bile göremezler. Yüce Allah bu sivrisinekleri üzerlerine salar. Sinekler etlerini yerler, kanlarını içerler. Geriye kemikten başka bir şey kalmaz. Sinekler Nemrut'a ise ilişmezler. Yüce Allah onun üzerine bir sivrisinek gönderir ve burun deliğinden girer. Ve dört yüz sene boyunca onun başına çekiçle vurur. Ona en merhametli kişi, ellerini toplayıp başına vuran kişidir. Dört yüz sene zorbalık yapmıştı. Yüce Allah da ona iktidarı kadar tam dört yüz sene azap eder. Sonra Allah Teâlâ onu öldürür. Gökyüzüne doğru kule yapan budur. Yüce Allah onun yaptığı binaya temelinden gelir. Allah Teâlâ'nın "Ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş" dediği kişi budur (bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, I, 366; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 24).

kendisinden başkası bilmez cümlesinin mânası şöyle olabilir: "Allah Teâlâ'nın düşmanlardan intikam almak için ordu olarak neyi seçeceğini kendisinden başka hiçbir kimse bilmez". Cenâb-ı Hakk'ın Firavun ve Nuh kavmi gibi bazı düşmanlarından onları suda boğmak sûretiyle intikam aldığına bakıldığında
264 bu gerçek anlaşılır. [§]Yüce Allah onlardan bazılarını da rüzgârla helâk etmiş-
tir ve rüzgârları onlara karşı ordu olarak kullanmıştır. Bazı düşmanlarını da yerin dibine batırmak sûretiyle yok etmiştir. Bu bize Allah Teâlâ'nın intikam ve gazabının (kimlerin başına indiğini) gözetlememizi gerekli kılmaktadır. **İşte bu, insanlık için sadece bir öğüttür** meâlindeki âyetin sekara (cehennem) yönelik olması mümkündür. Sekar **İnsanlık için bir öğüttür**, yani cehennem, akıbetlerini hatırlatma vesilesi ve bir öğüttür. Âyette sözü edilen öğüdün meleklerin sayılarıyla ilgili olması da mümkündür.

كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَاللَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ اِذَٓا اَسْفَرَ ﴿٣٤﴾

32. "Hayır hayır (öğüt almazlar). *Aya andolsun!"*

33. "Dönüp gitmekte olan geceye;"

34. "Ağarmakta olan sabaha andolsun ki,"

Hayır. "Kellâ" (كَلَّا) kelimesinin "hayır" mânasında değil de "gerçekten" anlamında olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları da bu kelimenin reddetme ve uyarma anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. **Dönüp gitmekte olan geceye; ağarmakta olan sabaha andolsun ki.** Bu cümle kasem, yani yemin konumundadır. Daha önce kasemin, kastedilen mânanın pekiştirilmesi için yapıldığını belirtmiştik. Gecenin dönüp gitmesi, gündüzün gelmesiyle olur. Gecenin sonunun belirtilmesinin günün baş tarafının, günün baş tarafının da bütün günün belirtilmesini gerektiriyor olması mümkündür. Öte yandan gece gelince karanlık bütün eşyayı hoş bir vakitte örter. Gündüz de böyledir. Gündüz gelince bütün mahlûkatın üzerinden karanlığı hoş bir saatte kaldırır. Öyle ki insan, ömrü boyunca, -bu eşyanın sayısı kadar uzun ömrü bile olsa-, bunların tamamını öğrenmeye çalışsa bunu başaramaz. Gecenin bahsettiğimiz etkisi, gündüzün de sözünü ettiğimiz durumu, gözle görülen ve müşahede edilen olgulardır. Gecede ve gündüzde var olan hikmet, yani gecenin hangi özelliğinden dolayı eşyanın üstünü örtüp görülmesine engellemeye elverişli olduğu, gündüzün de hangi özelliğinden dolayı örtmeyi ortadan kaldırmaya münasip bulunduğu öğrenilmek istense bu asla kavranamaz. Dolayısıyla âyet, hikmetine akılla ve düşünceyle ulaşmanın mümkün olmadığı her ne varsa on-

ları inkâr etmemek gerektiğini beyan etmiş olmaktadır. Bu durum, içindeki hikmetler akılla kavranamasa bile peygamberlerin getirdikleri haberleri tasdik etmeyi gerektirmektir. [§]Yine bu ilâhî beyanda, geceyi ve gündüzü varede- 265
nin bir olduğu, bütün mahlûkatın O'nun otoritesi ve idaresi altında bulunduğu, bunlar hakkında dilediğine hükmettiği ve istediğini yaptığına dair deliller vardır. Âyetteki yeminin bahsi geçen iki vakte, yani gecenin dönüp gitmesi ve sabahın aydınlanmasına yönelik olması da mümkündür. Bu iki vakit hakkında da birincide olduğu gibi pekiştirme söz konusu olur.

Âyette geçen "esfera" (أسْفَرَ) kelimesi aydınlattı ve ışık yayıldı demektir. "Edbera" (أدْبَرَ) gitti anlamına gelir. [Ebû Bekir el-Esam el-]Keysânî'nin[70] şu açıklamayı yaptığı nakledilir: "De-be-ra" kelimesi Kureyş lehçesidir. Araplar şöyle derler: "Zehebe ke'l-emsi'd-dâbir" (ذَهَبَ كالأمس الدّابر), yani "O geçip giden dün gibi geçti gitti". Araplar, günlerin, ayların ve senelerin geçmesini ifade ederken "de-be-ra" fiilini kullanırlar, ama "debera'r-raculü" "adam gitti" ya da "debera'l-emru", "durum gitti" demezler, fakat "edbera" denilir. İbn Mesûd'un mushafında "izâ edbera" (إذا أدبر) geçerken, başka bazı mushaflarda "iz edbera" (إذْ أدْبَرَ) şeklindedir. Yaygın olarak bilinen[71] kırâat ise dediğimiz gibi "izâ debera" kırâatidir[72].

إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾

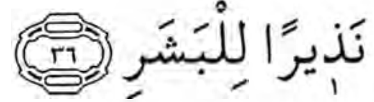
70 Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam (ö. 200/816). Mûtezile mezhebine mensup fakih ve müfessirdir. Tefsiri ve usul ilminde "Makālât"ı ve Allâf ile "Münazarât" ı vardır. Onun ayrıca Râfizîlik ve tecsim konusunda da adı geçmektedir (bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, III, 519).

71 Mâtürîdî'nin yaşadığı bölgede böyle bir kırâatin yaygın olması muhtemeldir.

72 "Debera'r-raculü", (دَبَرَ الرَّجُلُ) yüzünü çevirdi, yaşlandı demektir. "Ve'l-leyli izâ debera" (واللّيل إذا دبر), yani gece kendisinden önceki güne tâbi oldu, ardından geldi demektir. İbn Abbâs âyeti "ve'l-leyli iz edbera" (والليل إذْ أدبر) şeklinde okumuştur. Birçok imam da âyeti "ve'l-leyli izâ debera" (والليل إذا دَبَرَ) diye kırâat etmişlerdir. Ferrâ şöyle demiştir: Bu iki şekil iki ayrı lehçedir. "Debera'n-nehâru ve edbera ve debera's-seyfu ve edbera" (دبَرَ النّهارُ وأدبر ودبر الصيف وأدبر). Arapça'da "ka-be-le" (قَبَلَ) ve "akbele" (أقبَلَ) de böyledir. Araplar "akbele'r-râkibu" (أقبَلَ الرّاكِبُ) veya "edbera'r-râkibu" (أدبَرَ الرّاكِبُ) dediklerinde bunu mutlaka elifle söylerler. Ferrâ şöyle demiştir: Bu iki kullanım bence mâna itibarıyla aynıdır. Zaman hakkında kullanılan fiilin insanlar hakkında da kullanılmasını uzak görmüyorum. Bazıları "ve'l-leyli izâ debera" (والليل إذا دَبَرَ) cümlesine "peşinden geldi" mânasına olan "halefe" (خَلَفَ) gibi "gündüzün peşinden gelen geceye" anlamını vermişlerdir. Arapça'da "deberanî fulânun" (دَبَرَني فلانٌ) ve "halefenî fulânun" (خَلَفَني فلانٌ) denilir ki mânası "filan kişi benden sonra geldi" demektir. Âyet "ve'l-leyli izâ edbera" şeklinde okunduğu takdirde "gece gitmek üzere sırtını döndü" mânasına gelir. Arapça'da bu kökten türeme olarak "dâbiru'l-ayş" (دَابِرُ العَيش) tabiri vardır ki mânası "hayatın sonu" demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, IV, 268).

35. "O (cehennem) *büyük cezalardan biridir."*

O (cehennem) büyük cezalardan biridir. Kastedilenin "sekar" (cehennem) olduğu söylenmiştir. Cehennemliklerin azabı çeşit çeşit olacaktır. Ve cehennemde tabakalar vardır. Sekar bu tabakalardan biridir. Çünkü sekar, azap çeşitlerinden biridir. Dolayısıyla büyük cezalardan birisidir.

266 [§]*36. "İnsanlar için uyarıcı."*

İnsanlar için uyarıcı. Bazıları uyarıcılığı "Sekar"a bağlarken, bazıları Resûl-i Ekrem'e (a.s.) nispet etmişlerdir. Bu beyan, "Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır"[73] meâlindeki âyete benzemektedir. Bazıları "uyarma" anlamına gelen fiili "li tünzira" (لِتُنْذِرَ) şeklinde okuyarak Hz. Peygamber'e, bazıları da "li yünzira" (لِيُنْذِرَ) okuyarak Kur'ân'a nispet etmişlerdir.

[Eşyaya Fiil İsnat Edilmesi]

Esasen ortaya bir eylem koyamayan nesnelere isnat edilen fiillere dair ifadeler kullanmanın iki sebebi vardır. İlk olarak; o nesnelerin bulunduğu yerde meydana gelen ahval (fiil) belirtilmek istenir. Öyle ki bu eşya olmasaydı o hal ve durumlar (fiil) meydana gelmezdi. Ancak o haller ve durumlar, söz konusu fiillerin sebebi de değildir. Ama o fiiller, o hallere nispet edilmiştir. Çünkü söz konusu eşya, o fiillerin meydana gelmesine sebep olmuştur. "Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak"[74] meâlindeki beyan, bu âyet gibidir. Dünya hayatı kimseyi aldatmaz fakat bahsi geçenler, dünya hayatının süsüne aldanmışlardır. Netice olarak aldatma fiili onların aldanmalarına sebep olduğundan dünya hayatına nispet edilmiştir. İkinci sebep ise şudur: Olay öyle bir kurgulanmıştır ki aldatma yeteneği olsa aldatırdı. Bu sebeple de aldatma ona nispet edilmiştir. Allah Teâlâ Hz. İbrahim kıssasını anlatırken onun şöyle dediğini nakleder: "Rabbim! Putlar insanların birçoğunu saptırdı"[75]. Putlar, kendilerine saptırma isnat edilecek nesnelerden değildir. Çünkü onların fiilleri yoktur. Fakat onlara tapanlar, o putların varlığı sebebiyle doğru yoldan sapınca saptırma sözünü ettiğimiz iki açıdan onlara

---

[73] el-Ahkâf, 46/12.

[74] el-En'âm, 6/70; el-A'râf, 7/51.

[75] İbrâhim, 14/36.

nispet edilmiştir. [§]Âyette bahsi geçen "uyarı" da böyledir. Uyarı, bu sebeple 267
cehennem ateşine nispet edilmiştir. Çünkü cehennem ateşi belirtilince uyarı meydana gelir. Bu yüzden uyarı cehenneme izafe edilmiştir. Ya da cehennem öyle bir biçimde yaratılmıştır ki uyarı yapabilecek bir yapıda olsaydı uyarıcı olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ ﴿٣٧﴾

37. "Sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için."

Sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için. Bu beyanın tehdit anlamına geldiği söylenmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin"[76]. Söz konusu cümle, öğütlere vurgu yapıldıktan ve işlerin akıbetleri hatırlatıldıktan hemen sonra gelmiştir. **İleri gitmek ya da geri kalmak** cümlesindeki "ileri gitme"yi Allah Teâlâ'ya itaatta ileri gitmek ya da ondan geri kalıp mâsiyette ileri gitmek diye açıklayanlar olmuştur. Kişi esasen menfaatlerin ve nimetlerin kendi başına gelmesini sevmek kötülük ve zararlardan nefret etmek karakterinde yaratılmıştır. Kim bir şeyi severse ona talip olur, kim de bir şeyi sevmezse ondan çekinir ve kaçınır. Bir şeyi talep ettiğinde ona doğru ilerler, bir şeyden kaçarken de ona karşı geri kalır. Allah Teâla, kinâye yoluyla "talep"i "tekaddüm", yani öne geçme, "kaçma"yı da "teahhur", yani sonraya bırakma kelimesiyle ifade etmiştir. "Yetekaddeme" (يَتَقَدَّمَ) kelimesini Allah'a itaata doğru ilerler diye yorumlayanlar olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a itaatı ona âhirette menfaatler sağlar ve iyilikler celbeder. Yahut da Allah'a itaattan geri durur. Çünkü O'na itaatten geri durmak nefsi helâklere ve çeşit çeşit kötülüklere atmak demektir.

[§]**Sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için** cümle- 268
sinin, "Kişi ileri gider ve geri kalır, bu da yaratmasıyla olur" mânasına gelmesi de mümkündür. Bu durumda ileri gitme ve geri kalma, Allah Teâlâ'nın kudreti ve yaratması konumunda bulunur ve kulun fiili ve kesbiyle var olur. Böylece bu beyan şunu söylememize benzer: "İleri gitme ve geri kalmanın bize nispet edilmesinde aleyhimize bir delil yoktur". *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾

38. "Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir."

[76] el-Kehf, 18/29.

Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir. Bu âyetin yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* her nefis, âhirette dünyada kazandıklarına karşılık olarak âhirette rehin tutulur, şeklindedir. "Rehin" demek, "bir yere kilitli" demektir. Âyette, rehin verilen malın alacaklı nezdinde devamlı olarak tutulan ve üzerine kilit vurulan bir karşılık olduğuna delildir. Rehin verilen maldan borçlu yararlanamaz, rehinin, alacaklının elinde hapis olma durumu ancak borcunu ödedikten sonra kalkar. Âyet, bir de rehin verilen mal helâk olduğu zaman karşılığındaki borcun da düştüğüne dair bir delildir. Çünkü (âyet-i kerîmede) nefisler, yapılanlara karşılığının verilmesi ilkesi gereği olarak azaba mâruz kalması için rehin hale gelmişlerdir. Dolayısıyla azap, nefislerin karşılığı olmuştur. Bilindiği gibi nefisler, başlarına azap gelince helâk olurlar. Rehin de böyledir. Borç karşılığı tutulur ve borcun yerine konur. Netice olarak, rehinin helâk olması, borcu düşürür. *En doğrusunu Allah bilir.*

39. "Ancak hakkın ve erdemin tarafında olanlar başka."

Ancak hakkın ve erdemin tarafında olanlar başka. "Onlar cennetlerdedir; birbirlerine sorular sorarlar"[77]. "Ashâbü'l-yemîn" (أَصْحَابَ الْيَمِينِ), Allah Teâlâ'nın "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki 'Alın kitabımı okuyun'"[78] meâlindeki beyanında "kitabı sağ tarafından verilen" şeklinde tanıttığı kimselerdir. Cenâb-ı Hak, "ashâbü'l-yemîn"i rehin alınanların arasından istisna etmiştir. Çünkü O, rehinleri "her nefis" şeklinde çoğul lafzıyla ifade etmiştir. Dolayısıyla "hakkın ve erdemin tarafında olanlar"ın bu genellikten istisna edilmeleri yanlış olmamıştır. Yani "ashâbü'l-yemîn" önceden hapisten kurtulmayı hak ettikleri amel işleyenlerdir. Çünkü günahkârlar, günahları karşılığında rehin hale gelmişlerdir. "Ashâbü'l-yemîn" hayır yapmış ve salih amel işlemiştir. Cenâb-ı Hak, "Biz, iman edip dünya ve âhirette yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz"[79] meâlindeki beyanı doğrultusunda salih amelleri günahlar ve kötü amellere kefâret kılmıştır.

---

77 el-Müddessir, 74/40.

78 el-Hâkka, 69/19; el-İnşikâk, 84/7.

79 el-Ankebût, 29/7.

فِى جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ
فِى سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ
الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ
بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾

[§]*40-41.* ***"Onlar cennetlerdedir; günahkârlar hakkında birbirlerine so-*** **269**
rular sorarlar?"

42. ***"Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?"***

43. ***"Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik."***

44. ***"Yoksulu doyurmuyorduk."***

45. "(Günaha) ***dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk."***

46. ***"Ceza gününü de asılsız sayıyorduk."***

[Cennet Ehli ile Cehennemdekilerin Konuşması]

Onlar cennetlerdedir; günahkârlar hakkında birbirlerine sorular sorarlar? "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?" Bu beyanın zâhiri, âyet metnindeki soruyu cennetliklerin birbirine sorduklarını ifade ediyor. Buna göre "Onları şu yakıcı ateşe sokan nedir?" denilmesi gerekirdi. Çünkü soruyu cehennemlikler sormuyor, aksine cennetlikler birbirine başkalarının durumun soruyorlar. Zaten âyetin metninde geçen "ani'l-mücrimîn" (عَنِ الْمُجْرِمِينَ), yani **günahkârlar hakkında** kısmına bakılınca bu anlaşılır. Âyette "günahkârlar birbirine sorarlar" denilmiyor. Sonuç olarak âyetin zâhiri, muhatapların günahkârlardan başkaları olmalarını gerektiriyor. Bundan dolayı böyle bir durumda "Onları şu yakıcı ateşe sokan nedir?" denilmesi gerekirdi dedik. Fakat "an" harf-i cerrinin ifadede herhangi bir kelimeye bağlı olmadan duruyor olması, aslında cümleden atılıp düşürülmesi gerektiğini söylemek de ihtimal dâhilindedir. "An" harf-i cerri cümleden atıldığı zaman şüphe ve kapalılık ortadan kalkar. O zaman sanki şöyle denilmiş olur: "Onlar cennetlerdedir. Günahkârlara sormaktadırlar". Bu durumda soruya muhatap olanların cehennemlikler oldukları ortaya çıkmış olur.

Cennetliklerin birbirine günahkârların bulundukları yerleri "Acaba mekânları nerede? Acaba onlar neredeler?" diye soruyor olmaları, akabinde onları görmeleri ve **Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?** diye sormaları, onların da **Biz namaz kılanlardan değildik** diye cevap vermeleri mümkündür. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür"[80]. Böylece anlaşılmış oldu ki cennetlikler cehennemliklerin mekânlarını görecekler ve gördüklerinde de **Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?** diye soracaklardır. Cehennemlikler de Azîz ve Celîl olan Allah'ın haber verdiği üzere şu sözlerle cevap verecekler: **Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksulu doyurmuyorduk. (Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk. Ceza gününü de asılsız sayıyorduk.**

Esasen cevazı imana bağlı olan fiiller, mümin olmayan kimselere nispet edildiği zaman bununla "kabul", ama müminlere izafe edildiği zaman bu fiil-
270 lerin bizzat kendisi kastedilir. [§]Bunun delili şudur: Kâfir, namaz kılsa, yoksulu doyursa, zekâtı verse bile ceza gününü asılsız saydığı takdirde cehenneme sürüklenecektir. Zekâtı verse, namazı kılsa, yoksulu doyursa iman etmediği sürece bunlar kendisine fayda vermeyecektir. Anlaşılmış oldu ki söz konusu namaz, zekât verme ve yoksulu doyurma gibi fiillerin bizzat yapılmaları kastedilmemiş, bunlarla sadece kabul ve ikrar kastedilmiştir. Allah Teâlâ'nın şu beyanı, söylediğimizin doğruluğuna delildir: "Onlara, 'Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın' denildiğinde inkârcılar müminlere derler ki: "Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz"[81]. Buradan çıkan sonuç onların (yoksulu) yedirmek gibi bir yükümlülüklerinin olduğunu inkâr ettikleridir. Bu da bize "namaz kılma" deyimiyle "namaz kılma"yı gerçekleştirmenin değil, namaz kılmak gerektiğini kabul etmenin kastedildiğini göstermektedir. Kâfirler, namaz kılmayı kabul etmek ve zekâtı vermekle yükümlüdürler. "Namaz kılma" ve "zekât verme" fiilleri belirtilip bunların "kabul edilmesi"nin kastedilmesi mümkündür. Azîz ve Celîl olan Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[82]. Âyette "namaz kılma" ve "zekât verme" serbest bırakmanın şartlarından değildir, aksine âyetin mânası namazı ve zekâtı kabul etmektir. Namazı kılmak gerektiğini tasdik eder ve kılmak gerektiğini kabul ederlerse, zekâtı verme buyruğunu tas-

---

80 "İçlerinden biri şöyle der: 'Benim bir arkadaşım vardı; derdi ki: Sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?' Ve ekler: 'Şimdi dönüp bakar mısınız (ona)?' Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür" (es-Sâffât, 37/51-55).

81 Yâsîn, 36/47.

82 et-Tevbe, 9/5.

dik ederlerse henüz fiilen namaz kılıp zekât vermeseler de serbest bırakılmaları gerekir. Dolayısıyla âyette geçen emri, kabul şeklinde yorumlamak uygun olmuş ve sözünü ettiğimiz sebepten dolayı bizzat namaz kılma ve zekât verme olarak yorumlanmamıştır. Söylediğimiz hususlar, **Biz namaz kılanlardan değildik** meâlindeki âyette geçen "musallîn", yani namaz kılan kelimesine "bilinen namaz" mânası verilmesi durumunda geçerlidir. Bu kelimeye namaz kılan dışında bir mâna vermek nasıl kabul edilmez? Çünkü "namaz kılanlar" kelimesiyle "muvahhitler"in, yani Allah'ın birliğini tasdik edenlerin kastedilmiş olması mümkündür. Zira namaz kılanlar (Ehl-i salât) müslümanlardır. Meselâ "Namaz kılanlar (Ehl-i salât) şu konuda fikir birliği etmişlerdir" denir ve bununla müslümanlar kastedilir.

Öte yandan Allah Teâlâ ceza gününü (âhiret âlemi) inkâr etmeyi, namaz kılmamayı ve yoksulu doyurmamayı birlikte zikretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir,* bunun iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi; namaz kılmayı, yoksulu doyurmayı ve zekâtı vermeyi ikrar eden kimse ceza gününü (âhiret) de ikrar eder. Çünkü kişi, bunları sonunda fayda umduğu için yapmak ister ve akıbetinde gelecek sorumluluk korkusuyla da onları terketmekten de sakınır. İnsan ceza gününü tasdik etmez, menfaatleri ummaz ve zararlardan da korkmazsa [§]bu tutumu kendisini yoksulu doyurmayı terketmeye, namaz kılma- **271**
maya, zekât vermemeye ve bütün bunları inkâra ve kabul etmemeye sevkeder. Bu beyan şu ilâhî kelâma benzer: "Gördün mü dini inkâr edeni? İşte odur yetimi itip kakan; Ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen!"[83]. İnkârcı yaptıklarının akıbetleriyle karşılaşacağını ummadığı için böyle davranır. İnkâr eden kişi, kendi fiilinin herhangi bir akıbetinin olduğunu düşünmezse yetime yardım etmez, yoksula da iyilik etmez. Aksine ceza gününü inkâr etmesi, yetime zulmetmeye ve fakire iyilik yapmayı terketmeye sevkeder. Bundan dolayı Allah Teâlâ ceza gününü inkâr etmek, namaz kılmamayı, zekât vermemeyi ve yoksulu doyurmamayı bir arada belirtmiştir. Kâfirleri ceza gününü inkâr etmeye sevkeden sebebin, İslâm'ın gelmesiyle kendilerine yüklenen bu görevler olması da mümkündür. Çünkü onlar, ceza gününe iman edince namaz kılmak, zekât vermek, yoksulları doyurmak, ramazan orucunu tutmak ve diğer ibadetleri yerine getirmek gibi fiilleri üstlenmeleri gerekli olur. Ancak bu ibadetler onlara ağır gelmiş ve müminlerin üstlendikleri bu fiillerle yükümlü olmamak için bunlara iman etmeye yanaşmamışlardır.

(Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk. Âyetin metninde geçen "hâid" (الخائض) bâtıla dalan kimse demektir.

---

[83] el-Mâûn, 107/1-3.

حَتّٰٓى اَتٰينَا الْيَق۪ينُ ﴿٤٧﴾

47. "Sonunda bize ölüm geldi çattı."

Sonunda bize ölüm geldi çattı. Yani sonunda kesinlikle anladık ki bâtıla daldığımız hususlarda yanlış bir yol üzerinde bulunuyorduk.

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِع۪ينَ ﴿٤٨﴾

48. "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."

[Şefaatin Mümin ve Kâfir Açısından Anlamı]

Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez. Bu beyan, onların şefaatçileri olmayacak anlamındadır. Esasen "şefaat" kelimesi kâfirlere nispet edildiği ve "onların şefaatçileri yoktur" veya "şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez" denildiği zaman bu, kâfirlere yönelik "şefaat"in olmamasını gerektirir, yani kâfirlere şefaat eden kimse yoktur demektir. Ama aynı kelime müminlere nispet edildiği zaman şefaatçilerin şefaatinden yararlanma fiilinin yokluğunu
272 gerekli kılar, [S]şefaatin var olmamasını gerektirmez. Bu daha önce fiiller hakkında söylediğimiz kaideye benzer. Dayanağı iman olan fiiller, kâfirlere izafe edildiği zaman bunların kabul edilmemesi anlamına, müminlere nispet edildiği vakit de fiilin gerçekleşmemesi mânasına geldiğini söylemiştik.

Bir kimse için "onun şefaatçisi yoktur" denilip de bununla müslüman kastedildiği zaman söz konusu ifade şefaatten yararlanmamayı gerektirir, yoksa şefaat diye bir fiilin olmamasını gerekli kılmaz. Bize göre bu durum Mûtezile ve Hâricîler'e yöneliktir. Çünkü biz, büyük günah işleyen müslümanların şefaati hak ettikleri görüşünü benimsiyoruz. Onlar ise şu düşünceyi savunmaktadırlar: Allah Teâlâ'nın hükmüne göre büyük günah işleyenlerin bağışlanması mümkün değildir, aksine Cenâb-ı Hak, onları ebedî olarak cehenneme atacaktır. Çünkü yüce Allah, büyük günah işleyenleri cehennem ateşiyle tehdit etmiş ve onların cehennemde ebediyen kalacaklarını haber vermiştir. Allah Teâlâ'nın vâdinden dönmesi ya da verdiği haberin yalan çıkması mümkün değildir. Onlar şefaati hak eder ve bu sayede izzet sahibinin mağfiretine ererlerse Allah Teâlâ vâdinden dönmüş ve verdiği haberde yalancı çıkmış olur. Bu gibi kimseler büyük günah işledikleri zaman şefaatle kurtulmaları asla umulmaz, aksine onlar hakkında cehennemde ebedî olarak kalma hükmü verilir. Böylece Allah Teâlâ'ya yalan isnat ettirecek durum ortadan kalkar ve vâdinden dönmesini

gerekli kılan husus yok olur. Ve onlar büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî kalacaklarına inanınca bu iddiaları dolayısıyla şefaati kabul etmemeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz. O, bir grubu doğru yola iletti, bir grup da sapkınlığa müstahak oldu"[84]. Onların azabı hak edip de sonra dirilince azap görmemeleri mümkün değildir. Öte yandan Mûtezile ve Haricîler'den bazıları, âhirette şefaatin olmayacağına şu ilâhî beyanları delil getirmişlerdir: "Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var, ne de samimi bir dostumuz"[85]; "Ey iman edenler! Alım satımın, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın"[86]; "Öyle bir günden korkun ki o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez"[87]. Bunları delil getiren Mûtezile ve Haricîler o gün herkese amelinin şefaatçisi olacağını iddia etmişlerdir. Ameli iyi olan o sayede kurtulacak, ameli kötü olan da azabı hak edecek ve onun hiçbir şefaatçisi olmayacaktır.

[§]Bu âyetlerin zâhirî mânalarına dayanarak şefaati inkâr etmek vacip 273
olursa, şu mukabil âyetleri delil getirerek de kabul etmek gerekli olur: "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler!"[88]; "O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz"[89]. Bu iki ilâhî beyana göre Allah Teâlâ, o gün bazı kimselere şefaat izni verecektir. O zaman sizin şefaatin vuku bulmayacağına dair söyledikleriniz mutlak olarak şefaatin var olmamasını gerektirmez. Aksine şefaatin yokluğu bazı kimselere yönelik olur. Şu halde bazı kimselere şefaat edileceğini söylemek gerekir. Öte yandan Hz. Peygamber'e isnat edilen haberler, ilgili âyetleri büyük günah işleyenlere şefaat edileceğini kabul etmek gerektiğini bildiren bir şekilde tefsir ederek gelmiştir. Netice olarak "Şimdi bizim şefaatçilerimiz yoktur"[90] beyanı ile "Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın"[91] meâlindeki âyetler kâfirlere yöneliktir, biz de bunu söylüyoruz.

---

84 el-A'râf, 7/29, 30.

85 eş-Şuarâ, 26/100.

86 el-Bakara, 2/254.

87 el-Bakara, 2/123.

88 el-Enbiyâ 21/28.

89 Tâhâ, 20/109.

90 "Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı. Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz" (eş-Şuarâ, 26/99-101).

91 el-Bakara, 2/254.

Mûtezile mensuplarından, şefaatin olacağını söyleyenler de vardır. Fakat bu görüş sahibi, şefaatin dünyada meleklerin istiğfarını hak edenler için gerçekleşeceği kanaatindedir. Bunlar meleklerin haklarında "müminlerin bağışlanmasını dilerler: "Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla"[92] dedikleri kimselerdir. Büyük günah işleyenlere ise kimsenin şefaati erişmeyecektir, aksine onlar cehennemde ebediyen kalacaklardır.

Mûtezile mensuplarına şöyle denilir: Tövbe edenler, tövbe etmekle ve doğru yola uymakla zaten kurtuluşu hak etmiş olduklarına göre onlara ve yolundan gidenlere şefaatle ne gibi bir menfaat gelecektir? Eğer derlerse ki "Şefaatle elde edecekleri menfaat, değerlerinin Allah Teâlâ nezdinde yükselmesidir, şefaatle üstün dereceleri hak edecek olmalarıdır. Nasıl ki bir kimse, dünyada kardeşini üstün tutmaları ve yüceltmeleri için hükümdarların nezdinde iyi bir
274 kişi olarak anar, [S]güzel fiilleriyle ve iyilikleriyle zikreder ve bu hareketiyle onun makamını yükseltip onların nezdinde değerini yüceltmek ister, aynen bunun gibi âhirette de şefaatçiler, Allah katında derecelerini arttırmak ve mertebelerini yükseltmek için dostlarını hayırla yâdedip överler.

Bu yaklaşıma verilecek cevap şudur: Derecelerdeki bu artış, daha fazla şehvetlere ulaşmaktan başka bir amaca yönelik değildir. Şehvetlerde fazlalık ve lezzetlerde artış, menfaatler arasında belirtilmez. Çünkü onların şehvetlerde fazlalığa ihtiyaçları yoktur. O gibi durumlarda ihtiyacı giderme ve menfaate ulaşma söz konusu olur. Bilindiği gibi onlara şefaat umudu verilmesi, şefaatle kendilerine menfaat geleceğinden dolayıdır. Şefaatle menfaat, ancak şefaate ihtiyaç bulunduğu zaman meydana gelir. Büyük günah işleyenler, şefaate ihtiyaç duyanlardır. Tövbe edenler ve Rab'lerine dönenler, şefaate ihtiyaç duymazlar. Bu nedenle büyük günah işleyenlere şefaat edileceğini söylemek gerekli hale gelmiştir. Onların bahsettikleri (kralların nezdinde) şahitlerin durumunu delil getirmeleri ise sağlam bir yaklaşım değildir. Çünkü kişinin, kardeşi hakkında iyi şeyleri ve onun hayırlı vasıflarını belirtip ortaya koyması ancak kralların onun kardeşinin halini, güzel niteliklerini ve iyi fiillerini bilmemelerinden dolayıdır. Kral o kişinin durumunu bildiği zaman insan, onun iyi biri olduğunu söylemeye yelteniyor mu? Sonuç olarak kişiyi kralların huzurunda kardeşini övmeye ihtiyaç hissettiren durum, kralların onun durumunu bilmemesidir. Kimsenin durumu yaptığı açık ve gizli işlerin Allah Teâlâ'ya gizli kalması

---

[92] "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: 'Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!'" (el-Mü'min, 40/7).

mümkün değildir ki kendisine bilgi verecek birisine ihtiyaç duysun. Netice olarak şefaatin onların sözünü ettikleri açıdan olması geçersiz, bizim belirttiğimiz ise vuku bulacağı da ortaya çıkmış olur. [§]Sonra affetme ve bağışlama, 275
işlediği bir suçtan dolayı kralların cezalandırmayı düşündükleri kimseler için geçerlidir. Öte yandan insanlar arasında şefaat, bilindiği üzere kişinin ceza ve öfkeyi hak ettiği bir hata işlediğinde gündeme gelir. Ve kral, toplumda önde gelen ve kralın da kendisinden hoşnut olduğu kimsenin şefaati ile o suçu işleyeni bağışlar. Netice olarak Cenâb-ı Hakk'ın cezayı hak etmiş bir kulunu hayırlı, hoşnut olduğu ve sadık kullarının şefaatiyle bağışlayacak olması inkâr edilemez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾

49. "Böyle iken onlara ne oluyor ki öğütten yüz çevirip kaçıyorlar!"

Böyle iken onlara ne oluyor ki öğütten yüz çevirip kaçıyorlar! Bu beyanın yorumu şöyle olabilir: Böyle iken onlara ne oluyor ki lehlerine ve aleyhlerine olan hususların belirtilmesinden, akıbetlerinin ve nihayetlerinin hatırlatılmasından yüz çevirip kaçıyorlar! Söz konusu yüz çevirip kaçma, Resûlullah (a.s.) ve Kur'ân hakkındadır. Çünkü bunların her biri kişinin lehine ve aleyhine olan hususlardan söz etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin yorumu şöyle de olabilir: Böyle iken onlara ne oluyor ki değerlerini yüceltecek ve kendilerini yücelerin yücesinde (mele-i a'lâ) adı geçenlerden yapacak işlerden yüz çevirip kaçıyorlar! Bu Allah Teâlâ'ya itaat ve O'na ibadete yönelmekle olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına benzer: "Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik"[93]. Mânası şudur: Eğer bu kitaba uyar ve saygınlığına hürmet ederseniz onun sayesinde bahsi geçenlerden olacaksınız ve değeriniz yücelecek.

كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾

50-51. "Adeta aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi."

Adeta ürküp kaçan eşekler gibi. "Ürküp kaçan" anlamındaki kelime müstenfira" (مُسْتَنْفِرَةٌ) okunduğu gibi, "müstenfera" (مُسْتَنْفَرَةٌ) şeklinde de okunmuştur[94]. "Müstenfira" şeklinde okuyan, fiili eşeklere izafe etmektedir. Âdeta

93 el-Enbiyâ, 21/10.

94 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 452; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 734.

şöyle demiş olmaktadır: "Humurun nâfira" (حُمُرٌ نَافِرَةٌ), yani "ürküp kaçan yaban eşeği" "isterkade'l-kavmu" (اسْتَرْقَدَ القوم), yani "topluluk uyudu" cümlesinin "rakade'l-kavmu" (رَقَدَ القوم) ile aynı mânaya gelmesi gibi "Nefera" ve "istenfera" (نَفَرَ واسْتَنْفَرَ) kelimeleri de aynı anlamdadır. Kelime "müstenfera" şeklinde okunduğu zaman yorumu şöyle olur: "Ürkütülüp kaçırılan yaban eşekler gibi". Ürkütüp kaçırma ise onlara (ok) atmakla ve avcı marifetiyle ve aslan saldırmasıyla olur. Müfessirlerin "kasvera" (القَسْوَرَةُ) kelimesinin tefsirinde belirttikleri gibi
276 kelime, aslan, (ok) atıcı ve avcı anlamlarına gelir. [§]Arapça'da "hiye'n-nefira" (هِيَ النَّفِرَةُ) denilir. Bu tabir, huyları kaçmak olan yaban eşeklerine benzetme yapmak için kullanılır. Kur'ân'dan yüz çevirenlerin yaban eşeklerine benzemeleri şu açıdandır: Bunlar tıpkı helâk olmaktan ve yok olmaktan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi yönelmeleri kurtuluşlarına vesile olan ve kendilerini helâkten kurtaran Kur'ân'dan yüz çevirdiler. Bu ilâhî beyan onların ne kadar akılsız ve ne derece cahil olduklarını beyan etmektedir. Çünkü eşekler helâk olup yok olmaktan kurtulmak için avcıdan, okçudan ve aslandan ürküp kaçmaktadırlar. Bu kâfirler ise kurtuluşlarına vesile olacak Kur'ân'dan yüz çevirip, helâkları ve yok olmalarına sebep olacak inkâra kaçmaktadırlar. Onlar eşeklerden daha beter ve daha sapkındırlar.

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾

52. "(Uyarıcılardan) ***öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sahifeler*** (ilâhî vahiy) ***verilmesini istiyor.***"

(Uyarıcılardan) öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sahifeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Bazı tefsir âlimleri şöyle bir olay aktarırlar: Müşrikler Resûl-i Ekrem'e gelerek "Duyduğumuza göre İsrailoğulları'ndan birisi bir günah işleyip de sabah olunca evinin kapısında asılı bir sayfa ya da baş ucunda "Sen şöyle bir günah işledin" şeklinde bir yazı bulurdu" derler. Bazıları "Sen şöyle bir günâh işledin ve tövbesi şöyledir" cümlesini de eklerler. Müşrikler, Resûlullah'tan (a.s.) böyle yapmasını isterler. Allah Teâlâ da onların böyle dediklerini haber verir, sonra da bu konuda kendilerini ümitsizliğe sevkeder ve "asla" (kellâ)[95] diye cevap verir. Yani umduklarına erişemeyecekler. Katâde anlatır: İsrailoğulları derler ki: Yâ Muhammed! Sana tâbi olmamız seni sevindirirse her birimize filanca oğlu filancaya diye özel sayfa ver. İçinde sana tâbi olmamızı emretsin. Denildi ki: Amel etmedikleri halde

---

95 el-Müddessir, 74/54.

kendilerine kurtuluş belgesi verilmesini istediler[96]. Fakat bu yorumlardan herhangi birisi hakkında kesin olarak budur demek mümkün değil, aksine her biri imkân dâhilindedir ve muhtemeldir denilebilir. Çünkü müfessirler, bu iradenin çıktığı topluluğu gözleriyle görmüş değiller ki kendilerine ne istediklerini haber versinler de [§]sözü edilen kıssa ve haberler sabit olsun. Sonra onla- 277
rın Resûlullah'tan (a.s.) bunu istediklerine dair haberler de mütevatir değildir. Bundan dolayı meselenin onların zikrettikleri şekilde olduğu kesin değildir.

Böyle bir isteğin (irade) bazı kâfirlerde ortaya çıkmış olması mümkündür ki bunlar, onların reisleri ve büyükleridir. Yoksa herkes kendisine açılmış sahifeler istemiş değildir. Burada bahsi geçen "irade", talepten ibarettir. Öte yandan onların sözü edilen talepleri, üç şıkka yöneliktir. Birincisi, İsrailoğulları'nın büyüklerinden her birinin kitabın kendisine indirilmesini istemiş olmasıdır. Nitekim bir âyette bu husus meâlen şöyle anlatılır: "Onlara bir âyet geldiğinde, 'Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayın' dediler"[97]. Kullandıkları bu sözlerde, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin gerçekliğini ortaya koymakta ellerinde bir delil olsun diye ona karşı inat ve kibirle büyüklenmelerini ortaya çıkarmak anlamı mevcuttur. Nitekim bir başka âyette bu husus meâlen şöyle belirtilir: "Dediler ki: 'Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız.' De ki: Rabb'imi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim"[98]. Bu ilâhî beyan, Hz. Muhammed'in (a.s.) risâleti hakkında kesin kanaate varmaları için kendilerine bir kitap indirmesini talep ettiklerini açıklamaktadır. İleri sürdükleri talebin kaynağı, inat ve kibirdi. Yoksa Resûlullah'ın (a.s.) durumu üzerinde biraz düşünselerdi bu, onlara peygamber olduğuna dair bilgi verecekti. Kendilerine inecek bir kitapla bunu teyit etmeye ihtiyaç bile duymayacaklardı. *En doğrusunu Allah bilir.* [İkincisi:] İleri gelenlerini, Resûlullah'tan (a.s.) daha büyük gördükleri için risâlete ondan lâyık ve

---

96 Katâde "onlardan her biri, kendisine, açılmış sahifeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor" beyanı hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Bazılar şöyle demiştir: "Yâ Muhammed! Sana tâbi olmamız seni sevindirirse bize filan filan kimseye yazılmış bir mektup ver. O mektupta sana tâbi olmamız emredilsin. Katâde der ki: Amel etmedikleri halde kendilerine kurtuluş belgesi verilmesini istediler (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 213).

97 el-En'âm, 6/124.

98 el-İsrâ, 17/90-93.

kendilerine kitap indirmeye daha evlâ görmüş olmaları da mümkündür. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmuştur: "'Bu Kur'ân, şu iki şehrinden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler"[99]. Bir başka âyette ise meâlen şöyle denilir: "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[100] İşte bu yüzden kendilerine açılmış sayfalar verilmesini istediler. Çünkü onlar bu faziletin kendilerine verilmesine daha lâyıktılar. Âyet hakkında bunca açıklamaları belirtmemizin sebebi şudur: Sözünü ettiğimiz mânalar, Kur'ân'ın beyanından anlaşılarak ortaya çıkmıştır. Müfessirlerin bahsettikleri yorumlar ise ne Kitap'la ve ne de Resûlullah'tan (a.s.) nakledilen haberlerle teyit edilmiştir. Dolayısıyla bizim sözünü ettiğimiz yorumlar âyetle desteklendiği için diğerlerine nazaran daha bir muhkem ve daha bir sağlamdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٥٣﴾

278 [§]*53. "Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar."*

Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar. Onlardan her birinin kendisine açılmış sahifeler verilmesini talep etmesi, âhirete iman etmekten yüz çevirmesinden ötürüdür. Yoksa âhirete iman etmiş olsalardı imanları kendilerine inadı ve kibri bırakmaya ve Resûlullah'a (a.s.) karşı böbürlenmekten vazgeçmeye sevkeder, hakka boyun eğmeye çağırırdı.

كَلَّٓا اِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ اِلَّٓا اَنْ
يَشَٓاءَ اللّٰهُ هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

54. "Asla! Ama bilsinler ki bu, gerçekten bir öğüttür, uyarıdır!"

55. "Dileyen ondan öğüt alır."

56. "Ve Allah dilemeksizin onlar öğüt alamazlar. Sakınılmaya lâyık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur."

Asla! Ama bilsinler ki bu, gerçekten bir öğüttür, uyarıdır! Dileyen ondan öğüt alır. Bu âyetin mânasını ileride Abese sûresine geldiğimizde ve "Allah dilemeksizin onlar öğüt alamazlar" meâlindeki âyetin anlamını da Tekvîr sûresine ulaştığımızda inşallah açıklayacağım.

---

99 ez-Zuhruf, 43/31.

100 Sâd, 38/8.

[Takvâ Sahiplerinin Özellikleri]

Sakınılmaya lâyık olan da O'dur. Müfessirler, "ehlü't-takvâ" (أهل التقوى) tabirinin, Allah Teâlâ ile ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bu ibarenin insana yönelik olması da mümkündür. Bu durumda "öğüt alan" (أهل التقوى) mânasında olur. Görmez misin ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı"[101]. Örnek verdiğimiz âyette "takvâ sözüne bağlı olanlar" takvâ sahipleri olarak gösterilmiştir. "Ehlü't-takvâ" tabirinden maksat, Allah Teâlâ olduğu takdirde âyetin yorumu şöyle olur: "Allah, hakları konusunda yanlış yapmaktan ve tökezlemekten sakınılmaya lâyık biridir". Bu yorumun gerekçesi şudur: Dünyada kişi bir başkasına yanlış yapmaktan ve tökezlemekten şu üç sebepten dolayı kaçınır: Birincisi, ona olan ihtiyacını ve muhtaçlığını gördüğü için o kişiyi yüceltmek ve saygı göstermek amacıyla kendisine karşı yanlış yapmaktan ve ayak sürçmekten kaçınır. Yahut kendisini güçlü ve intikam almaya ehil gördüğü için kaçınır. [§]Veya üzerinde olan nimet ve iyiliklerinin çokluğu sebebiyle kendi- 279
sinden hayâ ettiği için ona karşı yanlış yapmaktan ve ayak sürçmekten sakınır. Bu saydığımız sebepler insanı yanlış yapmaktan sakınmaya sevkeden faktörler olduğuna, sonra bütün muhlûkat Cenâb-ı Hakk'a muhtaç ve ihtiyaç içinde bulunduklarına, O da üzerlerinde kudret ve otorite sahibi olduğuna, her bir ferde nimet verip ihsanda bulunan O olduğuna göre ululanmaya, intikamından korkulmaya ve kendisinden hayâ edilmeye lâyık olmuş olur. Kim O'ndan sakınırsa bağışlanmaya ehil hale gelir.

Âyetteki "ehlü't-takvâ" tabirinin "cehennem ateşinden koruyan davranışların kendisinden istenmeye ehil olan" mânasında olması da mümkündür. Şu ilâhî beyanlar buna işaret eder: "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[102]; "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[103]. Sonra Allah Teâlâ bize cehennem ateşinden nasıl sakınılacağını öğreterek meâlen şöyle buyurmuştur: "Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru"[104]. Azîz ve Celîl olan Allah, böylece cehennem ateşinden sakınmanın, ihsanı ve rahmetiyle koruması için kendisine sığınmak ve yakarmak olduğunu beyan etmektedir. O başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Şüphe yok ki şeytan sizin düşma-

---

101 el-Feth, 48/26.
102 Âl-i İmrân, 3/131.
103 et-Tahrîm, 66/6.
104 el-Bakara, 2/201.

nınızdır, siz de onu düşman bilin"[105]. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bize şeytanla savaşmak için ona karşı düşmanca tavır takınmayı emretmekte ve onunla savaşmanın Allah Teâlâ'ya sığınmaktan geçtiğini haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürterse hemen Allah'a sığın"[106]. Cenâb-ı Hak, bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ve de ki: 'Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım'"[107] Allah, sayesinde koruyacağı vasıtanın kendisinden istenmeye ve düşmanın tuzağını defetmek için kendisine sığınılmaya lâyıktır. **Mağfiret sahibi de O'dur.** Yani O, kendisinden mağfiret talep edilmeye lâyıktır. Allah bizi takvâ sahibi ve mağfiret lütfettiği kullarından eylesin. Bazıları "ehlü't-takvâ" ve "ehlü'l-mağfira" tabirlerine "O kendisinden sakınılmaya ve sakınanı bağışlamaya lâyıktır" diye bir mâna vermişlerdir. *Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.*

---

105 Fâtır, 35/6.

106 el-A'râf, 7/100.

107 el-Mü'minûn, 23/97.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ ﴿١﴾ وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾

1. "Zannettikleri gibi değil, kıyâmet gününe yemin ederim!"

2. "Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!"

Zannettikleri gibi değil, kıyâmet gününe yemin ederim! Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim! Bu beyanın teviline dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları, Allah Teâlâ'nın kıyâmet gününe yemin ettiğini, ama kendini kınayan nefse ise etmediğini söylemiştir. Bu görüş, Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir[1]. Söz konusu yaklaşıma göre âyetin mânası şöyle olur: "Kıyâmet gününe yemin ederim, kendini kınayan nefse yemin etmem". Fakat Hasan-ı Basrî'nin, "Yemin ederim şu beldeye; senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye, ana babaya ve bunlardan meydana gelen çocuklara"[2] meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet olunur: Bu âyette yemin, "beled" (belde), "vâlid", yani Hz. Âdem babamız ve "mâ veled", yani tüm evlatları üzerine yapılmaktadır[3]. Babaya ve çocuklara yemin etmek caiz olunca kendini kınayan nefis de çocuklara dâhil olur. Dolayısıyla Hasan-ı Basrî'ye göre Cenâb-ı Hak kendini kınayan nefse yemin etmiş olmaktadır. Netice olarak burada onun görüşünü reddetmenin herhangi bir anlamı kalmamış oldu. Öte yandan yemin "lâ uksimu" (لَا أُقْسِمُ) kısmındadır. Bunun tefsiri, "kebed" (الكَبَد)[4] kelimesinin belirtildiği "lâ uksimu bi hâze'l-beled" (لا أقسِمُ بِهَذا البَلَد) cümlesinin yorumuna geldiğimizde ya-

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 216.

2 el-Beled 90/1-3.

3 Mücâhid, Katâde, Dahhâk, Hasan-ı Basrî ve Ebû Salih şöyle demişlerdir: Âyette geçen "vâlid" Âdem (a.s.), "ve mâ veled" onun soyundan gelen çocuklardır (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 61).

4 "Hiç kuşkusuz biz insanı zorluklarla mücadele etme gücüyle yarattık" (el-Beled, 90/4.)

pılacaktır. Bazıları da yeminin her ikisi üzerine[5] yapıldığını belirtmişlerdir. Cenâb-ı Hak yaratıklarından dilediğinin üzerine yemin edebilir.

282 [§]Bazı müfessirler yeminin mânasını "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?"[6] beyanıyla birleştirmiş ve bu cümleyi yemin konusu olarak göstermiştir. Böyle olduğu takdirde şöyle bir soru gündeme gelir: Allah Teâlâ'nın bu âyetle delil getirdiği kavim, kıyâmet gününü inkâr ederken O, nasıl olur da kıyâmet günü üzerine yemin ederek öldükten sonra dirilmeyi ve kemiklerin bir araya getirilmesi olayını teyit eder? Yüce Allah âdeta yeminini inkâr edilen bir olay üzerine yaparak teyit edip, pekiştirmiş olmuyor mu?

Bu soruya iki türlü cevap vermek mümkündür: Yemin, ölümden sonra dirilmeye inanmayı gerektiren bir hikmete yöneliktir. Çünkü biz birçok yerde beyan ettik ki bu âlemin hikmet ihtiva eden bir şekilde ortaya çıkması, ölümden sonra dirilmekle irtibatlıdır. Dirilme olmasaydı "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[7] meâlindeki âyette belirtildiği gibi âlemin yaratılması anlamsız ve boşuna olurdu. Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demiş olmaktadır: Kıyâmet gününün şöyle olmasını gerektiren hikmetim üzerine yemin ederim. Soruya verilecek ikinci cevap da şudur: Yeminin gerçekte üzerinde düşünen ve dikkatle inceleyen kimseyi ölümden sonra dirilişe inanmaya sevkeden kanıtlar ve deliller üzerine yapılmış olması da mümkündür. Yapılan yemin bu ikinci ihtimale açık olduğuna göre kıyâmet günü ve kendini kınayan nefis üzerine yemin edilmesi isabetli olur. Çünkü kendini kınayan nefis üzerinde düşünme ve ona itibar etme insanı dirilmeye iman etmeye sevkeder. Sonra kalplerde önemi ve değeri büyük olan olay üstüne yemin etmek âdet olmuştur. Kıyâmet gününün değerinin büyük olması iki yöndendir: Ya menfaatlerinin çok olmasındandır. Bu durumda değeri gözle görülür ve bilinir. Yahut da bu günün değerinin deliller ve haberlerle büyük olduğu anlaşılır. Gökler ve yerlerin değerinin büyük olduğunu insanlar, gözleriyle ayan beyan görerek öğrenmiştir. Çünkü onların göklerden ve yerden elde ettikleri birçok menfaati vardır. Kıyâmet gününün değeri, kalplere yerleşmekle ve kanıtlar ve burhanlarla varlığı sabit olmakla büyük olmuştur. Sonra biz dedik ki, Allah Teâlâ, sabit olduğu bilinen ve -yemin olmasa bile- üzerinde iyice düşünülüp kafa yorulsa varlığı kabul edilecek olguları teyit etmek için yemin

---

5 Yani kıyâmet ve kendini kınayan nefis üzerine.

6 el-Kıyâme, 75/3.

7 el-Mü'minûn, 23/115.

eder. Bundan dolayı kıyâmet günü ve kendini kınayan nefse yemin etmek yanlış olmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Nefs-i Levvâme]

[§]Bilginler "nefs-i levvâme"nin (النَّفْسُ اللَّوَّامَة) ne demek olduğu üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "nefs-i levvâme"nin dünya hayatında geçimini daralttığı gerekçesiyle Rabb'ini kınayan ve üzerinde nimetleri ve ihsanı çok olduğu halde fakirlikten ve yoksulluktan dolayı Rabb'inden şikâyet eden kâfir nefistir demişlerdir. Bazıları da kendisini kınayan nefsin gerek mümin gerek kâfir bütün nefisler olduğunu söylemişlerdir. Nefs-i levvâme, kendisinin benzerini aldığı ve imtihan edildiği birtakım hususları başka nefisler de aldı diye onları kınar. Oysa aynısını veya benzerini kendisinin aldığını kardeşi de fiilen aldı diye kimsenin bir başkasını kınamaması gerekir. Fakat "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur"[8] meâlindeki âyette belirtildiği gibi nefis bu şekilde kınayıcı olarak yaratılmıştır. Bazıları da söz konusu kınamanın âhirette olacağını söylemişlerdir. Kâfir, azabın ve Allah'ın intikamının kesin olarak başına geleceğini anlayınca Allah'a karşı ihmali dolayısıyla kendini kınar ve içi yanmaya başlar, işte o zaman kendini kınar. Mümin de sevabı ayan beyan görünce keşke günah işlemeseydim, tövbe etseydim ve mihraplarda daha çok namaz kılsaydım diye nefsini kınayacaktır. Aynı şekilde itaat edenlerin güzel bir akıbete kavuştuklarını görünce de gücü kuvveti yerinde ve gençliğinin baharındayken kendini itaattan uzak tuttuğu ve yapmadığı için nefsini kınayacak ve daha fazla sevap kazanmak için neden daha fazla iyi amel işlemedim diyecektir. Bazıları da âyette geçen nefsini kınamanın, âhirette kâfir için olacağını söylemiştir. Bu ihtimal daha ağır basmaktadır. Çünkü müslüman sevapla ikram görünce buna şükretmesi nefsini kınamasına fırsat bırakmaz. Dolayısıyla mümin nefsini kınamakla meşgul olmaz. Ve çünkü Allah Teâlâ, kendisinden bir lütuf, ihsan ve nimet olarak ona iyilikleri kat kat verir, ameliyle hak ettiğinden daha fazla dereceler bahşeder. Mümin ulaştığı ikramların tamamına ameliyle değil Allah Teâlâ'nın ihsanı ve keremi sayesinde ulaştığını bildiği halde amelde eksiği olduğu için nefsini nasıl olur da kınar! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

8 "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz" (el-Meâric, 70/19-21).

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِرٖينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾

284 [§]*3. "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?"*

4. "Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter."

İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor? "Bu ilâhî beyan, zâhirî yapısı itibariyle soru kalıbında gelse bile soru değildir. Fakat o, insanın sözü edilen zannının gerçekleşeceğini ifade etmektedir. İnsanı bu zanna sevkeden sebep, [ilâhi] kudretin kemikleri birleştirecek ve darmadağın olup gittikten sonra toplayacak dereceye ulaşamayacağı düşüncesidir. Allah Teâlâ, insanın bu zannını "De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek"[9] meâlindeki âyetle reddetmektedir. İlk yaratma üzerinde düşünen kimse [ilâhi] kudretin kemikler çürüdükten sonra onları toplayacak dereceye ulaşacağını, onları yaratan gücün darmadağın olduktan sonra onları toplamaya kādir olduğunu bilir. Kemiklerin darmadağın olduktan sonra bir araya getirilemeyeceğini de insanın zannetmiş olması mümkündür. Çünkü kemikler dağıtıldıktan sonra toplanırsa, toplu halde bir arada bulunduktan sonra dağıtılmaz diye düşünmesi imkân dâhilindedir. Dünya hayatındaki benzerine bakılınca düşüncesi daha iyi anlaşılır: Dünyada hiç kimse yaptığı bir binayı bir kez daha bina etmek için yıkmaya kalkışmaz. Bunu yapan kişi, inşa ettiği binayı yıkmaya kalkışması halinde abesle iştigal etmiş olur ve hikmetle hareket eden bir kimse olamaz. Kişiyi söz konusu zanna sürükleyen eğer bu düşünceyse cevabı şudur: İlk toplama, imtihan ve denemeye tâbi tutmak için yapılmıştır. Ama darmadağın olduktan sonra toplama ise yapılanlara karşılığının verilmesi amacıyladır. İkinci toplama, ilk başta yapılan toplama ile aynı gayeye yönelik olmayınca yanlış ve isabetsiz olmaz. İade ilk başta yapılan amaca yönelik olduğu zaman yapılan hikmet çerçevesinin dışına çıkar. Görülmez mi ki binasını yıkan kimse onu ilk yaptığı amaçtan başka bir gaye ile yaptığı zaman tepki ile karşılaşmaz.

[Cismânî Diriliş Hakkında Bâtınîler'e Cevap]

285 [§]Yaptığımız açıklamalar, Bâtınîler'in görüşlerini reddetmeye dair delil vardır. Çünkü onlar bu bedenlerin (maddî nefisler - zatlar) yok olup gideceğini ve telef olacağını, dirilmenin ise ruhanî nefisler için söz konusu olacağını iddia

---

9 Yâsîn, 36/79.

etmişlerdir. Durum onların iddia ettikleri gibi olsaydı "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?" meâlindeki âyetin hiçbir anlamı kalmazdı. Çünkü kemikler çürüyüp gittikten sonra onlara göre bir araya toplanmayacaktır. O zaman durum tam da âyette bahsi geçen insanın zannettiği gibi olur. Bu durumda da "Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter" diye cevap vermenin de herhangi bir mânası olmazdı. Görmez misin ki parçalandıktan sonra kemiklerin bir araya getirilmesini inkâr etmeye sevkeden düşünce kişinin dünyada böyle bir olayı görmemiş olmasıdır. Eğer mesele Bâtınıyye'nin iddia ettiği gibi olsaydı âyette bahsi geçen inkâr, ruhanî nefisler ölümden sonra dünyada dirilmiş olarak bulunuyorsa reddedilmiş olurdu. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "De ki: 'Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek"[10]. Yüce Allah, dirilecek olanların başkası değil sadece ilk kez yaratılan nefisler olduğunu haber vermektedir.

Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter. Bazıları bu âyetin yeni başlayan bir cümle olduğunu ve "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?" sorusunun gerektirdiği cevap olmadığını iddia etmişlerdir. Bazıları da "belâ" (بَلَى) kelimesinin "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?" sorusunun cevabı olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre Allah Teâlâ, dirilmeyi kabul etmeye dair daha önce geçen deliller ve kanıtlar nedeniyle bağlantı kurarak "belâ" (بَلَى) demekle yetinmiştir. Bazıları da bahsi geçen sorunun cevabının **parmak uçlarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter** meâlindeki ilâhî beyan olduğunu ifade etmişlerdir. Âyetin metnindeki ifadeyle "tesviyetü'l-benân" parmakları, (şimdi olduğu gibi) ayrık değil de deve ve diğer hayvanların toynakları gibi bir tek kemikten ibaret tek parça halinde yapmak demektir. Bu âyetin hangi açıdan delil olduğuna gelince; insanlar hayvanların toynaklarını tek parça halinde gördükleri için Allah Teâlâ'nın insanların parmaklarını da bitişik olarak yaratmaya kâdir olduğunu kabul etmişlerdir. Dünya hayatında insanın dağınık şeyleri bir araya getirmeye ve birleştirmeye kâdir olduğu, ama parmak uçlarını birleştirmekten aciz olduğu görülünce mesele anlaşılır. Parmakları tek kemik halinde birleştirmek, toplamaktan daha zor olduğuna ve Allah Teâlâ'yı da bunu yapmaya kâdir olarak nitelediklerine göre O'nun parçalanıp ufalanmış olan kemikleri toplamaya kâdir olduğunu nasıl olur da inkâr ederler? Allah Teâlâ, onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir.

---

[10] Yâsîn, 36/79.

286 [§]Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ, hayvanların toynaklarını bitişik yaratmış ve insan (eşyayı) alıp verebilsin, bir şeyi sunup geri alabilsin, tutup uzatabilsin ve bunun dışında (kemikleri bitişik olmayan) parmaklarıyla hayvanları ve diğer canlıları emri altına almak gibi kendisine tahsis edilen başka türlü menfaatleri sağlayabilsin diye parmaklarını tek kemik halinde birleştirmemiş ve hayvanlardan farklı yaratmıştır. Hayvanlarla insanlar arasındaki bu ayırımdan anlaşılan şudur: İmtihandan maksat insandır ve yüce Allah emir vermeden, yasaklama getirmeden ve kendilerine verdiği nimete şükretmelerini istemeden onları başıboş bırakmaz. Bazıları bu emre uymuş, bazıları da karşı gelmiştir. Şu halde dünyada yapılanların karşılığının verilmesi için bir başka yurt daha olması gerekir. Bunlar üzerinde düşünmek, insanı dirilmeyi ve yaptığına karşılık verileceğini kabul etmeye sevkeder. Çünkü "tek parça halinde yaratma" ilk başta olurken, "dağıldıktan sonra bir araya getirme " ise yeniden yaratılış (iade) esnasında söz konusu olur. Akıllar, yeniden yaratmanın (iade) ilk başta yaratmaktan daha kolay olduğunu kabul eder. İlk başta "tek parça halinde yapma" O'nun açısından imkânsız olmayınca ilk başta toplamaya kādir iken yeniden toplama neden zor olsun! Ve çünkü insanlar parmakları tek parça halinde yaratılmayınca bilsinler ki böyle yaratmada bir hikmet vardır. Durum onların, dirilmenin vuku bulmayacağı şeklindeki düşünceleri gibi olsaydı, bu durum hikmet dışı olurdu. Dolayısıyla belirtilen deliller, dirilmeyi ispat eder ve Allah Teâlâ'nın kemikler dağıldıktan sonra onları bir araya getirmeye kādir olduğunu ikrar etmeye sevkeder. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلْ يُرِيدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهُ ۝٥

5. ***"Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye*** (bugünden) ***istekli durur."***

Fakat insanoğlu günah işlemeye (bugünden) istekli durur. Müfessirler, bu âyete insan tövbeyi erteler günahı öne alır ve "ileride tövbe edeceğim" der ve ölüm en kötü halinde karşısına çıkar anlamını vermişlerdir. Âyette bahsi geçen "yurîdü" fiilindeki iradenin anlamı konusunda iki ihtimal olabilir. Birinci ihtimale göre iradenin hakiki mânada kullanılmış olması mümkündür. Fakat bir kimse bir fiil yaptığı zaman onu irade ve ihtiyarıyla yapar. Bu yüzden irade zikredilmiş ve kinâye yoluyla fiil kastedilmiş olabilir. Çünkü irade fiilden ayrılmaz. Dolayısıyla onun belirtilmesi fiilin belirtilmesi demek olur. Bu husus, şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibidir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş

yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[11]. Hiçbir kâfir, göğün ve yerin anlamsız olarak yaratıldığını zannetmemiştir. Fakat göklerin ve yerin yaratılması, dirilme ve amellerin karşılığını alma hikmetine binaen gerçekleşmiştir. Ölümden sonra dirilmeyi kabul etmemek, göklerin ve yerin amaçsız ve anlamsız olarak ve boş yere yaratıldığını söylemek demektir. Böyle bir düşünce, insanı söz konusu görüşü söylemeye götürür. Netice olarak kâfirler, sanki göklerin ve yerin boş yere yaratıldığını söylemiş ve sanki böyle zannetmişlerdir. Böylece yaptıkları "zan" olarak yorumlanır yoksa gerçekte zannettiklerinden değil.
[§]Günah işlediklerinde de durum aynen böyledir. Onların fiilleri irade ve 287
ihtiyara dayalı olarak gerçekleşmiştir. Sanki önlerindeki zaman içinde günah işlemek istemiş gibi olmuşlardır, yoksa iradeleri sırf ileride günah işlemeye yönelik olduğu için değil. Âyette geçen "irade"nin hakiki mânada irade olması da mümkündür. Şöyleki: Kötülük ve günahın birçok yolu vardır. Bu yollar, giren kişiyi günah adını almayı hak edecek bir duruma götürür. Hayır ve hidâyetin de yolları vardır. Bu yollar da gireni dindarlık ve takvâ ismini almayı hak edecek bir sonuca götürür. Kişi günaha götüren yola girmekle günaha ve çeşitli kötülüklere ulaşır ve bu yönüyle "irade eden" bir konuma gelir.

Önündeki zaman içinde de. Âyette geçen "emâmehû" (أمامه) kelimesinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, "ömrünün kalan süresi içinde" demektir. Çünkü o hidâyet yolunu tutmayı ve doğru yola girmeyi istemez ve nefsini alıştırdığı kötülük ve sapkınlık âdeti üzerine devam eder. Âyette geçen "emâm" kelimesiyle "kıyâmet günü"nün kastedilmiş olması da muhtemeldir. Allah Teâlâ bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmuştur: "Şu insanlar, ileride kendilerini bekleyen zor günü bir yana bırakarak"[12]. Yüce Allah, bu günü (bir âyette) "emâm" (أمام), (bir diğer âyette) "verâ" (الوراء) kelimeleriyle ifade etmiştir. Örnek verilen âyette geçen "verâehum" (وَرَاءهُم) kelimesi, geçip giden vakitlerin arkasından demektir. "Verâ" kelimesinin geçmiş vakitlere nispet edilmesi durumunda kıyâmet günü bu günlerin ardında olur. Fakat kelimenin bu günahkâr kişiye izafesi durumunda ise kıyâmet günü onun "ön"ünde olur. Çünkü kıyâmet günü onun önündedir. Bundan dolayı kıyâmet gününün "ön" ve "arka" kelimeleriyle nitelenmesi isabetli olmuştur. Öte yandan önündeki zaman içinde günah işlemeye istekli olan insan kâfir olsa da Allah Teâlâ "küfr" kelimesini değil de "fücûr" (الفُجُور) kelimesini kullanmıştır. Çünkü "fücûr" kelimesi ayıplama ve lekeleme mânasını ihtiva eder. Bir diğer sebep de "fücûr" kelimesinin özellikle ayıplamanın adı olmasıdır. Küfrün bizâtihî kendisinde

11 Sâd, 38/27.
12 el-İnsân, 76/27.

ayıplama yoktur. Çünkü ister mümin, ister kâfir olsun herkes bir şeye inanırken başka bir şeyi de inkâr etmektedir. Kâfir, isim yönünden çirkin olan değil, aksine mânası itibariyle çirkin olan demektir. Dolayısıyla "fücûr" kelimesi ayıplama açısından küfre nazaran daha vurgulu olduğundan ona bu kelime isim olarak verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur** meâlindeki âyet, insan kıyâmet gününü ayan beyan görmek ve onun ne zaman kopacağını bilmek ister anlamına gelir. Bu âyetin tefsiri ise hemen ardından gelen "Kıyâmet günü ne zamanmış?"[13] cümlesidir. Yani "o ne zaman?" sorusuyla kıyâmetin ne zaman kopacağını öğrenmek istiyor. Yüce Allah da "göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu zaman" kopacağını haber veriyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ ﴿٦﴾

288 [§]*6. "'Kıyâmet günü ne zamanmış?' diye soruyor."*

Kıyâmet günü ne zamanmış? diye soruyor. Onun bu sorusu, bir inat ve alay etme amacı taşıyan bir sorudur. Çünkü daha önce kıyâmetin kopacağı zamanın günah işlemeyi engelleyici ve korkutucu bir özelliği olmadığını söylemiştik. Engelleme ve istek, ancak o gün meydana gelecek durumların hatırlatılmasıyla olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ o gün başa gelecek hallerden bahsetmiş, fakat o günün ne zaman olacağını kendilerine bildirmemiştir. Çünkü kıyâmetin vaktini bilmekte bir hikmet yoktur. Resûlullah (a.s.) onlara kendileri gibi birinin vereceği cevapla değil de hikmetli konuşanların verecekleri cevapla karşılık vermiştir.

فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾

7. "Göz dehşetle açıldığı."

Göz dehşetle açıldığı. Âyetin metninde geçen "berika" (بَرِقَ) dehşete düştü ve şaşkın oldu demektir. Müfessirler, bundan sonra ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bu durumum ölüm anında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise bahsi geçen hallerin kıyâmet günü olacağını belirtmişlerdir. Âyetin yorumu hangi duruma göre yapılırsa yapılsın doğru ve isabetli olur. Çünkü dirilmeyi inkâr eden

---

[13] el-Kıyâme, 75/7-8.

kimseye Allah Teâlâ'nın şiddeti gelip de üzerine çöken korkuyu görünce dirilmenin olacağına kesinlikle inanır ve bilgi sahibi olur. Sonra bundan maksat ölüm hali ise Cenâb-ı Hakk'ın "göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman"[14] meâlindeki beyan, hakiki mânada da değil de bir temsil tarzında söylenmiş olur. Çünkü gözü dehşetle açıldığı ve şaşkınlığa düştüğü zaman ne beden gözüyle ve ne de kalp gözüyle faydalanamayacak hale gelir. Bu durumda ayın ışığını göremez, ay tutulmuş, güneş ve ay bir araya gelmiş gibi olur. Güneşin ve ayın ışığını göremez. Başına gelen belâlar ve korkunç durumlar dolayısıyla gündüz ona gece, gece de gündüze döner. [§]Bu kişinin hali Hz. 289
Peygamber'den (a.s.) nakledilen bir hadiste bahsedilen durum gibi olur: "Dünya müminin hapsi, kâfirin cennetidir"[15]. Resûlullah (a.s.) bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur: "Kim Allah Teâlâ ile buluşmak isterse Allah da onunla buluşmayı sever. Kim Allah ile karşılaşmaktan hoşlanmazsa Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz"[16]. Âlimler bu iki haberin ölüm ânıyla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Şöyle ki: Kâfir ölüm ânında kendisine vâdedilen korkunç halleri ve şiddetli durumları görür ve o korkunç durumlar ve şiddetli hallere düşmesin diye ruhunun bedeninden çıkmasını istemez. O anda dünya cennet gibi olur ve oradan ayrılmaktan hoşlanmaz. Mümin de Rabb'inin kendisine vâdettiği müjdeleri, çeşit çeşit ikramları görünce kendisine hazırlanan nimetlere ulaşmak için dünyadan çıkıp gitmek ister. O anda dünya ona hapishane gibi olur. Bütün bunlar, belirttiğimiz açıdan zihinde canlandırma tarzında söylenmiş sözler olur. Eğer ilâhî beyan kıyâmet günüyle ilgili olursa o zaman gerçek mânada güneş tutulması ve güneşle ayın birleştirilmesi söz konusu olur.

Göz dehşetle açıldığı cümlesine bazıları göz, kıyâmet günü davetçiye doğru dehşetle açıldığı zaman, anlamı vermişlerdir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O gün gözler dehşetten dışarı fırlamış"[17]. O gün kâfirin gözleri dehşetten davetçiye doğru dışarı fırlar. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın başına gelen azabın, dünyada iken davetçiye icabet etmekten kaçınması sebebiyle olduğunu öğrenmiştir. Kıyâmet günü davetçinin davetini aceleyle kabul etmek için davetçiye doğru gözlerini dışarı fırlatır.

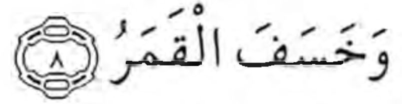
---

14 el-Kıyâme, 75/7-9.

15 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 323; Müslim, "Zühd ve rikâk", 1; İbn Mâce, "Zühd", 3.

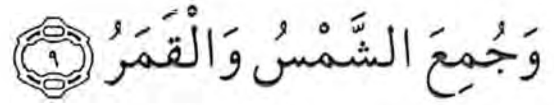
16 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 420; Buhârî, "Rikâk", 41; Müslim, "Zikr", 14, 18.

17 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış" (bk. İbrâhim, 14/42).

8. *"Ay tutulduğu."*

Ay tutulduğu, yani ışığı ve nuru gittiği zaman. Bu beyandan, "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[18]; "(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün"[19]; "Rabb'im onları un ufak edip savuracak"[20] meâlindeki âyetlerde olduğu üzere o gün âlemin değişip başka bir âlem olacağı anlaşılmaktadır.

290 [§] 9. *"Güneşle ay birleştirildiği zaman."*

Güneşle ay birleştirildiği zaman. Âyetin ifadesinden güneşle ayın bundan sonra fonksiyonlarını yapamayacakları anlaşılmaktadır. Öte yandan bazı bilginler, güneşle ayın kıyâmet günü birbirine yakın iki deve veya öküz gibi bir araya getirileceklerini, cehennem ateşine atılıp azap edileceklerini iddia etmiştir. İbn Abbâs'ın bu görüşü kabul etmediği ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: Güneşle ay, Allah Teâlâ'nın yarattığı nesneler olup O'na itaat etmektedirler[21]. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmuştur: "Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan"[22]. Güneşle ay, Allah Teâlâ'ya itaat ederek düzenli seyretmektedir. Özelliği bu olan yaratığa azap edilmesi mümkün değildir. Bize göre güneş ve ay cehennem ateşine atılacaklarsa kendileriyle başkalarına azap edilmek için atılırlar. Çünkü onlar Allah Teâlâ'yı bırakıp da ikisine tapmışlardır. Bunu şu âyette görmek mümkündür: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[23]. Bilindiği üzere Allah Teâlâ'nın bir yana bırakılıp da tapılan putlara cehennem ateşi ile azap edilmeyecek, fakat yakıt ve ateş haline getirilip güneş ve aya tapanlara bunlarla azap edilecektir. Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Biz cehennemin iş-

---

18 İbrâhim, 14/48.

19 el-Kehf, 18/47.

20 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak'" (Tâhâ, 20/105-106).

21 Bu açıklamayı Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (XIX, 97) adlı eserindeki ifadelerle karşılaştır.

22 İbrâhim, 14/33.

23 el-Enbiyâ, 21/98.

lerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir"[24]. Meleklere cehennem ateşinin azap vermesi mümkün değildir. Aksine onlar azap edeceklerdir. Buna göre güneş ve ay, eğer cehennem ateşine atılacaklarsa kendilerine azap edilmek için değil, onlara tapanlara azap edilmek için atılacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾

10. "İşte o gün insan 'Kaçacak yer var mı?' diyecektir."

İşte o gün insan "Kaçacak yer var mı?" diyecektir. Kaçacak yer var mı cümlesinin "Kaçmanın çaresini nasıl bulabilirim? Allah'ın şiddetinden ve azabından kurtulmak için kime sığınabilirim?" diye çare arama şeklinde söylenecek olması mümkündür. [§]**Kaçacak yer var mı?** sorusunu kaçacak yer olma- 291
dığına kesin kanaat getirdiğinden "Benim için başıma gelenlerden kaçacak yer yok" anlamında kullanmış olması da mümkündür. Bütün bunların daha önce belirttiğimiz gibi ölüm esnasında söylenecek olması da ihtimal dâhilindedir.

İşte o gün insan 'Kaçacak yer var mı?' diyecektir meâlindeki beyanda geçen **kaçacak yer var mı?** cümlesinin "başıma gelenlerden kaçacak yerim yoktur" ya da "azaptan kurtulmak için nereye kaçıp kime iltica edebilirim?" anlamında olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾

11. "Hayır, sığınacak bir yer yoktur!"

Hayır, sığınacak bir yer yoktur! Müfessirler âyette geçen "vezer" (الْوَزَرُ) kelimesinin Himyer lehçesinde dağ anlamına geldiğini söylemişlerdir[25]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Araplar birbirini korkutur, birbirlerine baskı yaparlardı. Bir Arap diğerine "el-vezer el-vezer" diye hitap eder ki mânası

---

24 el-Müddessir, 74/31.

25 "el-Vezer", tırmanması zor olan dağ demektir. Kur'ân'da "Hayır, sığınacak bir yer yoktur" ifadesi geçer. Ebû İshak, Arap dilinde "el-vezer" sığınılan dağ demektir demiştir. Kelimenin asıl mânası budur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vzr" md.). Dahhâk'ın "lâ vezera" kelimesi hakkında şöyle dediği nakledilir: "Vezer kelimesi Himyer lehçesinde dağ anlamına gelir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 346).

"dağa sığın, dağa!" demektir[26]. Nakledilen sözde kişi arkadaşına sanki şöyle diyor: Bizlere şu anda ferah ve hüzünlerden teselli yoktur, tıpkı dünyada dağa sığınan kişinin karşılaştığı bazı korkutmadan teselli duyduğu gibi... Bazıları "el-vezer" kelimesinin "sığınak" anlamına olduğunu söylemiştir.

إِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ۝١٢

292 [§]*12. "O gün varıp durulacak yer sadece Rabb'inin huzurudur."*

O gün varıp durulacak yer sadece Rabb'inin huzurudur. Yani "Bende söz değişmez"[27] meâlindeki beyanda olduğu gibi o gün varıp duracakları yer, dünyada iken kendilerine vâdedilen yerdir ya da "o gün varıp duracakları yer Rabb'inin dilediği yerdir". *En doğrusunu Allah bilir.*

يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ ۝١٣

13. "O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir."

O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir. Âyetin yorumu şöyledir: O gün insana "'Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün"[28] meâlindeki âyette olduğu gibi ilk baştan son âna kadar bütün amelleri hakkında bilgi verilecektir. Bazı tefsir âlimleri ise şöyle demişlerdir: O gün insana önden gönderdiği türlü itaatler ve üzerinde gerekli olan Allah'ın haklarından (ifa etmeyip) geri bıraktıkları hakkında bilgi verilecektir. Başka bazıları da o gün insana dışa vurduğu ve gizlice yaptıkları hakkında bilgi verilecektir demişlerdir. Bir başka müfessir de bu beyanı "Hayattayken önden gönderdiği amellerle açtığı ve ölümünden sonra uyulan çığır hakkında bilgi verilecektir" diye yorumlamıştır. Biz, daha önce kulun yaptığı ve yapmadığı amelleri, Allah Teâlâ'nın lütfu ile bileceğini ve kitapta yazılanlar hakkında delil olsun diye yaptıklarını böylece

---

26 Hasan-ı Basrî "kellâ lâ vezera" cümlesi hakkında şöyle söylemiştir: Araplar birbirini korkuturdu. Hasan-ı Basrî şöyle devam eder: İki kişi davarlarının arasında bulunurlar ve yanlarına atlılar gelinceye kadar hiçbir şeyin farkında olmazlardı. Atlıların geldiğini hissedince biri diğerine "Ey filan! el-vezera el-vezera, dağa sığın dağa!" derdi (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 226).

27 "Allah şöyle buyurur: 'Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım. Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem'" (bk. Kâf, 50/28-29).

28 el-Kehf, 18/49.

hatırlayacağını söylemiştik. Aksi takdirde kişi bu dünyada bir kitap yazdığı ve üzerinden de uzun bir zaman geçtiği zaman yazdıklarının tümünü hatırlamaz ve bunun bilgisine de vâkıf olmaz.

بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصٖيرَةٌۙ ﴿١٤﴾ وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذٖيرَهُۜ ﴿١٥﴾

14-15. "Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır."

Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır. Bu beyan, iki mânaya muhtemel olabilir: Birincisi; yüce Allah'ın şuna dikkat çekmek istemiş olması mümkündür: İnsanoğlu dünyada yaptığı amel için onu yapmadım diyerek kendini savunmaya kalksa, yaptıklarını insanlardan gizlese ve üzerini örtse de kendisi bunlara tanıktır. Âyette yer alan "elkâ me'âzîrah" (اَلْقٰى مَعَاذٖيرَهُ) cümlesi "İşlediği amellerin üzerine perde çekse de" anlamına gelir. Kelimenin tekili olan "mi'zâr" (الْمِعْذَارُ) perde demektir. Âyetin muhtemel olduğu ikinci mânaya göre ise sözü edilen durum, âhirette vuku bulacaktır. Bu da
kendi içinde iki yönden yorumlanabilir: [§]Birincisi, insan kıyâmet günü Allah 293
Teâlâ'nın "Rabb'imiz! Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan olmadık"[29]; "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler"[30] meâlindeki âyetlerde açıkladığı gibi özür diler. O gün insanlar tartışmalarında haksız olduklarını bile bile özür dilemek için yemin etmeye kalkışacaklar. İkincisi, âyette geçen "bâsîra" (الْبَصٖيرَةُ) kelimesi, tanık anlamındadır. Yani insan kıyâmet günü yaptığı kötü amellere tanıklık yapacaktır. Nefsi üzerine örtü çekse de organları kendi aleyhine şahitlik edecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları tanıklık eder"[31] meâlindeki beyanla, "kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder"[32].

"İnsan" kelimesi müzekker olduğu halde Allah Teâlâ onu müzekker olan "basîr" (بَصٖيرٌ) kelimesiyle niteleyecek yerde nasıl oldu da müennes bir kelime olan "basîra" (بَصٖيرَةٌ) kelimesiyle niteleyerek "beli'l-insânu alâ nefsihî basîrah" (بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصٖيرَةٌ) diye buyurdu?

---

29 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

30 el-Mücâdile, 58/18.

31 Yâsîn, 36/65.

32 Fussılet, 41/20.

Bu soruya birkaç şekilde cevap verilebilir: Birincisi, "insan" kelimesi cins ismi olup bir topluluğu ifade eder, yoksa sadece bir tek şahsın adı değildir. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: "Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar"[33]. Allah Teâlâ bu âyette "iman edenler"i "insan" kelimesinden istisna etmiştir, yoksa çoğunluğu bir tek kişiden istisna etmemiştir. "Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak iman edenler (hariç)"[34] meâlindeki âyet de böyledir. Bu âyette de Cenâb-ı Hak "iman edenler"i "insan" kelimesinden istisna etmiştir. Netice olarak "insan" kelimesinin cins ismi, cinsin de "cemaat" olduğu ve bu kelimenin "insan" kelimesinin içinde gizli bulunduğu ortaya çıkmış oldu. Yüce Allah şöyle demiş olmaktadır: İnsan cemaati, kendisi kendine tanıktır. Bu cümledeki (müennes olan) "basîra" kelimesi, (müennes olan) "cemaat" kelimesiyle irtibatlıdır. *En doğrusunu Allah bilir*. Yukarıdaki soruya verilecek ikinci cevap da şudur: "Basîra" (بَصِيرَةٌ) kelimesi, insanı görme fiilinde zirveye çıkmakla nitelemektedir. İnsan o gün bütün yaptıklarını o derece görür ki yaptıklarına dair hiçbir şey kendisine gizli
294 kalmaz. [§]Müzekker bir isimden abartı bildiren kelimeyle bahsedilirken kelimenin sonuna "tâ" (ة) harfi gelebilir. Meselâ çok bilene "allâme" (عَلَّامَة), soy biliminde ileri gidene "nessâbe" (نَسَّابَة) çok şiir rivayet edene "râviye li'ş-şi'r" (رَاوِيَة للشِّعر) ve nahiv bilgisinde ileri gidene "bâliğa fi'n-nahv" (بَالِغَة فى النَّحو) denilir. Yukarıdaki soruya verilecek üçüncü cevap da şudur: "İnsan" elleri, ayakları, kulağı, gözü, başı olmak üzere tüm organları ve başka şeylerle birlikte görülen varlığın adıdır. Bunların arasında kötülüğü emreden nefsi de vardır. Dolayısıyla bütün organları yaptıklarını ve yapmadıklarını görür ve buna tanık olur. Bu ifadenin içinde gizli bir müennes kelime bulunup **Artık insan, kendine kendisi tanıktır** cümlesinin (gizli müennes nefis kelimesi takdir edilerek) "insanın nefsi yaptıklarına tanıktır" şeklinde olması da mümkündür.

[Organların Kulun Aleyhine Tanıklık Etmeleri]

Bazıları, "O ceza gününde dilleri ve ayakları yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir"[35] meâlindeki âyete dayanarak organların kıyâmet günü tanıklık edebilmeleri için kendi işlediği amellerden haberdar olduklarını söylemişler, organların kendi yaptıklarından haberi olmasa bilmedikleri hususlarda tanıklık eder duruma düşerlerdi demişlerdir. Ancak bu mesele bizce onların iddia ettikleri gibi değildir: Çünkü organlar, bunları bilse on-

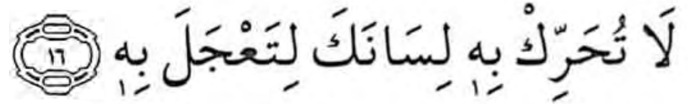
---

33 el-Asr, 103/1-3.

34 et-Tîn, 95/4-6.

35 en-Nûr, 24/24.

ların sahipleri söz konusu bilgiye organlar vasıtasıyla ulaşmış olurlar. Görmez misin ki kalp kendinde bir bilgi ortaya çıkınca sahibi bilgiyi onun vasıtasıyla elde eder. Kulak da böyledir. İşitme onda gerçekleştiği zaman sahibi de işitilme özelliği olan seslerin bilgisine bunların onda gerçekleşmesi sayesinde ulaşır. Kişi gözüyle eşyayı gördüğü zaman gözle elde edilen bilgi bu organ vasıtasıyla gerçekleşir. İnsan elleriyle, ayaklarıyla ve -kalp hariç- organlarından herhangi biriyle bilgiye ulaşamayınca organların bilgi konusunda doğrudan bir paylarının olmadığı ortaya çıkar. Fakat organlar, kıyâmet günü tanık kılınmışlardır. Onlar Allah Teâlâ'nın bu konuda zorunlu bir bilgi yaratması sayesinde sahipleri aleyhine tanıklık edeceklerdir, yoksa şahitlik ettikleri şey hakkında daha önceden sahip oldukları bilgi ile değil. Tıpkı daha önce konuşma yetenekleri mevcut değilken o vakit gelince konuşturulacakları gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

16. "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma."

Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Bu cümle, başlı başına bağımsız bir cümle olup öncesiyle irtibatı yoktur. Müfessirler şöyle demiştir: Cibrîl (a.s.) Resûlullah'a (a.s.) vahiy getirdiği zaman, [§]tıpkı insanların bir 295
sözü bellemek ve ezberlemek istediklerinde iyice zaptetmek ve unutmamak için onu tekrar etmeyi âdet haline getirmeleri gibi aynen öyle yapar, Cibrîl âyeti bitirir bitirmez, unuturum korkusuyla hemen âyetin başına dönerdi. Resûlullah (a.s.) unuturum korkusuyla böyle yapardı. Bunun üzerine yüce Allah **Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma** diyerek o hareketi yasakladı. Bu beyan şuna benzemektedir: "Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma"[36]. Bize göre şu açıklama, Hz. Peygamber hakkında kabul edebileceğimiz bir şey değildir. Resûlullah'ın (a.s.) bu âyet gelmeden dilini kımıldattığını ve unuturum korkusuyla tekrarladığını mütevatir haberler olmadıkça kabul edemeyiz. Çünkü bu hareket, [amel konusunda değil] Resûlullah (a.s.) hakkında bir tanıklığa dairdir. [Hiç kimsenin Resûlullah'ın (a.s.) hakkında] mütevatir haber olmadıkça şöyle şöyle yapardı şeklinde şahitlikte bulunması caiz değildir. Ama anlatılan durum, haber-i vâhid ile sabit olursa kabul edilmez. "Resûlullah (a.s.) dilini kıpırdatmasaydı söz konusu yasaklamanın bir mânası olmazdı" denilemez. Çünkü bu, onların sözlerini geçerli hale getirme-

36 Tâhâ, 20/114.

diği gibi tevillerini de doğru yapmaz ve şahitliklerine imkân vermez. Sebebine gelince, yüce Allah'ın daha ilk başta yasaklama getirmesi ve "dilini kımıldatma" ve "şöyle yapma" demesi isabetsiz değildir. Sonuç olarak onların iddia ettikleri hususun bu âyetin kapsamına girmediği ortaya çıkar. Onların dediği **Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma** ve "Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma"[37] meâlindeki âyetler yasaklama mânasına gelirse geçerli olur. Ama bu nasıl olabilir ki! Bu beyan, yasaklamaktan başka mânaya gelmesi de muhtemeldir. O da yüce Allah'ın Resûlullah'a (a.s.) yeteceğine dair bir müjde olmasıdır. Çünkü âyeti ezberlemek için tekrarlama meşak-
296 kati konusunda Allah sana yeter. [§]Bu, risâletin önemli delillerinden biridir. Sûre, Hz. Peygamber'e (a.s.) vahyediliyor ve o bunu olduğu gibi ezberliyor. Oysa insanlar böyle bir metni ezberlemeyi ancak zorlanmakla ve büyük bir çaba harcamakla başarabilirler. Buradan anlaşılıyor ki Resûlullah'a (a.s.) sûreyi ezberleme gücü veren ve mûcizelerinden bir mûcize yapan, Allah Teâlâ'dır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kural olarak bir kimse bir başkasına ardarda baz sözler söylediğinde söylenen sözcüklere bakılır. Eğer kastı söylediği sözün aynısının ezberlenmesiyse söze muhatap olan kişi, hitap edenin sözünün bitmesini beklemez, aksine daha ilk duyar duymaz onu almakla ve söylenir söylenmez ezberlemekle meşgul olur. Bunu, karşısında şiir söyleyen birisinin durumuna benzetebiliriz. Şiiri duyan şahıs, bu şiiri ezberlemek ve bellemek istiyorsa şairin şiirini bitirmesini beklemez, aksine şiiri daha ilk duyar duymaz almaya başlar. Çünkü şiirlerden maksat, mânalarını değil bizzat kendilerini ezberlemektir. Şiirden bir harf eksilse şiir, şiir olmaktan çıkmıyor mu? Ama konuşmadan maksat bizzat kendisini ezberlemek değil de sadece içindeki mânanın bellenmesiyse bu durumda âdet olan, mânasını ve ne kastedildiğini anlamak için sözü sonuna kadar dinlemektir. Birisi bir başkasına mektup yazdığı zaman gönderilen kişi gönderinin maksadını anlamak için mektubu baştan sona kadar okumuyor mu? Mektubun kelimelerini ezberlemeye kalkışıyor mu? Mektubu baştan sona kadar okuyor ama ezberlemiyor. Çünkü mektuptan maksat kelimelerini ezberlemek değildir. Şu halde mektubun yazılmasından maksat sözünü ettiğimiz amaç olmaktadır. Öte yandan Kur'ân'da iki maksat hedeflenir: Harflerini ve cümlelerini muhafaza etmek ve bu sözcüklere yüklenen mânaları anlamak. Çünkü Kur'ân, cümle yapısı, kelimeleri ve bu cümlelere yüklenen anlamlar sayesinde delil niteliği kazanmıştır. Allah Teâlâ Resûl-i Ekrem'e (a.s.) şöyle buyurmuş olmaktadır: Kendisine söylenen sözü almak isteyen kimsenin yaptığı

[37] Tâhâ, 20/114.

gibi dilini aceleyle kımıldatma! Kur'ân'ın cümlelerini ve harflerini ezberleme ihtiyacı duyarsan dilini kıpırdatmadan onu ezberleme ihtiyacın karşılanır.
[§]Hz. Peygamber'e (a.s.) vahyi tam alma telâşıyla dilini kımıldatma ve ezber- 297
lemeye kalkışmayı yasaklamanın vahyi getirene saygıyı terk anlamına geldiği için vahye başlamadan önce getirilmiş olması da mümkündür. Bu nedenle Cenâb-ı Hak, vahyi getireni yüceltmiş ve saygı göstermiş olması için ona kulak vermesini ve sözünü sonuna kadar dinlemesini emretmiş olabilir.

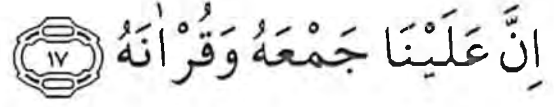
[Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Kalbine İnişine Dair Bâtınîler'in İddialarına Cevap]

Öte yandan bu âyet, Bâtınîler'in sözlerini ayıplamaktadır. Çünkü onların görüşlerinden biri de Kur'ân'ın Resûl-i Ekrem'e kelimelerden oluşan cümleler haline getirilmiş olarak indirilmediği ve cümleleri düzenlemenin Allah'ın fiili olmadığıdır. Onlara göre Kur'ân Hz. Peygamber'in (a.s.) kalbine tıpkı bir vehim (hayal) gibi indirilmiştir. O da Kur'ân'ı zihninde tasvir etmiş ve diliyle telif etmiştir. Öyle bir telif yapmış ki başkaları benzerini yapmaktan aciz kalmışlardır.

Biz ise şöyle diyoruz: Tam aksine Kur'ân, Resûlullah'a (a.s.) telif edilmiş olarak ve cümleler halinde indirilmiştir. Kur'ân'ın telifi, Hz. Peygamber'in fiilinin bir sonucu değildi. **Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma** meâlindeki âyet görüşümüzün doğruluğuna dair delildir. Kur'ân'ın telifi, Hz. Peygamber'in telifi olsaydı, indirilirken telâşla dilini kımıldatmazdı. Çünkü Kur'ân vehim (hayal) gibi olsaydı onu zihninde tasvir etme ihtiyacı duyardı. Sonra da düşünmenin ardından telife ulaşır ve dil ile ifade edilmesi mümkün olurdu. Dili kıpırdatmak ancak telif ve tanzim edilmiş metinlerde söz konusu olur. Bu delille, Kur'ân'ın bu şekilde telif ve tanzim edilmiş olarak indiği ortaya çıkar. İkinci olarak Allah Teâlâ, bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır"[38]. Bu ilâhî beyan, bunun Kur'ân olmadığını, Resûlullah'a (a.s.) bunu filanca kişinin öğrettiğini iddia eden kâfirlerin tenkitlerini çürütmektedir. Kur'ân'ı öğrettiğini iddia ettikleri kişinin dili yabancıdır, oysa bu Kur'ân Arapça'dır. Dili Arapça'dan başka olan bu kişinin, Hz. Peygamber'e (a.s.) Kur'ânı öğretmesi nasıl olur da doğru ve isabetli olabilir? Kur'ân indirildiği zaman bir vehim (hayal) gibi olsaydı bu isabetli bir tenkit olurdu. Çünkü onu Hz. Peygamber (a.s.) telif ediyor ve Arap diliyle bir araya getiriyor demek olurdu. Resûl-i Ekrem yabancı dili bilse bile bir vehim olduktan sonra onu Arap diliyle telif ve tanzim etmeye kādir olamazdı.

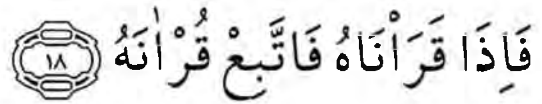
---

[38] en-Nahl, 16/103.

298 [§] *17. "Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir."*

Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. Âyetin metninde yer alan "aleynâ" (عَلَيْنَا) kelimesi üç türlü açıklanabilir. Birincisi "Onu, vâdimizin gereği olarak toplayıp okumak bize aittir. Çünkü biz, daha önce geçen kitaplarda bu Kur'ân'ı indirmeyi ve bu resûlü göndermeyi vâdettik. Bu vâdi yerine getirmek ve ona uymak bize aittir". Veya "Hikmet açısından onu toplamak bize aittir. Zira Resûlullah'a (a.s.) risâleti tebliğ etmesi emredilmiştir. Bu da ancak kitap kendisi için toplandıktan ve onu insanlara iletmesi sağlandıktan sonra mümkün olur. Çünkü Allah Teâlâ yaptıklarında hikmet sahibidir. O'nun fiili, hikmetle nitelenmiştir. Biz hikmetin hangi açıdan olduğunu bilmesek bile yine de fiili hikmetlidir. **Onu toplamak bize aittir** cümlesinde sözü edilen gerekliliğin, insanların Allah Teâlâ üzerinde hakları anlamında değil de onlara rahmet ve acımanın gereği olması da mümkündür. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birini bulamazsın. Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka"[39]. Allah Teâlâ kullarına rahmet ve lütuf olarak Kur'ân'ı ortadan kaldırmadığını ve gidermediğini haber veriyor. Âyette geçen "kur'ânehû" (قُرْاٰنَهُ) kelimesi onu okumak anlamındadır. "Kırâat" (قراءة) kelimesine "Kur'ân" (قُرْآن) denilmesi, "kur'ânen feraknâhu" (قُرْآنًا فَرَقْنَاهُ)[40] âyetinin tevilindeki "Furkan" (فُرْقَانًا) kelimesine "Kur'ân" denilmesi gibidir. Buna göre mâna şöyle olur: "Biz onu Kur'ân yaptık", yani "Biz onu Furkan yaptık".

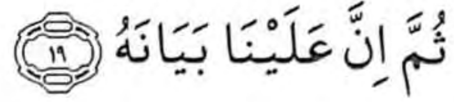
18. "O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et."

O halde onu okuduğumuz zaman. Yani kalbinde topladığımız zaman ya da sınırlarını ve yüklenen anlamları bir araya getirdiğimiz zaman veya onu parça parça indirdikten sonra topladığımız zaman **sen onun okunuşunu takip**

39 "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birini bulamazsın. Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka. Onun sana ihsanı çok büyük olmuştur" (el-İsrâ, 17/86-87).

40 "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik" (el-İsrâ, 17/106).

et. Okunuşunu takip etmek, onu insanlara tebliğ ederek, ümmete öğreterek, helâl kıldıklarını yapıp haramlarından kaçınarak ve daha başka şekillerde olabilir.

19. "Sonra onu anlatmak elbette bize aittir."

Sonra onu anlatmak elbette bize aittir. "Aleynâ beyânehû" (عَلَيْنَا بَيَانَهُ) cümlesinin mânası şöyle olabilir: Sana mücmel olarak indirdiğimizi beyan etmek bize aittir. Bu durumda Kur'ân'ın beyanı, farzların, caiz olanların ve makbul davranışların (tahsîniyyât) öğretilmesi şeklinde olur. [§]Çünkü ilâhî 299
buyrukların çeşitleri, erkânı ve ikinci derecede olanları vardır. Yahut da şöyle deriz: İlâhî buyrukların içinde farz olanlar, ahlâk kuralları çerçevesine girenler ve çeşitli ilkeler vardır. Eğer durum böyleyse bundan hükmün çıkış sebebinin zâhirine bağlanmasının yasak olduğu anlaşılır. Çünkü hüküm, çıkış sebebinin zâhirine bağlanacak olursa beyan bizzat indirilen vahiyle yapılıp bitmiş olur. Ve onun açıklamasına ihtiyaç kalmaz. Bu âyette, beyanın, hitabın kulağa ulaştığı andan geriye ertelenebileceğine dair delil vardır. "Aleynâ beyânehû" cümlesinin mânasının şöyle olması mümkündür: Mevcutlardan çıkan neticelerin, usul, furu ve hedef olarak seçilenlerin beyanı bize aittir. Cenâb-ı Hak, peygamberine usulün ve mevcut olan kelimelerin mânasını beyan ediyor ki o beyan sayesinde detaylarını ve neticelerini öğrenebilsin. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'den sonra gelenleri ve uğrunda hakkıyla çaba harcayanları beyan edip hidâyete erdiriyor. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[41]. Yahut **Sonra onu anlatmak elbette bize aittir** cümlesi, "sana indirileni halka tebliğ ve beyan edebilesin diye seni insanlardan koruyarak ve muhafaza ederek onu anlatmak elbette bize aittir" mânasında da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan Resûlullah (a.s.) karşısında hazır bulunan [ve gerek insan gerek cin orada bulunmayanlarla ileride dünyaya gelecek olan yaratıklara] çağrışma gününe (kıyâmet) kadar peygamber olarak gönderilmiştir. Ancak bahsi geçenlerden herkese risâleti tek tek tebliğ etmek mümkün değildi. Sanki Allah Teâlâ tüm yaratıklara dilediğini tebliğ etmeyi Resûlullah (a.s.) adına üstlenmiş gibidir. Bu da râvileri, hafızları ve ulemâyı kendilerine iletilen ilâhî beyanları

---

[41] el-Ankebût, 29/69.

300 Hz. Peygamber adına tebliğ etme görevini vermekle olur. Yahut da [S]"Sonra onu anlatmak elbette bize aittir" cümlesinin mânası, "Hak yolda gidenle bâtıl yolu tutanı ve dostla düşmanı beyan etmek bize aittir" demek olur, bu da kıyâmet günü gerçekleşir. Dostlar ikramlar yapılarak yaşatılmakla tanınırken, düşman olanlar ve bâtıl yolu tutanlar ise karşılaştıkları hesaba çekilme ve çeşitli azaplarla belli olurlar.

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾

20. "Hayır (ey insanlar)*! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz."*

21. "Âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz."

Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz. "Kellâ" (كَلَّا) kelimesi onların daha önce yaptıklarını yasaklama ve bundan caydırma mânasına gelir. "Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz" cümlesi, çabucak gelip geçeni sevmelerine karşılık, kendilerini kemiklerin bir araya getirilmeyeceği, dirilme diye bir olayın vuku bulmayacağı yolundaki zanna sevkedenin ne olduğunu açıklamaktadır. Şöyle ki: Onlar dünya hayatına düşkün olmuşlar, dünyada yaşamayı öyle bir sevmişlerdir ki bu sevgi, kendilerine âhirete imanı ya da kanıt ve deliller üzerinde düşünmeyi unutturmuştur. Halbuki bunların üzerinde yoğunlaşsalar bu, kendilerini ölümden sonra dirilmeyi kabul etmeye götürür. Ama bu dünya sevgisi yüzünden âhireti ummayan bir tutum içine girmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar"[42].

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ اَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

22-23. "Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır."

24-25. "Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır."

---

42 "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir" (Yûnus, 10/7-8).

Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır; bir kısım yüzler ise o gün sararıp solacaktır. Bu ilâhî beyan, Allah'a itaate bağlı kalan, dirilmeye ve hesaba iman edenlerin akıbetleriyle O'na itaat etmekten yüz çevirenlerin sonlarının nasıl olacağını haber vermektedir. **O gün bir kısım yüzler mutlulukla parıldayacaktır** cümlesiyle bizzat yüzlerin kendilerinin kastedilmiş olması mümkündür. "Yüzler" anlamındaki "vucûh" (وجوه) kelimesi belirtilerek kinâye yoluyla kişilerin kastedilmiş olmaları da mümkündür. Bu kelimeyle bizzat yüzlerin değil de kişilerin kastedilmiş olduğunu gösteren delil ise **Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır** cümlesidir. Yüzler böyle bir zanda bulunmaz ve bunu bilmez. Dolayısıyla "yüz" kelimesinin kinâye olarak belirtildiği ve bizzat yüzlerin kastedilmediği ortaya çıkmış oldu. Bu tevil [daha sağlam, birinci tevil ise] lafzın zâhirine daha münasiptir. "Yüz" kelimesinin kullanılıp kinâye yoluyla "zat" mânasının kastedilmesi uygundur. Çünkü insan zatı bir şeyin tadını aldığı ve arzusuna eriştiği zaman bunun sevinci yüzünde ortaya çıkar. [§]Kişinin zatı, bir şeyden dolayı üzüntü duyar ve hüzünlenirse bunun 301
izi de yüzünde zuhur eder. Dolayısıyla **Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır** meâlindeki âyet, onların son derece sevinçli hallerini anlatmaktadır. Kendilerine bahşedilen ikramlarla sevinmişler ve bundan dolayı yüzleri parıldamıştır. Onların ikramlara nail oldukları ve çeşit çeşit lezzetlere ulaştıkları sabit olduğuna göre **Rab'lerine bakarak** cümlesi gerçek mânada bakmak diye tefsir edildiği takdirde yerinde olur. Bu da Allah Teâlâ'nın görüleceğine (rü'yetullah) dair görüşü kanıtlar. İkinci olarak, halkının huzuruna çıkmamayı âdet haline getirmiş olan krallar, bir kişiyi kendilerine yakın konuma getirdiği zaman ona gözükürler. Kralın gözükmeme prensibini o kişi açısından bir yana bırakması, yakın konuma getirdiği kişiye yaptığı başka ikramlardan daha tercihe şâyandır. Allah Teâlâ'nın dostlarını kendisine bakmakla onurlandırması ve bunu lütfederek ikramda bulunması da mümkündür.

Rab'lerine bakarak cümlesinin bazı müfessirlerin dediği gibi sevap beklemek anlamına gelmesi de mümkündür. Kullar yüzlerinin parıldamasıyla anlatıldıkları zaman [Rab'lerinin katından -eğer verilirse- gelecek] ikramları ve hediyeleri beklerler. Bu ikram ve hediyelerden sonra kendilerine henüz gelmemiş olan başka lütuf ve armağanlar bulunması da mümkündür. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır.** Âyetin metninde geçen "bâsira" (باسرة) kelimesinin türediği "büsûr" (البُسور) sözcüğü değişim hallerinin

en alt seviyesi anlamına gelir. Değişimin en üst noktası ise yüzlerin kapkara kesilmesi ve asılmasıdır. Bunların başına kendilerine vâdedilen azabın en büyüğü henüz gelmediğine göre ikram vâdedilenlerde ikramın en büyüğünü henüz almamış ve en yükseğine erişmemiş ve kendilerine daha sonra gelecek olanları beklerken sadece bir kısmı ikram edilmiş de olabilir. **Rab'lerine bakarak** cümlesinin mânası şöyle de olabilir: O kişinin bakışları ikram görürken Allah Teâlâ'ya çevrilir ve dünya hayatında insanın bazan kendisine verilen çeşitli malların kendi çabası ve marifetiyle verildiğini zannetmesi gibi bu ihsanı kendi gayretiyle almaya hak ettiğini düşünmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

302 [§]**Rab'lerine bakarak** ifadesinin bütün ikramların kendine gelenlerle ve bakışlarının eriştiği ile kısıtlı olmadığını, aksine bunun arkasında başka ikramların olacağını haber veriyor olması da mümkündür. Dolayısıyla **Rab'lerine bakarak** cümlesi bu mânaya göre yorumlanır. Bu cümlenin Rabb'inin emrine bakarak anlamında olması da muhtemeldir. **Rab'lerine bakarak** meâlindeki beyan gerçek mânada Allah Teâlâ'ya bakma ve açıkladığımız gibi ikramlara erişme diye yorumlanmaya muhtemel olduğuna göre hiç kimse, âyetin mânasını ikramlara erişme anlamıyla yorumlayıp da gerçek mânada görmenin gerçekleşmeyeceğini -bunu kabul etmeye engel açık deliller bulunmadıkça- söyleyemez. Allah Teâlâ'yı görmenin mümkün olmadığını söyleyenin elinde delil olmayınca bu yorumun kesin olduğunu söyleyip, buna ikramları beklemek anlamını veremez. Dolayısıyla âyet, Allah Teâlâ'nın kesin olarak görüleceğine delil olmasa da görülebileceğine delil teşkil eder. Bu iki şık hakkındaki ihtilaf aynıdır.

Âyetteki "görme"yi gerçek anlamda görme diye yorumlamayı reddedenler delil olarak şunları ileri sürmüştür: **Bir kısım yüzler ise o gün sararıp solacaktır** cümlesi **o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır** beyanının, **insanın belini kıracak bir felâketi sezerek** ifadesinin de **Rab'lerine bakarak** meâlindeki âyetin mukabili olarak gelmiştir. Öte yandan **insanın belini kıracak bir felâketi sezerek** cümlesi, Allah Teâlâ'yı görmenin gerçekleşmeyeceği anlamında değil, bizzat ceza mânasındadır. **Rab'lerine bakarak** cümlesi de gerçek mânada görme ve bunun var olacağı anlamında değil, fakat sevap mânasındadır.

Bu yaklaşımlara iki şekilde cevap vermek mümkündür: Birincisi, cezayı hak edenlerin başına bu dünyada vâdedilen cezaların tümü henüz gelmiş değildir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi azabın en ileri seviyesi yüzlerin kapkara kesilmesi ve sararması değil, asılmasıdır. Bundan dolayı **insanın**

belini kıracak bir felâketi sezerek cümlesinin bizzat azap mânasına göre yorumlanması isabetli olmaktadır. [§]Cennetlikler yüksek derecelere ve büyük 303
ikramlara erişmişlerdir. Çünkü yüzlerinin parıldayacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla **Rab'lerine bakarak** cümlesinin başka ikramlara değil de bizzat Allah Teâlâ'yı görme (rü'yetullah) şeklinde tefsir edilmesi isabetli olmaktadır. [Yukarıdaki yaklaşıma verilecek ikinci cevap şudur:] Allah Teâlâ'yı görmek (rü'yetullah) ikramların en âlâsı ve en yücesidir. Cezayı hak edenler ikramlara erişmemişlerdir o zaman onun yücesini nasıl bekler! Cennetlikler ise saymakla bitmez nimetlere ve ikramlara erişmişlerdir. Dolayısıyla yüce Allah'ı görme nimetine de erişebilirler.

[Allah Teâlâ'nın Görülmesi]

Esasen Allah Teâlâ'nın zatına bakmanın gerçekleşeceği haberi dışında (başka konularda) dili geçmiş zaman kipiyle "ve lemmâ câe" (وَلَمَّا جَاءَ), yani "geldiğinde" meâlindeki beyanda olduğu üzere[43] O'nun görüleceği görüşü, bize göre vaciptir ve O'na bakılacak olması dinen mevcut bir bilgidir. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle haber vermişlerdir: "Kıyâmet günü on dördüncü gece ayı gördüğünüz gibi Rabb'inizi göreceksiniz. O'nu görmekte üst üste sıkışıp bir birinizin üzerine yığılmayacaksınız"[44]. Tevhit âlimleri Allah Teâlâ'nın görüleceğine dair gelen haberlerin sahih olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın gözle görülmeyeceğini söyleyenler görülme ile ilgili haberleri "bilgi" mânasında yorumlamışlardır. Oysa bu yorum, iki açıdan doğru değildir: Birincisi; görme müjdesi cennetliklere mahsus olarak belirtilmiştir. "Görme"den maksat "bilgi" olsaydı bunun cennetliklere mahsus olma özelliği ortadan kalkardı. Çünkü söz konusu "bilgi" hem cennetlikler ve hem de cehennemlikler tarafından edinilecektir. Ve çünkü herkes, âhirette vesvese ve şüphe taşımayan bir bilgiyle Allah'ı bilmekte birleşecektir. Vesvese ve şüphenin bulaşmadığı bir bilgi, delillere dayanarak akıl yürütme ile elde edilen bir bilgi değil, ayan beyan görme ve müşahede ile elde edilen bir bilgidir. Çünkü alâmetler, bunları görenlere hakiki bilgiyi vermez. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de

---

43 Yani Allah Teâlâ'nın birçok âyette istikbalde bazı şeylerin olacağını haber vermesi gibi. Ve bütün bunlar birer birer gerçekleşmiştir. Allah Teâlâ'nın kıyâmet günü görülmesi de gerçekleşecektir (bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*, "lemmâ câe" ifadesinin geçtiği âyetler).

44 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 16; Buhârî, "Tevhîd", 24; Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 17.

304 onlarla konuşsaydı"[45]; [§]"Sonra onların mazeretleri 'Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık'"[46]; "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir"[47]. Bahsettiğimiz görüşler sabit olduğuna göre, reddetmek istedikleri yönden Allah Teâlâ'nın görüleceğini kabul edenlerden olurlar. Biz Allah Teâlâ'nın görüleceğini söylüyoruz, fakat O'nun bir başkasına benzemesini de her yönden reddediyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın görülmesini keyfiyet belirtmeden kabul ediyoruz. Çünkü keyfiyet, şekil sahibi olanlar için söz konusudur. Allah Teâlâ ise keyfiyetsiz olarak görülecektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İnsanın belini kıracak bir felâketi sezerek. Bu âyette geçen "zannetme" (الظن) kelimesinin "bilgi" yerine kullanılmış olması mümkün olduğu gibi, gerçekten zan mânasında olması da imkân dâhilindedir. Çünkü zan, nesnelerin zâhirinden doğar. Zannın doğruluğuna dair sebepler çoğalır ve yoğunlaşırsa bilgi sağlar. Buna karşılık azalıp ve hafifledikleri zaman zan bilgi vermez. Sararıp solan yüzleri kötülük sebeplerinin her yönden kuşatması ve artık kurtulacaklarından ümitsizliğe düşmeleri ve kendilerine kötülük yapılacağına kesin kanaat getirmeleri de mümkündür. Durumun henüz ümitsizlik derecesine erişmemiş olması, bu yüzden kurtulacaklarını ummaları ve bellerinin kırılacağından emin olma seviyesine ulaşmamış, aksine zan konumunda kalmış bulunmaları da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette geçen "fâkıra" (الفاقرة) kelimesinin kötülük, münker ve musibet mânasında olduğu söylenmiştir. Bazıları ise bu kelimenin "kırma" anlamında olduğunu, "fakîr" (الفقير) kelimesinin "beli kırık" "kesîru'z-zahr" (كسير الظهر), "fakr"ın (الفقر) "fakirlik" ve "fekâr" (الفقار) kelimesinin "kırılabilir omurga kemiği" anlamına gelmelerinin, kelime kökündeki "kırma" mânasından dolayı olduğu söylenmiştir.

Bu sûre, "Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz. Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır;"[48] meâlindeki âyetler hariç, başından so-

---

45 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

46 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı. Gör ki, kendi aleyhlerinde nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerini nasıl bırakıp gitti!" (el-En'âm, 6/23-24).

47 el-Mücâdile, 58/18.

48 el-Kıyâme, 75/20-24.

nuna kadar kâfirlerden birinin Resûlullah'a (a.s.) yaptığı muameleyi işaret yoluyla beyan etmek ve aynı davranışta bulunanların bu hükme dâhil olduklarını açıklamak için inmiştir. [§]Allah Teâlâ peygamberine, o kâfire, hikmet sahiplerine yakışan bir tavır içinde sefihlere yapılan muameleyi yapmasını ve onu böyle karşılamasını emretmiş, ancak sefihlere yapılan muamelenin aynısı ile muamelede bulunmasını emretmemiştir. Cenâb-ı Hak, bu sûrede söz konusu kâfirin davranışını beyan etmiştir ki ümmetine Resûlullah'ın (a.s.) Allah'ın dinini ortaya koyma uğrunda karşılaştığı sıkıntı ve belâyı bildirmiş olsun. Böylece ümmeti onun değerini ve mertebesini öğrensin ve nail oldukları hoşgörü ve kolaylık sebebiyle Allah'ın dinini yüceltsin. Cenâb-ı Hak peygamberine, "(Ey İnsan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!"[49] meâlindeki âyetle mukavemet ve cesarete başvuranın muamelesini yapıyor. *En doğrusunu Allah bilir.* 305

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾

26. "Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında."

Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında. Âyetin başındaki "kellâ" (كَلَّا) kelimesinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi bu kelimeyle "gerçekten " (حَقًّا) mânası kastedilmiş olabilir. İkincisi "reddetme ve mani olma" anlamı da kastedilmiş olabilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Böyle yapma! Çünkü sen can boğaza gelip dayandığı vakit pişman olacaksın. Kâfirler sanki Resûl-i Ekrem'e (a.s.) ne zaman pişman olacaklarını soruyorlar ve o da kendilerine Allah Teâlâ'nın **can boğaza gelip dayandığında** meâlindeki âyetiyle cevap veriyor. "Terâkî" (التَّرَاقِي) kelimesi, boyun damarları demektir. Âyette sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Nefis, yani ruh yerinden yok olup boğaza vardığında.

وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾

27. "'Yok mu bir şifacı?' dendiğinde."

"Yok mu bir şifacı?" dendiğinde. Bu cümleyi meleklerin söylemiş olması mümkündür. Bazı melekler, bunun ruhunu kim yukarı yükseltecek, rahmet melekleri mi yoksa azap melekleri mi der. "Yerkâ" (يَرْقَى) yukarı yükseldi de-

---

[49] el-Kıyâme, 75/34-35.

306 mektir. [S]Yahut da bunun ruhunu kim çekip alacak (kabz) der. Bu cümleyi ölmek üzere olan kişinin ailesi de diyebilir. Yani "Buna kim rukye yapacak da şifasına kavuşacak?" Âyette, o kişinin içinde bulunduğu zayıflık ve uğradığı şiddeti haber vermek söz konusudur. Kendisi "Benim için bir büyücü çağırın. Umarım şifama kavuşurum" diyemeyecek ve bu cümleyi kendi aralarında aile fertleri söyleyecektir.

وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾

28. "(Hasta) ***bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında.***"

(Hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında. Âyetin baş tarafında yer alan "zanne" (الظّنّ) kelimesinin zannetmek anlamında değil de hayattan ümit kestiği için "kesin bir şekilde bilmek" mânasına olabilir. İbn Abbâs kırâatinde âyet, kesin bir şekilde bilmek anlamına gelen "eykane" fiiliyle ve "eykane ennehu'l-firâk" (أيْقَنَ أنّه الفِراق) şeklinde rivayet edilmiştir[50]. Hayatından henüz ümitsizliğe düşmemiş olması ve hayatta kalacağı umudunu taşıması dolayısıyla âyetin başında geçen "zanne" fiilinin gerçek zan mânasında da olması mümkündür.

وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾

29. ***"Ve bacaklar birbirine dolaştığında."***

Ve bacaklar birbirine dolaştığında. Bu ilâhî beyanın açıklamasına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları, ağaçların dallarının birbirine dolanması gibi bacaklarından biri diğerinin üstüne dolanmıştır. Artık birbirinden ayrılmaz ki oradan kurtuluş ve kaçış çaresi bulabilsin derken, bazıları da şöyle bir yorum yapmıştır: Bacakları kıyâmet günü korkunun dehşetinden [kendini] taşımaktan aciz kalır. Bazıları da ayaklar anlamına gelen "sâk" kelimesiyle "şiddet" mânasının kastedildiğini söylemiştir. Bunlar, görüşlerine delil olarak "kâmeti'l-harbu ale's-sâk" (قامَت الحَرْبُ على السّاق), yani "savaş şiddetle patlak verdi" cümlesini göstermişlerdir. Âyete dönecek olursak, bu son tercihe göre mâna şöyle olur: "Onun üzerinde ölümün şiddeti âhiret şiddetine bitişti, dünyanın şiddeti âhiretin şiddetiyle bir araya geldi". Çünkü ona ölüm sarhoşluğu gelmiş ve âhiretin şiddeti de üzerine çökmüştür. Bu onun dünyadaki son ve âhiretteki ilk günüdür. Derler ki: Hiçbir ölü yoktur ki ölümden çektikleri yüzünden

---

50 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 362.

bacakları birbirine dolaşmasın. Bazıları **Ve bacaklar birbirine dolaştığında** cümlesine şu mânayı vermişlerdir: Melekler ruhunu, âdemoğulları ise bedenini hazırlarlar. Bacakların birine dolanmasının mânası budur.

إِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

[§]*30. "İşte o gün sevkedilen yer sadece Rabb'inin huzurudur."* 307

İşte o gün sevkedilen yer sadece Rabb'inin huzurudur. Yani o gün kişi, Rabb'inin vâdettiğine ya hayra ya da şerre sevkedilecektir.

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى ﴿٣١﴾

31. "Vaktiyle o hakka inanmamış, namaz da kılmamıştı."

Vaktiyle o hakka inanmamış. Yani Allah Teâlâ'nın katından gelen haberlere inanmadığı gibi Hz. Peygamber'i tasdik etmemişti. **Namaz da kılmamıştı.** Bu cümleyle bizzat namazın kastedilmiş olması mümkündür. Sebebine gelince namaz bütün müminlere sevdirilmiştir. Hatta namazın sevdirilmediği hiçbir dindar görmek mümkün değildir. **Vaktiyle o hakka inanmamış, namaz da kılmamıştı** cümlesi onun akılsızlığını beyan etmektedir. Yahut **namaz da kılmamıştı** cümlesi, namazın kılınış gayesi olan mânayı, yani Allah'a teslimiyeti ve O'na boyun eğmeyi yerine getirmedi anlamında da olabilir.

وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٣٢﴾

32. "Aksine inkâr etmiş, haktan yüz çevirmişti."

Aksine inkâr etmiş, onun getirdiği haberlerin yalan olduğunu iddia etmiş ve **haktan yüz çevirmişti.** Yani Allah'a itaattan yüz çevirmişti.

ثُمَّ ذَهَبَ إِلٰى أَهْلِهِ يَتَمَطّٰى ﴿٣٣﴾

33. "Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti."

Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti. Yani caka sata sata, böbürlene böbürlene yürüyüp yandaşlarına gitmişti. Böbürlenme ve kibirlenme, başkasını yapmaktan aciz bırakan bir şeyi meydana getiren kimseye

yakışır. Meselâ büyük bir orduyu dize getirmek ya da çok korunaklı bir kasabayı ele geçirmek gibi. Burada çalım satan kişi ise Allah Teâlâ'nın âyetlerini inkâr etmekten ve O'na itaatten yüz çevirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bunlar akılsız ahmakların yapacakları davranışlardan başka bir şey değildir. Böylelerine çalım satmak nasıl lâyık olabilir ki!

أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾

34. "(Ey insan!) *Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor!"*

35. "Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!"

(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor! Hz. Peygamber'e (a.s.) o kişiye karşı **(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor!** demesi emredilmiş olabilir. Ya da Resûl-i Ekrem (a.s.) o kâfire böyle söylemiş ve Allah Teâlâ da bunu kitabında beyan etmiş olabilir.
308 [Ş]Müfessirler bu ifadenin tehdit üstüne tehdit olduğunu ve Allah Teâlâ'nın sanki "Vay sana, vay başına gelenlere! Sonra vay sana, vay başına gelenlere" dediğini söylemişlerdir. Anlatıldığına göre Resûlullah (a.s.) onu yaka paça yakalamış ve bu cümleleri söylemiştir. Ama bu zavallı Hz. Peygamber'i yakasından ayırıp da öteye itememiştir. Oysa yandaşlarının çokluğuyla övünüyor ve kendisinin iki dağın arasında (ki vadide bulunan Medine'de) yürüyen en kudretli kişi olarak görüyordu. Allah Teâlâ, lütfuyla onu zelil ve değersiz kıldı. Bu yüzden başına gelenler karşısında kılını kıpırdatamadı. Gücü kuvveti ve yandaşlarının çokluğu ona fayda vermedi[51]. "Evlâ leke fe evlâ" (أولى لك فأولى) cüm-

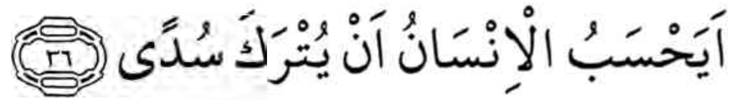
---

[51] Rivayete göre Hz. Peygamber (a.s.) bir gün mescitten çıkarken Benî Mahzûm kapısı tarafında Ebû Cehil karşılar. Resûlullah (a.s.) onun elini tutar bir veya iki kez sarsar. Sonra ona "Evlâ leke fe evlâ" der. Ebû Cehil "Beni tehdit mi ediyorsun?" diye sorar ve şöyle devam eder: "Vallahi ben bu vadinin en kudretli ve en onurlu kişisiyim". Bunun üzerine Hz. Peygamber'in Ebû Cehil'e söylediği cümlelerin benzeri âyet olarak iner. Bu bir tehdit cümlesidir. Şair der ki:

فأولى ثم أولى ثم أولى   وهل للدرّ يحلب من مرد

Vay bana! Vay bana, vay benim başıma
Süt sağılır mı baksana bu serkeş hayvana!
Katâde şöyle demiştir: Ebû Cehil b. Hişâm caka sata sata geldi. Resûlullah (a.s.) onun elini tuttu ve "Evlâ leke fe evlâ! Sümme evlâ leke fe evlâ" dedi. Ebû Cehil, "Ne sen ve ne de Rabb'in bir şey yapamazsınız. Ben bu iki dağın arasında yaşayanların en kudretlisiyim". Bedir savaşı günü gelince Ebû Cehil müslümanlara dönerek "Bugünden sonra Allah'a tapılmayacak" dedi. Allah da onun boynunu vurmuş ve onu en feci bir şekilde katletmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 114-115).

lesinin, "uzaklaştırma" mânasında değil de, "Daha lâyıktır sana daha lâyık!" mânasında olması da mümkündür. Buna göre "Evlâ leke fe evlâ" cümlesinin mânası şöyle olur: Daha lâyıktır sana Muhammed'in getirdikleri ve atalarının dinleri üzerinde düşünmek! Düşün ki doğruyu yanlıştan, hakkı bâtıldan ayırabilesin ve doğru yola tâbi olasın. Bununla dünyanın ve âhiretin şerefini kazanasın. -Çünkü kişi, şerefi ve izzetiyle övünüyordu.- Şerefinin devam etmesini istiyorsan sözünü ettiklerimize bakman sana daha münasiptir. [§]Düşünüp de 309
doğruya uyasın. İkincisi, Araplar'ın âdeti, kabilesi ister haklı ister haksız olsun, ona yardım etmek ve savunmak şeklindeydi. Resûlullah (a.s.) Ebû Cehil'in kabilesindendi. Hz. Peygamber ona göre haksız bile olsa Araplar'ın âdetine göre Ebû Cehil'in yapması gereken en uygun hareket, ona yardım etmek ve destek çıkmaktı. Haklı olduğunda ise bu yardımı evleviyetle yapmasıydı. O ise evleviyetle yapması gereken yardımı ve himayeyi yapmadı.

36. "İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?"

İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır? Burada bahsi geçen "insan"ın dehrî olması mümkündür. Bu takdirde "Sanma" fiili, gerçek mânada zannetmek olur. Çünkü o, dirilmenin ve hesaba çekilmenin olmayacağını sanmaktadır. Mekke'de o zamanlar dehrî olanlar vardı. Âyetin hitabı başkasına yönelik olduğu takdirde "sanma" fiili, gerçek mânada olmaz. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: Bir iş yapmasına izin verilen insan, yaptığı hareket karşısında başı boş bırakılacağını zanneden kimsenin yaptığı gibi davranır mı? Bu tevil daha önce "Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeyi ister"[52] meâlindeki âyeti açıklarken söylediklerimize benzemektedir. İnsan aslında günahkâr olmak istememektedir. Fakat yaptığı fiil, günah işleyene verilen cezanın aynısının uygulandığı bir fiil olduğu için böyle söylenmiştir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[53]. Örnek âyette geçen "zan" gerçek mânada zan değildir. Ama insan dirilmeyi kabul etmeyip ona inanmayınca gökleri ve yeri boş yere yaratılmış olmakla niteler. Belirttiğimiz bu fiil, dirilmeye inanmayı terkedip reddetmeye dairdir. [§]İyiliklerin mutlaka bir akıbe- 310
ti olmalıdır. Kötülükler de böyledir. Sonra kötülük işleyen de iyilik yapan da dünya yurduna bir kez gelir. Bundan sonra bir başka yurt olmalıdır. Bu ikinci

52 el-Kıyâme, 75/5.
53 Sâd, 38/27.

yurtta iyilik yapanın yüce mertebesi ve kötülük işleyenin aşağı seviyesi ortaya çıkacaktır. Ölümden sonra dirilmeye inanmayan kimse, iyilikler ve kötülükler için bir akıbet olacağını düşünmez, kötülük yapanla iyilik edenin mertebesini aynı görür. İşte bu anlamsızdır, hikmet uygun değildir. İkinci olarak, boşuna yaratılmadığını ve başıboş da bırakılmayacağını bilen kimsenin teşvik edilmesi, korkutulması, kendisine emredilmesi ve yasak getirilmesi şarttır. O, bütün bunları ancak bir peygamber vasıtasıyla öğrenebilir. Aklî zaruret, bu kimselere yaptıkları, sakındıkları, teşvik edildikleri ve kaçındırıldıkları şeyleri beyan edecek bir peygambere ihtiyaç doğurur. Risâleti inkâr eden kimse teşvik edilen, sakındırılan fiillerle emir ve yasaklama konusunda kendisini ihmal etmiş demektir. İşte bu boş yere yaratılan kimsenin halidir.

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى
﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ﴿٣٩﴾

37. ***"O akıtılan meniden bir damlacık*** (sperm) ***değil miydi?"***

38. ***"Sonra o, alaka*** (rahime tutunmuş embriyo) ***olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş."***

39. ***"Ondan iki eşi, erkek ve dişiyi yaratmıştır."***

O akıtılan meniden bir damlacık (sperm) değil miydi? Burada söylenmek istenen şudur: Herkes ilk yaratılışının spermden olduğunu bilir. Bu sperm damlacığı bir tabağa konsa da görülebilse sonra yeryüzünün bütün bilge kişileri, Allah Teâlâ'nın bu karanlıkların içinde tasarlayıp gerçekleştirdiği gibi bundan düzgün bir insan yapmak için bir araya gelseler, bütün güçlerini verseler, ellerinden gelen tüm çareleri ve kuvvetleri kullansalar bunu asla başaramazlar.
311 [S]Bu sperm damlacığını rahim duvarına asılı, belli belirsiz et parçası ve nihayet düzgün bir beşer olarak yaratılmaya elverişli kılan özelliği öğrenmeye kalkışsalar buna vâkıf olamazlar. Ve netice olarak kudreti bu dereceye ulaşan varlığın, hükmedenlerin en güzel hükmedeni olduğunu anlarlar. Mesele onların iddia ettikleri gibi olsaydı, yani ölümden sonra dirilmek olmasaydı o varlık, hükmedenlerin en güzel hükmedeni olmaz, aksine oyun oynayanlardan biri olurdu. Anlattıklarımızdan ortaya çıkan sonuç şudur: Kudreti [bu dereceye] ulaşan varlık acizlikle nitelenemez. Allah'ın kudretinin diriltme seviyesine ulaşamayacağını iddia eden kimse, Rabb'i acizlikle nitelemiş olur. Allah Teâlâ onların koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir.

اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

40. "Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi?"

Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi? Âyetin başındaki "eleyse" (اَلَيْسَ) soru kalıbında söylenmiş olsa da bir gerçeği teyit ve ifade etme konumundadır. Daha önce belirttik ki Allah Teâlâ'nın soru kalıbında gelen beyanları, ortada soru soran biri varsa hitabın gerektirdiği yöne hamledilir. Dünyada bir kimse bir başkasına "Allah Teâlâ ölüleri canlandırmaya kādir değil midir?" diye sorsa karşıdaki kişinin "Evet. O buna kādirdir" demesi gerekir. Hz. Peygamber bu âyeti okuyunca "Sübhâneke fe belâ" (سُبحَانَكَ فَبَلَى) "seni tesbih ederim evet" dediği nakledilir[54]. Allah Teâlâ'nın "Eleyse zâlike bi kādirin" beyanı, "Evet, o ölüleri diriltmeye kādirdir" anlamındadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

[54] Ebû Dâvûd, "Salât", 148-149.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حٖينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُورًا ﴿١﴾

1. "Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir."

Gerçek şu ki insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Arapça'da "hel" (هَلْ), "men", (مَنْ) ve "lealle" (لَعَلَّ) gibi edatlar, Allah Teâlâ tarafından kullanıldığı zaman [bilgi eksikliği ve zan değil] kesinlik anlamı taşırlar. Bu soru edatlarıyla bir soru sorulduğu zaman cevabın ne olması gerektiği üzerinde düşünmek gerekir. Bir kimse bir başkasına "Allah'a yalan konuşarak iftira atandan daha zâlim olan kimdir?" dese bunun cevabı şöyle olur: "Ondan daha zâlim kimse yoktur", "Filanca kişinin sözü sana ulaştı mı?" diye sorulsa eğer o söz cevap verenin kulağına ulaşmış olursa "Evet ulaştı", eğer duymamış olursa soruya konu olan sözü öğrenmek için "Sözü nasıldı?" diye sorması gerekir: "Eğer Resûlullah'a insanın haberi gelmişse insanın üzerinden uzun bir süre geçti mi?" meâlindeki âyetin mânası şöyle olur: İnsanın üzerinden uzun süre geçmiştir. Resûl-i Ekrem'e (a.s.) insanın üzerinden böyle bir zamanın geçtiği haberi ulaşmamışsa o zaman açıklama yapması için Allah Teâlâ'ya sorması gerekir. Âyetin metninde geçen "insan" kelimesinden maksadın Âdem (a.s.) olduğu söylenmiştir.

Burada bir kimse şöyle bir soru sorabilir: Cenâb-ı Hak nasıl oluyor da **İnsanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçti mi?** diye soruyor. İnsan o zamanlarda henüz anılan bir şey değil idiyse insan da değildir. İnsan değil idiyse, insan iken henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem geçmemiştir. Eğer o zaman yaratılmış idiyse anılan bir yaratık haline gelmiş demektir. Anılan haline geldiği zaman da anıldığı olduğu bir dönem geçmiş demektir. O zaman bu âyetin mânası nedir?

314 [Ş] Yukarıdaki soruya birkaç şekilde cevap vermek mümkündür: Birincisi, Allah Teâlâ'nın **İnsanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçti mi?** sorusunda geçen "insan"dan maksat, insanın yapı taşıdır. Bu da Âdem'in (a.s.) yaratıldığı topraktır. **Henüz anılan bir şey değildi** cümlesi bu yapı taşını küçük görmek için söylenmiştir. Çünkü toprak, sözü edilen nesne arasında sayılmaz. Ebû Bekir el-Esam bu kanaati benimsemiştir. İkincisi, şöyle denilmiştir: Mahlûkatın yaratılış tarihinde insanın diğerleri arasından henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Üçüncüsü, insanın yaratılış tarihinde onun henüz imtihan edilenler arasında anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Bu her insan hakkında geçerlidir. Çünkü insan ergenlik çağına erişmediği sürece ona sorumluluk hitabı yönelmez ve o, imtihan edilenlerin arasında anılan biri olmaz. Allah Teâlâ, kendisine kulluk etsinler diye mahlûkatı yaratmıştır. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[1]. Âyetteki "bana kulluk etsinler" cümlesi, imtihan çağına geldikleri zaman kulluk etsinler mânasındadır. İnsan ergenlik çağına erinceye kadar onun kulluk için yaratılanlar arasında henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾

2. "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işiten ve gören bir varlık yaptık."

Hakikatte biz insanı nutfeden yarattık. İnsan, nutfe (döllenmiş yumurta), alaka (rahme asılan kan pıhtısı) ve mudğa (belli belirsiz et parçası) evrelerinde insan değildir. Fakat nutfe ve alakanın yaratılmasından maksat insandır. Fiillerin akıbetleri, kasıt ve muratlarda ilk başlarda bulunur. Nutfe, alaka ve mudğanın yaratılmasından maksat, bunların (ileride) insan haline gelmesidir. Bu nasıl isabetli ise, "insan" kelimesinin söz konusu evrelere izafe edilmesi de aynı şekilde isabetli olmuştur. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir iş yapmak istediğin zaman akıbetini düşün. Eğer doğru ise yap, eğer günahsa vazgeç"[2]. Yani işin akıbetine bak. Buradan anlaşılmış oldu ki temyiz kudreti olanların fiillerinden maksat, o fiilin akıbetidir. Akıbet ilk başta

1 ez-Zâriyât, 51/56.
2 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rikâk*, s. 14; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 165.

hedeflenen bir şey olduğuna göre o akıbet ilk başta mevcut demektir. Bundan dolayı nutfeye, alakaya ve mudğaya insan demek isabetli olmuştur.

[İnsanın İlk Yaratılış Evresi]

[§]Yüce Allah'ın **Hakikatte biz insanı nutfeden yarattık** meâlindeki 315
beyanında geçen "insan", Âdem'in (a.s.) evlatlarına yöneliktir. Bu takdirde "insan"dan maksat, onun evlatları olur. Öte yandan Cenâb-ı Hak, bu âyette insanlar öğüt alsınlar ve bunu akıllarından çıkarmasınlar diye yaratılışlarının ilk evresini ve akıbetlerini, yani ölümü belirtmiştir. Öğüt alınacak nokta da şudur: İnsanlar yaratıldıkları ilk evreyi öğrenir ve sonra da akıbetlerinin nereye varacağı hakkında bilgi sahibi olurlarsa şu anda bedenlerindeki nefislerinin (ruhlar) kendilerine ait olmadığını, aksine bedenlerinde ödünç ve emanet olarak bulunduğunu anlarlar. -Çünkü onu ilk başta onlar yaratmamışlardır.- Kendisine emanet bırakılan şahsın emaneti muhafaza etmesi, gözetmesi ve bu emanet açısından asıl sahibine hıyanet etmemesi gerekir. Eğer hıyanet eder ve onu muhafaza etmezse kötü söze ve kınamaya mâruz kalır. Buna karşılık muhafaza eder ve hakkıyla gözetirse sahibinden teşekkürü ve övülmeyi hak eder. Ödünç alan kişinin, ödünç maldan kendine izin verilen vakte kadar yararlanması ve kullanması, ancak zayi etmemesi gerekir. Mala zarar verirse bundan dolayı malî ceza ve tazminat öder. İnsanlar da böyledir. Nefislerinin bedenlerinde ödünç ve emanet olduğunu bilirlerse onu gözetmeleri ve kendilerine izin verilen şekilde kullanmaları gerektiğini de bilirler. Akıbette sorumlu olmamaları, gerek dünya ve gerekse âhirette kötü söze ve kınanmaya mâruz kalmamaları buna bağladır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, yaratılışın ilk evresini ve işin sonunda varacağı nokta üzerinde düşünme, ölümden sonra dirilmeyi ve peygamberlerin getirdikleri bütün haberleri tasdik etmeyi gerekli kılar. Şöyleki: Yaratılışın ilk evresi üzerinde dü-
şünmek, [§]Allah Teâlâ'nın hayret verici kudretini ve ince hikmetini ortaya 316
koyar, ayrıca hikmeti bu dereceye ulaşan bir varlığın insanları yaratmaktaki maksadının, onları özellikle yok etme amacına mâtuf olmadığını bildirir. Çünkü bu, hikmet dışı bir fiildir. İşte bu bilgi onları ölümden sonra dirilme inancını kabul etmeye götürür. Çünkü yaratılışın ilk başı üzerinde düşünme ve vefat ettikten sonra gideceği yer üzerinde kafa yorma, insanı övünme ve böbürlenmekten alıkoyar. Çünkü insan, herkesin iğrendiği nutfe (sperm) ve pis kabul ettiği alaka ve mudğadan yaratılmıştır. Ve bu beden öldükten sonra pis kokan bir leşe dönüşür. Durumu bu olan birisinin kibirlenmesi güzel bir davranış olmaz. İnsanın ilk yaratılış evresinin ve sonunun hatırlatılmasında,

öğüt almaları ve derinlemesine düşünmeleri için bir nasihat ve kendileri gibi birisinin kibirlenmesinin güzel bir hareket olmadığını öğretme vardır. Bu da onları alçak gönüllü olmaya, övünmeyi ve büyüklenmeyi bırakmaya sevkeder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Katışık bir nutfeden yarattık. Âyetin başında geçen "emşâc" (الأمشاج) karışım demektir. Öte yandan bu karışım iki açıdan olur. Birincisi, erkeğin suyunun (sperm) kadının suyuna (yumurta) karışmasıdır. İkinci karışım evrelerde (haller) söz konusu olur. Nutfe alakaya dönüştürüldüğü zaman bu bir anda olmaz. Tam tersine nutfe yavaş yavaş kalınlaşır ve kalınlık tamamlanınca rahme tutunan kan pıhtısı (alaka) haline gelir. Alaka da böyledir. Değişiklik yavaş yavaş olur ve sonunda tamam olunca belli belirsiz et parçasına (mudğa) dönüşür. Evrelerde (haller) karışım dediğimiz budur. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Karışım, insanın üzerinde yaratıldığı dört tabiattır. Bazıları karışımın renklerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Erkeğin suyunun beyaz olduğunu ancak içine kırmızılık karıştığını, kadının suyunun da kırmızı olup içine biraz sarılık karıştığını söylemişlerdir. **İmtihan edelim diye.** Yani hayırla, şerle, emir ve yasaklamayla imtihan edelim diye. Sonra imtihan, gizli olan şeyleri açığa çıkarmak istemek demektir. Allah Teâlâ'ya ise hiçbir şey gizli değildir ki onu ortaya çıkarmak ihtiyacı duysun. Fakat kulunu imtihan eder ki yaptıkları ve yapmadıklarıyla ilgili gizli olan şeyler, (kulun) karşısına çıksın. İnsanlara ge-
317 lince; kendilerine gizli olan hususları öğrenmek için imtihan ederler. [S]Dolayısıyla imtihan, yapana değil, imtihan edilenlere yönelik olur. İkincisi; imtihan gizli olan durumları açığa çıkarmak için yapıldığına göre bu, emir ve yasaklamayla olur. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın kullarına yönelik emir ve yasaklamasına "imtihan" denirken gerçek mânada değil, emri ve yasaklaması anlamında söylenmiş olur. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah Teâlâ, istihbar ettiği konuyu bildiği halde kendisine "istihbâr" fiilinin isnat edilmesi uygun olduğuna göre, imtihan konusunu bildiği ve gördüğü halde "imtihan etme" fiilinin isnat edilmesi de mümkündür. Çünkü imtihan sonrası kulun ortaya koyduğu fiili, önceden gaiptir. [Fiil yapıldıktan sonra] Allah Teâlâ o fiili şahit (vuku bulmuş) olarak bilmektedir. Ama Cenâb-ı Hak o fiili yapılmadan önce de gaip olarak biliyordu. Çünkü bilinmek şanından olan bir şeye dair olan bilgi, o şey meydana gelmeden önce gaybî bilgidir, yapıldıktan sonra ise şahit olunan bilgidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu işiten ve gören bir varlık yaptık. Yani ona, kulağının kendisine ilettiği sesleri ayırma duyusu bahşettik. Ona, gözünün kendisine ilettiği nesneleri ve renkleri görme yeteneği lütfettik ki her şeyi yerli yerine koysun. İşte bu her

şeyi yerli yerine koymak kalp gözü ve kalp kulağıdır. Çünkü beşer, kalp gözü ve kulağı olduğu için imtihana tâbi tutulmuştur. Görmez misin ki hayvanların görünen gözleri ve kulakları vardır [fakat onlar imtihana tâbi tutulmamıştır]. Âyetin mânası şöyle de olabilir: **Onu işiten ve gören bir varlık yaptık:** Bu yetenekle lehine ve aleyhine olanlarla, kendisine faydalı ve zararlı olanları görür. Cenâb-ı Hak insanda işitme ve görmeyi yaratmıştır. İnsan Rabb'inin kendisine lütfedip verdiği işitme ve görme olayının nasıl olduğunu, mahiyetini ve hangi şeyden kaynaklandığını bilmez. Çünkü Allah Teâlâ keyfiyet ve mahiyetleri yaratanın yüce zatı olduğunun, kendisinin mahiyet ve keyfiyetle nitelenmekten münezzeh olduğunun bilinmesini istemiştir.

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

[§]3. *"Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden* 318
olur, isterse nankör."

Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör. Biz ona doğru yolu gösterdik cümlesine dair yorumları üç şıkta toplamak mümkündür. Birincisi; biz ona bedenini sağlıklı kılması ve geçimini düzeltmesi için doğru yolu gösterdik. Yahut da biz ona kıyâmete kadar nesillerinin devam etmesi ve üremeleri için doğru yolu gösterdik. Veya biz ona övülecek amelleri ve uygun işleri yaparak dinî hayatlarını düzene koyma ve âhiretleri ile ilgili olarak girecekleri doğru yolu gösterdik. **Artık o isterse şükreden olur, isterse nankör.** Allah Teâlâ onlara doğru yolu beyan ettiğini ve kendilerine gösterdiğini haber veriyor. Bundan sonra kimi Rabb'ine şükrü seçer, kimi de nankörlüğü tercih eder. Cenâb-ı Hak bundan sonra da nankörlere ve şükredenlere hazırladığı akıbeti beyan ediyor. Hazırladığı şeyler, bir sonraki âyette şöyle ifade edilir: "Biz inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır". **Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik** cümlesindeki "sebîl" (السَّبِيلَ) kelimesinden maksat "yol" ise Allah Teâlâ sanki şöyle demiş olmaktadır: Biz iki yolu da beyan ettik. Kul eğer böyle böyle bir yola girer ve onu seçerse şükreden, eğer şöyle şöyle bir yola girer ve onu seçerse nankör olur. Allah Teâlâ bunun ardından her yol için onu seçene verilecek cezayı ve sevabı beyan ediyor.

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾

4. "Ama biz inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır."

Ama biz inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. Bu ilâhî beyan, ellerine kelepçe vurulacağını ve zincirlerle bağlanacağını haber vermektedir. Dolayısıyla yüzlerini azaptan koruyamayacaklardır. "Selâsil" kelimesi "selâsile" (سَلَاسِلَ) şeklinde tenvinsiz okunmuştur, çünkü kelime sonuna tenvin ve kesre almayan gayr-i munsarıf isimlerdendir. Aynı kelime "selâsilen" (سَلَاسِلًا) şeklinde tenvinli de okunmuştur[3]. Tenvinli okunması, bir tür hariç bütün isimlerin böyle olması kuralına dayandırılmıştır. Zeccâc şöyle demiştir: "Selâsil" kelimesi tenvinli okunamaz. Çünkü bu kelimenin türediği bir fiil yoktur. Fakat Allah Teâlâ kelimeyi bu âyette munsarif olarak getirmiştir, çünkü âyetlerin başında yer almıştır[4]. Şöyle de denilmiştir: "Selasil", âyetin ikinci kısmının ilk kelimesi yaptı[5].

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾

319 [§]5. ***"İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler."***

İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler. Bazıları âyette geçen "kâfûr" kelimesinin Allah Teâlâ'nın ikramda bulunacağı kullarına hazırladığı ve dünyada onlara bu konuda bilgi vermediği bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da eski kitaplarda ondan söz edildiğini ve Kur'ân'da bundan bahsedildiğini belirtmişlerdir. Başka bazıları ise kâfurun cennet kaynaklarından biri olduğunu söylemişlerdir. Bazı müfessirler ise bunun bilinen kâfur olduğunu belirtmişlerdir. Bu kelimenin kinâye yoluyla "güzel içecek" mânasına olduğunu söyleyenler de vardır. Kimileri de yine kinâye yoluyla "içeceğin soğukluğu" anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Sebep olarak da söz konusu içeceğin yapısı itibarıyla kâfur gibi olduğunu göstermişlerdir. Çünkü insanlar nezdinde en lezzetli içecek, bizzat soğuk olan değil, soğutulmuş olanıdır. Bilginlerin ifadelerine göre âyette yer alan "kadeh"e (ke's) içinde cennet şarabı olmadıkça bu isim verilmez.

---

3 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 454.

4 (سلاسل, أغلالا وسعيرا): Arapça'da en uygunu "selâsil" kelimesinin tenvinli okunmamasıdır. Fakat kelime âyet başı yapılınca âyetlerin sonları aynı lafız olsun diye tenvinlenmiştir (Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, V, 258).

5 Yani bu kelime âyetin ikinci kısmının ilk kelimesidir. Âyetin ikinci kısmı ise (سلاسلًا, أغلالًا وسعيرًا) şeklindedir.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْج۪يرًا ﴿٦﴾

6. "Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler."

Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları ondan bol bol içerler. Bu ilâhî beyanın anlamı şöyledir: Allah'ın has kulları bunlardan içerler, ama bizzat eğilip de ağızlarını dayayarak içmezler. Su kaynağına Arapça'da "ayn" denilmesi, göz anlamına gelen "ayn"ın ona ilişmesi dolayısıyladır. **İstedikleri yerlere akıtarak.** Âyette o pınarın suyunun aktığı ve onu diledikleri yere akıttıkları haber verilmektedir. Öte yandan aynı âyette bahsi geçen "kullar", Allah Teâlâ'ya itaat eden ve üzerlerine düşen vecîbeyi yerine getirenlerdir. Bunlar yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[6].

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَط۪يرًا ﴿٧﴾

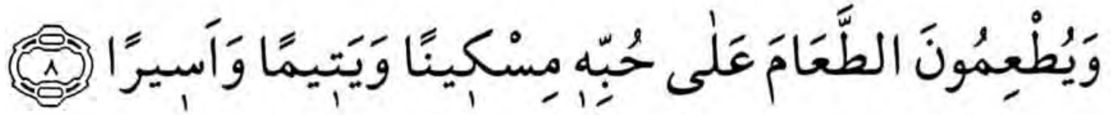
7. "Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar."

Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler. Âyette yer alan "nezr" (النّذر) kelimesi, "verilen söz" anlamına gelir. Bu kelimeyle Allah Teâlâ'nın yüklemiş olduğu farîza ve hakların tamamının kastedilmiş olması da mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın buyrukları "ahd"i olmuş olur, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin"[7]. "Nezr" kelimesiyle Cenâb-ı Hakk'ın yükümlü tuttuğu konular dışında kulların yapmayı ahdettikleri ibadetlerin kastedilmiş olması da mümkündür. Âyet-i kerîme, bu kulların ilâhî buyrukları yerine getirdiklerini ve bunun yanında başka ibadetlerle O'na yaklaştıklarını haber vermektedir. [§]Dolayısıyla onlar kendilerine yükledikle- 320
ri yükümlülükleri yerine getirdikleri için övülmeyi hak etmiş oldular. Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle haber vermektedir: "Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler"[8]. Kınanmaya mâruz kalmaları, Allah Teâlâ'nın üzerlerine yükümlü kılmadığı şeyi yükledikleri için değil, verdikleri söze riayet etmedikleri içindir.

---

6 el-Hicr, 15/42.
7 el-Bakara, 2/40.
8 el-Hadîd, 57/27.

Dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Denilmiştir ki o günün felâketi dehşetli olacak ve gökleri, yerleri ve her şeyi kaplayacaktır. Öyle ki gökler yarılacak[9], yıldızlar dağılacak[10] ve dağlar parçalanıp toz haline gelecektir[11]. Bunun mânası şudur: O günün dehşeti göktekilerle yerdekiler arasında öyle yayılacak ve her yeri öyle kaplayacaktır ki orada bulunanlar (melekler) bile canlarının derdine düşecektir. Âyette geçen "müstatîr" (مُسْتَطِير) kelimesinin "uzun" anlamına geldiği söylenmiştir. Arapça'da "istetâra'r-raculü" (اسْتَطَارَ الرَّجُلُ) şeklinde bir deyim vardır. "Gazabı şiddetli" oldu anlamındadır. "İstetâra'l-emru" (اسْتَطَارَ الأَمْرُ) ise "durum şiddetlendi" demektir. Buna göre "müstatîr" şiddetli demek olur.

8. "Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler."

[Yoksul, Yetim ve Esirleri Doyurmak]

Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. Âyetin metninde geçen "hub" (الْحُبّ) kelimesi, birkaç anlama gelir. Bazan "fedakârlık", bazan "nefsin bir şeye meyletmesi, kalbin bir şeye eğilim duyması" anlamında kullanılır. Bu kelimeyle bazan da "şehvet" mânası kastedilir. Burada "hub" (الْحُبّ) kelimesiyle kastedilen mâna, "şehvet"tir. Bu durumda âyette geçen "alâ hubbihî" (عَلَى حُبِّهِ) şehvet derecesinde istek duydukları ve ihtiyaç içinde oldukları halde demek olur. Bazıları onlar yiyecek maddelerinin az bulunduğu durumlarda yoksula, yetime ve esire yemek verirler demişlerdir. Bazılar da âyete şu anlamı vermişlerdir: Onlar kendileri sevdikleri ve düşkün oldukları halde yoksula, yetime ve esire de yedirirler. Resûl-i Ekrem'den (a.s.) rivayet edilen bir haberde ifade edildiği gibi yaşama umutları kalmadığı zaman değil, kendileri istedikleri ve çok düşkün oldukları halde yoksula, yetime ve esire yedirirler. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Sadakanın en üs-

---

9 Allah Teâlâ meâlen "Gök yarılır, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür" ifadesini kullanır (bk. el-Hâkka, 69/16).

10 "Güneş dürülüp karardığında, yıldızlar dökülüp söndüğünde" (et-Tekvîr, 81/1-2).

11 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/4-6).

tünü, sağlığın yerinde ve cimri olup, fakirlikten korktuğun, zenginliğe tamah ettiğin halde verdiğin sadakadır"[12].

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾

[§]9. "(Ve şöyle derler:) *Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."* 321

(Ve şöyle derler:) Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz. Bazıları şöyle demiştir: Onlar tam olarak bu cümleyi kurmamışlar, yani "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz" dememişlerdir. Fakat Allah Teâlâ kalplerinden böyle geçtiğini bildiği için ve istekli olanları buna teşvik etmek amacıyla onları övmüştür. Esirlere nasıl davrandıklarına bakıldığında bu durum kolayca anlaşılır. Onlar esirleri doyuruyorlardı. Fakat onlardan ne karşılık (mücâzat) ve ne de teşekkür bekliyorlardı. Çünkü bunu yaparken sadece Allah rızasını ve O'na yakınlaşmak istediklerinin bilinmesi istiyorlardı. "Mücâzât", bir kimsenin kendisine yapılan bir iyiliğe karşılığını vermesidir. Şükür ise iyiliği yapanı övmek ve onu yaymaktır[13].

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾

10. *"Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabb'imizden* (azabından) *korkarız."*

Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabb'imizden (azabından) korkarız. Bazıları "abûs" (عَبُوس) kelimesini söz konusu günün sıfatı olarak kabul etmişlerdir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Bu kıyâmet günü diğer günlerin içinde başkalarının arasındaki suratı asık insan gibidir. Bazıları ise "abûs" (عَبُوس) kelimesinin mahlûkatla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: **Suratı asık bir gün** değil de "muhlûkatın suratlarının asılacağı günden korka-

---

12 Ebû Hureyre (r.a.) şöyle rivayet etti: Bir kişi Resûlullah'a (a.s.) gelerek "Ey Allah'ın elçisi! Hangi sadakanın sevabı daha büyüktür?" diye bir soru sordu. Resûl-i Ekrem bu soruya şöyle cevap verdi: 'Sağlığın yerinde ve cimri olup, fakirlikten korktuğun, zenginliğe tamah ettiğin halde verdiğin sadakadır. (Bu işi), can gırtlağa gelip de filana şu kadar, filana da şu kadar (verilsin) deyinceye kadar geri bırakma. Dikkat et ki (o mal) zaten filanın olmuştur'" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 231; Buhârî, "Zekât", 11; Müslim, "Zekât", 92).

13 Şükür, ihsanı bilmek ve onu yaymaktır. Allah'ın şükrü, mükâfat vermesi ve güzelce övmesi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "şkr" md.). "Neşr" kelimesinin buradaki mânası, "Rabb'inin lütuflarını şükranla an" ifadesinde olduğu üzere (ed-Duhâ, 93/11) Cenâb-ı Hakk'ın nimetini söylemektir.

rız". Bu durumda söz konusu ifade "ve'n-nehâra mubsıran" (وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا)[14] cümlesine benzer. Mâna, "günü gören kılan" değil "günü her şeyin görüldüğü bir zaman dilimi kılan" şeklinde olur. Araplar şöyle demişlerdir: "Mâ zâle't-tarîku yemurru münzü'l-yevm" (ما زال الطريق يَمُرُّ مُنذُ اليوم). Bu cümlede "bugünden beri yol hâlâ geçip gidiyor" değil, "bugünden beri insanlar bu yoldan hâlâ geçiyorlar" anlamındadır. Dolayısıyla âyetteki "suratı asık" şeklindeki niteleme, kıyâmet gününün değil de o günü yaşayacakların sıfatı olur. Nitekim daha önce, Allah Teâlâ'nın kıyâmet gününü, o günü yaşayacak olanların birtakım hallerinin bulunacağını haber verdiğini belirtmiştik. Cenâb-ı Hak, bazan "İnsanları sarhoş gibi göreceksin"[15] derken, bazan "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur"[16] diye tasvir eder. Bu konuda daha birçok âyet vardır. Bazıları "Kamtarîran" (قَمْطَرِيرًا) kelimesine "şiddetli" anlamını vermişlerdir. Bazıları, "kamtarîr", yüzü büzen ve asık hale getiren olaydır demişlerdir. "Kamtarîr"in iki gözün arasında (kaş çatıklığı) olduğu rivayet edilmiştir. "Kamtarîr" kelimesinin cehennemlikleri çirkinleştirecek bir şey olduğu söylenmiştir. Bu kelimenin, eskilerin kitaplarında geçen bir kelime olduğu da nakledilmiştir.

فَوَقٰيهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾

322 [§]*11. "Bu yüzden Allah onları o günün dehşetinden korur; yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir."*

Bu yüzden Allah onları o günün dehşetinden korur. Söz konusu "koruma"nın o gün vâdedilen "ukûbet" ve "ibretlik ceza"dan koruma olması mümkündür. Yoksa o günün dehşetinden korunacaklar da cehennemi ve onun korkunç durumlarını görmeyecekler demek değildir. "Doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum"[17] beyanında belirtildiği gibi hesaba çekilirlerken karşılaşacakları meşakkatin korkusundan, Allah onları korur anlamına gelmesi mümkündür. Sanki onlar hesap esnasında tartışma yaşayacakları konusunda kendi nefislerinin derdine düşmüş gibidirler. Kötülüklerinin bağışlanmış ve iyi amellerinin kabul edilmiş olduğunu görünce buna sevinecekler ve şerrinden korunacaklardır. "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini

[14] "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).
[15] el-Hac, 22/2.
[16] el-Kāria, 101/4.
[17] el-Hâkka, 69/20.

almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar"[18] beyanında olduğu üzere kabirlerden dirilip kalktıkları zaman kıyâmetin dehşetinden ve korkularından emin olmaları ve meleklerin kendilerini müjdelerle karşılamaları da mümkündür. **Yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir.** Âyetin metninde geçen "sürûr" (السُّرُور) kendilerinde üzüntü ve kederin olmamasından ibarettir. "Nadra" (النَّضْرَة) ise her türlü nimetin yüze vuran eseridir. Bazıları ise âyeti şöyle açıklamıştır: "Yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir".

وَجَزٰيهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾

12. "Sabretmelerine karşılık onları cennetle ve ipekli giysilerle ödüllendirir."

Sabretmelerine karşılık onları ödüllendirir. Onlar bir yandan sabredip itaat etmişler diğer yandan da sabredip mâsiyetlerden kaçınmışlardır. Allah da onları **cennetle ve ipekli giysilerle** ödüllendirir. Âyette "harîr" (حرير), ipek kelimesi belirtilmiştir. Çünkü cennetler burada elbiseler içinde rahat rahat yaşamak için değil, yenilecek ve içilecek nimetlerle nimetlenme ve neşelenme konumunda bulunan mekânlar olarak belirtilmiştir. Allah Teâlâ onlara yaptıklarına karşılık cenneti vermekle birlikte ipek elbiseler de vâdetmiştir.

مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْاَرَآئِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾

13. "Orada koltuklara kurulurlar. Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk."

Orada koltuklara kurulurlar. Bu âyetin tefsirini inşallah bundan sonra ele alacağız. **Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk.** Çünkü orada ne güneş olacaktır ve ne de dondurucu soğuk. [§]Ancak cennetin 323
gölgesi devamlı ve sürekli olacaktır. Bu beyan cennetin aydınlığının güneşten kaynaklanmayacağı, fakat aydınlık olarak yaratılmış olması da kastedilmiş olabilir. Çünkü dünyada güneşle aydınlık olur ve günün aydınlığı güneş sayesindedir. Cenâb-ı Hak orada dondurucu soğuk görmeyeceklerini belirtiyor. Bununla cennet içeceklerinin lezzeti ve soğukluğunun yaratılıştan öyle olacağını,

18 el-Enbiyâ, 21/101.

yoksa dünya halkının içeceklerinde olduğu gibi halden hale değişmeyeceğinin bilinmesini hedefliyor. Ya da bu cümlenin belirtilmesi, cennetliklerin sıcaktan ve soğuktan rahatsız olmayacaklarının bilinmesi amacına yönelik olabilir.

وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾

14. "Ağaçların gölgesi hemen üzerlerinde, meyveleri emirlerine âmâde kılınmış."

Ağaçların gölgesi hemen üzerlerinde. Bu beyanla Allah Teâlâ'nın, "Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[19] meâlindeki âyette olduğu gibi gölgelerin daha önce sıfatları belirtilen kimselere, yani iyilere yakın oldukları kastedilmiş olabilir. Veya ağaçların gölgelerinin (cennetin zeminine) yakın olduğu belirtilmiş de olabilir. Çünkü gölgeler yakın olmasa onlardan herhangi bir yararlanma elde edemezler. Söz konusu gölgelerin, ağaçların dallarının gölgelerinden ibaret olduğu ve cennetliklere yakın bulunacağı da söylenmiştir. Çünkü cennetin parlayan bir ışığı vardır. Ve bu ışıklar sayesinde ağaçlardan gölge düşer. Nitekim Hz. Peygambere nispet edilen bir haber şöyledir: Cennetten dünyaya bir bilezik düşse dünyayı aydınlatır ve ışığı güneşin ve benzeri yıldızların ışığını bastırır[20]. Ve bu ışıktan ağaçlardan dünyada iken arzuladıkları gibi gölge düşer. Ama onların üzerlerinde güneş veya ay yoktur.

Meyveleri emirlerine âmâde kılınmış. Âyetin metninde geçen "tezlîl" (تَذْلِيل) kelimesiyle "telyîn" (تَلْيِين), yani "yumuşatma" mânası kastedilmiş olabilir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olabilir: "Meyveleri yumuşak kılınmış. Ellerine diken batmaz". Bahsi geçen ağaçlar, meyveleri büyük bir meşakkat ve çaba harcamadan devşirilemeyecek derecede uzun değildir. Aksine onlara yakındır da denilmiştir. Arapça'da "hâit zelîl" (حَائِطٌ ذَلِيلٌ) diye bir deyim vardır. Yüksek olmayan duvar demektir. [Bu açıklamaya göre âyetin mânası meyveleri yakın yapılmış demek olur]. "Züllilet (ذُلِّلَت) kelimesi, ağaçlar hep bir boy yapılmış, bir birinden farklı farklı değildir anlamına da gelebilir. Medine halkı şöyle bir deyim kullanır: "İze's-tevet uzûku'n-nahleti tezelleleti'n-nahletü" (إِذَا اسْتَوَتْ عُذُوقُ النَّخْلَةِ تَذَلَّلَتِ النَّخْلَةُ), yani hurma salkımları eşit oldu mu hurma tezellül etti, denir.
324 [§]Bazıları, "Züllilet (ذُلِّلَت) fiiline "emrine âmâde kılındı" mânasını vermişler, "tezlîl" (تَذْلِيل) kökünün "emrine âmâde kılmak" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla cennetlikler, bu meyvelerden diledikleri kadar alabilirler.

---

19 el-A'râf, 7/56.

20 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 169, 171; Tirmizî, "Cenne", 7.

İsterlerse ayakta, dilerlerse oturarak veya yataklarda yatarak onlara ulaşabilirler. Bu meyvelerin emre âmâde oluşundan maksat, -geçmiş bazı âlimlerden nakledildiği gibi- cennet ağaçlarının köklerinin yukarıda, dallarının baş aşağı ve meyvelerinin bu ikisinin arasında olması da olabilir.

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِاٰنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَاَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾
قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾

15-16. "Her birinin etrafında gümüş kaplar, billûr kadehler, gümüş beyazlığında şeffaf kupalar dolaştırılır; ölçülerini de isteklerine göre belirlerler."

Her birinin etrafında gümüş kaplar, billûr kadehler dolaştırılır. "Ekvâb" (الأكواب) kelimesinin açıklaması, Ğâşiye sûresinde gelecektir[21]. Cenâb-ı Hak, bahsi geçen kupaların gümüş beyazlığında billûr kadehler olduğunu haber vermektedir. Bazıları bunların gümüşten yapılmış olup kupaların şeffaflığına sahiptirler. Şeffaf oldukları için de içlerindeki içecekler dışından görülür demişlerdir. Öte yandan gümüşten yapılmış kaplar sahiplerinin gözünde topraktan yapılmış kaplardan daha üstün ve daha şereflidir. Gümüşteki şeffaflık da aynı şekilde sahiplerinin nazarında kupalardaki şeffaflıktan daha üstün ve daha belirgindir. [Allah Teâlâ gümüşten yapılmış bile olsalar onların şeffaflığının kupaların şeffaflığı gibi olduğunu haber veriyor. Kâvârîr kelimesi] "kavârîran kavârîra min fiddatin" (قَوَارِيرًا قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ) şeklinde değil de "kavârîra kavârîra min fiddatin" (قَوَارِيرَ قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ) şeklinde bilinen asıl kural doğrultusunda gayr-i munsarıf olarak tenvinsiz okunmuştur. Aynı kelime diğer âyetlerin sonlarına uygun olarak üzerinde vakfederek "Kavârîrâ" (قَوَارِيرَا) şeklinde de kırâat edilmiştir. Bu kelime, vasıl yapılarak tenvinli şekliyle "kavârîran" (قَوَارِيرًا) olarak da okunmuştur[22]. Çünkü kelime âyetin ucundadır. **Ölçülerini de isteklerine göre belirlerler.** Yani onların isteklerine göre belirlenir. Şöyle de denilmiştir: Onlara gönüllerinde istedikleri ve kalplerinden geçen miktarda (cennet içeceği) içirilir. İçlerinden belli bir miktar geçer geçmez hemen onlara verilir.

---

21 el-Ğâşiye, 88/14.

22 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 454; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 295.

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمّٰى سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾

17. "Ayrıca kendilerine orada zencefil karışımlı dolu bir kadeh sunulur."

18. "İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır."

Ayrıca kendilerine orada zencefil karışımlı dolu bir kadeh sunulur. Bazılarının iddialarına göre Araplar içtikleri içeceği beğendikleri zaman ona bir sıfat takarlar ve "zencefil gibi" derlermiş. Buna göre âyette yer alan müjde,
325 nefislerin benzerini isteyeceği bir tarzda gelmiştir. [$]Bazıları ise "zencefil" ile "selsebîl" aynı olup bir pınarın adıdır demişlerdir. Bazıları da "selsebîl" kelimesini açıklarken "selle sebîlen ilâ zâlike'l-ayn" (سَلَّ سَبِيلًا إلى ذلك العَين), yani "O bu pınara doğru yola çıktı" demişlerdir. Katâde ise "selsebîl" kelimesini "yolu rahat (boğazdan kolay geçen) ve suyu tatlı" olarak açıklamıştır[23]. "Selsebîl" kelimesinin "şiddetli akan" mânasına geldiğini söyleyenler de vardır.

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ اِذَا رَاَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ﴿١٩﴾

19. "Her birinin etrafında ölümsüz gençler pervane olur. Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın."

[Cennetteki Hizmetçiler]

Her birinin etrafında ölümsüz gençler pervane olur. Gençler anlamındaki "Vildân" (ولدان) kelimesinin belirtilmesi, cennette üreme olduğundan değil, fakat "vildân" olarak yaratılmış olmalarındandır. Ve onlar, genç halleriyle

23 Katâde (عَيْنًا فيها تُسَمّى سَلْسَبِيلًا) âyetini, boğazdan kolayca geçen, suyu emre âmâde bir pınar şeklinde açıklamıştır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 271). İbn Abbâs "Selsebîl" boğazlarından kolayca geçen" anlamına gelir demiştir. Ebû Câfer Muhammed b. Ali ise şu açıklamayı yapar: Selsebil kelimesinin mânası, gırtlakla boğaz arasında yumuşak demektir. Bu kelimeyi (سل ربك سبيلا إلى هذه العين) "Bu pınara gidecek yolu Rabb'ine sor" şeklinde tefsir edenlerin yaptıkları yanlıştır ve mümkün değildir. Arapça'da "aynun selsel, selsâl ve selsebîl" (عَينٌ سَلسَلٌ وسَلسَالٌ وسَلسَبِيلٌ) denilir. Mânası onun boğazdan geçmesi kolay bir pınar olduğudur. Bazıları "selsebîl" kelimesinin çoğulunun "selâsibu ve selâsîbu" (سَلاسِبُ وسَلاسِيبُ), "selsebîletü" (سَلسَبِيلَةٌ) kelimesinin çoğulunun ise "selsebîlât" (سَلسَبِيلاتٌ) olduğunu söylemişlerdir. "Teselsele'l-mâu" (تَسَلسَلَ الماءُ) su, meyilli araziden veya inişten aşağı aktı gitti demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "selsele" md.).

ebediyete kadar kalacaklar, yaşlanmayacaklar ve kocayıp köhnemeyeceklerdir. Bu "gençler"in dünyada genç yaşta ölen kâfir çocukları olmaları da mümkündür. Onların cennette babaları olmaz ki kendilerini babalarının derecelerine yükseltsinler. Dolayısıyla Allah Teâlâ da onları cennetliklere hizmetçi kılmıştır.

Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın. Bazı müfessirler şöyle derler: Cenâb-ı Hak, onların güzelliklerini etrafa saçılmış incilere benzetmiştir. İncilerin en güzel oldukları durum etrafa saçılmış halleridir. Âyette sözü edilen "gençler"in güzellikte cennetteki diğer mücevherlere üstün tutulmuş olmaları da mümkündür. Tıpkı dünyada incinin diğer mücevherlere üstün tutulmaları gibi. Bazıları da şöyle demiştir: Gençler pervane gibi dolaşmadıkça, görenler onları saçılmış inciler sanır. Dolaşıp hareket edince onların gençler oldukları bilinir.

وَاِذَا رَاَيْتَ ثَمَّ رَاَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٣٠﴾

20. "Orada etrafa göz gezdirdiğinde benzersiz nimetler ve muhteşem bir saltanat görürsün."

Orada etrafa göz gezdirdiğinde benzersiz nimetler ve muhteşem bir saltanat görürsün. Âyette sözü edilen "nimet" ve "saltanat"ın niteliği ve tarifi yoktur denilmiştir. Bazıları ise âyette geçen "mülk" kelimesiyle meleklerin huzurlarına girerken izin almaları anlamının kastedildiğini söylemişlerdir. Dünya hükümdarları ise -rütbeleri ne kadar yüksek olursa olsun- meleklerin izin almadan huzurlarına girmelerine engel olamazlar. [§]"Melik" emirleri halk 326
nezdinde geçerli olan kişi demektir. Allah Teâlâ'nın "naîm" (نعيم), yani nimet ve "mülken kebîren" (ملكا كبيرا), yani muhteşem saltanat kelimelerini, bunların sahiplerinde kesintiye uğramayacağı anlamında belirtilmiş olması da mümkündür. Kesintiye uğramaz, aksine onlara sonsuza kadar baktığında kendilerini nimetler ve muhteşem bir saltanat içinde görürsün.

عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَاِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾

21. "Oradakilerin üzerlerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir, Rab'leri onlara tertemiz bir içecek verir."

Oradakilerin üzerlerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır. Âyette geçen "âlî" (عاليَ) kelimesiyle üzerinde bulunulan mekânın üstü kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, oturdukları yerin altında olduğu gibi bulundukları yerin üstünde yeşil renkli ipek elbiseler olduğunu haber vermiş olmaktadır. Çünkü onlar koltuklar ve tahtlar üzerinde bulunurlar. O tahtların ve koltukların altındaki yerlerde serilmiş değerli halılar, sıra sıra dizilmiş yastıklar bulunur. Yukarılarında da aynı şeyler bulunur[24]. Eğer durum böyle ise bu mekânın yaygılarının kalın ipekten olmasıyla -eğer istebrak kelimesiyle kalın ipek kastedilirse- ince ipek olması arasında fark yoktur. Çünkü bunların ikisi de arzulanan elbiselerdendir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları "âliyehüm" (عاليهم) kelimesini elbiselerinin en üstünde yeşil renkli ince ve kalın ipek kumaşlar bulunmaktadır diye açıklamışlardır. Bazıları ise "sündüs" kelimesini elbise, "istebrak" kelimesini de yerlere serilen yaygı mânasında açıklamışlardır. Çünkü kalın ipek, insanların giymeyi arzu etmedikleri şeylerdendir. Böylece giyilenle yerlere serilenler aynı âyette belirtilmiş olmaktadır. Allah Teâlâ, bunlardan birisini açıklarken fiil kullanmış, diğerini beyan ederken böyle yapmamıştır. Bazıları da "âliyehüm" kelimesiyle "gençler"in kastedildiğini ve üzerlerinde pervaneler gibi dolaşacaklarını söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Allah Teâlâ onlara gümüş bilezikler müjdesi vermiştir. Çünkü gümüş, beyaz olduğu için yapısı itibariyle güzel görülmüştür. Altının güzel kabul edilmesi yaratılışından değil, değerinden ve az bulunur olmasındandır. Çünkü altın sarıdır ve sarı renk göze hoş gelmez. Bu yüzden müjde, altınla değil gümüşle yapılmıştır. Bazıları da şöyle demişlerdir:
327 [S]Erkekler, dünyada gümüş yüzükle süslenmeleri mübah görüldüğü için gümüş bileziklerle, kadınlar da altınla süslenmeleri mübah görüldüğü için altın bileziklerle süslenirler.

[Cennet Şarabı]

Rab'leri onlara tertemiz bir içecek verir. Âyetin metninde geçen "şerâb" kelimesinden maksadın şarap olduğu söylenmiştir. Ancak hastalık yapıcı özelliklerden ve istenmeyen her türlü nitelikten arındırılmıştır. Bu şarap, onların kalplerindeki kini, nefreti söküp alır. Hem içi ve hem de dışı temizler. Dünya şarabı ise bedenin dışını temizler ama içini kirletir. Bir rivayete göre Resûl-i

---

24 Herhalde müellif merhum "Orada akan bir pınar vardır. Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır" meâlindeki âyeti kastetmektedir (el-Ğâşiye, 88/12-16).

Ekrem şöyle buyurmuştur: "Cennetlik olan kişiye yemek, içmek ve cinsel ilişki bakımından yüz erkek gücü verilir". Bunun üzerine bir yahudi "Yiyen ve içen kimsenin (tuvalet) ihtiyacı olur" deyince Resûlullah (a.s.) "Onların bu ihtiyaçları bedenlerinden çıkan bir ter olarak belirir. Bunun için karınları büzülür" cevabını vermiştir[25]. Bu işin aslı şudur: İnsanın dünyada yediği yemeğe baktığımızda gördüğümüz (yemek yeme neticesinde) beden kuvvetinin kaybolmadığıdır. Bu durumu her bir organda görmek mümkündür. Aynı şekilde insanın şehveti de varlığını korur. Sonra bu yemeklerin posası ve fazlalığı dışarı atılır. Allah Teâlâ'nın cennet yemeğinden bedenden dışarı atılan posa olma özelliğini gidermesi de mümkündür. Bu durumda cennetliklerin yemekleri nefiste (ruh) kalan latif bir lezzet olabilir.

إِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَٓاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

22. "Bunlar sizin ödülünüzdür, çabanız boşa gitmemiştir."

Bunlar sizin ödülünüzdür. Bu müjdenin cennetliklere dünyada iken verilmiş olması mümkün olduğu gibi âhirette "Size verilen bu ikramlar, dünyadaki amellerinizin ve çabalarınızın bir karşılığıdır" denilecek olması da mümkündür.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْز۪يلًاۚ ﴿٢٣﴾

[§]*23. "Kur'ân'ı sana biz, evet biz vahyederek indirdik."* 328

Kur'ân'ı sana biz, evet biz vahyederek indirdik. Bazıları bu beyana şu anlamı vermiştir: "Kur'ân'ı biz sana parça parça indirdik". Kur'ân'ın parçalara bölünmesindeki hikmet, bir başka âyette meâlen şöyle belirtilmiştir: "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça par-

---

[25] Ebû Hâtim anlatır: Ehl-i Kitap'tan birisi Resûl-i Ekrem'e gelerek "Ey Ebü'l-Kâsım! Cennetliklerin yiyip içeceklerini söylüyorsun değil mi?" diye sorar. Resûlullah (a.s.) "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki her bir cennetliğe yeme, içme, cinsel ilişki ve şehvet bakımından sizlerden yüz erkek gücü verilecektir" der. Bunun üzerine o kişi "Yiyen ve içen kimse (tuvalet) ihtiyacı duyar. Cennet temiz bir yerdir. Orada pislik ve rahatsız edici şeyler yoktur" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) "İhtiyaçları misk gibi kokusu olan ve vücutlarından çıkan bir ter şeklindedir. Böyle olunca da karınları büzülür" cevabını verir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 100; Semerkandi, *Bahru'l-ulûm*, III, 103).

ça gönderdik"[26]. Allah Teâlâ Kur'ân'ın parça parça indirilmesinde kalplere iyice yerleştirme özelliği olduğunu ifade etmektedir. Böylece insanlar Kur'ân'ın indiği yerleri bir kerede indirilmesine nazaran daha iyi bilir, daha iyi bellerler. Öte yandan Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı indirme olayını bu âyette kendine izafe etmekte ama başka âyetlerde Cibrîl'e nispet etmektedir. "Onu, senin kalbine Rûhulemîn indirmiştir"[27]; "Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür"[28]. Yüce Allah bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"[29]. Cenâb-ı Allah bu âyette kelâmı kendi zatına nispet etmiştir. Bir başka âyette ise "levh-i mahfûzdadır"[30] buyurmuştur. Bütün bunlar, mecazîdir yoksa hakikat anlamında değildir. Bahsi geçen beyanların hepsinin gereği, en uygun mânaya göre yorumlamak ve insanların kendi aralarında bu tür sözlere ne gibi anlam verdiklerini dikkate almaktır. "Bu, levh-i muhfûzdadır" denildiğinde işaret edilen kelâmın, orada yazılı olduğunun söylenmek istendiği ve ifadeden bu mânanın anlaşıldığıdır. "Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için"[31] meâlindeki âyet, "Allah'ın kelâmı" mânasında değil de "kendisine Allah'ın kelâmına işaret eden bir söz duymasına fırsat vermek için" anlamındadır. Yüce Allah burada sözü Cibrîl'e izafe etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) o sözü Cibrîl vasıtasıyla almıştır yoksa bu söz Cibrîl'in sözü değildir.

Öte yandan Kur'ân'ın parça parça indirilmesindeki hikmeti bu bölümden önce yeterli bir şekilde açıklamıştık[32].

[Kur'ân'ın Parça Parça İndirilmesi]

329 [S]Bir de Kur'ân'ın parça parça indirilmesi Hz. Peygamber (a.s.) açısından değil de ona tâbi olanlar bakımından da olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamber'inin (a.s.) onu ezberlemesini kolaylaştırmıştır ki Cibrîl'in kendisine indirdiklerinin tümünü onun bir kez okumasıyla belleyebilsin. Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'e vahyi alma telâşı yüzünden dilini kımıldatmamasını[33] emret-

---

26 el-Furkân, 25/32.

27 eş-Şuarâ, 26/193-194.

28 el-Vâkıa 69/40.

29 et-Tevbe, 9/6.

30 "Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur'ân'dır; levh-i mahfûzdadır" (el-Burûc, 85/21-22).

31 et-Tevbe, 9/6.

32 İsrâ sûresinin 106 ve Furkân sûresinin 32. âyetinin tefsirine bakınız.

33 "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir" (el-Kıyâme, 75/16-19).

miştir. Böylece Allah Teâlâ, vahyedilen âyetleri ezberlemesini garanti etmiş ve o da onları unutmaktan emin olmuştur. Ama Cenâb-ı Hak, başkasını Kur'ân'ı bir defada ezberlemekle yükümlü tutarsa bu ona ağır gelir. Bu yüzden Kur'ân parça parça indirilmiştir ki müminler onu ezberleyebilsinler. Bundan dolayı Muhammed ümmeti içinde pek çok Kur'ân hafızları ortaya çıkmış, birçok kurrâ ve sayısız fakih yetişmiştir. Çünkü Kur'ân meydana gelen olayların hemen ardından parça parça inmiş, böylece insanlar âyetlerin iniş yerlerini (sebeplerini) öğrenmişler ve iniş sebeplerini ve mensuh âyetleri bildikleri için onlardaki hükümlere vâkıf olmuşlardır. Kur'ân bir kerede toptan inseydi insanlar nâsih âyetlerle mensuh âyetleri birbirinden ayıramazlardı. Allah Teâlâ insanlar nâsih ile mensuhu daha iyi bilsinler diye onu parça parça indirmiştir. Çünkü Kur'ân parça parça inince toptan inmesine nazaran ona daha bir şevkli ve daha bir istekli olurlar. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İman edenler 'Keşke bir sûre indirilse!' derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde"[34]. Yüce Allah onların kendilerine bundan önce sûre indirilmiş olduğu halde bir sûre indirilmesini istediklerini haber vermektedir. Âyette ayrıca münafıklara yönelik korkutma da mevcuttur. "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar"[35]. Kur'ân'ın parça parça indirilmesinde müminlere dair bahsettiğimiz faydalar ve menfaatler vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾

24. "Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme."

Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret. Bu ifadeden Allah Teâlâ'nın, nefsinin hoşlanmadığı ağır gelen fiilleri yapmakla onu imtihan ettiği ve sonunda onu sabra davet ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü kişi, nimetlere ve lezzetlere sabra davet edilmez. İnsan, ancak nefsinin hoşlanmadığı durumlar ve musibetlerle imtihan edildiği zaman sabırlı olmaya davet edilir. [§]Resûl-i Ekrem 330
(a.s.) nefsinin hoşlanmadığı olaylara karşı sabırlı olmaya davet edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, cinlere ve insanlara karşı mücadele etmesini emretmiştir. Resûlullah (a.s.) da onların karşılarına dikilmiş ve onlar da kendisine ne kadar eziyet türü varsa hepsiyle ona acı çektirmişler ve kendisini katletmeye yelten-

---

[34] Muhammed, 47/20.

[35] et-Tevbe, 9/64.

mişlerdir. **Onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme.** Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: Seni günaha gireceğin şeylere davet edene yahut da nankör olana boyun eğme. Veya seni davet ettikleri hususlarda günahkâra veya nanköre itaat etme.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَاَصٖيلًاۚ ﴿٢٥﴾

25. "Sabah akşam Rabb'inin adını an."

Rabb'inin adını an. Bu cümlenin "Rabb'inin adıyla zikret" veya "Doğrusu arınan ve Rabb'inin adını anıp namaz kılan kurtuluşa ermiştir"[36] meâlindeki âyette olduğu gibi "Rabb'inin adıyla namaz kıl" anlamlarına gelmesi ihtimali vardır. Yahut Allah Teâlâ şöyle demektedir: "Rabb'inin adını an", yani "Onu her zaman anan biri ol". **Sabah akşam.** "Bukra" (البُكْرَة) kelimesinin sabah namazı mânasına gelmesi ihtimali vardır. "Esîl" (الأصِيل) kelimesinin ise öğle ve ikindi namazı anlamına gelmesi muhtemeldir.

وَمِنَ الَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوٖيلًا ﴿٢٦﴾

26. "Gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gece boyunca O'nu tesbih et."

Gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gece boyunca O'nu tesbih et. "Gecenin bir kısmında O'na secde et" cümlesiyle gece namazı kastedilmiş olması ihtimali vardır. "Sabah akşam Rabb'inin adını an"[37] meâlindeki âyet farz namazlar hakkında olduğu takdirde de nafile namazların kastedilmiş olması muhtemeldir. Eğer bir önceki âyet farz namazlar hakkında olmazsa bu durumda yüce Allah âdeta şöyle demiş olur: "Her vakit, gece gündüz Rabb'inin adını an". Veya "Rabb'inin adı zikredilmiş olsun, tâ ki bu vakitlerden hiçbirinde O'nun isminin anılmaması söz konusu olmasın. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ هٰؤُلَٓاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَٓاءَهُمْ يَوْمًا ثَقٖيلًا ﴿٢٧﴾

27. "Şu insanlar, ileride kendilerini bekleyen zor günü bir yana bırakarak geçici dünyayı seviyorlar."

---

36 el-A'lâ, 87/15.

37 Önceki âyet.

[Dünya Sevgisi ve Âhiret]

Şu insanlar, ileride kendilerini bekleyen zor günü bir yana bırakarak geçici dünyayı seviyorlar. Geçici dünyayı, yani acil olanı sevmek insanların yaratılışlarında var olan özelliklerdendir. Çünkü herkes, bir şeyden yararlanma ve faydalanma sevgisi üzere yaratılmıştır. Dolayısıyla yaratılışları ve sahip kılındıkları huyu sevmelerinden dolayı kınanmazlar. Fakat buradaki kınama dünyayı seven, tercih eden ve dünya hayatını yaratılış ve varediliş amacına ter-
cih edenlere yöneliktir. [§]İnsan, âhiret nimetini, lezzetli ve devamlı hayatı 331
kazansın diye dünya yaratılmış ve varedilmiştir. Her kim dünyayı bu amaçla severse bundan dolayı kınanmaz ve ayıplanmaz. Kim de dünya hayatını sever, dünyayı dünya için tercih eder ve dünya hayatı için dünyayı kazanmak isterse kınanır. Dünya hayatını sevenler de farklı farklı olup tek tip değillerdir. Dünya sevgisi, bazılarını Allah Teâlâ'nın vahdâniyetini ve ulûhiyetini inkâra sevketmiştir. Bu sevgi bazılarını da peygamberleri yalancılıkla itham etmeye, onlara düşmanlık yapmaya ve hakka karşı kibirlenmeye sürüklemiştir. Dünya sevgisi bazı kimseleri de ölümden sonra dirilmeyi ve amellerine karşılık verilmesini inkâr etmeye götürmüştür. Bazı kimseler de dünya sevgisi yüzünden peygamberleri birbirinden ayırmışlar, kimini inkâr ederken kimini tasdik etmişlerdir. İşte dünya sevgisi yüzünden bahsettiğimiz sonuçlar doğmuş ve bu yüzden kınanmaya mâruz kalmışlardır. Bundan dolayı "dünya hayatında harcama" diye bir tabirden söz edilmiştir. Allah Teâlâ dünya hayatı hakkında meâlen şöyle buyurmuştur: "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır"[38]. Kim bu dünya hayatında dünya hayatı için harcama yaparsa harcaması zikredildiği gibi olur. Çünkü o, nafakayı, yaratıldığı gaye dışında harcamış ve sonuç da belirtildiği gibi olmuştur. Buna göre kim dünyayı sever ve onu bahsettiğimiz lezzetli ve sürekli nimetleri ve kesintisi olmayan bâki hayatı kazanmak için değil de dünya için seçerse o zaman sözü edilen karşılığı alır.

Sonra dünya [Kur'ân'da] belirtilince ardından âhiret söz konusu edilir. Âhiret insan kelimesinden sonra belirtilince "önü" diye bahsedilir. Çünkü insan âhirete doğru gider. Dolayısıyla âhiret, onun önünde ve ilerisinde olur. Ama dünyanın belirtilmesi durumunda âhiret dünyanın arkasında olur. Çünkü âhiret hayatı ondan sonra gelir. Kim birisini arkasında bırakırsa o onun arkasında olur. Çünkü o, diğerinin yok olmasından sonra gelir. Sözünü ettiğimiz mâna bundan dolayıdır.

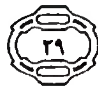
---

38 Âl-i İmrân, 3/117.

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا اَسْرَهُمْ وَاِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا اَمْثَالَهُمْ
تَبْد۪يلًا

332 [§]28. ***"Onları biz yarattık, yaratılışlarını sapasağlam yaptık. Dilediğimizde yerlerine benzerlerini getirebiliriz."***

Onları biz yarattık, yaratılışlarını sapasağlam yaptık. Allah Teâlâ inkâr ettikleri için onlara karşı delil getirmekte ve şöyle demektedir: "Onları ilk başta biz yarattık ve biz onların kuvvetlerini sapasağlam yaptık". Yahut; "Onların yaratılışlarını sapasağlam yaptık" veya şöyle demiş olmaktadır: "Biz onların dağınık organlarını birbirine bağladık, dağınık mafsallarını birbiriyle birleştirdik. Ve dilersek onların yerlerine benzerlerini getirebiliriz. O halde onlara ne oluyor da ölümden sonra diriltme ve yeniden iade etme gücümüzü inkâr ediyorlar". Cenâb-ı Hak bahsedilenleri yapmaya gücü yeten varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz ve o diriltmeye daha da kādirdir buyurmaktadır. **Dilediğimizde yerlerine benzerlerini getirebiliriz** meâlindeki âyeti inşallah daha sonra açıklanacaktır.

اِنَّ هٰذِه۪ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ سَب۪يلًا

29. "Şüphesiz ki bu bir öğüttür; artık dileyen Rabb'ine bir yol tutar."

Şüphesiz ki bu bir öğüttür. Şüphesiz bu anlamına gelen "inne hâzihî" (اِنَّ هٰذِه۪) ifadesindeki "hâzihî" (هٰذِه۪) işaret ismi olup sûreye işaret eder ve "bu sûre" anlamına gelebilir. Çünkü sûrenin ilk başında onların yaratılışlarının ve varedilişlerinin ilk aşaması, sonunda yeniden iade edilecekleri, ortasında ise yaptıklarının karşılığı belirtilir. Bunda da onlara bir öğüt vardır. **Şüphesiz ki bu bir öğüttür** cümlesinin, Kur'ân'da zikredilen haberler ya da bu öğütler, onların lehlerine ve aleyhlerine olan şeyler için birer öğüttür anlama gelmesi de muhtemeldir. Ya da "Bunlar, Allah'ın sizin üzerinizdeki ya da birinizin diğeri üzerindeki hakları için birer öğüttür". **Artık dileyen Rabb'ine bir yol tutar.** Bu cümle iki sebeple belirtilmiş olabilir: Allah dileyen herkese Rabb'ine bir yol tutma imkânı vermiştir. Yani kul dilediği zaman Rabb'ine bir yol tutmaktan onu hiçbir şey engelleyemez. Fakat bir yol tutmayan, Rabb'ine bir yol tutmak istemediği için tutmamıştır. Yoksa ona bu fırsat verilmiştir. İkinci ihtimal şöyledir: Cenâb-ı Hak bundan sonra ileride inşallah ayrıntılı olarak belirteceğimiz üzere, yol tutmak isteyen Rabb'ine giden yolu tutsun buyurmuş olmaktadır.

وَمَا تَشَاؤُنَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾

[§]30. *"Sizler ancak Rabb'inizin* (bunu) *dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir."* 333

Sizler ancak Rabb'inizin (bunu) dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o şöyle diyor: Kim Rabb'ine giden yola girmek isterse Allah kendine giden yolu tutmasını dilemedikçe bunu yapamaz. Fakat Cenâb-ı Hak dilerse o yolu tutar. Bu âyet Mûtezile'nin aleyhine bir delildir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah Teâlâ bütün mahlûkatın Rab'lerine giden yolu tutmalarını dilemiştir. Fakat onlar, bu yola girmek istememişler ve de tutmamışlardır. Cenâb-ı Hak, onların kendine giden yolu tutmayı dilemediklerini ve yüce Allah girmelerini dilemedikçe bu yola girmeyeceklerini haber veriyor. Dolayısıyla Allah dilerse belirtilen yolu tutarlar ve bunu dilerler.

Şüphesiz Allah her şeyi bilendir. Allah Teâlâ, kullarının yaptıkları yalanlamayı, tasdiki, itaatı ve mâsiyeti **ezelde bilmiştir.** Bir başka ifadeyle Cenâb-ı Hak, kullarının yapacakları fiillerden haberdar olduğu halde onları yaratmış ve yoktan varetmiştir. Allah Teâlâ, fiilinde ve kullarını yaratmasında **hikmet sahibidir.** Çünkü onları, kendine menfaatler sağlamak ve zatına yönelik zararları savuşturmak için değil, onların menfaatleri ve ihtiyaçları için yaratmış ve yoktan varetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın onların yalanlayacaklarını ve reddedeceklerini bile bile kendilerini yaratması ve onlara peygamberler göndermesi, fiilini hikmet ve hak dairesinden çıkarmaz. Aksine yaptıklarında hikmet sahibi olur. Fakat dünyada yalancılıkla itham edeceğini, mektubunu ve gönderdiği hediyesini reddedip kendisini hafife alacağını bildiği bir kimseye elçi gönderen kişinin [bu fiili] anlamsızdır ve hikmetli değildir. Çünkü o, yaptığı hareketin menfaati sırf kendisine gelsin diye elçi ve hediye göndermektedir. Ancak bu fiili, hikmet değil anlamsız bir harekettir. Bu yüzden ikisi birbirinden farklı olmuştur.

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٣١﴾

31. "Allah dilediğini rahmetine dâhil eder. Zâlimlere gelince onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır."

Allah dilediğini rahmetine dâhil eder. Bu ilâhî beyan da Mûtezile'ye karşı bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ dilediğini rahmetine dâhil edeceğini beyan ediyor. Mûtezile ise şöyle diyor: Allah herkesi rahmetine dâhil etmeyi dilemiş-
334 tir, çünkü O, herkesin iman etmesini dilemiştir. [§]Buna mukabil Allah Teâlâ dilediğini rahmetine dâhil edeceğini haber vermektedir. Bu da yüce Allah'ın sapkınlığı tercih edeceğini bildiği kimseyi rahmetine dâhil etmeyi dilemediğine, ancak hidâyeti tercih edeceğini bildiği kimseyi rahmetine dâhil etmeyi dilediğine dair delildir. Allah Teâlâ, hidâyetten başkasını tercih edeceğini bildiği kimseyi rahmetine dâhil etmeyi dilemesi muhtemel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zâlimlere gelince onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır. Yani sapkınlığı tercih edeceğini bildiği kimseye de elem verici bir azapla azap edecektir. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa (r.a.) mushaflarına göre âyet meâlen şöyledir: "Allah dilediğine rahmetini tahsis edecektir". Bu kırâat şekli, âyetin tevilinin tefsiridir. Allah Teâlâ'nın "rahmet"inin burada "hidâyet" ve "Allah yolu" mânasında olması da [muhtemeldir]. "Rahmet"inin cennet olması da ihtimal dâhilindedir. Cennetine "rahmet" denilmiştir. Çünkü iman edenlerin cennette girmeleri O'nun rahmeti sayesindedir. Kastettiğinin hakikatini en iyi Allah bilir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]MÜRSELÂT SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ
نَشْرًا ﴿٣﴾ فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾

1. "Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere."

2. "Fırtına olup esenlere."

3. "Yaydıkça yayanlara."

4. "(Hak ile bâtılı) ***birbirinden iyice ayıranlara."***

5. "Vahyi iletenlere."

Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere. Fırtına olup esenlere. Yaydıkça yayanlara. (Hak ile bâtılı) birbirinden iyice ayıranlara. Vahyi iletenlere. Müfessirler bu faaliyetleri yapanların kim olduklarına dair ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, bütün bunların meleklerin faaliyeti olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları ise tümüyle rüzgârların işi olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da bunların bir kısmını rüzgârlara, bazılarını da meleklere bağlamışlardır. Bu faaliyetlerin tümünün rüzgârlara bağlanması mümkündür. Tümümün meleklere nispet edilmesi de yanlış olmaz. Bazılarının meleklere, bazılarının da rüzgârlara nispet edilmesi de doğru olabilir. Eğer bahsi geçen olaylar, rüzgârlara bağlanırsa onların üzerine yemin etmek doğru olur. Çünkü rüzgârlar Allah Teâlâ'nın rahmetini müjdeler ve nimetleri kullarına götürür, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar"[1]. [§]Cenâb-ı 336

[1] "...Onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız' diye Allah'a dua ederler. (Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar!" (Yûnus, 10/22-23).

Hak, gemiler denizlerde yol alsın diye suyu nasıl sebep kıldıysa aynı şekilde rüzgârları da sebep kılmıştır. Allah Teâlâ gücünü ve hükümranlığını hatırlatan rüzgârlar yaratmıştır, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Üzerinize bir kasırga göndererek sizi boğmayacağından emin misiniz?"[2]. Bu kasırgalar, sizi öldürür ve helâk eder. Gözler eşyayı algılamada ilk organ olduğu halde o kasırgaları gözlerinizle de görmezsiniz. Bir kimse kurtarıcı rüzgârların hangi özelliklerinden dolayı kurtarıcı, helâk edici rüzgârların da hangi özelliklerinden dolayı helâk edici olduğunu öğrenmek istese bu sırra vâkıf olamaz. Rüzgârlar bu yüzden nimetleri hatırlatan olaylar haline gelmiştir. Nimetlerin hatırlatılması [belirttiğimiz sebepten dolayı risâleti] kabul etmeyi gerekli kılar. [Kudret ve saltanatı hatırlatma ise] ölümden sonra dirilme ve peygamberlerin haber verdiklerinin tümünü [kabul etmeyi gerektirir.] Çünkü onlar [kendi kuvvetleri ve hikmetlerinin kapsamı dışında olduğu için] dirilmeyi inkâr ediyorlardı. [Ama rüzgâr olayı üzerinde derinden düşündükleri] ve onlardaki kendi planlama ve hikmetlerinin asla ulaşamayacağı hikmet incelikleriyle dolu hayret verici planlamayı gördükleri vakit meselenin kendi güçleriyle ve hikmetleriyle mukayese edilemeyeceğini anlarlar. Sözünü ettiğimiz açıklamalar, dirilme hakkında kafalarına takılan kuşku ve şüpheleri ortadan kaldırıcı mahiyettedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, yeminin, kastedilen hususu teyit etmek için getirildiğine dair ifademiz doğrultusunda bu bahsi geçenlerin üzerine yemin etmiştir.

337 [§]Şimdi **Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere** meâlindeki âyetin yorumuna dönebiliriz. Âyette sözü edilen "gönderilenler"in müjde veren bulutlar olduğu söylenmiştir. O bulutlara "urfen" (عُرْفًا) denilmiştir. Çünkü bunlar bilinen nimetleri getirirler. Bazıları ise kelimeye "ardarda gelen iyilik" mânasını vermişlerdir. Meselâ kelimedeki bu "ardarda gelme" anlamından dolayı atın yelesine "urf" (عُرْف) denilmiştir. Çünkü yeledeki tüyleri birbirini izler. Bu kelimenin müjdeci rüzgârlar olarak alınması da mümkündür. **Yaydıkça yayanlara** meâlindeki âyet de böyledir. Bunların da müjdeci rüzgârlar olarak yorumlanması mümkündür. Müjdeci rüzgârlar, hafif ve sert esmeyen rüzgârlardır. Çünkü "neşr" (النَّشْر) kelimesi rahmet rüzgârlarından söz edilirken geçer. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur"[3]. Bu âyet bazı kırâatlarda "büşran" (بُشْرًا) yerine "neşran" (نَشْرًا) şeklinde okunmuştur[4].

---

[2] "Yahut sizi bir defa daha denize döndürüp üzerinize bir kasırga göndererek -inkâr etmeniz sebebiyle- sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı size arka çıkacak birini de bulamazsınız" (el-İsrâ, 17/69).

[3] el-A'râf, 7/57.

[4] Kıraat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef söz konusu ifadeyi "er-rîha neşran" (الرِّيحَ نَشْرًا) şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 209).

Fırtına olup esenlere. Bunlar, her şeyi kırıp geçiren şiddetli ve "Üzerinize bir kasırga göndererek"[5] meâlindeki âyette belirtildiği gibi helâk etmek için gönderilen rüzgârlardır. "Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere" meâlindeki âyetin metninde geçen "mürselât" (المرسلات) kelimesi, helâk veya müjdelemek için gönderildiği belli olmayan rüzgârların ismi olması da mümkündür. Çünkü rahmet için gönderilen rüzgârların rahmet izi hemen o anda ortaya çıkar. Bulutun gönderilmesi ve başka olayların peşpeşe gerçekleşmesinden önce zuhur eder. Helâk rüzgârları da böyledir. Helâk etme belirtisi o anda ortaya çıkar. Bunlar da ardarda esmeye başlamadan önce kırıcı ve şiddetlidir. **(Hak ile bâtılı) birbirinden iyice ayıranlara.** Sözü edilen "ayıranlar"ın da rüzgârlar olmaları muhtemeldir. Bu rüzgârlara "fârikât" (فارقات) denilmesi bulutları ayırıp bölmesinden dolayıdır. Bazı bulutlar bir ufukta, bazıları ise
başka ufukta olurlar. **[§]Vahyi iletenlere.** Bu faaliyeti de rüzgârlara bağlamak 338
mümkündür. Rüzgârların zikir iletmesi, anlattığımız gibi rüzgârlarla nimetlerin ortaya çıkması, bundan öğüt alınması ve sayelerinde kurtuluşun ortaya çıkması açısındandır. Rüzgârların zikri iletmesinden kasıt budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

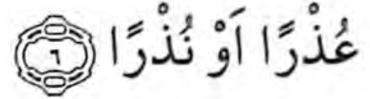
Sözü edilen faaliyetlerin meleklere nispet edilmesi de muhtemeldir. Bu durumda "Ve'l-mürselâti urfen" (وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا) cümlesinin mânası, mârufu emretmek ve münkeri nehyetmek üzere gönderilen meleklere andolsun şeklinde olur. "Fe'l-âsıfâti asfen" (فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا) kâfirlerin ruhlarını şiddet ve gazapla alan meleklere andolsun demek olur. "Ve'n-nâşirâti neşran" (وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا) cümlesiyle de kâtip meleklerin kastedilmiş olması mümkündür. Onlara "nâşirât" denilmiştir, çünkü sahifeleri yayıp okumaktadırlar. Bunlarla müminlerin ruhlarını yumuşak ve nazikçe alan meleklerin kastedilmiş olması da mümkündür. "Fe'l-fârikâti ferkan" (فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا) cümlesiyle de meleklerin kastedilmesi mümkündür. Bu meleklere "fârikât" denilmesi, hak ile bâtılı ayırmalarından dolayıdır. "Fe'l-mülkıyâti zikran" (فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا) cümlesi ile kastedilen, zikri peygamberlerin dillerine iletenin melekler olmasıdır.

Sözü edilen faaliyetlerin bir kısmının melekler, bir kısmının da rüzgârlar için olması da doğrudur. Bu durumda "mürselât" iyilik ve hayırla gönderilenler demek olur. "Âsıfât" şiddetli fırtına, "nâşirât" hafif ve yavaş esen rüzgâr olurken "fe'l-fârikâti ferkan fe'l-mülkıyâti zikran" ise meleklerdir.

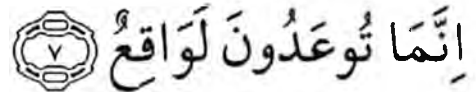
5 "Yahut sizi bir defa daha denize döndürüp üzerinize bir kasırga göndererek -inkâr etmeniz sebebiyle- sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı size arka çıkacak birini de bulamazsınız" (el-İsrâ, 17/69).

Burada başka bir ihtimal daha söz konusudur. "Ve'l-mürselâti urfen" cümlesiyle insanlara gönderilen peygamberlerin kastedilmiş olması da mümkündür. Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkerle gönderilmemiş hiçbir peygamber yoktur. "Fe'l-fârikâti ferkan fe'l-mülkıyâti zikran" peygamberlerdir. Çünkü onlar, hak ile bâtılı birbirinden ayırırlar ve zikri insanların kulaklarına iletirler. "Ve'l-mürselâti urfen" cümlesiyle gökten indirilen kitapların kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü bu kitaplar, mâruf ve bütün hayır türleriyle
339 gönderilmişlerdir. [S]"Ve'n-nâşirâti neşran" ise hakkı ve hidâyeti yayanlardır. "Fe'l-fârikâti ferkan". Çünkü onlar da hak ile bâtılı birbirinden ayırırlar. "Fe'l-mülkıyâti zikran" da böyledir. Çünkü onlar bunun sebebidirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

6. "Mazereti ortadan kaldırmak veya uyarmak için vahyi iletenlere."

Mazereti ortadan kaldırmak veya uyarmak için. "Uzran" (عُذْرًا), yani Allah Teâlâ'nın insanların ileri sürecekleri mazereti ortadan kaldırması için demektir. O da şudur: Cenâb-ı Hak peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiş ve delilleri beyan etmiştir ki bundan sonra hiç kimsenin O'na karşı bir bahanesi kalmasın. İşte bu, Allah Teâlâ'nın ikazıdır. "Nüzran" (نُذْرًا) uyarmak için demektir. Yani Allah Teâlâ onları uyarmış ve kendilerini helâk etmekte acele davranmamıştır. Aksine onlara kaçınmak ve sakınmak gereken eylemlerle, yapılmasını ve yerine getirilmesini istediği davranışları beyan etmiştir. İşte bu uyarıdır. Rüzgârların belirttiğimiz gibi yorumlanması durumunda onlar, Allah Teâlâ'nın nimetlerini ve intikamını hatırlatan unsurlar olurlar. Bunda, nimeti veren ve intikam alacak olan varlığın hatırlatılmasının gerekliliği vardır. Nimet verenin hatırlatılmasında mazereti ortadan kaldırma ve uyarı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

7. "Ki size vâdolunan şey mutlaka gerçekleşecektir."

Ki size vâdolunan şey mutlaka gerçekleşecektir. Âyetin başındaki "mürselât"tan buraya kadar geçen yemin, işte bu cümleyi pekiştirmek için yapılmıştır. Öte yandan "vâdolunan" ise dirilme günü olduğu takdirde âyetin mânası "Size vâdolunan dirilme mutlaka gerçekleşecektir" şeklinde olur. Eğer

"ceza" ve "ikab" mânasında ise âyetin yorumu şöyle olur: "Size vâdolunan azap mutlaka başınıza gelecektir". Bu durumda âyet, Allah Teâlâ'nın iman etmeyeceklerini bildiği bir topluluk hakkında olur.

فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾

8. "Yıldızların ışığı söndürüldüğünde."

Yıldızların ışığı söndürüldüğünde. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki "Ki size vâdolunan olay mutlaka gerçekleşecektir"[6] meâlindeki âyet nâzil olunca Hz. Peygamber'e (a.s.) bunun ne zaman gerçekleşeceği sorulmuş olup bunun üzerine **yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman** meâlindeki âyet inmiş gibi bir durum söz konusudur. Allah Teâlâ burada bizzat soruya konu olan vakte değil de o gün gerçekleşecek durumlara işaret etmektedir. Âyetin metninde geçen "tumiset" (طُمِسَتْ) ışığı ve nuru gitti sonra da dağıldı anlamına gelir.

وَاِذَا السَّمَٓاءُ فُرِجَتْ ﴿٩﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾

[§] *9. "Gök yarıldığında."* 340

10. "Dağlar sökülüp savrulduğunda."

Gök yarıldığında. Dağlar sökülüp savrulduğunda. Yani dağlar kökünden sökülüp yerle bir edildiğinde. Zeccâc şöyle der: "Arapça'da bir nesneyi hızla aldığımızda 'neseftü'ş-şey'e' deriz"[7].

وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ ﴿١١﴾

11. "Peygamberlere toplantı vakti bildirildiğinde."

Peygamberlere toplantı vakti bildirildiğinde. Âyetin metninde geçen "ukkitet" (اُقِّتَتْ) kelimesi, "vukkitet" (وُقِّتَتْ) diye de okunmuştur[8]. Kelimenin aslı da böyledir. Fakat telaffuzda kolaylık olsun diye baştaki "vav" harfinin yerine

---

6 Önceki âyet.

7 "وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ" Zeccâc der ki: Dağlar büyük bir hızla yerlerinden sökülüp savrulacaktır. Arapça'da bir şeyi büyük bir hızla ve tümüyle aldığımız zaman "inteseftü'ş-şey'e" denilir (bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 266; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 108).

8 Kırâat imamlarından Ebû Amr ve Yâkûp kelimeyi "vâv" harfiyle ve "kâf" harfinin şeddesiyle "vukkitet" şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 456).

"hemze" gelmiştir. Mânası "vakit belirleme" demektir. Yani "peygamberler belli bir vakitte toplandıkları zaman" anlamınadır. Bazıları ise bu ilâhî beyana şu anlamı vermiştir: "Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız, seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız"[9]. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Peygamberlerden her biri gönderildiği kavim aleyhine şahitlik etmek için geldikleri zaman". Bazıları da **vakit bildirildiğinde** anlamındaki "ukkitet" kelimesini şöyle açıklamıştır: Onlara davet edildikleri dinin iç yüzünün beyan edileceği vâdedildi. Bu ise kendilerine icabeti terkeden kavimlerine vâdedilen azabın vuku bulacağı sözünün verilmesidir. Ve bir de "Allah'a iman eden ve davetlerinde peygamberlere tâbi olanlara vâdedilen sevabın ulaşacağı sözünün verilmesidir".

لِاَيِّ يَوْمٍ اُجِّلَتْ ﴿١٢﴾ لِيَوْمِ الْفَصْلِ ﴿١٣﴾

12. "Bütün bunlar hangi güne ertelenmiştir?"

13. "Ayırım gününe."

Bütün bunlar hangi güne ertelenmiştir? "Üccilet" ve "ukkitet" fiilleri aynıdır. Çünkü erteleme anlamına olan "te'cil"in içinde "vakit belirleme", vakit belirleme anlamına olan "tevkit"in içinde de "erteleme" anlamı vardır. Bundan sonra Cenâb-ı Hak **ayırım gününe** ifadesiyle azabın geliş zamanını beyan etmektedir. Ayırım gününden maksat "hüküm ve yargı günü"dür. Allah Teâlâ bir âyette meâlen "Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı"[10] derken bir başka âyette şöyle buyurmuştur: "Eğer Rabb'in katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi"[11]. Allah tarafından daha önceden verilmiş sözün, amellere yönelik karşılığın dirilme gününe kadar ertelenmesi olabilir. Bu gün, ceza günü yapıl-
341 mıştır. Amellere karşılığın verilmesi de bu gözlem yoluyla olacaktır. [§] Dünya, meşakkat ve imtihan yurdu yapılmıştır, bu da kanıtlar ve delillerle olur. Allah Teâlâ âdeta şöyle demektedir: Cezanın ve azabın erteleneceğine dair daha önceden verilmiş bir söz olmasaydı inkâr etme sebebiyle azap bu dünyada başlarına gelirdi. Ancak başka bir mâna daha muhtemeldir: Cenâb-ı Hak, ceza ve ikabı öncekilerle sonrakilerin bir araya geleceği güne ertelemiştir. Allah Teâlâ

---

9 en-Nahl, 16/89.

10 Tâhâ, 20/129.

11 Yûnus, 10/19; Hûd, 11/110; Fussılet, 41/45.

dünyada insanoğlunun yaratılışını [birbiri ardınca] gelmek şeklinde takdir etmiştir. [Toptan yaratılmalarını takdir etmemiştir. Bundan dolayı da azap] bu güne [ertelenmiştir.] Çünkü o gün toplanmanın gerçekleşeceği gündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu güne "yevmü'l-fasl" "ayırım günü" denilmesi, o gün yargılama yapılacağı ve hüküm verileceği içindir. Ve çünkü o gün, bedbaht olacaklarla mutlu olacakların kalacakları yerin ortaya çıkacağı gündür. O gün dostlarla ve düşmanların aralarının ayrılacağı ya da hasımların aralarının ayrılacağı gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ ﴿١٤﴾

14. "Ayırım gününün ne olduğunu bilir misin?"

Ayırım gününün ne olduğunu bilir misin? Yani sen bunu bilmiyordun. Allah Teâlâ'nın bunu kavratması, ya o günü yüceltmek ve bu günden korkutmak içindir veya Resûlullah'a (a.s.) hakkında bilgi vererek ona olan nimetini hatırlatmak içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٥﴾

15. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! Bu ifade sözü edilen tehdidin mutlak olarak inkâr edenlere yönelik olduğuna delildir. Âyette "tasdik edenler" denilmemiştir. Oysa "tûbâ li'l-musaddikīn" (طوبى للمصدّقين), yani ne mutlu hakkı tasdik edenlere, demek gerekirdi. Çünkü Arapça'da "veyl" kelimesi helâka düşme esnasında, "tûbâ" kelimesi de sevinç duyulduğu ve bir bağış verileceği zaman söylenir. [Ş]İnkâr edenler hakkında "helâk" kelimesi kullanı- 342
lınca onlar gibi olmayanlar sevinmeyi hak etmişler demek olur. Fakat onlar bu âyette belirtilmemiştir. Allah Teâlâ onları bir başka âyette meâlen şöyle belirtmiştir: "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir"[12]. Cenâb-ı Hak, bir diğer âyette de şöyle buyurmuştur: "Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir"[13].

---

[12] "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecek ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir. Kime de kitabı arkasından verilirse 'Eyvah!' diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir" (el-İnşikāk, 84/7-12).

[13] "Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır" (el-A'râf, 7/8-9).

أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ ﴿١٧﴾ كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ
بِالْمُجْرِمِينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٩﴾

16. "Öncekileri helâk etmedik mi?"

17. "Arkadan gelenlere de onlara yaptığımızı yapacağız."

18. "İşte biz suçlulara böyle yaparız."

19. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Öncekileri helâk etmedik mi? "Öncekiler"den maksat, Nuh, Âd ve Semûd kavimleridir. **Arkadan gelenlere de onlara yaptığımızı yapacağız.** Onlar da Firavun ve Lût kavmiyle başka kavimlerdir. **İşte biz suçlulara böyle yaparız.** Buradaki "suçlular"ın bu ümmetin suçluları oldukları söylenmiştir. Ancak helâkin ne zaman gerçekleşeceği meselesinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[14] meâlindeki âyete dayanarak söz konusu helâkin âhirette olacağını söylemiştir. Bazıları bunun Bedir günü meydana geldiğini söylerken, başka bazıları da kastedilenin Muhammed (a.s.) ümmetinin suçluları olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim bir rivayete göre Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "İki aylık mesafeden düşmanın kalbine korku salma yardımına mazhar oldum"[15]. Allah Teâlâ düşmanların kalplerine korku salmış, güçleri çok ve Resûlullah'ın (a.s.) ashabı sayıca az olduğu halde onunla savaşmayı akıllarından geçirememişlerdir. Allah Teâlâ'nın suçlulara yaptığı budur. Düşmanların kalbine korku salmak Resûlullah'ın (a.s.) peygamberliğinin en ilgi çekici ve açık delillerindendir. Çünkü düşmanlarının kalplerine korku salmada onlara kendilerini savaştan geri bırakma gibi bir özelliğin olduğunu bildirme söz konusudur. Onların kalplerine korku salma Allah Teâlâ tarafından gerçekleşen bir durumdur. Başka bir sebep söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٢٠﴾

343 [S]***20. "Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı?"***

---

14 el-Kamer, 54/46.

15 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61-64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 608. Meşhur bir rivayete göre Hz. Peygamber "Bir aylık mesafeden düşmanın kalbine korku salma yardımına mazhar oldum" demiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı? Bu beyanın belirtilmesi dirilme ile ilgili olarak kalplerine gelen şüphe ve problemi kafalarından silme amacını yönelik olabilir. Çünkü yeniden dirilmedeki harikalık, ilk yaratmadaki olağanüstülükten daha çok değildir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onların ilk yaratılış aşamalarını belirtmiştir ki yeniden yaratma konusunda kafalarına gelecek şüpheleri savuşturmuş olsun. Onların iğrenç, pis kabul edilen ve önemsenmeyen bir sudan yaratıldıklarının belirtilmesi, Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı kibri ve böbürlenmeyi bırakmaları, ona boyun eğmeleri ve davet ettiği dine icabet etmeleri amacına yöneliktir. Allah Teâlâ'nın insanoğlunu müdahale edemediği karanlıklar içinde yarattığını haber vermesi, O'nun dilediğini yapmaya kâdir olduğunu bilmeleri ve kendisine hiçbir şeyin gizli kalamayacağını öğrenmeleri maksadına mâtuftur. Bu da onları Allah Teâlâ'yı gözetmeye, uyanık olmaya ve tefekküre sevkeder.

فَجَعَلْنَاهُ فِى قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾

21-22. "Onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik."

Onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik. Âyetin metninde yer alan "karâr mekîn" (قرار مكين) (sağlam yer) ana rahmidir. Allah Teâlâ, ana rahmini önemsenmeyen suyun tutunacağı sağlam bir yer yapmıştır. Ve o sudan rahme tutunan alaka (zigot) ve belli belirsiz bir et parçası (mudğa) yaratmıştır. Söz konusu su, Cenâb-ı Hakk'ın çıkmasını belirlediği vakte kadar orada kalır.

فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٤﴾

23. "Ölçüleri biz koyduk; ne de güzel ölçmüşüzdür!"

24. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Ölçüleri biz koyduk. "Fekadernâ" (فقدرنا) kelimesi, "fekaddernâ" (فقدّرنا) şeklinde de okunmuştur[16]. "Kadernâ" okunduğunda âyetin mânası şöyle olur: "Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık". "Kaddernâ" şeklinde okunduğunda ise düzgün bir şekilde yarattık anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtilen hikmetin gerektirdiği gibi: "Ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren (Rabb'inin

---

[16] Abdüllatif el-Hatib, *Mu'cemü'l-kırââi*, X, 244-245.

adını tenzih ederek an)"[17]. **Ne de güzel ölçmüşüzdür!** Yani o ne güzel bir kādirdir! Bu beyan, alâmet ve nimetlerin bahsedildiği bir üslupta gelmektedir. Buna göre mâna şöyle olur: Size bunu yapan Allah'tır. Sizden hiçbir kimse size bu fiili yapamaz.

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾

344 [§]*25-26. "Biz yeryüzünü dirilere ve ölülere mekân yapmadık mı?"*

[İnsanın Yaratılışı, Âkıbeti ve Allah'ın Kudreti]

Biz yeryüzünü dirilere ve ölülere mekân yapmadık mı? Bu beyanın "Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir yere yerleştirdik"[18] meâlindeki âyetle bağlantılı olması mümkündür. Bütün bunların belirtilmesi, alâmetlerin ve nimetlerin hatırlatılması, Allah Teâlâ'nın kudretinin, hükümranlığının ve hikmetinin bildirilmesi demektir. Nimetlerin hatırlatılması, Allah Teâlâ'nın insanı yarattığında tiksinilen bir sperm olarak yaratmasında, sonra ona insanların gözlerine gözükmeyeceği bir yer tahsis etmesinde ve orada gelişiminin insanoğlunun eline bırakmamasındadır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak onu yarattığı zaman rahime tutunan kan pıhtısı (alaka) ve belli belirsiz et parçası (mudğa) haline getirmiştir. Ancak orada gelişimini hiçbir kimsenin eline terketmemiştir. Çünkü o sırada tiksinti uyandıran ve iğrenç kabul edilen bir haldedir. Tiksinti uyandırma ve iğrenç kabul edilmenin gerçekleştiği özellik, temizleme ile giderilemez. Ve ona gözlerden gizlendiği sağlam bir yer tahsis edilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak onu bir canlı olarak yarattığı ve yaratılışını düzgün yaptığı zaman annesinin karnından çıkarır. Anne ve babasının kalbine bir incelik ve şefkat duygusu verir. Bunu kendi işini kendi yapacağı ve kendini gözeteceği bir duruma gelinceye kadar onu yetiştirmeleri ve esirgemeleri için yapar. Bundan sonra ölümünü takiben ona kendisini bağrına basacak bir toprak tahsis eder. Orada insanların gözlerinden gizlenir. Çünkü öldükten sonra tiksinilen, iğrenç olan ve temizlenmeye kabil bulunmayan bir duruma döner. İnsanın ilk yaratılış hali ile ileride dönüşeceği ahvalinin hatırlatılmasında, nimetlere şükretmeye yönelsin diye bir hatırlatma vardır. Yahut da ana rahminin ona aşılanmış yumurta (nutfe), rahim duvarına tutunan kan pıhtısı (alaka) ve belli belirsiz et parçası (mudğa) halinde bulunduğu sırada sağlam mekân kılınmasında da nimetlerin hatırlatılması vardır. Çünkü insanlar, bu haldeki

---

[17] el-A'lâ, 87/3.

[18] el-Mürselât, 77/20-21.

oluşumun gelişmesi ve büyümesi için ne ile beslendiğini bilmezler. Cenâb-ı Hak, o vakitte yetiştirme külfetini üzerlerinden kaldırmıştır. Öte yandan onun nasıl besleneceği bilinir ve insanlar ihtiyacını giderme imkânını öğrenir bir hale gelince onu annesinin karnından çıkarır ve idaresini anne ve babasına
verir. [§]Nimetlerin hatırlatılması işte bu yöndendir. Bunların belirtilmesin- 345
de, Allah Teâlâ'nın kudreti, hükümranlığı ve hikmetinin hatırlatılması vardır. Şöyleki: Cenâb-ı Hak, insanı kendisinden yarattığı spermden rahimde tutunan kan pıhtısı (alaka) ve belli belirsiz et parçası (mudğa) olmaya elverişli olacak şekilde yaratmıştır. İnsanlar, spermin alaka, mudğa, kemik, et ve sonra da düzgün bir canlı oluşturan özelliğini öğrenmek isteseler bunun bilgisine ulaşamazlar. Üzerinde düşünseler ilâhî hikmetin iç yüzüne insanoğlunun bilgisinin ulaşacağı bir durumda olmadığını, kuvvetinin de beşerin gücünün ulaşacağı seviyeyle sınırlı bulunmadığını anlarlar. Onları ölümden sonra dirilmeyi [ve canlandırmayı] inkâra sevkeden sebep, işleri kendi güçlerine kıyas etmeleri ve akıllarınca kendi güçleriyle Allah'ın gücünü eşit görmeleridir. İlkin yaratılmalarına dair durumları üzerinde derinden derine düşünseler, planlamanın inceliğini ve hikmetin insanı dehşete düşüren yanlarını görseler meselenin onların dedikleri ve tasavvur ettikleri gibi olmadığını anlarlar. Bu da onları peygamberlerce getirilen ve ölümden sonra dirilmeye ve gayba dair verdikleri başka haberlerin hepsini tasdike sevkeder.

Allah Teâlâ'nın onlara yaratılışlarının başlangıcını, yetişmelerini ve en son hallerini hatırlatması, onların ilâhî dine karşı kibirlenmeyi bırakmaları, davetine icabetle boyun eğmeleri ve yarattıklarından hiçbir kimseye karşı böbürlenmemeleri maksadına yönelik de olabilir. Çünkü onlar, ilk başta herkesin iğrenç kabul ettiği aşılanmış yumurta, sonra rahim duvarına tutunan kan pıhtısı (alaka), ardından belli belirsiz et parçası (mudğa) halindeydiler. En sonunda da tiksinilecek bir leş olacaklar. Niteliği böyle olan bir kimse, başkasına karşı böbürlenmeye nasıl lâyık olabilir?

Biz yeryüzünü mekân yapmadık mı? Âyette geçen "kifâten" (كِفَاتًا) kelimesi, onları bağrına basan hayatta iken ve ölümden sonra bir araya getirip toplayan demektir. Onların hayatta iken yeryüzü ile bağlantıları, orada mesken ve ev yapmaları dolayısıyladır. Allah Teâlâ ölümden sonra içine defnedilecekleri kabirleri onlara tahsis etmiş veya Cenâb-ı Hak onların döndürülecekleri yeri
ve hayatta iken meskenlerini burada yeryüzünde belirlemiştir. [§]Yüce Allah, 346
vefatlarından sonra yeryüzünün içini onlara sığınak yapmış, üstünü de geniş yollar edinip gitsinler diye yaygı (gibi) yapmış, orada rızıklarını takdir etmiştir.

Ve onlara şükretmelerini istemek için yeryüzünü yaratmadaki nimet türlerini hatırlatmıştır[19]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾

27. "Ayrıca yeryüzünde sabit yüce dağlar yarattık. Sizlere tatlı sular içirdik."

28. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Ayrıca yeryüzünde sabit yüce dağlar yarattık. Âyetin metninde geçen "ravâsiye" (رَوَاسِيَ) kelimesi yeryüzünde bulunan sabit dağlar demektir. Allah Teâlâ dağları sabitlemiştir ki yeryüzü ve üzerinde yaşayanlar sarsılmasınlar. Eğer sallansaydı üzerinde yaşayanlar kendileri için belirlenen menfaatlere erişemezlerdi. Cenâb-ı Hak, sabit dağlardan bahsederek şükretmelerini istemek için onlara yönelik olan büyük nimetlerini hatırlattı. "Şâmihât" (الشَّامِخَاتُ) uzun ve yüce demektir. **Sizlere tatlı sular içirdik.** [Yani size gökten tatlı sular indirdik.] Sular size indirilmeseydi kendi gücünüz ve başvuracağınız çareyle onlara ulaşamazdınız. Öte yandan Allah Teâlâ suyu gökten yere indirmiştir. Ama su, tatlı olma özelliğini kaybetmemiş ve yeryüzüne teması ve toprağa karışması neticesi değişikliğe uğramamıştır. Bunlar özellikle içmeyle ilgilidir. Sonra tatlı olmayan suyun da -içilme özelliğini bir yana bırakacak olursak- tatlı su gibi sağladığı faydalar vardır.

اِنْطَلِقُوا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٩﴾

29. "Haydi inkâr ettiğiniz azaba doğru ilerleyin!"

Haydi inkâr ettiğiniz azaba doğru ilerleyin! *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin mânası şöyledir: Haydi yalan saydığınız Allah'ın azabına doğru ilerleyin. Onlar, dirilmeyi ve azabı inkâr ediyorlardı. Fakat bu cümle onlara dirildikten sonra denilecektir. Bu bahsettiğimiz azapla ilgilidir.

---

[19] Herhalde müellif merhum şu âyete işaret ediyor gibidir: "Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır. Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir ki onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz." (Nûh, 71/17-20).

انْطَلِقُوا اِلٰى ظِلٍّ ذ۪ى ثَلٰثِ شُعَبٍ ﴿٣٠﴾

[§]*30. "Üç bölüklü bir gölgeye doğru yol alın."* 347

Üç bölüklü bir gölgeye doğru yol alın. Burada bahsi geçen "gölge"nin cehennemden çıkan bir duman olduğu söylenmiştir[20]. Kâfirler, bu dumanı gölge zannedecekler ve faydalanırlar umuduyla ona doğru gideceklerdir[21]. "Üç bölüklü gölge"nin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, aslının bir olması ve sonra o asıldan üç dalın çıkmasıdır. [İkincisi], bu gölgenin aslında üç bölüklü olması ve her kolun onlara doğru bir taraftan gelmesi, sonra birleşerek bir tek parçaya dönüşmesi de mümkündür.

لَا ظَل۪يلٍ وَلَا يُغْن۪ى مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾

31. "Gölgelendirmeyen, ateşe karşı da bir faydası dokunmayan."

Gölgelendirmeyen, yani dünyada gölgeden faydalandıkları gibi o gölgeden faydalanmayacaklardır. Çünkü dünyada sıcaklığı savuşturmak ya da sakinleşmek için gölgeye kaçılır. Bir evin gölgesi, sakinlik veren bir özelliktedir. Ağaç ve duvar gölgelerine rahatlamak için sığınılır. Ancak burada söz konusu edilen gölge, âhirette harareti gidermeyecek ve onlara başka faydaları olmayacaktır. **Ateşe karşı da bir faydası dokunmayan.** Söz konusu gölgeye ateşten dolayı kaçmaları mümkündür. Allah Teâlâ da bu gölgenin ateşin eziyetini onlardan savuşturmayacağını haber veriyor. Ateşin bu gölgede bulunuyor olması da mümkündür. Gölgenin yoğunluğu, içindeki ateşin alevini örtebilir. Cenâb-ı Hak da gölgeye sığındıkları zaman gölgenin ateşi örtmesinin ateşin alevinin onlara dokunmasına engel olmayacağını haber vermektedir.

اِنَّهَا تَرْم۪ى بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾

32. "O, kule gibi kocaman kıvılcım saçar."

O, kule gibi. "Kasr" (القَصْر) kelimesi sad harfinin fethasıyla ["kasar" (القَصَر) diye de okunmuştur] "kasar" şeklindeki kırâat, bilinen kırâattir[22]. Bazıları,

---

20 Mücâhid'in (إلى ظل ذى ثلث شعب) "Üç bölüklü bir gölgeye" cümlesini "cehennem dumanı" şeklinde açıkladığı nakledilir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 296).

21 bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 437.

22 Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, X, 248.

"kasr" kerpiç ve ahşaptan yapılan ve bilinen yapının adıdır demişlerdir. Bazıla-
348 rı, bununla çölde oturanların çadırları kastedilir ifadesini kullanmıştır. [S]Kelimeyi "kasar" şeklinde okuyanlar, yorumunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbâs'ın "hurma kütüğü gibi" şeklinde bir mâna verdiği rivayet edilmiştir. "Kasar" (القصر) kelimesinin tekili "kasaratü" (القصرة) şeklindedir. Şöyleki: Hurma ağacı üç arşın, bundan daha kısa ve daha uzun boylarda kesilir. Araplar kestikleri bu parçaları kışın yakıt olarak kullanırlar. Bazıları "kasar" kelimesinin kesilmiş ve topraktan sökülmüş hurma kökü olduğunu söylemişlerdir. Bazıları onun hurmanın dallarının uç kısmı olduğunu söylerken, başka bazıları şu açıklamayı yapmışlardır: "Kasara" üzerinde et doğranan ve kemik kırılan kütük olup kasaplarca kullanılır. Hasan-ı Basrî'nin, bu kelimeyi "sad" harfi harekesiz olmak üzere "kasr" şeklinde okuduğu, ancak "tahta kütük" olarak tefsir ettiği nakledilir[23]. Kelimenin tekili ve çoğulu, "temratün temrun" gibi "kasratün kasrun" şeklinde gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette sözü edilen ateşin kıvılcımlarının dünya ateşlerinin aksine büyük olduğu haber verilmekte ve miktarı beyan edilmektedir. Çünkü dünya ateşlerinin kıvılcımları bir mekân tutmaz, aksine belirir ve sonra sönerler. Cehennem ateşinin kıvılcımlarından bazılarının çadır gibi, bazılarının hurma kütüğü gibi bazılarının da ağaç kökleri gibi olmaları mümkündür.

كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾

33. "Koca sütunlar kadar kıvılcımlar fırlatır."

34. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Koca sütunlar kadar kıvılcımlar fırlatır. Âyet "cimâletün sufrun" (جِمَالَةٌ صُفْرٌ) şeklinde okunmuştur ki mânası "deve sürüsü" demektir. Aynı kelime "cimâle" (جِمَالَةٌ) kelimesinin çoğulu olarak "cimâlâtun" (جِمَالَاتٌ) şeklinde de okunmuştur[24]. "Sufr" (الصُّفْرُ) kelimesinin, "siyah" anlamına geldiği söylenmiştir. "Siyahlık"a "sarılık" denilmesi, develerde siyahlık üzerinde sarılık yükselmesinden dolayıdır. Dolayısıyla develer her iki kelimeyle (siyah/sarı) isimlen-
349 dirilirler. [S]Şairin şu beyti bu mânayı daha iyi açar:

---

[23] "el-Cizl" dalları budandıktan sonra geriye kalan ağaç gövdesi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "czl" md.).

[24] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 300.

تلك خيلي منه وتلك ركابي هن صفر أولادها كالزبيب

"Tilke haylî minhu ve tilke rikâbî[25] Hunne sufrun evlâdühâ ke'z-zebîbi[26]"

Şu atım. Ve şu da binitim. Onlar sapsarı, yavruları ise kuru üzüm gibi simsiyah.

Âyette "kıvılcım" kütüğe, kütük de kara develere benzetilmiştir. Âyet "cümâlât" (جُمَالَاتٌ) şeklinde de okunmuştur. "Cümâlât", uzatılan gemi halatları demektir. Dürülüp büküldüğü zaman da insanların belleri gibi (kalın) olurlar. Kıvılcım, etrafa yayıldığında uzatılmış sarı halatlara, toplanırken de erkeklerin bellerine benzetilmiştir. Kıvılcımlar bu durumda kütük gibi olurlar.

هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar."

Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar. Âyetin mânası şöyle olabilir: Dünyada kendilerini Allah'a yaklaştıracak bir söz söylemedikleri gibi (o gün de) faydalanacakları bir söz söylemezler. Allah Teâlâ, âhirette onlara dünyada iken kendisine yaptıkları muameleye göre muamelede bulunur. Bu durum, şu ilâhî beyanlarda anlatıldığı gibidir: "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu"[27], "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim"[28]. Bazıları da âyete şu anlamı vermiştir: "Onlar bazı yerlerde konuşurlar ama bazı yerlerde de konuşmaz-

---

25 "Rikâb" (الرِّكَابُ), binilerek üzerlerinde yol gidilen develerdir. Bu kelimenin tekili ise "râhile"dir (رَاحِلَة). Kelimenin kendi lafzından tekili yoktur. Çoğulu "rüküb" (رُكُب) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rkb" md.).

26 Ferrâ "Keennehû cimâlâtun sufr" (كَأَنَّهُ جِمَالَاتٌ صُفْرٌ) âyeti hakkında şu açıklamayı yapar: "Sufr" siyah develer demektir. Develer, sarıya çalmadıkça siyah görünmezler. Bundan dolayı Araplar "siyah develer"e "sufr" demişlerdir. Tıpkı "ceylanlara" beyazlığı üzerinde karanlık yükseldiği için "üdm" (أُدْم) dedikleri gibi. Ebû Ubeyd ise şöyle der: "Asfar" (الأَصْفَر) "esved"dir (الأَسْوَد). A'şâ şöyle der:

تلك خيلي منه وتلك ركابي هن صفر أولادها كالزبيب

"Ferasün asfar" (فَرَسٌ أَصْفَر) Farsça'da adı "zerdeh" denilen attır. Asmaî der ki: Kuyruğu sararmadıkça ona "asfar" denilmez. Develerden "el-asfar" bulunduğu yer sararmış ve sarı tüy nüfuz etmiş demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sfr" md.).

27 "Allah'ı unutan, bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkan kimselerdir" (el-Haşr 59/19).

28 "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim.' Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!'" (Tâhâ, 20/125-126).

lar", "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[29] meâlindeki âyette olduğu gibi "Bir delile dayalı olarak konuşmazlar, aksine yalan söylerler" mânasına gelmesi de muhtemeldir.

وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾

350 [§]*36.* "(Zamanı geçtiği için) ***kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler."***

37. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

(Zamanı geçtiği için) kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler. Âyetin mânası "Özür diledikleri zaman mazeretleri kabul edilmez" değil, aksine şöyledir: "Onların (ileri sürecekleri) mazeretleri yoktur ki kabul edilsin". Bu beyan, "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[30] meâlindeki âyet gibidir. "Kendilerine şefaatçiler getirdikleri zaman şefaatlerine izin verilmeyecektir" mânasında değil de "Onların şefaatçileri olmayacaktır" anlamındadır. Onların geçerli bir mazeretleri olmayınca bir mazeret ileri sürerek özür dileyemeyeceklerdir.

هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْاَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

38. "İşte bu, ayırım günüdür; sizi ve sizden öncekileri bir araya getirdik."

İşte bu, ayırım günüdür; sizi ve sizden öncekileri bir araya getirdik. Bu ilâhî beyan, dirilmenin sadece bazı zümreler için değil herkes için geçerli olduğunu haber vermektedir. O gün herkes birbirinden ayrılacak ve her bir birey hak ettiği yere konulacaktır. Bir kısmı cennete bir kısmı da cehenneme gidecektir[31]. Bazıları "ayırım gününün" "hüküm günü" olduğunu söylemişlerdir. Bu güne hüküm günü denilmesi, çeşitli mezhep mensuplarının birbiriyle hesaplaşması ve hak üzere olanla bâtıl üzere olanların arasında hüküm verilmesi gerekçesine de dayanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

29 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı. Gör ki, kendi aleyhlerinde nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerini nasıl bırakıp gitti!" (el-En'âm, 6/23-24).

30 el-Müddessir, 74/48.

31 Herhalde müellif merhum şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır" (eş-Şûrâ 42/7).

فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

39. "Bir planınız varsa haydi bana karşı uygulayın planınızı!"

40. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Bir planınız varsa haydi bana karşı uygulayın planınızı! Bu sözlerin onlara âhirette söylenecek olması mümkündür. Yani başınıza gelen (azaptan) kendinizi korumak için haydi planınızı yapınız. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, başvurabileceğiniz bir çareniz varsa buyurun yapın. "Veylün" (ويل), yani vay haline anlamındaki kelime, azarlama ve paylama edatı olup, dünyada yaptıkları çarpıtma, başvurdukları hile ve desiselerin aksine orada getirebilecekleri çözüm ve çarelerinin olmayacağını vurgulamaktadır. Yukarıdaki cümlenin onlara dünyada söylenmiş olması da mümkündür. Resûlullah'a (a.s.) bu şekilde karşı çıkması ve O'na **Benim öldürülmem veya aranızdan ihraç edilmeme dair bir planınız varsa haydi bana karşı uygulayın planınızı** demesi
emredilmiş de olabilir. [§]Tıpkı Hz. Hûd'un kavmine şöyle dediği gibi: "Haydi 351
hepiniz bana tuzak kurun bana aman vermeyin"[32] Onların Resûl-i Ekrem'e bir hile yapmakta acziyet içine düşmeleri, onlara risâletinin mûcizesini ve nübüvvetinin delilini göstermektedir. Çünkü bu beyan, Hz. Peygamber'e karşı hile yapmaya teşvikte bulunmaktadır. Halbuki yardımcıları ve donattığı askerleri yoktu. Tam aksine müşrik bir topluluğun arasında tek başınaydı. Ve o müşriklerin de bu nuru söndürmekten başka bir gayretleri yoktu.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾

***41. "Şüphe yok ki takvâ sahipleri gölgeliklerde ve pınar başlarında** (olacaklardır)."*

[Takvânın Anlamı]

Şüphe yok ki takvâ sahipleri gölgeliklerde ve pınar başlarında (olacaklardır). Müttakîler, Allah'ın azabından sakınan kimselerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[33]; Cenâb-ı Hak bir başka âyette de meâlen şöyle emretmektedir: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[34]. Bir diğer âyette bize

[32] Hûd, 11/55.

[33] Âl-i İmrân, 3/131.

[34] et-Tahrîm, 66/6.

şöyle dua etmeyi öğretmektedir: "Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru"[35]. Takvâ işte budur. Öte yandan tevhit üzere yaşayanlar Allah'ın âsilere azap edeceğini ikrar etmişler ve ondan sakınmak için çaba harcamışlardır. Onlara "gölgelere ve pınarlara gidin" denilecektir. Cehennemlikler ise azabı yalan sayıyorlardı onlara da "Haydi inkâr ettiğimiz azaba doğru ilerleyin!"[36] denilecektir.

Cenâb-ı Hak bundan sonra bize sakınmanın yolunu ve yöntemini haber vererek şöyle diyor: "Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin"[37]. Allah Teâlâ, şeytanla savaşmak için karşısına dikilmemizi emrediyor, sonra da savaşın nasıl olacağını öğretiyor. "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın"[38]. Yüce Allah bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ve der ki 'Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım"[39]. Bir diğer âyet-i kerîme de şöyle demeyi öğretmektedir: "Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru"[40]. Cenâb-ı Hak böylece bize, kendisine sığınma yükümlüğü getiriyor ve Rabb'imize yalvarıp yakarmadıkça ve O'na sığınmadıkça şeytanla savaşma gücümüzün olmayacağını beyan ediyor.

[Muhsin ve Muttakî]

352 [§]Öte yandan burada bahsi geçen "ittikā" (sakınma), özellikle tasdikle ilgili olabilir. Çünkü burada "ittikā" öncekilerin arasında yapılan yalanlama mukabili olarak belirtilmiştir. Söz konusu "ittikā"nın dilleriyle ikrar eden ve amel ederek boyun eğen tasdik edicilere (musaddikīn) yönelik olması da mümkündür. Müttakî, Allah Teâlâ'nın nimetlerini kötü yerlerde kullanmaktan sakınan ve O'nun da yaptıklarına karşılık olarak kendisini kıyâmet gününün şerrinden koruduğu kimsedir. Muhsin ise Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerini iyi yerlerde kullanan, Allah Teâlâ'nın da akıbetini iyi yaptığı ve gölge, pınar, meyveler gibi nimetler içinde ikram yurduna yerleştirdiği kişidir. Ya da müttakî, nefsini helâk edici yerlerden koruyan ve Cenâb-ı Hakk'ın da kıyâmet günü kendisini koruduğu, muhsin ise kendi nefsine iyilik eden kişidir. Muhsin, nimetlerini Allah'a itaat uğrunda kullanan ve verdiği gölge ve pınar gibi nimetlerle ona ihsanda bulunduğu kimsedir.

---

35 el-Bakara, 2/201.

36 el-Mürselât, 77/29.

37 Fâtır, 35/6.

38 el-A'râf, 7/200.

39 el-Mü'minûn, 23/97.

40 el-Bakara, 2/201.

Öte yandan Allah Teâlâ onların gölgeler içinde olacaklarını haber vermiştir. Çünkü gölge, dünyada insanların canlarının çektiği bir nimettir. Zira gölge, onlardan sıcağın, soğuğun, yağmurun, rüzgârların ve başka olguların verdiği eziyeti savuşturur. Ağaçların ve duvarların gölgeleri, sıcaklığın vereceği sıkıntıyı giderir. Binaların gölgeleri, sıcaklığın, soğuğun ve yağmurun vereceği sıkıntıları ortadan kaldırır. Sonra gölgeler, kişi ile eşya arasına girip de onların gerçek mahiyetlerinin kavranmasına engel olmaz. Dolayısıyla gölgelerdeki nimet büyük olmuş ve dünyada onlara rağbet edilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Şüphe yok ki takvâ sahipleri gölgeliklerde ve pınar başlarında (olacaklardır)". Yüce Allah bir başka beyanda onların "Kesintisiz gölgeler altında, çağlayanların kenarında"[41] olacaklarını anlatır. Öte yandan nefisler gölgelere sığınınca gözlerin gördüğü nimetlere iştah duyarlar. Gözlerin görmekten zevk aldığı en büyük şey ise bakışlarının akan suya dikilmesidir. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların gölgelerde ve pınar başlarında olacaklarını haber vermiştir.

وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾

[§]*42. "Ve canlarının istediği çeşit çeşit meyveler arasında* (olacaklar- 353
dır)."

Ve canlarının istediği çeşit çeşit meyveler arasında olacaklardır. Yani meyveler arasında da olacaklardır. Allah Teâlâ, orada gözlerinin zevk alacağı, faydalanacağı ve lezzetleneceği nimetlerin bulunacağını ve orada canlarının çektikleri nimetlerle eziyetleri kendilerinden savacak her şeyin var olduğunu haber vermektedir.

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيٓـًٔا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Yaptıklarınızın karşılığı olarak şimdi afiyetle yiyin için."

Yaptıklarınızın karşılığı olarak şimdi afiyetle yiyin için. Neden yiyip içtiniz diye bir soruyla karşılaşmayacaksınız, içtikleriniz boğazınıza dikilecek değildir. Yani yedikleri ve içtikleri kendilerine rahatsızlık verecek değildir. Âyette geçen "henî" (الهَنِيءُ) kelimesi, içene herhangi bir olumsuz sonuç ve sıkıntı vermeyen içecek anlamına gelir.

---

41 el-Vâkıa, 56/30-31.

إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

44. "İşte biz iyilik yapanları böyle ödüllendiririz."

45. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

İşte biz iyilik yapanları böyle ödüllendiririz. Bu ilâhî beyanda "müttakî" olana "muhsin" denilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ müttakîleri anarak söze başlamış, sonra onlar için hazırlanan nimetleri belirtmiştir. Bunun ardından da onlara sözü edilen nimetlerin, iyiliklerinin bir karşılığı olarak verildiğini bildirmiştir. Âyet, "ittikâ"nın (sakınma) tek başına belirtildiği zaman iyilik yapmayı ve helâk edici davranışlardan sakınmayı gerektirdiğine işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak, inkârcılara geri dönmüş ve şöyle demiştir:

كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾

46. "Siz de** (dünyada) **yiyin için, biraz daha faydalanın! Şüphe yok ki suça batmış durumdasınız!"

47. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Siz de (dünyada) yiyin için, biraz daha faydalanın! Bu beyan, zâhiren bakınca yeme ve içmeyi emretmektedir. Ama aslında bir tehdittir. O da şöyledir: Allah'ın âyetleri üzerinde sizleri düşünmekten alıkoyan yemek ve diğer nimetlerden faydalanmanız az sürecek, onlardan süratle ayrılacak ve Allah Teâlâ'nın azabına gideceksiniz. **Şüphe yok ki suça batmış durumdasınız!** Biz daha önce "mücrim" kelimesinin günahlara âdeta sıçrar gibi atlayan kimse demek olduğunu ifade etmiştik.

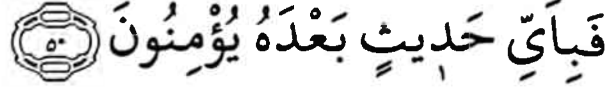
وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾

354 [S]***48. "Onlara, 'Allah'ın huzurunda eğilin!' denildiğinde eğilmezler."***

49. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Onlara, 'Allah'ın huzurunda eğilin!' denildiğinde eğilmezler. Yani Resûlullah (a.s.) onlara Allah'ın huzurunda eğilin ve O'na teslim olun dediği

zaman Resûl-i Ekrem'e (a.s.) karşı böbürlenerek ve Allah Teâlâ'nın varlığına işaret eden deliller üzerinde düşünmekten yüz çevirerek bundan kaçınırlar.

50. "Artık bundan (Kur'ân'dan) ***sonra hangi söze inanacaklar?"***

Artık bundan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar? Yani Allah Teâlâ'nın sözünden sonra hangi söze inanacaklar? Ki O'nun sözünden daha doğru ve delil olma bakımından daha güçlü bir söz yoktur. Bu cümlenin, onların akıllarının ve düşüncelerinin kıtlığına vurgu yapmak için söylenmiş olması ihtimali vardır. Akılsızlıkları, Allah Teâlâ'nın sözünü tasdik etmekten kaçınmaları açısındandır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sözünden daha doğru bir söz yoktur. Sonra onlar gerçek dışı sözleri ve yaldızlı bâtıl dinleri tasdik edip bunlara inanıyorlar. *Doğruyu en iyi Allah bilir.*

BİBLİYOGRAFYA

Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, Dımaşk 1422/2002.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire 1351.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Damiriyye - Süleyman Müslim el-Haraş), Riyad 1409/1989.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Mekke 1414/1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî), Riyad 1423/2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Dahhâk, Ebü'l-Kāsım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî, *Tefsîr*, (thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâvîtî), Kahire 1419/1999.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, Beyrut 1414/1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1408/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takrîbü't-Tehzib*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep 1406.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzibü't-Tehzib*, (nşr. Halîl Me'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1417/1996.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azim*, İstanbul 1404/1984.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Beyrut 1401/1981.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Sübey' Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1422/2001.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978.

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul 1389/1969.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, Beyrut, ts., (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), İstanbul 1413/1992.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddin Abdullah b. Ahhmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl / Tefsîru'n-Nesefî*, (thk. Mervân Muhammed eş-Şa'âr), Beyrut 1416/1996.

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Tahran, ts., (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye).

Sem'ânî. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, (thk. Ekrem el-Bûşî), Kahire 1404/1984.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-'ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Zekeriyyâ Abdülmecid en-Nûti), Beyrut 1413/1993.

Semîn el-Halebî, ed-Dürru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dımaşk 1406/1986.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, Beyrut, ts., (Dâru'l-ma'rife).

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkût b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut, ts., (Dârü'l-Meymûn).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1382/1963.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut 1419/1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf*, Beyrut 1415/1995.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1980.

DİZİN

A

C

Ç

D

E

İ

K

N

O

Ö

P

Ş

T

Z